

LUND UNIVERSITY

"Det är i alla fall mitt barn!"

En studie om att vara missbrukare och mamma skild från barn

Trulsson, Karin

1997

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Trulsson, K. (1997). "Det är i alla fall mitt barn!": En studie om att vara missbrukare och mamma skild från barn. [Licentiatavhandling, Socialhögskolan]. Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MEDELANDEN FRÅN SOCIALHÖG- SKOLAN

KARIN TRULSSON

"DET ÄR I ALLA FALL MITT BARN!"

*En studie om att vara missbrukare och mamma
skild från barn*

1997:4

Socialhögskolan
Lunds Universitet
Licentiatavhandling

1997

"Det är i alla fall mitt barn!"

**En studie om att vara missbrukare och mamma
skild från barn**

Av Karin Trulsson socionom

Title and subtitle

IT IS AFTER ALL MY CHILD - a study about being an addict and a mother, separated from child

Abstract

The purpose of this study is to let a group of addicted mothers who live separated from their children voice their thoughts and experiences through in-depth interviews made in the early 90's. From a perspective of experience of life we look at their living conditions, their everyday life, their experiences of pregnancy, their life with the children, and their life after the separation. What does it mean, emotionally and socially, to have children, and to be separated from them because of substance abuse?

Guiding the analysis are three different perspectives; the ideal image and the counter image of motherhood, the span between women's need of close relationships and of independence, and the interplay within the family and the relationship with the children.

The interviews show that unfavourable conditions while growing up and childhood abuse lead to substance abuse which fills a void in the women. Their abuse starts early in life, but every second woman terminates the abuse during her pregnancy and the first few months with the child. They value motherhood highly, and they also have relationship goals, and look forward to "a normal family life". Their problem is the gap between the ideal and the reality. Their everyday life is characterized by possibilities being narrowed down little by little. For the woman, as a mother and an addict, it is all about the "reverse career". Stress, responsibility for the children, isolation and conflicting relationships with men, leads to separation from the children. It becomes a breakpoint leading into crisis for most of them and relief for some. The way out is to stop the abuse and get the children home. The way to get there can be to find strenght in, and make use of, the close relationship with the child, the relationship with other women and social support from people close to them. Otherwise, there's a big risk that the abuse leads to increased despair, increased abuse and increased social misery.

Early exposure is often passed on to the next generation, and it is a great challenge to make all efforts in order to break "the social heritage".

Key words

Mother, addict, everyday life, relationship, separation, child deprivation, life history

Förord

Denna studie har kunnat genomföras tack vare generöst bidrag från Allmänna Barnhuset, Socialstyrelsen och Malmö Kommun, Östra socialnämnden, som gjort det möjligt för mig att frikopplas från mitt ordinarie arbete.

Studien innehåller intervjuer med missbrukande mammor, som lever skilda från sina barn. Under de år som gått sedan starten slutet av 1993 har jag lärt mig mycket. Jag tacka alla er mammor som deltagit i studien för att Ni så frikostigt berättat om era liv. Mina engagerade och kunniga handledare Gunvor Andersson och Berit Andersson har slussat mig fram genom de värsta blindskären och delat med sig viktig kunskap. Bam Björling har genom åren uppmuntrat, handlett och diskuterat min forskning. Johanna Esseveld har öppnat upp dörren till kvinnoforskningen. Kollegorna Bengt Svensson, Tapio Salonen och Mats Hilde på forskarutbildningen har gett mycket hjälp i slutfasen av avhandlingsarbetet! Det gäller också inte minst Ann-Margret Andersson och Gullbritt Mathiasson, som av och till hjälpt till med skrivarbete. Det har varit givande diskussioner med arbetskamraterna vid Sofia, med Inger Leite och Elisabet Svedberg. Ni skall alla ha ett hjärtligt tack!

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Kap. 1 Inledning	1
Syfte och frågeställningar	2
Hur jag givit mig i kast med uppgiften	2
Avhandlingens innehåll	2
Kap. 2 Kvinna och mor	4
Moderskapets olika skepnader	4
Kvinna och mor	11
Kap. 3 Missbrukare mor och familjen	14
Omvärdering av moderskapet	14
Missbrukare och mor utifrån ett vidgt teoretiskt perspektiv	15
Forskning kring missbrukande kvinnor och deras familjer	20
Kap. 4 Metod	26
Forskningsinriktning	26
Kvalitativ metod	26
Tillvägagångssättet i undersökningen	27
Kvinnorna i undersökningen och deras barn	32
Kap. 5 Livshistoria och bakgrund	35
Hanna	35
Katja	39
Kvinnornas egen barndom	43
Missbruket	47
Kap. 6 Att vänta och föda barn	50
Vilken betydelse har det väntade barnet för kvinnorna?	50
Jag tänkte att allting skulle bli bra...	50
Mest för barnens skull inte så mycket för min egen	53
Tidens anda	56
Sociala världar inom eller i samhällets utkant	58
Att vänta barn en kvinnlig affär	60
Förberedelsen för barnet	62
Förlossningen	64
Kap. 7 Livet med barnen	69
Vardagsverkligheten och den goda familjen	69
Relationerna i familjen	71
Vardagslivet i familjen	81
Genuskoreografin	88
"Koreografin" med myndigheter	91
Stöd eller övergivenhet	93
Den omvända karriären	95

Kap. 8 Skilsmässan från barnen och efteråt	97
Vad betyder skilsmässan från barnen?	97
Brytpunkten att skiljas från barnen	97
Det kostsamma priset i vardagen	103
Den dåliga mamman	107
Tomrummet	112
Det onämbara dramat	117
Vägar med olika riktning	127
Kap. 9 Sammanfattning och diskussion	133
Vad det betyder att vara kvinna och missbrukare	133
Vad det betyder att vara missbrukande kvinna och leva med barn	135
Vad det betyder att förlora barnen genom missbruket	142
Möjligheter	147
Hinder	148
Moderskärleken en kraft att räkna med	149
Epilog	152

1. INLEDNING

Mina möten med missbrukarfamiljer under mer än tjugo år som socialarbetare i Malmö har bidragit med en mångfald motstridiga bilder. Den grupp jag ägnat mitt mesta intresse är mammorna och deras barn. Frågetecknen om dem och hur de ser på sina och barnens liv har efter hand snarare ökat än minskat i antal. Minnesbilderna som fastnat på näthinnan ser olika ut. På barnstugorna, där jag arbetade, fick jag inblick i hur fattiga, ofta ensamstående mammor med långa arbetsdagar ansträngde sig för att hålla ihop hemmet. I familjer med missbruk handlade det ofta, ömsom om att ställa fram flaskan och ömsom om att gömma den för mannen som söp. I arbetet på socialbyrån var bilden jag mötte en annan. De glimtar ur livet mammorna valde att visa upp handlade om att hålla fasaden sprickfri, så att "socialen" inte skulle ta barnen. Hemlighållandet verkade vara det centrala. De sista tio åren, då jag har delat min tid som projektledare och föreståndare på behandlingshem mellan utvecklingsarbete och forskning, fick sig den slentrianmässiga bilden av missbrukande mammor en kraftig törn. Var det verkligen så att missbrukande mammor "inte bryr sig om sina barn"? De gamla schablonbilderna blev mindre gångbara, när jag frågade missbrukande kvinnor, som jag mött i behandlingen om deras liv och syn på missbruksbehandlingen. När jag skrev boken "Kvinnorummet" (Trulsson 1993) om förväntningar, tankar och uppbyggnaden av ett behandlingshem för kvinnor, var det slående vilket stort utrymme barnen hade i mammornas berättelser både med svårigheter, oro och skuld känslor för barnen under missbrukstiden och som drivkraft för att i framtiden kunna skapa sig ett bra liv med barnen. Jag blev nyfiken på att undersöka hur missbrukande mammor som lever skilda från sina barn beskriver sina liv, både under tiden med barnen, i samband med skilsmässan från dem och tiden därefter.

Mammor som missbrukar är en osynlig grupp mammor som ofta "ses över axeln" av samhället. Deras barn omhändertas i större utsträckning än andra barn. De missbrukande mödrar som har sina barn placerade på barnhem, i familjehem eller själva deltagit i missbruksbehandling, är en grupp kvinnor jag kunnat följa genom åren. Jag har sett hur de är den grupp missbrukande kvinnor som ofta genom ekonomiska problem och utsatta sociala förhållanden blir föremål för samhällsrepresentanters uppmärksamhet mer eller mindre frivilligt. Mammorna och barnen beskrivs i journaler och rapporter. Mer sällan ger de själva röst åt sina tankar och känslor. Att ge dem den möjligheten och få kunskap om deras situation är drivkraften bakom denna studie.

Mina intervjuer med missbrukande mammor i andra sammanhang (Trulsson 1989, 1993) visar den centrala roll barnen spelar i deras liv, både ute och i missbrukarlivet och som motivation till att söka fullfölja behandling, eller att inte våga söka sej till och avbryta behandling.

Tidigare forskning inom och utom Sverige har visat både på barns reaktioner på skilsmässa från och återförening med sina föräldrar. När jag också börjar se, hur mammorna på motsvarande sätt reagerar på skilsmässa från och återförening med sina barn, har kunskapsluckorna blivit tydliga. Den främsta kunskapskällan är Elaine Normans och Shirley Jenkins (1972) undersökning om familjehemsvård. De har fäst uppmärksamheten på att föräldrar kommer in i en sorgprocess "barndepriivation", som Kerstin Vinterhed jämför med en krisreaktion (Vinterhed et al. 1981). Vad jag har kunnat finna saknas skandinaviska studier som belyser missbrukande mammors egna beskrivningar av vardagslivet och relationen till barnen före och efter skilsmässan från dem.

Syfte och frågeställningar

Syftet med min studie är att belysa missbrukande mammors vardagsliv, livsvillkor och upplevelsen av relationen till och skilsmässan från barnen.

Vad betyder det känslomässigt och socialt för missbrukande kvinnor att få barn, leva med dem och p.g.a. missbruk vara tvungen att skiljas från dem? Hur påverkas vardagslivet av detta? Vad betyder graviditeten, moderskapet och relationen till barnen för missbruket? Hur kan samspelet man-kvinna, "genuskoreografin" bidra till förståelse av missbrukande kvinnors förhållande till graviditet och moderskap? Vad betyder tillgång till eller brist på stöd, "social support" för kvinnans möjligheter att klara av livet med och utan barn, själva skilsmässan och den fortsatta relationen till barnen?

Hur jag givit mig i kast med uppgiften

För att få en helhetsbild av livet som missbrukare och mor omfattar studien hela tiden från det att kvinnorna väntade barn tills jag möter dem i intervjun, efter skilsmässan från barnen. Jag har en livshistorisk ansats för att få en bakgrund till kvinnornas sammansatta livserfarenheter. Moderskapet har jag försökt placera in i kvinnans totala livssituation - förr, nu och framöver. (Jfr. Davies & Esseveld 1989).

Att vara missbrukare och mor har många dimensioner. Det är något som måste beskrivas och förstås på flera olika nivåer. För att försöka fånga något av en mångfacetterad verklighet, har jag i analysen så mycket som möjligt låtit kvinnorna framträda med sina egna berättelser. Valet av teoretiska begrepp har styrts av viljan att förstå mångfalden och bredden i kvinnornas information. Det ser jag som en väg till att närma sig något av kärnan i vad moderskapet betyder för missbrukande kvinnor. Att med hjälp av kvinnornas berättelser försöka förstå deras upplevelser av verkligheten för med sig många dimensioner och motstridigheter. Jag avser att tolka innebörden i vad kvinnorna säger om sitt liv, moderskapet och relationen till barnen, utifrån vad de själv tillskriver mening.

Kvinnornas berättelser om moderskapet berör - Hur kvinnornas upplevelser, vardagsliv och livsvillkor beskrivs under *graviditeten* - Hur kvinnornas upplevelser, vardagsliv och livsvillkor beskrivs under *tiden tillsammans med barnen* - Hur kvinnornas upplevelser, vardagsliv och livsvillkor beskrivs *under och efter skilsmässan från barnen*.

Avhandlingens innehåll

Kapitel två ger en tillbakablick beträffande skiftningarna i synen på moderskap i Sverige under det här århundradet. Det ser jag som en behövlig bakgrund för att sätta in de missbrukande mammornas upplevelser, vardagsliv och livsvillkor i sitt större sammanhang. Det råder hela tiden ett växelspel mellan *teorier om kvinnor och moderskap* i olika historiska sammanhang och det *samhälle* som satt sin prägel på kvinnors och mödrars liv.

Kapitel tre innehåller *teoretisk bakgrund beträffande utanförskap, kvinnor och missbruk*. Från "de kritiska rösternas tid" i slutet av 1960-talet och framåt har vetenskapen riktat uppmärksamheten på förståelsen av avvikande beteende, utanförskap och missbruk, efter hand allt mer om kvinnor och missbruk. I kapitlet presenteras *teoribildning och forskning*,

som jag anser bidra till förståelsen av missbrukande kvinnor och deras familjer. Kapitlet belyser den ifrågasatta modern i sin familj och sitt sociala sammanhang.

Kapitel fyra beskriver mitt tillvägagångssätt och presenterar den grupp kvinnor som deltar i studien.

Kapitel fem innehåller en beskrivning av alla kvinnors barndom, missbruk som bakgrund . Två kvinnors livshistoriska berättelser finns med för att bidra med en helhetsbild.

I de följande kapitlen är kvinnornas berättelser om livet med och utan barnen mer glimtvis sammanvävda med mina reflektioner och analysen, där deras berättelser sätts in i ett teoretiskt sammanhang.

Kapitel sex berör graviditeten, vad det innebär socialt och känslomässigt för kvinnorna att vänta barn och förlossningen som en mer eller mindre avgörande händelse för dem.

Kapitel sju berör livet med barnen, både upplevelser, vardagsliv och allmänna livsvillkor .

Kapitel åtta handlar om händelseförlopp och upplevelser i samband med skilsmässan från barnen och betydelsen av denna för livet i fortsättningen.

Kapitel nio innehåller sammanfattning och diskussion med utgångspunkt från de inledande frågeställningarna i detta kapitel.

2. KVINNA OCH MOR

Moderskapets olika skepnader

För att kunna förstå några enskilda missbrukande mammors berättelser om vad moderskapet och relationen till barnen betytt för dem, måste de placeras både i sitt historiska sammanhang och i det samhälle de tillhör. Synen på moderskap och *vad som är ett godtagbart moderskap förändras* från en tid till en annan. Med andra ord ser jag *moderskap som ett relativt begrepp*. Det handlar inte i första hand om den enskilda modern, som utifrån sin modersinstinkt tar hand om sin avkomma. Det omgivande samhället har avgörande betydelse för vilken gestalt moderskapet får (Badinter 1980). Det utesluter inte den subjektiva dimensionen, den enskilda kvinnans egna upplevelser, känslor och vad hon tillskriver mening, men det är centralt att se henne i sitt sociala sammanhang.

I detta kapitel följer jag, hur synen på moderskap och bilden av "den goda modern" antagit "olika skepnader" i Sverige under 1900-talet. Jag belyser vetenskapens syn på kvinna och mor och samhällsstrukturen under olika perioder. Synen på kvinnan berörs, men tonvikten ligger på modern och moderskapet.

När de missbrukande mödrarna berättar om sina liv handlar det mycket om känslor, om sitt värde eller brist på värde och det handlar om moral. Känslor förknippas med individen. Analyser kan ofta stanna på den nivån. Det vill jag undvika. Likaså att på motsvarande sätt se enbart övergripande sociologiskt. Som Randal Collins (1990) beskriver det, rör sig sociologin oftast på makronivån, men eftersom sociologiska sammanhang styr också känslomässiga processer, kräver fördjupad förståelse också studier på mikronivån. Att på motsvarande sätt ha enbart ett psykologiskt perspektiv på mikronivå hindrar förståelse av en människas känslor i det sammanhang som omger henne. Därför vill jag *sätta den enskilda moderns känslor, hur hon uppfattar och vilken gestalt hon ger tillvaron in i sitt historiska, sociologiska och teoretiska sammanhang*. Det bör underlätta förståelsen av enskilda utsagor om vad det innebär att vara kvinna och mor.

Behov, strävanden och vad som ger mening för den enskilda modern, fadern eller barnet i familjekonstellationer av skiftande karaktär under olika perioder i 1900-talets historia skapar ett "brokigt" mångfacetterat mönster. Norman Denzin (1990) talar om den "kulturella själen" i ett speciellt historiskt och sociologiskt sammanhang. Den "kulturella själen" som rättesnöre är inget statiskt. Vad som anses som rättmätiga känslor under en period, kan vara oförståeligt under en annan. Känslor är förknippade med vad som människor ser som meningen med sitt liv och vad som tillskrivs värde handlar inte bara om något materiellt, utan om vad något symboliserar. Moderskap är ett faktiskt förhållande mellan mor och barn, men det handlar också om vad detta symboliserar. Moderskapet har betydelse för kvinnans identitet och hennes sociala värde. En vanlig föreställning är att kvinnan ska vara mor för att vara "en riktig kvinna". Med moderskapet och det som symboliserar "den goda modern" följer ett socialt värde. Omvänt innebär ett misslyckande som mor en social degradering. Att vara mor till en "oäkting" under seklets början var för många kvinnor en social katastrof, medan ogifta kvinnors rättigheter som mor nu respekteras i större utsträckning och skyddas genom lagstiftning sedan 1970-talet. Exemplet visar det orimliga i att se den enskilda kvinnans och moderns känslor i ett socialt vacuum, utan att sätta in dem i sitt sammanhang.

Som en bakgrund till den syn på moderskap som råder i dagens svenska samhälle beskriver jag fyra olika tidsperioder, som jag uppfattar skiljer ut sig beträffande *synen på kvinnan och modern under 1900-talet*.

Det första är tiden från *sekelskiftet till krigsslutet 1945*. Denna period har jag valt att kalla *Tiden för borgare, bönder och arbetare i rörelse*. Den ger en kulturhistorisk inblick (Jfr. Frykman & Lövgren 1979). Perioden är ur samhällets synvinkel grundad på en för borgerskapets kvinnor ganska oföränderlig modersroll. Den innebär husliga sysslor och att vara känslomässig försörjare åt man och barn i den lilla kärnfamiljen. Mödrarna i bondehemmen levde samma period med vanor som följt med från generation till generation. De delade ansvaret för gårdens försörjning med mannen och de anställda. Arbetarkvinnorna hade en vardag som präglades av att överleva från dag till dag vare sig de bodde i stad eller på landsbygden. Tiden till att insupa de rådande borgerliga modersidealen var sannolikt knapp både bland mödrarna i arbetar- och bondehemmen.

Efter andra världskriget till i slutet av 1960-talet kom *Folkhemmet* med ekonomisk tillväxt, sociala reformer och utjämnande klasskillnader. Massmedia med radio, tidningar och så småningom TV spred ut ett budskap, som alla kunde ta del av. Den "accepterade" synen på kvinnan och moderskapet hade lättare att nå ut till de flesta familjer. Idéer om konsolidering och samsyn var det önskade samhällsklimatet.

I slutet av perioden flyttade Vietnamkriget och studentrörelsen in i Folkhemmets vardagsrum och störde lugnet i många familjer. Perioden från *slutet av 1960-talet till mitten av 1980-talet* blev en *De kritiska rösternas och omvälvningarnas tid*. Marxismen fick utrymme inte bara i arbetarrörelsen utan också bland vetenskapsmännen. Det tidigare kvinno- och modersidealet började omvärderas med hjälp av marxism, feminism och kvinnorörelse. Vad som rörde sig i vetenskapsvärlden och politiken påverkade familjelivet. Det fanns mer öppenhet för diskussion om mödrarnas individuella utveckling.

Denna period avlöstes av *De fria marknadskrafternas tid*. I centrum för debatten kom marknadstänkandet, tal om individen och det fria initiativet. Den offentliga sektorn ifrågasattes. Omsorgen om svaga grupper väckte mindre intresse än under 1970-talet. Bland de mödrar som decenniet tidigare så gott som samtliga förvärvsarbetade och lämnade barnen på daghem har allt fler blivit arbetslösa och bidragsberoende.

Tiden för borgare, bönder och arbetare i rörelse, 1900 - 1945

De teorier som satte sin prägel på moderskapet för de *borgerliga mödrarna* i Sverige var troligen de samma, som de som enligt Yvonne Schürtze (1987) nådde alla västerländska mödrar. Förväntningarna var, att kvinnan skulle axla rollen som undergiven maka och mor. Hon skulle förutom att fostra barnen hålla dem hela, rena och friska. Inspirationen kom från *barnläkare och pedagoger*. Barnläkarnas centrala roll i den rådande "hygienska diskursen" var en logisk följd i en tid då infektionssjukdomarna var ett hot, vare sig det var tbc. eller barnsängsfeber som slog till (Jfr. Puranen 1994). Sjukdom och död var en realitet för alla samhällsklasser, även om fattiga människor var mest drabbade.

Under 1920-talet utvidgades tankegångarna. *Behaviourismens anda* började råda (Schürtze aa.) Barnens fysiska hälsa började komma i skymundan. Intresset riktades nu mot den psykiska hälsan. Den främste representanten Watson ändrade betoningen från den tidigare bilden av det lyckliga barnet till olyckliga, rädda och skrikiga barn. Det var de som han sett i sina experiment. Genom strikta regler och rutiner skulle mödrarna disciplinera sig

själva och sina barn för att skapa dugliga samhällsmedborgare. Barn skulle äta var fjärde timme (Nilsson 1994). Det gick inte att låta sig tyranniseras av bortskämda barn. Teorin kan ha nått *mödrarna i bondehemmen*, men känts avlägsna i ett hushåll, där mannen och kvinnan gemensamt ansvarade för produktionen, fjärran från borgarhustruns instängda liv. Tungt arbete och ansvar i hemmet och på arbetsmarknaden vilade på *arbetarklassens mödrar*. Deras intressen fick inte lika stor genomslagskraft i kvinnorörelsen som jämställdhetsfrågorna. De borgerliga kvinnorna dominerade och de gav i mindre utsträckning röst åt arbetarkvinnornas villkor (Hollter 1980). Det gjorde däremot Alva Myrdal, när hon 1934 tillsammans med Gunnar Myrdal skrev "Kris i befolkningsfrågan" (Elmér 1958). De tankar Alva och Gunnar Myrdal förde fram om att statsmakten borde motverka depression och arbetslöshet med ökade offentliga satsningar fick genomslag i socialdemokratin, som genomförde en välfärdspolitik som syftade till att förbättra villkoren för fattiga barnfamiljer.

Under den här tiden var "den tidigt döda modern" en vanlig företeelse. Flera av arbetarförfattarna beskriver de föräldralösa barnens grymma öden. I ett samhälle med bristfälligt socialt skyddsnät kunde det handla om ett liv i fattigstugan eller att auktioneras bort mot lägsta ersättning efter föräldrarnas död. (Se t.ex. Martinsson 1935)

Folkhemmet 1945 - slutet av 1960-talet

Med efterkrigstidens "Folkhem" minskade skillnaderna i livsvillkor mellan samhällsklasserna. Grunden till ett socialt välfärdssystem hade lagts i Folkhemmet. Arbetsmarknaden präglades av framtidstro. Ett "till synes obegränsat välstånd" satte sina spår i Sverige liksom i USA. (Brante 1980). Det gav utrymme för nya tankegångar. Inom vetenskapen blev Talcott Parsons "voluntarism" tongivande. Till skillnad från behaviourismens mekaniska syn på människorna började Parson se dem som "aktiva, kreativa subjekt". Samhället sågs som ett "system". Harmoni och gemenskap skulle präglade detta. Nyckelord var "konformitet" och "status quo". Parson såg vetenskapsmännen som spjutspetsen av en samling professionella experter som påverkar samhället.

Psykoanalytikerna var i Sverige, liksom i övriga västvärlden inflytelserika för synen på moderskap. (Jfr. Schürtze 1987). Genom massmedias ökande inflytande kan man föreställa sig, att tankegångarna fick stor spridning och inte nu bara i borgerliga familjer utan i alla samhällsklasser. Så småningom ökade psykoanalytikernas inflytande. Deras bidrag blev större krav på modern och därmed skuldkänslor för att inte räcka till. Samtidigt blev Benjamin Spocks syn på barnupfostran också känd i barnfamiljerna och bidrog å sin sida med ökad tilltro till modern som fostrare.

I Sverige kan man tydligt urskilja tankegångar med neutralitetens och harmonins förtecken i bl.a. Edmund Dahlströms och Harriet Holters (1962) skrivning om "Kvinnors liv och arbete". De analyserar könsroller och för en diskussion om kvinnors roll i samhället. Gifta kvinnors situation i gränslandet mellan rollen som hemmafru och förvärvsarbetande får stort utrymme i boken, liksom förslag som att underlätta kvinnors möjligheter på arbetsmarknaden. Holters resonemang om könsroller speglar den tidens anda. Skillnader i maktförhållanden mellan könen som tidigare och senare betonats har här tonats ned:

Nå er det i vår egen tid ikke helt comme-il-faut å vurdere det ene kjønn høyere enn det annet, den ideologiske likestillingstanke er slått såpass igjennom att vi mer sjelden finner *dierekte* uttrykk for kjønnsbundet vurdering. Om man likevel finner en indirekte mer subtil nedvurdering av kvinner i vårt samfunn er vanskelig å fastslå. (sid. 88)

Den "frånvarande modern", som både kan vara den tidigt döda modern och ibland den icke godtagbara modern, t ex den missbrukande modern, har nu fått en ställföreträdare i Folkhemmets skyddsnet, barnhemmet och fosterhemmet som i olika tappningar funnits med till idag.

De kritiska rösternas och omvälvningarnas tid, slutet av 1960-talet till mitten av 1980-talet

Liksom i övriga västvärlden ifrågasattes under slutet av 1960-talet det rådande politiska systemet. De kritiska rösterna blev allt högljuddare. Både Folkhemmet och de enskilda familjerna skakades om. Kritiken av bestående system och tron på förändring, både inom vetenskapen och i samhället, bidrog troligen till den "smältdegel" som familjen under de följande decennierna befunnit sig i.

För kvinnorna skedde en radikal förändring, som Rita Liljeström och Anna-Karin Kollind (1990) beskriver. Vid krigsslutet arbetade bara var tionde gift kvinna utanför hemmet, men förvärvsintensiteten ökade så att 1960 arbetade var fjärde gift kvinna. Utvecklingen ledde snart till att majoriteten av de gifta kvinnorna och mödrarna förvärvsarbetar. Enförsörjarfamiljen har ersatts av tvåförsörjarfamiljen. Parförhållandet mellan föräldrarna har fått en mindre bindande karaktär, eftersom mödrarna är självförsörjande, även om många har deltidarbete och lägre inkomst än männen. Rättigheter och skyldigheter har förändrats med en ny äktenskapslagstiftning som bl.a. jämställer samboförhållanden med äktenskap. Familjemedlemmarna lever mer skilda från varandra än innan genom sina olika tillhörigheter i arbetslivet, skolan, barnomsorgen och på fritiden. Kvinnor och mödrar har fått större möjlighet till självständighet. Nya preventivmedel skyddar mot oönskade graviditeter och medger större sexuell frihet. Hemarbetet har underlättats av en förbättrad bostadsstandard. Mödrarnas arbete utanför hemmet ställer krav på fadern om delat ansvar för barnen och på samhället om barnomsorg. Kvinnans vårdande uppgifter blev ett offentligt ansvar. Nu anställdes hon för de uppgifterna. Den offentliga sektorn, som blev kvinnornas nya arbetsmarknad, fördubblades på tjugo år.

I samspelet mellan vetenskapsvärlden och samhället, fanns i bakgrunden Vietnamkriget, som väckte starka känslor bland den yngre generationen (Brante 1980). Befrielseörelser och en kvinnorörelse växte sig starkare. Till den ideologiska omsvängningen hörde att den "unge" Marx upptäcktes bland vetenskapsmännen. Parsons strukturfunktionalism fick lämna plats åt kampberedda röster inom marxism och feminism. Konfliktteorier betraktade samhället som ett system, där olika intressekonflikter spelar en dominerande roll.

Marxism

Marx' historiska materialism hade haft en bas i arbetarrörelsen redan i slutet av 1800-talet, men först under 1960-talet slog den rot i vetenskapssamhället. Teorin kom rätt i tiden och fick förankring både inom vetenskapen och i samhället i stort. Den unge Marx tänkande utifrån en politiskt filosofisk utgångspunkt vann anklang (Brante aa.). Begreppsapparaten handlade om "rättvisa" och "natur". Marx senare verk "Kapitalet" är ett arbete i ren teori, som handlar om det kapitalistiska produktionssättet, de produktions- och bytesförhållanden som utmärker det. Nya begrepp, som var definierade utifrån teorin t.ex. "produktivkraft, klass, exploatering, klasskamp", skapade ett kunskapsobjekt. Detta kom att prägla de närmaste decenniernas vetenskap i Sverige. Socialism, marxism och dess relation till kapitalismen blev de stora ämnena i den vetenskapliga diskussionen och samhällsdebatten.

Marxismen fokuserade förhållandet mellan arbete och kapital men inte förhållandet mellan män och kvinnor. Kvinnoforskningen utvecklades. Denna nya forskningsinriktning satte betydande spår i kvinnors och mödrars liv, när den på den vetenskapliga scenen började ge utrymme åt kvinnors villkor och vardag.

Allmänna feministiska teorier

Kvinnoforskarna ville liksom andra inom vetenskapen öka sin självmedvetenhet som ny forskningsinriktning genom djupare förståelse av sitt ämne. Under början av 1970-talet började de använda sig av begreppet "patriarkat" som täcker förhållanden som rör kvinnoförtryck. Enligt Christina Carlsson m.fl. (1983) har det funnits tre olika uppfattningar, en marxistisk, en feministisk och en som försöker förena feminism och marxism "tvåsystemsteorin". I de två senare används patriarkatsbegreppet. De olika inslag av manlig dominans som beskrivits leda till förtryck av kvinnor är materiellt förtryck, psykologiskt förtryck och förtryck som rör kvinnors reproduktiva förmåga. En av de mest inflytelserika "tvåsystems"-teoretikerna Heidi Hartman lägger tyngdpunkten på det *materiella förtrycket*. Hon talar om mäns förmåga att tillägna sig och kontrollera kvinnors lönearbete, liksom arbetet i hem och hushåll. Hartman ansåg att det reproduktiva arbetet, kvinnors obetalda arbete i hemmet, och deras lönearbete behövde inbegripas i samhällsanalysen. Hon framhöll att marxistisk analys inte synliggör kvinnans reproduktiva arbete och att ett komplement till den marxistiska teorin behövs för att inbegripa den mänskliga reproduktionen.

Svagheten i Hartmans resonemang är att kvinnorna framstår som viljelösa objekt. Deras roll som subjekt som motverkar eller bidrar till förtrycket förbises.

Psykologiskt förtryck berörs av Nancy Chodorow (1979, 1988). Hon liksom andra författare, t.ex. Dorothy Dinnerstein (1976), har gemensamt att de försöker förklara orsakerna till kvinnors underordning psykologiskt också utifrån de patriarkala relationerna. Chodorow talar om mannens och kvinnans roll i produktionssystemet och det könssystem som fungerar parallellt med detta. De bägge systemen förändras genom historien och är led i samhällets styrning och kontroll. I könssystemet, som styr mannens och kvinnans könsidentitet och sexualitet, har kvinnan fostringsfunktionen. Kvinnan ansvarar för och har sin huvuduppgift i "hemmets sfär" och mannen utanför hemmet i den "offentliga sfären". Arbetsuppgifter som anses passa kvinnan även i den "offentliga sfären" är ofta en förlängning av de husmoderliga plikterna inom t.ex. vård, omsorg och service. I hemmet är mannen den dominerande och har makt och kontroll över kvinnan och barnet. Chodorow ser ett ideologiskt och psykologiskt inflytande på kvinnan som styrmedel in i denna utveckling. Moderskapet har idealiserats.

I sin vidareutveckling av objektrelationsteorin har Chodorow studerat orsakerna till mannens och kvinnans olika roller i könssystemet och olikheter i förmåga och sätt att relatera. Flickans utveckling sker i intensivt samspel med modern som upplever henne som lik sig själv och kan binda flickan till sig genom att betona likheten. Under utvecklingsprocessen blir flickan ambivalent. Hon både vill gå modern till mötes och skilja ut sig till en självständig individ. För att uppnå detta blir fadern en viktig person vid sidan om modern. Idealisering av honom och senare av andra män, kan vara ett sätt att skilja ut sig. En fantasi som många vuxna kvinnor har är att männen har speciell makt. Samhällets ideologi bidrar till att bibehålla idealiseringen av männen. Pojken däremot ser modern som olik honom själv. Han uppmuntras att skilja ut sig och bli självständig. För att försvara sig

mot förlusten måste pojken föneka beroendet av modern och i förlängningen nedvärdera kvinnan.

Den bristande symmetrin i pojkars och flickors relationsupplevelser anser Chodorow förklarar mäns och kvinnors olika sätt att relatera. Flickan som inte behöver skilja ut sig och få ett brott i relationen till modern, bygger vidare med relationen till fadern. Hon definierar och upplever sig därför som mer sammanhängande med andra och har "mer flexibla och genomträngliga jaggränser". Hon definierar och upplever sig också i en "relationstriangel", man-kvinna-barn, som följer henne genom livet. Pojken definierar sig själv som mer särskild och individuell. Han har större känsla av "fasta jaggränser" och skiljer ut sig. Chodorows tredimensionella syn på kvinna och moderskap går att känna igen hos andra teoretiker och för tankarna vidare till Badinter.

Teorier om moderskap

Elisabeth Badinter (1980) belyser moderskap utifrån ett filosofiskt perspektiv med den franska modern i centrum. Badinter har studerat om moderskapet varit något gemensamt för kvinnor genom historien, eller om det främst varit ett kulturellt och socialt fenomen. Enligt henne har det omgivande samhället avgörande betydelse för vilken gestalt moderskapet får. Hon ser modern som en "tredimensionell personlighet", eftersom modern förutom den dubbla relationen till mannen och barnet också är en enskild individ med egna strävanden och behov, som är oberoende av mannen och barnet. Hon är maka, mor och kvinna. Badinter anser det inte fruktbart att rikta intresset på en av medlemmarna i en familj, utan att tala om de bägge andra.

Behoven och de förhärskande värderingarna i ett samhälle bestämmer faderns, moderns och barnets roll. Kvinnans ställning som mer eller mindre god mor följer samhällets upp- och nedvärdering av moderskapet. När "det ideologiska strålkastarljuset" lyser på fadern, hamnar modern och barnet i skuggan. Det synsättet dominerade från antiken fram till 1700-talet. Fadersauktoriteten rädde. Modern fick en omyndig ställning, som mycket liknade barnets. Under 1700-talet förbättrades befolkningsstatistiken och de tongivande i samhället upptäckte vilken åderlåtning barnadödligheten och vanvården av barn var för samhället. Människor behövdes för produktionen under den spirande industrialismen och krigsmakten behövde soldater. Samhällets intresse riktades mot barnets överlevnad och uppfostran. Därmed riktades det ideologiska strålkastarljuset på modern, som nu blev huvudpersonen på faderns bekostnad. Med psykoanalysen omkring sekelskiftet betonades moderns ansvar för barnen ytterligare (Kommentar: Som tidigare beskrevs nådde den ut till gemene man först senare.) Enligt psykoanalysen sågs modern som förutsättningen för barnets psykiska jämvikt. Hur hon klarade det värderades och ställde den "goda" och "den dåliga modern" mot varandra. Kraven att både vara kvinna och en hängiven offervillig mor, skapade skuld känslor över brister i att leva upp till modersidealet. De senaste decenniernas utbildning och arbete utanför hemmet har av många kvinnor uppfattats som en möjlighet till självförverkligande. Fadern har fått ökade krav att dela ansvaret för barnen och har kommit närmare dem, medan moderns avstånd ökat genom att fler arbetar utom hemmet. Likheterna mellan föräldrarna har ökat. Badinter ser "faderskärleken" som en kraft att räkna med. Hon drar slutsatsen, att "moderskärleken" förefaller vara en mer social och kulturell företeelse än den modersinstinkt som genom historien ingått som en förväntning på kvinnan.

Hanne Haavind (1974) berör "myten om den goda modern". Hur kvinnan belastas av modersmyten, som handlar om idealbilden av modern som hon själv och omgivningen bär med sig sedan barndomen. "Hennes förmåga är gränslös och alla behov ska tillgodoses

genom henne" (sid. 36). Det blir en eftersläpning. Krav som lever kvar från en annan tid kan skapa känsla av otillräcklighet och skuld. Haavind visar på faderns förändrade roll och samhällsförändringar som kan underlätta för kvinnor att hantera förpliktelser i och utanför hemmet.

De fria arbetsmarknadskrafternas tid : mitten av 1980-talet till mitten av 1990-talet

Under denna period förändras mödrarnas situation i familjen, genom att den tidigare förhärskande kärnfamiljen inte längre är samhällets minsta gemensamma nämnare. Liljeström och Kollind (1990) anser att "familjekretsen" bättre speglar familjens nuvarande verklighet. Den spänner över "ensamboende och samboende hushåll, den förenar anhöriga med egna bostäder". Förutom kärnfamiljen finns familjer med mor och barn eller far och barn, ombildade familjer med eller utan familjekretsar. Författarna anser, att de gamla maktförhållandena som utgör "pudeln kärna" inte genomgått någon fundamental förändring. Ett historiskt fadersvälde har ersatts av ett abstrakt mansvälde på en övergripande ekonomisk och politisk nivå:

Kvinnors underordning i familjen är idag mindre eller inte alls den enskilda mannens verk, utan ett resultat av ett samhällssystem som placerar kvinnor i en undantagssituation, där andra principer gäller än för samhällets övriga institutioner. Hustrun och modern är placerad utanför giltighetssfären för marknadens rationalitet. Samtidigt tränger valfriheten, villkorligheten, splittringen och rivaliteten in i familjen och dementerar det värde som kvinnor personifierar. (sid. 332)

Dubbelarbete och ökad arbetslöshet sätter sin prägel på denna period. De flesta kvinnor förvärvsarbetar, vilket innebär ansvar både för förvärvsarbete och för arbete i hemmet. Detta medför samtidigt ökad stress och att fadern i större utsträckning delar ansvaret för hem och barn. Kvinnor som mödrar styr sitt liv efter sitt dubbla ansvar mellan hemmet och barnen. De arbetar i större utsträckning än männen deltid, även med tungt arbete för att kunna klara sitt dubbla ansvar mellan arbetet och barnen. När barnomsorg saknas är det nästan utan undantag kvinnorna som stannar hemma. Ohälsan är störst bland kvinnliga arbetare. (Näsman et al 1983, LO, Klass och kön 1990). Arbetslöshet och bidragsberoende som ökat under 1990-talet drabbar kvinnor och ensamstående mödrar extra hårt. (Salonen 1993, På tal om kvinnor och män - Lathund om jämställdhet, SCB 1996). Effekter av att den tidigare blomstrande offentliga sektorn krymper, är att vård och omsorg börjar präglas av andra under tidigare decennier hyllade ideal. Den enskilda människans ansvar betonas, när samhällets vilja inte längre räcker till.

Under 1980-talet får efterhand ett ekonomiskt tänkande genomslag inte bara i de enskilda människornas liv och i samhället, utan också inom vetenskapen. Tongivande vetenskapsmän som Gary Becker och andra har gått i bräschen för ett tänkande som innebär att ekonomiska principer används för att ta ställning till problem inom sociologin. (Coleman 1993) Nyklassiska ekonomiska förklaringar används nu också t.ex. inom familjesociologin. Områden som tidigare inte ansetts som marknadsaktiviteter, t ex familj och moderskap, blir föremål för ekonomiska kalkyler.

I vetenskapssamhället står dessa tankegångar inte oemotsagda. Det ekonomiska tänkandet har angripits bl.a. av Mary Douglas och olika grupper av feminister. Mary Douglas varnar för den sociala nedrustningen och företagsandan under Margareth Thatchers regeringstid (Heap & Ross 1992). Hon ställer "beroendekultur" mot "företagskultur" och frågar sig om den enskildes ansvar för de som är behövande kan överleva i den nya ordningen. Ekonomiskt tänkande, som det kommer till uttryck i företagskulturen, kan fungera som

påtryckningsmedel. Ett samhälles "unika normativa ordning", som "normalt" inte kan lånas av andra, kan sättas ur spel. Detta kan hända trots att denna ordning består av en uppsättning tro, föreställningar och värderingar som ger samhället politisk legitimitet och brukar befordra autonomi. Inbyggt finns en tröghet, strävan efter status quo och där samordnande förmåga präglar kulturen.

Motsättningarna som visar sig i den samhällsvetenskapliga debatten har också satt sina spår bland feministiska teoretiker. Synen på manlig dominans och kvinnlig underordning, som var tongivande bland feministerna under 1970-talet, har under 1980-talet ifrågasatts, försvarats och utvecklats vidare. I USA har detta enligt ledande feministiska teoretiker som Marianne Hirsch och Evelyn Fox Keller (1990) fått till följd att "systerskap och gemensamt språk" har ersatts av "en verklighet med splittrade diskurser". De önskar att feminismen skall vara en teori med många uttryck. Konsensus anser de inte möjlig, men eftersträvar förståelse av meningsskiljaktigheter och strategier att hantera konflikter och att "restaurera dialogen". Annars ser de risken att meningsskiljaktigheterna "exploderar i polariserade konflikter". Konkurrenten om det vetenskapliga herraväldet och därmed också om vilken inriktning samhällets och de enskilda människornas liv skall få kommer till uttryck i olika vetenskapliga kontroverser. Detta åskådliggör feminismens utveckling med sina olika inriktningar från att betona det biologiskt essentiellt kvinnliga till att kvinna är en ren social konstruktion.

En tendens inom kvinnoforskningen, som tydligt kan utskiljas, är inriktningen efter hand under 1980-talet, att *inte enbart se kvinnan utan ömsesidigheten mellan man och kvinna*, att ersätta patriakatsbegreppet, manlig dominans och kvinnlig underordning, som ett centralt begrepp med *gender*, översatt till *genus, socialt kön* (Hirdman 1988). Två teoretiker inom denna tradition utgår jag ifrån i analysen av de missbrukande mödrarnas berättelser, Yvonne Hirdman (1988) och Beate Kraus (1993).

Kvinna och mor

Några kvinnors berättelser om sina liv belyser en verklighet som jag i denna undersökning skall försöka förstå. Eftersom denna verklighet ses från ett renodlat kvinnoperspektiv, ser jag det som angeläget att som *styråra i analysen* ha ett begrepp som söker fånga in båda könenas verklighet. Som utgångspunkt har jag använt den "genuskoreografi" som Yvonne Hirdman (1988) beskriver utspelas mellan män och kvinnor. Hirdmans beteckning "genus" ger en utgångspunkt, som gör det möjligt att inte bara se kvinnan. Därigenom avser jag att också se "mellanrummet" mellan manligt och kvinnligt i familjen och i relation till barnen. Hirdman ser "genussystemet" som ett nätverk av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar som bildar mönster och ordnar "kön" och en grundläggande ordning och förutsättning för andra t.ex. politiska och sociala ordningar. Den har två "bärande bjälkar", logiker. Den första är "isärhållandets tabu", att manligt och kvinnligt inte bör blandas. Den andra är den hierarki där mannen är norm. Hirdman talar om, att den för med sig generell kvinnlig underordning. Hon lägger mindre vikt vid klasstillhörigheten än könstillhörigheten, även om hon nämner, att den kan problematiseras.

Jag kan se att det bland missbrukare är vanligt, att kvinnor har en underordnad position. Däremot vill jag inte som Hirdman betona en generell kvinnlig underordning. Snarare ser jag klasskillnader och skillnader mellan olika kategorier av kvinnor som i lika grad avgörande som kvinnans könstillhörighet (jfr. Young 1981, Carlsson, et al 1983).

Det är de "isärhållande logikerna", som jag främst anser ger ett fruktbart utgångsläge för analysen. Hur ser de ut, hur legitimeras de och vilka faktorer underlättar isärhållandet? Grunden anser Hirdman ligger i synen på det manliga och det kvinnliga och arbetsdelningen mellan könen. Varje samhälle och varje tid har något slags kontrakt mellan könen. Det samspelet sätter sin prägel på den enskilda människans liv och ger utslag i familjelivet. På olika nivåer finns "genuskontrakten" med. För det första på kulturell nivå, idealtypen för man och kvinna. För det andra på institutionernas och arbetsdelningens nivå. För det tredje på socialisationens eller individnivån. Genuskontrakten ger konkreta föreställningar om hur män och kvinnor skall vara mot varandra i arbetet, i kärleken, i språket och i gestalten.

Med den tankeramen som utgångspunkt finns det möjlighet att se de missbrukande kvinnorna som mammor utifrån *idealtypen* av moderskap, "den goda modern" som de liksom andra bär med sig. Modersrollen ger en möjlighet till socialt värde. Misslyckande att leva upp till modersidealet, att ses som "den dåliga modern" kan leda till social degradering. Mary Douglas talar om att det i samhällets "normativa ordning finns en inbyggd tröghet och strävan efter status quo (Se Heap & Ross 1992). Den kommer till uttryck i att moderskapet "släpar efter", är i otakt och ofta inte stämmer överens med den konkreta verkligheten, något som sätter spår i människors liv, inte bara i de missbrukande kvinnornas.

Socialisationen, hur pojkar och flickor blir vuxna, ser Hirdman som något som går i arv från far till son och mor till dotter. Den sätter sina spår i hur mötet mellan könen ska gestalta sig och möjligheten att leva upp till den rådande idealtypen i samhället. Som gemensamt för bägge könen ser hon två "längtor i människobrösten" efter "frihet" och "symbios". Hon talar om friheten som tillhör mannen och symbiosen som tillhör kvinnan. De bägge könen kompletterar varandra. Kvinnan lär sig tidigt utveckla *nära relationer*, medan mannen uppfostras till *självständighet*. Från detta utgångsläge utvecklas maktförhållandena mellan könen. Genom att bägge könen söker ett balansförhållande. Mannen söker symbiosen, närheten hos kvinnan och den vill han med olika strategier kontrollera. Kvinnan söker friheten, självständigheten hos mannen. Samtidigt utgör han förutom möjligheten till frihet och självständighet, som Hirdman uttrycker det, också kvinnans "förkroppsligande fängelse". Genom sin kropp har kvinnan kunnat utveckla "sin slavmakts indirekta strategi för frihet och makt via mannens svaghet, men alltid via mannen". (Sid. 55)

Som jag ser det är både sexualiteten och moderskapet väsentliga områden, där kvinnan kan utöva makt gentemot mannen, inte minst de missbrukande kvinnorna har här två områden, som ger dem makt men också vanmakt. - Eftersom Hirdman inte fördjupat berör socialisationen och den bristande symmetrin mellan mäns och kvinnors relationsförmåga och sätt att relatera, hur nära relationer och självständighet utvecklas, grundar jag min analys på Chodorows (1988) vidareutveckling av objektsrelationsteorin.

Arbetsdelningen mellan könen och den institutionella nivån har betydelse för samspelet i familjen och berörs därför som ett led i analysarbetet. Hirdman går inte närmare in på det område, utöver de konkreta föreställningarna i genuskontrakten, hur män och kvinnor ska vara mot varandra. När jag som ett led i min analys berör arbetsdelningen mellan könen, har jag istället tagit två andra teoretiska infallsvinklar till hjälp, dels utifrån den traditionella familjen (Chodorow 1979) och dels utifrån "familjen i upplösning" (Krais 1993). Infallsvinklarna handlar om den traditionella familjen, där kvinnan har uppfostringsfunktionen och ansvar för "hemmets sfär", och mannen har sitt ansvar i den "offentliga sfären" utanför hemmet. Den familjen kan ställas mot senare års familj, som *Beate Krais* med utgångspunkt från Pierre Bourdieus tankegångar berört. I den familjen kan könsidentiteten ses som en produkt av arbetsdelning mellan könen, som innebär att

tvåsamheten manligt - kvinnligt är förknippad med restriktioner. Både män och kvinnor har en potential som förtrycks. Att vara en "riktig man" innebär traditionell manlighet och hämsko på de kvinnliga egenskaperna. På samma sätt förtrycks de manliga egenskaperna hos kvinnan. I familjelivet kan modern och fadern antingen acceptera den traditionella könsidentiteten, eller tvingas in i för dem själva obekväma förhållningssätt som de måste ta aktiv ställning till för att bryta.

I analysarbetet kommer tre olika perspektiv finnas med som röda trådar. Dessa kommer igen i de olika avsnitten om kvinnans liv under graviditeten, under tiden med barnen och efter skilsmässan från dem.

- 1 Idealbild och motbild av moderskapet
- 2 Spännvidden mellan kvinnans behov av nära relationer och krav på självständighet
- 3 Hur arbetsdelningen mellan kvinna och man påverkar samspelet i familjen och relationen till barnen.

3. MISSBRUKARE, MOR OCH FAMILJEN

Omvärdering av moderskapet

När de kritiska rösterna under 1960-talet började skaka vetenskapsvärlden och samhället i och utanför "Folkhemmet", började de gamla "bastionerna" få sina törnar. Den alltigenom "goda modern" började ifrågasättas och modern med missbruksproblem eller andra sociala problem började väcka intresse och uppvärderas. Hon sågs inte längre enbart som en "patologisk" individ eller ett socialt problem utan också utifrån sin sociala situation i ett växelspel med samhället. Omvärderingarna kom till uttryck både inom vetenskapsvärlden och i samhället i övrigt (Brante 1980). Det "ideologiska strålkastarljuset" riktades mot svaga grupper som utsatta barn, missbrukare, kriminella, prostituerade och andra i en marginaliserad situation. Som det framgick av förra kapitlet fick arbetarklassens, kvinnornas och mödrarnas intressen en framskjuten plats genom marxism och feminism. Det ökade intresset för fattiga och marginaliserade grupper gynnade missbrukande mödrar och missbrukarfamiljer. Socialtjänstlagen utvecklade sina intentioner i den anda som präglade 1970-talet. Med sin portalparagraf angav den inte bara den enskilda människans, utan också samhällets ansvar. Socialtjänsten skulle främja ekonomisk och social trygghet, jämlikhet i levnadsvillkor och ett aktivt deltagande i samhällslivet. Människors egna resurser skulle frigöras. Deras självbestämmanderätt och integritet poängterades. Klienternas aktiva deltagande präglade också nya synsätt, t ex miljöterapi som växte fram inom missbrukarvården. (jfr. t ex Jenner et al 1977). Inom barnhemsvården ersattes den alltigenom auktoritära institutionen i "Prusseluskans anda" (Se Pippi Långstrump, Lindgren 1945) med barnhem som liknade familjeinstitutioner, där barn och föräldrar bodde tillsammans. Förebilden var "barnbyn Skå" och arbetet med "att bryta det sociala arvet" (Jonsson 1974). Frivillighet och god tillgång till resurser präglade 1970-talet och början av 1980-talet.

När socialtjänstlagen (SoL) infördes 1982 var dess intentioner samtidigt på kontrakurs med den parallellt utökade tvångsvården. Lagen om vård av missbrukare (LVM) som infördes samma år, utökade tvånget inom missbrukarvården till att omfatta också narkotikamissbrukare (Larsson 1990). Under en period ökade tvångsvården, men den minskade under "marknadskrafternas tid" från slutet av 1980-talet. Den frivilliga institutionsbehandlingen fick också efter hand ett minskat omfång och öppenvårdsinsatser började prioriteras under 1990-talet (Socialstyrelsen Konferens "Missbrukarvård i förändring", 1996). Utvecklingen skedde i takt med begränsningen av ekonomiska resurser och neddragning av framför allt offentliga satsningar på svaga grupper i samhället.

Att följa den ifrågasatta modern, ger en karikerad bild av utvecklingen av moderskapet i 1900-talets Sverige. Hon ställs på sin spets genom den missbrukande modern. Den missbrukande kvinnans situation inom behandlarvärlden har jag följt (Trulsson 1993). Varannan kvinna inom missbrukarvården är mor, om man utgår från fördelningen under de sista decennierna. De missbrukande mödrarna har sedan upptakten för missbrukarvården i Sverige under 1920-talet fram till 1970-talet behandlats skilda från sina barn. Ofta var barnen omhändertagna för samhällsvård under den tid deras mödrar var i behandling. Många stannade hela uppväxten i fosterhem, eftersom inget aktivt gjordes för återförening mellan föräldrar och barn. Missbruksinstitutionerna där mödrarna behandlades var disciplinära arbetsinrättningar. Straff tänkande fanns med och kom till uttryck i att "störande" missbrukande kvinnor flyttades till fängelse. Nära samarbete mellan missbrukarvård och kriminalvård fanns fram till 1960-talet, men ersattes efter hand av mer behandlingsinriktat

tänkande inom missbrukarvården. En helhetssyn började påverka behandlingen under denna tid. Denna ledde till att missbruksinstitutionerna började befolkas också med barn och barnhemmen med vuxna missbrukare. (jfr. Arnhoff 1986). Sedan riskerna för fosterskador under graviditeten börjat uppmärksammas i samhällsdebatten under slutet av 1970-talet, utvecklades förebyggande och behandlande insatser för blivande och nyblivna mödrar, vilket gav missbrukande mödrar nya möjligheter att undvika skador på barnet och bryta sitt missbruk (Trulsson, 1989). Behandlingsoptimism och god resurstillgång mattades av. Tvång började efter hand under 1980-taket ersätta de frivilliga insatserna. Speciellt tydligt blir det för missbrukande kvinnor i 20-30 årsåldern. Inom tvångsvården är de dubbelt så många som skulle motsvara deras andel bland missbrukarna. (Statistiska Centralbyrån SCB. "På tal om kvinnor och män-Lathund om jämställdhet" 1987, Giertz 1991, Tunving och Nilsson 1985). Liksom debatten i vetenskapvärlden har de nya tongångarna fått mothugg och lett till "verbala attacker" mellan företrädare för olika synsätt (Brante 1980).

Missbrukare och mor utifrån ett vidgat teoretiskt perspektiv

För att förstå något av vad det innebär för en kvinna att vara mor, missbrukare och leva skild från sina barn krävs kunskap om levnads- och arbetsvillkor, handlingar och handlingsmönster och kvinnans egen definition av sin situation. Det teoretiska perspektivet måste vidgas så att det rör sig på olika nivåer. Rosmari Eliasson (1987) uttrycker det i *Forskningsetik och perspektivval*:

Vi måste också söka kunskap på sociologisk och psykologisk nivå och försöka koppla samman kunskap om strukturella förhållanden och förändringar med kunskap på vardagslivets och självlivets nivå. (sid 141)

Med Eliassons teoretiska perspektiv för ögonen ser jag samtidigt, att varje tid som jag tidigare berört har sitt speciella historiska och sociologiska sammanhang som inte bara påverkar individen, utan samhället och vetenskapen. Människans vardagsverklighet (Se Ahrne 1981) ligger i ett spänningsfält, där samhälleliga förhållanden och förändringar möter individen med hans eller hennes subjektiva upplevelser och sätt att förhålla sig. De teorier jag tagit fasta på, för att underlätta förståelsen av de missbrukande mödrarna och deras vardagsliv, rör sig därför både på kulturell, sociologisk och psykologisk nivå.

Missbruk och utanförskap

Det väl fungerande samhällssystemet som präglades av harmoni och samsyn i Talcott Parsons anda rådde inom vetenskapen under 1950-talet och till 1960-talets början (Brante 1980). Under den tiden och sedan seklets början förknippades missbrukarna med begrepp som "social patologi", "social oordning" och "sociala problem". Mats Hilte (1996 b) har belyst utvecklingen av synen på avvikande beteende och missbruk från strukturfunktionalismens femtiotal, när avvikande beteende sågs som ett brott mot den rådande strukturen i samhället. Utgångsläget var att samhällsstrukturen sågs som något bestående, konformitet och "social ordning" rådde. Orsakerna till den "sociala oordning" som kriminella, missbrukare och andra marginaliserade grupper förorsakade blev det som uppmärksammades. Deras beteende sågs som oberoende av samhällets reaktioner och den som betraktade dem. En central frågeställning var hur social ordning är möjlig och därför blev den sociala ordningens orsaker av intresse. Forskaren skulle vara en värderingsfri observatör av verkligheten, där den marginaliserade gruppens handlingar uppfattades som något verkligt, som skulle bevitnas. Det rådande paradigmet handlade om "*sociala fakta*".

Under 1950- och 1960-talen vann nya tankegångar sociologernas intresse. Istället för att studera t.ex. kriminella handlingars orsaker och förståelsen av dem som ett normbrott började man fästa intresset på interaktionen mellan aktören och omgivningen. Begreppet "avvikande beteende", *deviance*, började användas. Det gjorde det möjligt att vid sidan av traditionella brottslingar studera ditintills utforskade grupper som missbrukare, mentalsjuka, homosexuella och prostituerade. *Hermeneutiken* inspirerade forskarna till att försöka tolka och förstå verkligheten istället för att förklara den. Med hjälp av empati eftersträvade man att närma sig den känslomässiga atmosfären, tankar, känslor och motiv hos den människa som var forskningsobjektet. Intentionen hos den enskilde var också i blickfånget. Man försökte förstå mål och avsikter bakom mänskliga handlingar och vad symboler och tecken betyder. Även *Chicagoskolans socialpsykologiska tänkande* satte sina spår genom att betona att definitionen av vad som är verkligt också kan få verkliga konsekvenser. Istället för att utgå från sociala fakta började intresset riktas mot "*sociala definitioner*". Ett "socialt definitionsparadigm" började vinna mark.

Det "*interaktionistiska perspektivet*" som nu blev tongivande, anser jag har stor betydelse för att underlätta förståelsen av missbrukares samspel med omgivningen och är ett forskningsperspektiv som blivit viktigt för mig i arbetet med denna studie. Mats Hilde (1996 b) beskriver detta:

Den mänskliga handlingen uppfattas som samhällets minsta byggsten. Man är därför mer intresserad av att studera hur människan skapar samhället än hur samhället skapar människan. I motsats till faktaparadigmets tal om institutioner och strukturer beskriver man inom det interaktionistiska perspektivet samhället som något dess medlemmar åstadkommer och vidmakthåller, där subjekt och objekt, inre och yttre, individ och samhälle, är olika sidor av samma sak. (sid. 21)

Kunskapen som eftersträvas handlar om människans subjektiva upplevelsevärld och den mening en handling tilldelas. Verkligheten definieras av den enskilda människan och studiet av de sociala världerna betonar det unika och dess relativitet. Forskarens roll kännetecknas av närhet och engagemang. Kunskap om den socialt skapade världen uppnås genom att via inlevelse och tolkning av mänskliga handlingar försöka närma sig den enskildes upplevelsevärld.

"Stämplingsteorin" förknippas med det interaktionistiska perspektivet. Tidigt utvecklade Edwin Lemert (1967) tankegångar kring "primär" och "sekundär avvikelse". Lemert talar om att ett avvikande beteende, t.ex. alkoholism, som *primär avvikelse* kan orsakas av genetiska, socialpsykologiska och kulturella faktorer, men för en djupare förståelse är inte bara orsakerna viktiga, utan att se reaktionerna från omgivningen och hur avvikaren förhåller sig till dessa. Det avvikande beteendet kan normaliseras eller neutraliseras och får då marginella konsekvenser för individen. Men det kan också stämplas, vilket i sin tur kan leda till självstämpling, att människan ser sig med omgivningens ögon och identifierar sig med det avvikande beteendet, *sekundär avvikelse*.

Howard Becker (1963/1973) talar om avvikande beteende men vill inte använda uttrycket stämpling, utan ser det som "ett perspektiv på mänsklig handling" (Hilde aa). Han utgår från hur en människa, som inte lever upp till gruppens regler, ses som en avvikare. Intresset fokuseras på samspelet mellan avvikaren, det avvikande beteendet och samhällets reaktioner mot detta. Det innebär start och vidmakthållande av en *process som kan driva människor in i en avvikarkarriär*, som Becker beskriver som en parallell till yrkeskarriären med motiv, intressen och handlingar som utvecklar och etablerar det avvikande beteendet. Samhället skapar regler och brott mot dessa kan leda till stämpling av människor och göra dem till

"utstötta". Det som betraktas som avvikande är inte något entydigt, förknippat till ett visst uppförande, utan en process mellan den som avviker och hur människor i omgivningen svarar upp mot avvikelsen. Detta kan ha olika karaktär från en tid till en annan och från en person till en annan. Vid olika tidpunkter ägnas samhällets krafter åt en speciell avvikelse, t.ex. missbruk, spel, homosexualitet. Det finns *hemliga avvikare*, som bryter mot regler i smyg. Avvikelsens konsekvenser förstärks inte för deras del av stämplingen, eftersom de aldrig blir upptäckta.

Att bli stämplad som avvikare placerar människan i en ny roll, som påverkar det fortsatta *sociala livet och människans självbild*. Hon tvingas ännu mer än innan se sig med omgivningens ögon. Hennes identitet, i förhållande till det omgivande samhället, ändras. Hon uppfattas som en annan slags person och behandlas som en sådan, t.ex. knarkare, och till den rubriken knyts också andra sidoegenskaper som tillskrivs personen. Resultatet kan också bli att hon söker sin sociala förankring i en avvikargrupp.

Utifrån Lemerts och Beckers teorier kan man se den missbrukande modern som av omgivningen stämplas också med andra egenskaper, t.ex. "lösaktig", "bryr sig inte om barnen" och en "dålig mor", och börjar efter hand se sig med omgivningens ögon. Detta kan leda till ytterligare marginalisering och att hon söker sig till grupper i samma situation som hon själv. Som hemlig avvikare kan hon t.ex. ha olika utgångsläge beträffande myndigheternas uppmärksamhet som förvärvsarbetande mor i medelklassen och som socialbidragsberoende ensamstående mor. Däremot bidrar stämplingsteoriens ringa intresse för den primära avvikelserna till att det som medverkat till stämplingen t.ex. livshistoria, livsvillkor och samhällsstruktur förblir osynligt.

Erving Goffman (1972) är liksom Becker intresserad av hur gruppmedlemmar hanterar regelbrott. Han talar om olika "stigma", djupt misskrediterade egenskaper. Det kan t ex vara kroppsliga missbildningar, beröra en persons karaktär, i detta fall missbruk, eller rastillhörighet. En annan förutsättning är att det är skillnad mellan den förväntade och den faktiska sociala identiteten. Att inte "bejaka det allmänna mönstret" skapar en osäkerhet hos individen hur andra uppfattar honom och var han hör hemma. Det kan leda till olika förhållningssätt för att föregripa omgivningens bemötande, alltifrån en försvarsattityd, att hålla sig undan till en gåpåaranda eller att växla däremellan. Det medför ett hemlighållande av den oönskade egenskapen för vissa grupper, t ex myndighetspersoner och öppenhet för andra t ex medlemmar i det egna gänget. Goffman talar om hur ett stigma påverkar individens självvärdering. I en "*moralisk karriär*" genomgår självbedömningen olika faser. Individen lär sig ""de normalas" inställning. Därmed lär han samhällets föreställning om ett visst stigma. Slutligen lär han, att han själv har detta stigma och vet då konsekvenserna av detta. Utvägar som står till buds är då , att anpassa sig till situationen eller att dra sig undan och hemlighålla. För den som alltid varit misskrediterad och befunnit sig utanför "det normala samhällets geografiska rāmärken", finns risken att se ned på sig själv.

Att vara missbrukare och mor innebär att vara stigmatiserad. Kvinnan måste ständigt förhålla sig till omgivningen, både i försvarsposition mot närstående och myndigheter för att dölja missbruket och i öppenhet gentemot missbrukarkompisar och andra i samma situation som hon själv. Hon börjar efter hand att se sig själv som en missbrukare och tvingas välja olika strategier för att hantera situationen, som för de flesta innebär osäkerhet, självförakt och hemlighållande av det verkliga livet. Hon kan då både anpassa sig till situationen och försöka bryta den.

Kvinna och missbrukare

Teorierna inom avvikarsociologin och specifikt beträffande missbruk handlar för det mesta om pojkar och män. (Jfr. Hilde 1996 b, Milton 1994). Ett fåtal teoretiker har specifikt berört kvinnornas situation.

Elisabeth Ettore (1992) fäster uppmärksamhet på den *stigmatisering* missbrukande kvinnor utsätts för. De anses ha större problem, vara mer avvikande och psykiskt störda än män i motsvarande situation. Hon betonar utifrån ett feministiskt perspektiv, att samhällets syn på moderskap är att det är det mest naturliga sättet att vara kvinna. Eftersom kvinnokroppen härbärgerar kvinnans reproduktiva förmåga, ses *drogmissbruk som en attack på den kvinnliga naturen*.

Ettore ser drogmissbruket som en *överlevnadsstrategi* och en möjlighet för kvinnan att njuta i en situation präglad av stora krav som maka, mor och yrkeskvinna. Ett patriarkat samhälle medför manlig dominans och kvinnlig underordning. Droger kan vara kvinnans sätt att klara överkrav och fly undan stressen.

Marsha Rosenbaum (1981) har ett interaktionistiskt teoretiskt perspektiv och utgår från Lemert, Becker och Goffman, när hon studerar heroinmissbrukande kvinnors liv. Hon konstaterar, efter att ha följt kvinnornas missbrukarkarriär, att denna skiljer sig från manliga. Män utvecklar sin kompetens i missbrukarkarriären, har möjlighet att bli skickliga och skaffa sitt levebröd. Deras villkor i missbrukarvärlden är gynnsammare än kvinnornas. Dessa har i initialskedet vinster av missbruket. De kommer in i en gemenskap. Det dagliga missbruket ger full sysselsättning. Heroinvärlden är hemlig och spännande. Den kan till en början innehålla fester och rikligt med pengar. Drogen i sig ger välbefinnande, lugn och avslappning. Till en början har den kvinnliga och den manliga karriären likheter med varandra genom sina vidgade möjligheter. Sedan följer för kvinnorna mer än för männen *"den omvända karriären"*. Rosenbaum (1981) beskriver denna:

Den kvinnliga karriären är omvänd. Hon börjar med ett något reducerat men ändå genomförbart livsalternativ. Men ju längre hon stannar i heroinlivet, ju mer börjar hennes valmöjligheter minska både objektivt och subjektivt, framför allt beträffande familjelivet och arbetslivet (sid 131)

De insnävade möjligheterna sätter sin prägel på den kvinnliga karriären. Kvinnan går in för att få ökade möjligheter, men möts snart av begränsningarna. Hon kan inte fullt ut delta i "det vanliga livet". Arbetet med drogerna begränsar möjligheterna till ett arbete i den konventionella världen. Relationer med familjen och icke avvikande vänner begränsas. Det är svårt att ha kontakt med andra än dem som ingår i droglivet. För många kvinnor reduceras också den möjligheten till gemenskap med minskad attraktion och ökad ålder. Ju kortare tid i missbrukarkarriären, desto större möjligheter att lämna den. Stötestenarna på vägen tillbaka till samhället är också större för kvinnorna än männen. Det finns färre icke missbrukande män som vill leva med en kvinna som tidigare missbrukat, än för män vars väg tillbaka stöds av en kvinna utan missbruksproblem. Kvinnan har svårt att få tillbaka barn som placerats utanför hemmet. Hennes traditionella arbetsmarknad inom service och omsorg är många gånger stängd för den som till sitt yttre är märkt av missbruket. Ett sådant handikapp är av mindre betydelse på traditionellt manliga arbetsplatser, inom industrin.

Om man betraktar relationernas stora betydelse för kvinnor (jfr. Chodorow 1988) så blir de mänskliga konsekvenserna av den "omvända karriären" för kvinnor speciellt tydliga. Vad Rosenbaum beskriver rörande heroinmissbruk går att känna igen också beträffande andra

typer av drogmissbruk. Ted Goldberg (1995) tar liksom Rosenbaum upp utvecklingen efter den sekundära avvikelserna och talar om den som en *avvikelse spiral*, när misslyckandena läggs till varandra. Självbilden blir allt sämre och upplösningen blir antingen att begå självmord eller bryta den nedåtgående spiralen.

Harriet Bjerrum-Nielsen och Monika Rudberg (1989, 1991) har belyst *kvinnors väg in i missbruk* utifrån sina studier av flickors och pojkars socialisation. De utgår från Chodorows vidareutveckling av objektrelationsteorin och talar om flickans relationellt förankrade identitet. Sitt behov av självständighet får hon i barndomen i relation till pappan och i tonåren i relation till pojkar. När författarna berör flickors väg in i missbruk, handlar det om *brister i de förutsättningar som gäller för andra flickor*. Det vanliga är att flickorna i tonåren gör sig fria från föräldrarna genom att pröva på förhållanden till pojkar, kanske rökning eller droger. De får gränser genom föräldrarna eller genom sina diskussioner med väninnorna. I 17-18 årsåldern har de vanligen funnit sina egna gränser, vilken livsstil de vill välja och hur de vill möta det motsatta könet. De missbrukande flickorna däremot har ofta föräldrar som ignorerar dem och inte klarar av att sätta gränser för flickornas handlande p.g.a. eget missbruk eller andra orsaker. Flickorna har få väninnor, eftersom deras annorlunda erfarenheter, t.ex. av missbruk och sexuella övergrepp gör att de ses som udda och har svårt att skydda sin kropp. Det är bakgrunden till att de ofta söker sin närhet och självständighet hos pojkar. Istället för att som andra flickor ha en omsorgsrationalitet i sitt förhållande till pojkar, inleder de ofta närmast symbiotiska förhållanden, där pojken styr och vill ha fullständig kontroll. Flickan tar över hans vanor. Missbruk, våld och sexuellt utnyttjande följer ofta med flickans inträde i vuxenlivet. Vägen in i missbruk, som den beskrivs av Bjerrum-Nielsen och Rudberg, går att känna igen i mötet med missbrukande tonårsflickor och ger en djupare förklaring till varför kvinnor börjar missbruka tidigare än män och med tyngre droger, eftersom det är vanligt, att de tar över ofta äldre pojkars eller mäns drogvanor (Björling 1989, Milton 1994).

Jean Baker-Miller (1986) ger teoretisk belysning av kvinnors relaterande förhållningssätt och "dolda strategier", som underlättar förståelsen av moderskap och missbruk. Hon talar om egenskaper och förhållningssätt som definieras som "kvinnliga" som typiska för individer och grupper som är underordnade. Dessa ser sig själva med den dominerande gruppens ögon. Enligt Baker-Miller föds kvinnor in i en underordnad roll, liksom beträffande nationalitet och ras. De ser sig med den dominerande gruppens, d.v.s. männens ögon. Hon ser avgörande skillnader i uppfostran av pojkar och flickor. Medan pojkar uppfostras till självständighet och att bevaka egna intressen, uppfostras flickor till att *relatera till andra, få sitt värde genom att bry sig om andra* och sätta andras behovstillfredsställelse framför sin egen. Genom att kvinnan hela tiden tänker på andra har hon efter hand svårt att se sina egna behov. Hon blir hotad av dem, eftersom hon därigenom riskerar bli avskild, förlora personer som är viktiga för henne. Detta hämmar kvinnans möjlighet att öppet visa sin vrede. Kvinnan tar därför ofta till *dolda strategier*, i stället för att öppet visa vrede, eftersom dessa inte så mycket skadar hennes relation till omgivningen. Kvinnors vrede väcker motstånd och anses inte som passande.

Kvinnors underordning blir tydlig i *missbrukarvärlden*. Det handlar om att förtryck och våld är vanligt (Se t ex Vaglum & Ravndal 1988). Som för andra kvinnor är relationen till man och barn viktig för den missbrukande modern. Hon sätter ofta männens, så småningom barnens intressen framför sina egna och det är vanligt att hon söker behandling "för barnens skull" (Trulsson 1993). Kvinnor har dålig självkänsla, ångest och depressioner, i större utsträckning än män som har mer asociala drag. (Öjehagen, 1994). Detta och utvecklingen av ett missbruk kan vara uttryck för kvinnans dolda strategier istället för öppet visad vrede.

Kvinnans och moderns liv i missbrukarvärlden handlar om en p.g.a. skam och rädsla stängd värld och en delvis okänd kultur i utkanten av samhället. För att olika människor ska kunna föra en dialog krävs kunskap om varandras världar. Maria Lugones och Elisabeth Spelman (1983) talar om att det inte bara är en värld det handlar om när man talar om kvinnors villkor. De åskådliggör två kulturer genom att ställa sina egna *olika världar bredvid varandra*. Spelman tillhör, som vit medelklasskvinna och forskare samhällets insiders och Lugones med samma yrke, men som invandrad latinamerikansk kvinna dess outsiders. För att kunna gå varandra till mötes måste de tydliggöra den kultur de är bärare av och med den utgångspunkten föra en dialog. Men denna sker på olika villkor. Kvinnan som lever bland samhällets "insiders" är inte på samma sätt tvingad att föra den, som kvinnan som står i utkanten av samhället och är beroende av att uppfatta hur den överordnade gruppen tänker och agerar. Den underordnade blir lyhörd för den kultur som har makten och är tongivande i samhället. Den överordnade däremot behöver inte vara lyhörd för den främmande kulturen. En djupare känsla av brist på erfarenhet av varandra och ömsesidigt intresse krävs därför en dialog, snarare än att känna sig tvingad.

En reflektion utifrån detta perspektiv är att missbrukande kvinnor företräder en kultur i utkanten av samhället. De tvingas vara lyhörda för hur den överordnade gruppen tänker och agerar. Det kan vara daghemspersonal, lärare eller socialsekreterare, insiders i samhället och med makt och tolkningsföreträde. En förutsättning för ett genuint möte med kvinnorna och deras familjer kräver lyhördhet och intresse, likaväl som att känna till deras vardagsliv och den kultur de är bärare av. En väg i den riktningen kan vara att låta missbrukande mödrar med sina egna berättelser ge röst åt sina upplevelser, handlingar, motiv och levnadsvillkor.

Forskning kring missbrukande kvinnor och deras familjer

Min teoretiska referensram och egna undersökningar utgick ursprungligen från *barn- och familjeforskningen* som den utvecklats i Sverige alltsedan 1960-talet. Intresset för gravida missbrukare och deras familjer har lett mig över mot den *missbruksforskning* som under samma period parallellt vuxit fram. Forskningen kring socialt utsatta barn och familjer har de sista åren börjat intressera sig mer för missbruk. Samtidigt har forskningen kring missbruk, som ursprungligen inte skilde ut män och kvinnor, börjat intressera sig specifikt för missbrukande kvinnor, vilket har vidgat perspektivet till att också omfatta moderskap och familj, och inneburit ett närmande mellan olika forskningsriktningar. Den forskning jag här översiktligt presenterar och återkommer till i analysen berör främst skandinavisk forskning, men också annan forskning av speciellt intresse. Jag berör först forskning om missbrukande kvinnor, graviditet och moderskap och sist forskning om familjer med missbruks- och sociala problem.

Missbrukande kvinnor

Omkring var fjärde alkohol- eller narkotikamissbrukare är kvinna (Österling 1992, UNO 1992). Skyddande faktorer som har med idealbilden av den nyktra, ärbara kvinnan som håller hemmet samman har tidigare berörts. De kan vara en del av förklaringarna till att kvinnorna utgör en förhållandevis mindre andel av missbrukarna. Sedan 1960-talet har kvinnors missbruk ökat förhållandevis mer än männens (SOU 1994:28). Det nya kvinnliga dryckesmönstret, som liknar mäns, är trots detta fortfarande anpassat till den reproduktiva funktionen, kvinnans ansvar för hem och barn (Järvinen & Olafsdottir 1984). Intresset för kvinnors missbruk har de sista åren blivit större. Att det specifika i att vara kvinna och

missbrukare förbisågs tidigare speglas i Margareta Järvinens (1983, sid. 28) uttalande om vetenskapens syn på kvinnor och missbruk: "Det mänskliga är manligt om ej annat anges". Tankar från kvinnoforskningen har berikat missbruksforskningen. Under 1980-talet och framåt har det efterhand utkrystalliserats kunskap om kvinnors missbruk och missbrukande kvinnors speciella villkor.

Många studier pekar på det specifikt kvinnliga och skillnaderna mellan mäns och kvinnors missbruk. *Vägen in i missbruk* skiljer sig mellan män och kvinnor. Narkotikamissbrukande kvinnor börjar missbruka tidigare än män och med tyngre droger. Björling (1989). De skiljer sig från alkoholmissbrukande kvinnor, som börjar missbruka senare än män, men kommer till behandling lika tidigt som män med lika svårt missbruk (Öjehagen 1994). Vid socialisationen påverkas flickor mer än pojkar av föräldrarnas förhållningssätt både till eget och barnets missbruk. Sociala problem under uppväxten är särskilt vanliga för de kvinnliga missbrukarna (Milton 1994, Öjehagen 1994). Modern har stort inflytande på flickans drogvanor (Andersson 1993, Björling 1986). Samband mellan sexuella övergrepp i barndomen, självdestruktivitet och missbruk framgår av många studier (t ex Rohsenow et al. 1988, Tunving 1983, Andersson 1990). Christina Andersson talar om att en flicka vars kropp och identitet inte respekteras under uppväxten kan ha svårt att skydda sig för självdestruktion och missbruk. Flickor, som inte får gränser och ignoreras, utsätts för större risker för missbruk och att komma under inflytande av kamrater (Milton 1994). Det är vanligt att flickor börjar missbruka tillsammans med äldre missbrukande män och pojkvänner (Andersson 1991, Tunving och Nilsson 1983, Trulsson 1993). Berit Andersson beskriver hur det i knarkgänget ställs speciella krav på flickor, att ställa upp sexuellt och att de dessutom förväntas att ge känslomässigt och socialt stöd.

Männens betydelse för utvecklingen av kvinnors missbruk har blivit tydlig. Kvinnors emancipation under de sista decennierna har visat sig att i fler flickor rekryteras till missbruk. Däremot är processen mot ett kvalificerat missbruk uttryck för en äldre kvinnlighet präglad av underkastelse, passivitet och beroende gentemot männen (Andersson 1991). Männen är dominerande både bland alkohol och narkotikamissbrukare. Det är vanligt, att de använder sin fysiska styrka vid konflikter. Våld, misshandel och sexuellt utnyttjande är vanligt. (Svensson 1996, Vaglum & Ravndal 1988, Öjehagen 1994, Trulsson 1993, 1996). Bengt Svensson talar om "de narkomana världarna", som männen kan styra i kraft av att de kontrollerar narkotikan och det är de som drar in pengarna. I den mån kvinnor förtjänar pengar har de också makt. Förhållandevis fler missbrukande kvinnor än män lever tillsammans med en missbrukande partner. De uppper oftare än män relationsproblem till partnern som orsak till missbruket (Milton 1994).

Missbrukande kvinnor har lägre självkänsla, mer psykiska besvär och gör oftare suicidförsök än män (Svensson, m.fl. aa). Bidragande orsak till detta kan vara den negativa attityden mot alla missbrukare, som är ännu mer fördömande mot kvinnor (Eriksen 1991, Snare 1986). Agneta Öjehagen talar om den som en stigmatisering. Det är vanligt att kvinnor ger uttryck för *skam över sitt missbruk*.

Det finns få skandinaviska studier om missbrukande kvinnors vardagsliv utanför behandlingssammanhang och deras egna tankar kring sitt missbruk. Berit Andersson (1991) har gjort djupintervjuer med både narkotikamissbrukande män och kvinnor. Liksom Bengt Svensson (1996), som gjort en etnografisk orienterad studie också med narkotikamissbrukande män och kvinnor bidrar hon med intressant kunskap. Jag har bara funnit två motsvarande studier, som specifikt berör hur drogmissbruk griper in i kvinnors liv och belyser deras tankar och villkor. Marsha Rosenbaum (1981) har gjort djupintervjuer

med heroinmissbrukande storstadskvinnor i USA och Avril Taylor (1993) deltagande observationer och livshistoriska intervjuer, också med heroinmissbrukande storstadskvinnor i England. Både Rosenbaum och Taylor talar om, att de missbrukande kvinnorna själva bär på traditionella värderingar och att konflikten mellan attityder och livsstil skapar låg självkänsla, skuld och skam. Detta blir speciellt tydligt i samband med graviditet och moderskap. Taylor talar om att droger kan ge lättad att klara fysisk stress och skuld och skam över missbruket.

Graviditet och moderskap

Missbruk under graviditeten uppmärksammades i samband med att fosterskador p.g.a. alkoholmissbruk, det fetala alkoholsyndromet FAS, började bli känt successivt under 1970-talet (SOU, 1994:28, Kvinnor och alkohol). Inverkan av alkoholmissbruk under graviditeten studerades i Sverige i Göteborgsundersökningen. Forskningsresultaten beträffande de alkoholskadade barnen ledde till massmedial uppmärksamhet och antalet skadade barn minskade, något som på senare år förändrats i en uppåtgående trend. Minskad uppmärksamhet kan vara orsaken. Barnets bestående skador framgår av uppföljningsstudier (t.ex. Aronsson & Hagberg 1993). Uppmärksamheten har också riktats på risker och skador i samband med narkotikamissbruk under graviditeten (Larsson 1980, 1982, Olofsson 1983). Av dessa framgår att kvinnor som avbrutit sitt missbruk under graviditeten gav barnen en mer tillfredsställande miljö. De som fortsatte missbruka hela graviditeten födde barn som blev fysiskt och psykiskt utvecklade, hade skador och visade känslomässiga störningar. Många undersökningar visar, att de flesta kvinnor försöker avbryta eller minska sitt missbruk under graviditeten och att de ser barnet som en möjlighet att avbryta sitt missbruk. De visar också positiv utveckling som resultat av tidiga stödjande och behandlande insatser. (Larsson, Olofsson, Taylor, Rosenbaum aa. Tunving 1983, Andersson 1995, Trulsson 1989). Uppföljningen av barn till amfetaminmissbrukare visar bestående problem hos barn vars mödrar missbrukat hela graviditeten (Stenerot et al 1996). Denna undersökning, liksom en uppföljning av narkotikamissbrukande kvinnors barn (Olofsson 1983), visar att bristande eller uteblivna insatser under graviditeten lett till fler tvångsomhändertaganden vid förlösningen och svårigheter för barnen.

Moderskapet och relationen till barnen har stor betydelse för kvinnors identitet och hur de utformar sitt liv. (Taylor, Rosenbaum aa). Den tid de lever med barnen kontrollerar de sitt missbruk mer än när de p.g.a. missbruk tvingats skiljas från dem, vilket ofta leder till ett accelererande missbruk. Berit Andersson (1991) har funnit, en tvetydighet mellan kvinnors traditionella ansvar för hem och barn och att få möjlighet till socialt värde genom arbete utanför hemmet. Hon konstaterar att moderskapet för kvinnor har samma självklara prioritet, som arbetet har för männen. Med moderskapet följer större antal drogfria perioder för kvinnor i behandling (Tunving 1983). Relationen till barnen är viktig för mödrarna både under tiden i missbruk och behandling. Samband mellan moderskap och möjlighet att fullfölja behandling har entydigt visat sig (Trulsson 1993, 1996). En rad studier (t ex Hessele 1983) visar på *samband mellan missbruk och socialt och ekonomiskt utsatta förhållanden*. Ensamstående mödrar med små barn och ett bristfälligt socialt nätverk är överrepresenterade bland missbrukande kvinnor i behandling (Dahlgren & Willander 1991). Dahlgren och Willander beskriver situationen för den arbetslösa ensamstående kvinnan som en katastrof. Ensamhet i kombination med små möjligheter att ändra sin situation leder många gånger till missbruk.

Familjer med missbruks- och sociala problem

Mina studier beträffande missbrukande kvinnor i behandling har visat på barnens betydelse i sina mödrars liv. Medan kvinnornas vardagsliv och relation till barnen i Skandinavien är ett relativt outforskat område, har deras barn inom barn- och familjeforskningen varit föremål för betydligt större intresse. Förhållandena för *barn som saknar vårdare eller har föräldrar som p g a missbruk eller andra problem inte kan ta hand om dem* har varit en central fråga inom olika vetenskapliga discipliner och traditioner. Den relationsorienterade forskartraditionen har väckt mitt intresse, eftersom jag funnit att barnen intar en viktig plats i sina mödrars liv, även när de lever skilda från dem (Trulsson 1993). Tongivande företrädare för denna, som t ex "Barn i krisgruppen" (Vinterhed et al 1981, Hesse 1988, Börjeson & Håkansson 1990) och Gunvor Andersson (Andersson 1984, 1988, 1990, 1995) har följt och uppmärksammat barn på barnhem och i familjehem. Där är de flesta placerade p g a föräldrarnas missbruk. Mammorna är de som i störst utsträckning har vårdnaden om barnen och håller kontakt med dem i familjehemmet. Den relationsorienterade forskartraditionen har barnets identitetsutveckling i centrum och poängterar, att om ett barn förlorar kontakten med sina biologiska föräldrar förlorar de också en del av sig själva. Samstämmiga forskningsresultat, bl.a. redovisade av ovan nämnda forskare, visar att separation mellan föräldrar och barn kan få speciellt skadliga konsekvenser under de första åren av barnens liv (Vinterhed et al 1981)

Uppföljningen av en grupp barn i åldern 0-4 år på barnhem visar att det är de biologiska föräldrarna som flest barn uppfattar som sina föräldrar, även om de inte bor ihop. De barn som fick fosterföräldrarna, eller någon av fosterföräldrarna som psykologisk förälder, hade under tiden på barnhemmet inte haft någon känslomässig relation till sina föräldrar. Gunvor Andersson fann, att en avbruten relation till föräldrarna, eller en konkurrerande konfliktfylld relation mellan föräldrar och fosterföräldrar är skadlig för barnen (Andersson 1990). Två vägledande skäl finns till att barn får bibehålla kontakten med sina föräldrar, dels att barnen skall känna till sin familjbakgrund och få en realistisk uppfattning om varför de inte kan bo hemma och dels att de får behålla en känslomässig relation till sina föräldrar. Barnens identitetsuppfattning är starkt beroende av kontakten med sin familj och därmed sina rötter. De behöver få lov att behålla relationen till sina föräldrar, eller någon som de kan uppfatta som föräldrar. De barn som fick fosterföräldrar, eller fostermamman som psykologisk förälder, hade inte tidigare haft någon känslomässig anknytning till pappan, respektive mamman. De biologiska föräldrarna är alltså inte "utbytbara", vilket får en avgörande betydelse för barnet.

Socialtjänstens intentioner präglas av ett relationsorienterat synsätt. I lagen betonas, att vården i annat hem än det egna bör utformas så att den främjar den enskildes samhörighet med anhöriga och kontakt med hemmiljön. Inriktningen bör vara återförening. Att lagens intentioner haft liten genomslagskraft i det sociala arbetet, har efter hand blivit tydligt. Den vanligaste orsaken till att barn placeras utanför det egna hemmet är inte, som man skulle tro, ställningstaganden om den känslomässiga relationen mellan barn och föräldrar. Istället är det bristande förmåga, sociala missförhållanden och missbruk de vanligaste orsakerna (Andersson 1995). Insatser från socialtjänsten har visat sig bristfälliga. Ofta görs inget aktivt för att föräldrar och barn i familjehem skall hålla kontakt med varandra och för att barn skall kunna återvända hem. Vinnerljung visar i en undersökning om familjehemsvården (1989) att denna i strid mot de vårdideologiska intentionerna - fortsätter vara huvudsakligen en verksamhet med många permanenta placeringar och att det är vanligt, att barn fortfar att vara utan kontakt med sina föräldrar. Här finns skillnader mellan släktingplacerade barn och barn i "vanliga" familjehem. Bo Vinnerljung (1993, 1996) har i studier beträffande vuxna

fosterbarn funnit att de släktingplacerade barnen i störst utsträckning håller kontakt med sina biologiska föräldrar. Andra studier visar den tätare kontakten mellan barn och föräldrar (Skerfving 1993) och bättre behandlingsresultat för föräldrar, som har barn i släktinghem (Trulsson 1996).

Tidigare forskning inom och utom Sverige har visat både på *barns reaktioner på skilsmässa från och återförening med föräldrar*. När jag funnit, att *mödrarna på motsvarande sätt reagerar på skilsmässa från och återförening med sina barn*, har kunskapsluckorna blivit tydliga. Den främsta kunskapskällan är Elaine Normans och Shirley Jenkins (1972) delundersökning i David Fanshels (1978) fosterbarnundersökning. Norman och Jenkins visade, att föräldrarna efter skilsmässan från barnen kom in i en krisperiod. Att de fattiga barnen i större utsträckning placerades med myndighetsingripanden, förknippas hos föräldrarna med reaktioner som oro, sorg och ilska, medan barnen i de välbeställda familjerna oftare placerades frivilligt som hjälpinsatser, förknippade med tacksamhet och lättnad. Skuld känslor var gemensamt för bägge gruppernas föräldrar, medan reaktionerna skilde sig mellan fäder och mödrar. Forskarna har fäst uppmärksamheten på föräldrarnas sorgeprocess "barndeprivation", som jämförs med barns krisreaktioner vid skilsmässan från föräldrarna "modersdeprivation" (Vinterherd m fl 1981, Hessle 1983). Gunvor Andersson (1984) har i sin undersökning beträffande barn på barnhem sett föräldrar reagera på skilsmässan med ökad förtvivlan, ökat missbruk och ökad social misär. Vad jag kunnat finna, saknas skandinaviska studier, där tyngdpunkten ligger på missbrukande mödrars egna beskrivningar av vardagslivet och relationen till barnen före och efter skilsmässan från dem.

Min syn på missbruksbegreppet

Avslutningsvis behöver jag utveckla min syn på begreppen *missbruk* och *drog*, som jag fortsättningsvis kommer att använda. Den vedertagna svenska termen "missbruk", som används i vardagsspråket har både en normativ och obestämd karaktär. Betydelsen skiftar dessutom utifrån sitt historiska och kulturella sammanhang. Jag har ändå valt att använda det begreppet. Jag använder beteckningen "drog", "drogbruk" och "drogmissbruk" för att markera likheten mellan bruk och missbruk av alkohol, narkotika och andra droger. Missbruk innebär vissa former av drogbruk som utifrån moraliska, juridiska och medicinska ståndpunkter anses oacceptabla. Berit Andersson (1991) har formulerat den definition av missbruk som jag fortsättningsvis använder:

Missbruk är bruk av droger som bryter mot uppställda normer, användningssätt som betraktas som överdrivna eller felaktiga, ohälsosamma, omoraliska, ibland brottsliga. Termen hänför sig till en varaktig praxis hos enskilda personer, inte till tillfälliga överträdelser. Definitionen av missbruk och missbrukare är sociala konstruktioner som innebär utdefiniering, d v s utpekande av det från normalitet och ordning undantagna. Missbruk är också det som hotar social ordning eller ekonomiska intressen. (sid. 10)

Samhällssynen i vårt land beträffande droger skiljer sig mellan alkohol och narkotika. Bruk av alkohol ses som tillåtet och normalt och regleras genom både informella och formella kontrollsystem och att oaccepterade vanor utpekas moraliskt. Berusning i samband med bilkörning och på offentliga platser är dessutom kringgärdat av regler i lagstiftningen. Bruket av narkotika är tillåtet bara om det föreskrivs av läkare. Hantering, innehav och försäljning av narkotika, t.ex. cannabis, amfetamin och heroin är straffbart och ses ur samhällets synvinkel som missbruk. Värderingar av människors egenskaper och levnadsförhållanden påverkar också vad som ses som missbruk eller inte och hur detta bemöts. Man kan t.ex. av antalet ingripanden i missbrukarfamiljer dra slutsatsen, att missbruk av alkohol och narkotikapreparat i välbeställda familjer sannolikt leder till färre samhällsringripanden än motsvarande missbruk i fattiga familjer, där ekonomiskt beroende

ger samhället större insyn. De missbrukande mammornas berättelser handlar om denna mångbottnade verklighet utan knivskarpa gränser beträffande vad som är missbruk och vad som inte är det. De här aktuella kvinnornas missbruk är så stort, så känt och så erkänt, att de tagit del av behandlingsinsatser för egen del eller att barnen varit placerade på barnhem p.g.a. deras missbruk.

4. METOD

Forskningsinriktning

Min forskning kan ses som ett led i den kvinnoforskning som ser kvinnor som handlande aktörer och utgår från kvinnors olika erfarenheter i vardagen (Smith, 1987, Davies & Esseveld 1989). Kvinnan kan ses i sitt större sociala och kulturella sammanhang. Dorothy Smith uttrycker det: "att se världen från kvinnans plats i den". De tidigare kapitlen visar mitt teoretiska perspektiv "på två ben", ett interaktionistiskt samhällsvetenskapligt perspektiv och ett perspektiv som har sin förankring i kvinnoforskningen (Jfr. Milton 1994).

Kvalitativ metod

De metoder som jag anser bäst gör människors upplevelser och erfarenheter åtkomliga är kvalitativa metoder, som utgår från människors egen beskrivning av verkligheten. Den subjektiva upplevelsen av ett socialt fenomen framhävs (Hughes & Månsson 1988). Den kvalitativa kvinnoforskningen som den beskrivs av Karen Davies och Johanna Esseveld (1989) är den metod, som jag funnit bäst kan bidra med förståelse av de missbrukande mödrarnas vardagsliv, relation till och skilsmässa från sina barn mot bakgrunden av ett föränderligt samhälle. Den har vardagens praktiska frågor som utgångspunkt och ser kvinnor som aktiva subjekt som reflekterar över sina liv. Samtidigt är handlingarna begränsade av tidigare erfarenheter, förhärskande ideologier och sociala relationer, vilka också innebär förtryck. Genom att låta kvinnor träda fram som subjekt i forskningen och tydliggöra förtrycksmekanismer anser Davies och Esseveld, att man kan bidra till kvinnors frigörelse. Tidigare beskrevs den marginalisering som följer med att vara missbrukare. Speciellt för kvinnor, som lever skilda från sina barn, innebär det ofta en stigmatisering. De kan både befinna sig och uppleva sig i en underordnad situation. Jag ser det som angeläget att synliggöra denna grupp kvinnor och deras relation till barn och människor i omgivningen. Genom att låta dem göra sina röster hörda, kan kunskap genereras, som i förlängningen kan verka frigörande. Möjligheter kan öppnas, att inte främst se dem som ett problem, utan som handlande kvinnor med sina egna reflektioner och resurser. En vidgad förståelse kan öppna upp för en dialog, som i förlängningen kan visa på möjligheter både för kvinnorna själva och i deras relation till sina barn.

Robert Bogdan och Steven Taylor (1984) har vidareutvecklat ett interaktionistiskt perspektiv på kvalitativ forskning som för mig inneburit viktiga förtydliganden. Forskaren använder sig bl.a. av öppna intervjuer och låter den intervjuades egna ord tala. Vad som han eller hon tillskriver mening fokuseras. För att få en helhetsförståelse uppmärksammas utvecklingsprocessen och uttalandena relateras till den sociala kontexten. Bogdan och Taylor ser detta sätt att utveckla kunskap som ett utrymme för svaga grupper i samhället. De som inte har något forum att göra sig hörda, kan genom forskningen få sin syn på verkligheten framförd och därigenom balansera upp de officiella versionerna av verkligheten.

Den kvalitativa metoden innebär att forskaren närmar sig en social företeelse, samlar och beskriver data om denna, för att efter hand finna fram till dess kvaliteter och olika egenskaper (Eneroth 1986).

Tillvägagångssättet i undersökningen

Att söka ny kunskap

Studien har för mig varit ett sätt att söka ny kunskap från *en grupp missbrukande kvinnor, som lever skilda från sina barn*. Genom att kvinnorna kanske inte lyckats leva upp till sina egna, kanske inte till samhällets förväntningar på kvinnan som mor och tillsammans med fadern ansvarig för sitt barn, är det en grupp som sällan gör sig hörd. Kvinnornas egen beskrivning av tankar och upplevelser i vardagslivet och i relation till barn och närstående är ett område som har fått lite utrymme i de officiella sammanhangen, vare sig det är behandlings- eller myndighetsvärlden (Jfr. Hessle 1983, Trulsson 1988). I forskningen har jag medvetet sökt mig bort från "välkända vatten" för att möta missbrukande kvinnor i en ny situation och mer i dialog än vad som är möjligt i de behandlings- och myndighetssammanhang, som jag tidigare utgått ifrån. Jag är väl medveten om den maktrelation som i samband med forskning finns mellan intervjuare och intervjuad och inte går att komma förbi, även om jag eftersträvar ett aktörsperspektiv och har ambitionen till att med empati och inlevelse försöka sätta mig in i och förmedla kvinnornas egna tankar och upplevelser.

Ingen av de intervjuade kvinnorna har varit beroende av mig genom att de vid intervjutillfällena deltagit inne i behandlingen vid Sofia behandlingshem, där jag under en del av tiden fördelat min arbetstid mellan forskning och tjänst som föreståndare. Tanken bakom det var att undvika att intervjun blev påverkad av ömsidiga bindningar, som skulle kunna styra intervjuresultatet.

Min position som forskare

Mina många år som socialarbetare påverkar forskarrollen och är något som styrt mitt tillvägagångssätt i undersökningen. Som forskare har jag velat ta ett steg tillbaka från den välkända världen inom socialtjänsten, söka ny kunskap och skaffa mig perspektiv som innebär byte av "glasögon" för att inte genom forskningen bekräfta vad jag redan visste.

Jag började studien efter 25 år som socialarbetare, som jag tidigare bedrivit inom olika områden av socialtjänsten. Speciellt de sista 10 årens nästan dagliga samvaro med missbrukande kvinnor på barnhem och behandlingshem har gjort att jag är besitter mycket kunskap om området och har ett språk som gör det lätt att kommunicera med kvinnorna. Jag har efter flera utvärderingar dessutom vana vid intervjusituationen. De här erfarenheterna innebär en förförståelse med både för- och nackdelar. Samtidigt som de har de positiva följdverkningar, som jag nämnt, kan de leda till "hemmablindhet", att jag av slentrian tänker främst det jag tidigare tänkt och i intervjuerna riskerar trampa bara i välkända fotspår. Resultatet av detta har blivit en lång forskningsprocess, där jag har försökt frigöra mig från det invanda och möta kvinnorna mer förutsättningslöst i rollen som forskare.

Teori och empiri

Det första sättet att närma mig forskningsuppgiften var att skaffa mig teoretisk kunskap om det nya område jag var intresserad av att undersöka. Både genom att skriva om och arbeta med behandling har jag fått en hel del kunskap om missbruksbehandling och barn- och familjeforskning. Däremot har jag behövt komplettera min teoretiska kunskap både om forskningsprocessen, kvinnoforskning och allmän kunskap om kvinnor, missbruk och livet i

missbrukarfamiljen. Den kunskapen blev avstampen, när jag började uppläggningsen av studien. Sedan dess har jag hela tiden omväxlande låtit teorin styra mitt sätt att närma mig empiri och på motsvarande sätt har empirin styrt mitt sökande efter teoretiska ledtrådar och lett till valet av "styråra" i analysen.

Kvinnorna i undersökningen

Jag har fått kontakt med kvinnorna genom att ringa upp och besöka olika typer av behandlingsinstitutioner under mars och april 1994. Från det begränsade antalet kvinnor i aktuell kontakt med institutionen (LVM-hemmet mars - augusti 1994), som ingick i målgruppen mammor till förskolebarn som levde skilda från dem p.g.a. missbruk fick jag förslag på namn. Det rörde sig om kvinnor som antingen personalen tillfrågat eller jag själv ringt upp eller skrivit till. De tillfrågades, om de var villiga att delta i studien. Frivilligheten har poängterats. *Tretton kvinnor förklarade sig villiga att delta.* Det rör sig om kvinnor som vid den tidpunkten var eller hade varit inskrivna eller haft barn inskrivna vid institutionen. Det rörde sig om kvinnor vid tre barnhem, tre behandlingshem för missbrukare (två kvinnokollektiv och ett behandlingshem för män och kvinnor) och ett LVM-hem, tvångsvård för kvinnor. Sju kvinnor hade erfarenhet av frivillig vård för sitt missbruk, fem av tvångsvård enligt LVM, av de senare hade alla utom en kvinna också erfarenhet av frivilligvård. Att de utvalts bland kvinnor som är eller varit på behandlingshem inom LVM-vården eller på barnhem, innebär att det är kvinnor med ett dokumenterat missbruk. Alla kvinnorna valdes så att de har åtminstone ett barn i förskoleåldern, eftersom det är barnens mest utvecklade och sårbara ålder.

Tolv kvinnor har fullföljt vardera två i några fall tre intervjuer. En av kvinnorna fullföljde p.g.a. långt geografiskt avstånd enbart en intervju i två avsnitt under samma dag. Bara en kvinna fanns inte tillgänglig vid första intervjutillfället i hemmet. I övrigt har samtliga intervjuer kunnat genomföras med få ändrade tider. Bidragande orsak till det är att en tredjedel av kvinnorna var i tvångsvård och två i frivillig behandling vid bägge intervjutillfällena.

Kvinnorna var genmgående mycket välvilliga till intervjuerna, vilket jag av, deras uttalanden att döma, tolkar som att de uppskattade att bli tillfrågade i sin egenskap av förälder. Flera sade sig aldrig ha blivit tillfrågade om hur de upplevt skilsmässan från barnen och relationen till dem efter denna. Kvinnorna talade också om att de vill förmedla sina upplevelser till andra, eftersom de anser deras erfarenheter är av allmänt intresse både för andra missbrukare och människor i allmänhet. Några kvinnor talade om att det behöver bli känt, hur det är att leva skild från barnen p.g.a. missbruket. Deras berättelser ansåg de vara värda att uppmärksammas (Jfr. Svensson 1996). Jag har inte stött på de svårigheter att nå missbrukande kvinnor och föräldrar som ibland beskrivs (t.ex. Bergström & Nilsson 1987, Skerfving 1993). Bidragande orsak till detta kan vara att kvinnorna, som jag fick kontakt med, ursprungligen varit intresserade att delta i studien.

Intervjuerna

Studien grundar sig på två tematiskt strukturerade djupintervjuer, där kvinnan i intervjun berättar om sina erfarenheter kring olika teman (Davies & Esseveld aa.). I fokus är kvinnans egna reflektioner och vad hon såg som betydelsefullt beträffande aktuella teman. I den mån

de kom upp spontant styrde kvinnan intervjun, annars tillfrågades hon om olika områden. Intervjun fick ta den tid den behövde och det rörde sig i allmänhet *mellan två och tre timmar*. Den bandades och skrevs ut i sin helhet. Hälften av intervjuerna genomfördes hemma hos kvinnorna, den andra hälften på de olika typer av behandlingshem eller i de vårdssammanhang, där kvinnorna befann sig.

De teman som berördes var utifrån kvinnans livscykel. *Upplevelser och villkor under graviditeten, i samband med barnets födelse, under tiden tillsammans med barnen, i samband med och efter skilsmässan från barnen*. I anslutning till livet med barnen berördes den *egna barndomen*, om kvinnan inte dessförinnan spontant talat om den. Inom varje ämnesområde berördes: - upplevelsen av moderskapet - relationen till barnen, pappan/män och andra närstående eller för kvinnan betydelsefulla personer - vardagslivet - missbruket - ekonomisk och social situation - tillgång till eller brist på socialt stöd "social support" (Hessle 1991) - upplevelser och händelseförlopp vid skilsmässan från barnen. Beträffande barndomen lades vikt vid den allmänna beskrivningen av upplevelser och villkor både utifrån relationerna i familjen och till andra i omgivningen - skolgången - uppväxtvillkoren. Intervjuerna avslutades med *synen på framtiden*.

Första intervjun inleddes med en förklaring av syftet med intervjun, hur informationen skulle användas och publiceras. Jag berättade om att uppgifterna skulle maskeras, för att undvika igenkännande. Med tanke på min bakgrund som socialarbetare var jag noggrann med att förklara att forskningen var helt fristående och varken skulle föras vidare i behandlings- eller myndighetssammanhang. De fick reda på att den slutliga licenciatavhandlingen grundar sig på

alla kvinnors livshistoriska berättelser. Dessutom skulle de själva läsa igenom den information de lämnat och hade möjlighet att korrigeras. En stor del av olika teman gick igenom vid första intervjun. *Andra intervjun genomfördes en månad upp till närmare ett halvår senare*. I denna slutfördes intervjun. Då kompletterades områden som vid genomläsning av den utskrivna intervjun missats eller var ofullständigt berörda. Tonvikt lades i denna intervju också på att belysa konkreta sociala förhållanden. Eftersom en intervju rörande kvinnornas små barn kan väcka starka känslor ansåg jag av etiska skäl den andra intervjun viktig för att kvinnan skulle få möjlighet att tala dels om saker hon ytterligare ville förmedla och dels om känslorna kring första intervjun. Kvinnans tankar om framtiden var ett sätt att avsluta intervjun. Då berördes också den fortsatta kontakten för att hon skulle kunna läsa igenom de utskrivna intervjuerna i sin helhet och summeringen i form av en livshistorisk berättelse.

Intervjuerna genomfördes som ett samtal, där jag kom med inlägg, men där den intervjuade kvinnans erfarenheter var i centrum. Hon gavs utrymme att ge sin bild av det område intervjun berörde, vilket krävde respekt och att ha tid att gå igenom vad hon trodde, tänkte och ansåg. Intentionen var att skapa en dialog och ett så vardagligt samtal som möjligt kring olika teman. Även med den ambitionen har forskningen sina begränsningar. Som forskare är jag i en privilegierad social situation i förhållande till de intervjuade missbrukande kvinnorna. Dessutom lämnar de sin information och sina tolkningar, men det är forskaren som konstruerar intervjun och gör den slutliga tolkningen (Jfr. Kohler-Riessman 1993). Trots de spänningar som kan orsakas av detta verkade kvinnorna ha ett stort behov av att berätta om och reflektera över sina erfarenheter. Många kvinnor förmedlade fylliga och livfulla berättelser. Några uttryckte sig torftigare och mer tvekan, men alla de intervjuade kvinnorna verkade bjuda till för att förmedla det, som för mig blev ett rikhaltigt och mångfacetterat material att utgå ifrån.

Analysen

Analysen av intervjuerna utgår från de erfarenheter som kvinnorna berättat om i dessa. Dels sammanställde jag varje enskild kvinnas beskrivning av sina erfarenheter och dels försökte jag förstå de sociala relationerna som bestämmer dessa. En av svårigheterna med detta var att komma bakom och få en fördjupad förståelse av kvinnornas beskrivningar utan att objektifiera dem (Esseveld 1988). Min ambition var att förstå helheten och skaffa begrepp, som fångade sambanden mellan olika delar i kvinnornas liv (Davies & Esseveld 1989). Kvinnornas upplevelsevärld är mångfacetterad. Kvinnornas enskilda värld måste ses mot bakgrund av en väv av sociala betydelser som omger den. För att få fram djupet och bredden i erfarenheten används *fulliga beskrivningar* "thick descriptions" (Geertz 1973). Det sker genom att i början av varje avsnitt återge kvinnornas egna utsagor för att också ge utrymme för läsarens tolkning och visa mångsidigheten i materialet.

Även om studien berör en liten grupp kvinnor har jag tagit med *kvantitativa data*. Utan en kvantitativ uppfattning om kvinnornas och deras familjers förhållanden kan förståelsen bli abstrakt. Dessa uppgifter tas med som komplement till kvinnornas utsagor, utan att göra anspråk på annat än att förtydliga innehållet i deras berättelser och visa likheter och skillnader mellan kvinnorna.

Analysen gick stegvis. Den började med att jag skrev ned det *spontana intrycket* efter varje intervju. Därefter gick jag igenom hela det skrivna materialet från intervjuerna och sammanställde det till en livshistorisk berättelse för var och en av de tolv intervjuade kvinnorna.

Den *livshistoriska berättelsen* innehåller en summering av innehållet i kvinnornas berättelser utifrån allt insamlat material i intervjuerna. Upplevelser och händelseförlopp beskrivs som de tolkades, förklarades och rättfärdigades av den intervjuade kvinnan (jfr. Hydén 1993).

Berättelsen strukturerades i tidsföljd med uppväxten först, men i övrigt i enlighet med livscykeln, som tidigare framgick av beskrivningen av aktuella teman från graviditeten och fram till livet, då kvinnan lever skild från barnet. Jag eftersträvade en helhetsbild av livsprocessen och dennas förändringar genom detta tillvägagångssätt. Det hela blev grunden till det fortsatta närmandet till olika aspekter på kvinnornas liv tillsammans med och skilda från sina barn, för att i bästa fall slutligen bidra med en fördjupad syn på helheten i enlighet med tolkningsförfarande utifrån den hermeneutiska cirkeln. Brytpunkter i processen noterades, liksom bristande kontinuitet, utveckling eller tillbakagång med tonvikt på innebörden i den intervjuade kvinnans berättelse (jfr. Bernler & Bjerkman 1990). *Två av kvinnorna presenteras med den livshistoriska berättelsen i sin helhet* och som inledning till presentationen av kvinnorna i nästa kapitel. De har valts ut för få en helhetsbild av några kvinnor i ett livshistoriskt perspektiv. Motiven till att jag valt just de kvinnorna inleder kapitlet. När jag återger kvinnornas berättelser, försöker jag utgå från *kvinnornas egna begrepp och ordval* i intervjuerna. Därför använder jag t.ex. i fortsättningen genomgående mamma i stället för mor, eftersom det är det uttryck flest kvinnor använder sig av.

I de följande mer analytiska kapitlen, finns alla tolv kvinnorna med. Jag ser intervjun som en *berättelse*, som Katherine Kohler-Riessman (aa.) beskriver den, där kvinnan har en *primär erfarenhet* som hon återger. Berättelsen utgör ramen, där sociala innebörder skapas. Diana Mulinares (1996) talar om:

Det är genom berättelser som vi ger innebörd åt världen - Berättelser säger inte hur det egentligen var. De handlar om hur det förflutna ska tänkas och nuet förklaras. (sid. 12)

Hur berättelsen gestaltar sig handlar också om relationen till den som berättelsen vänder sig till och den sociala kontexten. Det handlar inte om direkt tillgång till en erfarenhet, utan är en representation av en verklighet.

Analysen innehåller mitt försök att förstå *vad kvinnorna tillskriver mening*, med hjälp av den teoretiska referensram som efter hand utvecklats. Denna ger struktur åt analysen, men måste underordnas och har sin utgångspunkt i kvinnornas erfarenheter. I förhållande till teorin utgår jag från Glaser och Strauss (1967) tankegångar kring "grounded theory". Analysen beträffande innehållet i berättelsen, berör inte bara *vad som sägs, någon gång också vad som inte sägs och hur något sägs*. (Kohler-Riessman aa.) Läsaren står för det sista ledet i analysen och har med utgångspunkt från kvinnornas egna uttalanden möjlighet att göra sin *egen tolkning* av dessa. De kan alltid ses och höras med andra öron. Det finns utrymme för "många möjliga alternativa läsningar" (Cullum & Manning 1994).

Under analysens gång försökte jag se *likheter, skillnader och urskilja mönster* i de olika kvinnornas berättelser (Jfr. Patton 1980). Ett exempel på hur empiri och teori kan berika varandra var, då jag fann teoretiskt stöd för att inte koncentrera analysen enbart till mor och barn. Med utgångspunkt från Chodorows (1988) och Badinters (1980) tankegångar valde jag istället att utgå från relationstriangeln kvinna-man-barn, huvudpersonerna i kvinnornas berättelser, vilket förde mig vidare till att dra nytta av Hirdmans tankegångar kring genussystemet. Det blev ett fruktbart utgångsläge för det fortsatta arbetet.

Giltigheten i undersökningen

Hur trovärdig en kvalitativ undersökning är handlar om flera olika steg i en process. Första förutsättningen för en undersökning om enskilda kvinnors verklighet är att få en förtroendefull relation till kvinnorna så att de *vill dela med sig av sina erfarenheter* (jfr. Gunnarsson 1993). Ett led i detta var ett respektfullt bemötande och att ge kvinnorna den tid de behövde att reflektera och själva styra innehållet i intervjun. Ett annat att jag gjort *två intervjuer*, där kvinnan i mellantiden kunde fundera igenom sina ställningstaganden, förtydliga eller korrigera dessa. Hon kunde kanske också vara mer avspänd och rakt på sak i andra intervjun, vilket jag tidigare erfarit i liknande intervjusituationer. Att jag inte haft något bortfall, utan att kvinnorna till och med genomgående förefallit uppskatta de bägge intervjuerna talar i den riktningen. De har alla beretts möjlighet att *läsa igenom och godkänna hela den bandade intervjun och den livshistoriska berättelsen*. Sju av dem har läst igenom och godkänt den efter smärre korrigeringar. Ingen hade någon allvarlig invändning mot innehållet. Flera talade istället om att den stämde, men att det var en smärtsam läsning, att se sitt liv passera i revy. Fem kvinnor, varav fyra som jag intervjuat inom tvångsvården, hörde inte av sig när jag bad att få skicka materialet för genomläsning. Flera brev fick jag tillbaka. Med hänsyn till kvinnornas ofta trassliga sociala situation, skickade jag ingenting utan att först fråga, för att försäkra mig om att deras berättelser kom i rätta händer. Utifrån de övriga kvinnornas godkännande, är det min förhoppning, att även dessa kvinnor hade godkänt berättelserna, om de hade läst dem.

Jag har *relaterat mina data till annan forskning*, vilket enligt Strauss och Corbin (1990) är ett sätt att validera sina uttalanden. Däremot har jag inte kontrollerat mina uppgifter mot

andra data om kvinnorna t.ex. olika register och journaler, utan utgår enbart från deras egna utsagor. Att kvinnorna har stora likheter med den grupp mödrar till barn på barnhem, som Gunvor Andersson intervjuat, talar för riktigheten i deras uttalanden. Andersson (1995) konstaterar att *uppgifterna som kom fram i föräldrintervjuerna stämde väl överens med journaler och sociala utredningar*. Inget framkom som kunde ifrågasätta trovärdigheten i föräldrarnas egna berättelser. Att ha *solida deskriptiva data* "thick description" ger utrymme för läsarens egna tolkningar (Patton 1980). Jag har låtit kollegor med mångårig erfarenhet både inom missbruksforskning och missbrukarvård läsa igenom och kommentera mina resultat för att få dem ifrågasätta och trovärdigheten granskad.

Något om generaliteten

De intervjuade kvinnornas berättelser om sitt liv, relationen till och skilsmässan från barnen, *belyser en del av en verklighet* för missbrukande mödrar och deras familjer. Den gruppen kvinnor kan säga något om missbrukande mödrars livsvillkor och vardag. Däremot görs inte anspråk på mer än det eller anspråk på uttalanden om helheten.

Genom att skapa så många kvaliteter som möjligt i studien bidrar denna till fördjupad kunskap om missbrukande mödrar. De *mönster jag funnit kan användas vid studier av andra grupper av kvinnor i liknande situation* och kan då innebära en generalisering på en teoretisk nivå (Bogdan 1989, Gunnarsson aa.)

Begränsningar

Några begränsningar i studien, vill jag beröra. När mammorna tillfrågades, om de ville delta i denna inför första intervjun förklarade jag detta med att jag ville träffa mammor som p.g.a. missbruk var skilda från sina barn. Därigenom skedde en betoning på barnen, som i någon mån kan styra resultatet. Det lustfyllda i drogen berörs sannolikt i mindre utsträckning och kan överskuggas av tankarna på barnen.

Att studien har ett renodlat kvinnoperspektiv, gör att pappan och andra män ses genom mammans glasögon. Här kan jag se ett område, som man skulle kunna närma sig inom forskningen, genom att pappans perspektiv belyses.

Det ursprungliga syftet med studien var att belysa mammornas upplevelser, vardagsliv och livsvillkor från det de väntade barn tills dess vi träffas, när de lever skilda från barnen p.g.a. missbruket. Därför har jag medvetet begränsat mig och valt att inte utveckla en diskussion om behandling. Det kan vara ett forskningsområde lämpligt att vidareutveckla med utgångspunkt från den kunskap som kommit fram i denna studie.

Kvinnorna i undersökningen och deras barn

De tolv kvinnorna och deras barn presenteras i åldersordning, utifrån sin situation vid första intervjutillfället 1994. Namnen är fingerade och vissa uppgifter har förändrats för att undvika igenkännande.

SALLY, 25 år har en femårig pojke. Han bor på Sallys initiativ hos pappan, som inte har drogproblem. Sally började missbruka alkohol först i vuxen ålder, då hon för ett par år sedan blev "utkastad" hemifrån i samband med separation från pojkens pappa.

HANNA, 27 år har tre barn, den äldste pojken är 10 år och de yngre pojkarna sex. Hon bodde tillsammans med dem till för ett och ett halvt år sedan, då de blev tvångsomhändertagna p.g.a. hennes amfetaminmissbruk. Hon bodde inte samman med någon av barnens pappor vid tidpunkten för skilsmässan från barnen. Barnen placerades i samma familjehem.

PIA, 27 år har en femårig pojke som bor hos sina farföräldrar sedan han var sju månader gammal, med avbrott för ett par månaders hemflyttning till mamman och pappan i tvåårsåldern. Både Pia och pappan missbrukar amfetamin och sprit sedan tonåren.

TOVE, 28 år har en pojke som är fem år. Han bodde på ett behandlingshem för mammor och barn tills han tvångsomhändertogs 10 månader gammal p.g.a. Toves missbruk av alkohol. Han har sedan dess varit i tre olika familjehem. Tove och pojkens pappa har missbrukat sedan tonåren. Tove missbrukade först hasch och heroin fram till 18-årsåldern, då hon gick över till amfetamin och alkohol.

ANJA, 28 år, har två flickor två och sju år gamla. Bägge barnen tvångsomhändertogs p.g.a. Anjas amfetaminmissbruk, den äldsta två år gammal. Hon bodde en kort tid i familjehem och sedan hos pappan, som slutat missbruka efter behandling. Den yngsta flickan omhändertogs på BB. Pappan är också missbrukare. Flickan bor fortfarande i familjehem. Anja har missbrukat morfin, heroin och hasch sedan före tonåren och sista 10 åren amfetamin. Båda papporna är heroinmissbrukare. Anja har missbrukat sedan tidiga tonåren först hasch, sprit och thinner. Senare i tonåren övergick hon till heroin.

MADDE, 34 år har två barn fyra och tretton år gamla. Båda har bott några år tillsammans med sin mamma. Den äldsta flickan flyttade sedan till morföräldrarna på Maddes initiativ och den yngste pojken till sin pappa. Flickan återvände kort tid hem till mamman och brodern, men återvände till morföräldrarna. Sista året har bägge barnen placerats i två olika familjehem på Maddes initiativ.

NINNI, 35 år har en femårig pojke som sedan ett halvår bor hos hennes bror. Hon har inte bott tillsammans med pojkens pappa som varken vill ha kontakt med henne eller barnet. Han missbrukade sprit under tiden de var tillsammans. Ninni har också missbrukat sprit sedan början av tonåren.

BRITTEN, 36 år har en fyraårig flicka. Hon bodde tillsammans med flickans pappa under första året. Sedan kom hon till behandlingshem för sitt alkoholmissbruk och har sedan dess inte återvänt till hemmet utan bott med missbrukande män eller varit i behandling. Pappan som inte har några drogproblem har hela tiden haft hand om flickan.

KATJA, 38 år har fem barn i åldrarna mellan fyra och femton år. Det äldsta bor i familjehem sedan födelsen. Mellanbarnen bor i familjehem sedan fem år tillbaka, då det tvångsomhändertogs p.g.a. Katjas amfetaminmissbruk. Katja som då var gravid missbrukade större delen av graviditeten. Det yngsta barnet tvångsomhändertogs några månader gammalt och placerades i det familjehem, där han nu är. Alla barnens pappor är missbrukare. Katja har missbrukat hasch, sprit och amfetamin sedan tidiga tonåren.

ULLA, 39 år har fem barn, mellan fem och tjugo år. Alla barnen, utom ett, som en tid bodde hos pappan, har större delen av sitt liv bott tillsammans med Ulla. Avbrott har förekommit för barnhemsvistelser och de senaste åren placeringar i familjehem. Där bor alla utom det äldsta barnet. De fem barnen har fyra olika pappor, som alla har

missbruksproblem. Ulla har missbrukat sprit sedan början av tonåren och de första åren hasch.

LINDA, 42 år har sju barn mellan ett och ett halvt och tretton år gamla. Alla barnen bor i familjehem. De fyra äldsta barnen bodde med Linda tills det yngsta av dem var några månader. De tre yngsta barnen kom till familjehem under sina första två år, ett av dem omhändertogs på BB. Tre av barnen är tvångsomhändertagna. De sju barnen har tre olika pappor, som alla har missbruksproblem. Linda började missbruka hasch, amfetamin och sprit i tonåren. Hon missbrukar fortfarande periodvis sprit och ibland amfetamin.

SONJA, 43 år har två barn två och sju år gamla. De bor hos sin pappa sedan ett år pga. att Sonja efter anmälan om missbruk varit tvungen att lämna dem ifrån sig. Pappan fick interimistisk vårdnad och Sonja har i domstol ansökt om att återfå vårdnaden om barnen. Pappan har inga missbruksproblem. Sonja har sedan tonåren alkoholvanor som innebär mycket sprit, men som hon tvekar att kalla missbruk.

5. LIVSHISTORIA OCH BAKGRUND

I detta kapitel presenteras två av de tolv kvinnornas livshistoriska berättelser, som utgör grunden för den senare analysen av deras liv med sina barn, skilsmässan från barnen och livet efter skilsmässan. Varje fallberättelse består av fyra olika avsnitt. Bakgrund och uppväxt, livet med barnen, skilsmässan från barnen och tiden därefter, sist tankar om framtiden.

Jag har valt ut två kvinnor, vars livshistoriska berättelser återges i sin helhet för att ge en sammanhängande bild av några kvinnors livssammanhang. De har valts ut p.g.a. att de åskådliggör två livssammanhang med olikheter men också många likheter med de andra kvinnorna, även om var och en har sin egen unika situation. De två kvinnorna skiljer sig i fråga om ålder, typ av missbruk, relation till barnen och i vårdkontakter. Hanna är en av de yngsta kvinnorna, i tjuogoårsåldern. Hon är liksom de flesta yngre kvinnorna narkotikamissbrukare. Inom en nära framtid planerar hon att på nytt bo tillsammans med sina barn på det familjebehandlingshem dit hon frivilligt sökt sig. Katja tillhör de äldre kvinnorna, från trettiofem år och mer. Hon är blandmissbrukare av alkohol och amfetamin. Hon har tidigare kämpat för att få tillbaka sina barn, men har vid tidpunkten för intervjuerna givit upp den tanken. Hon är inom tvångsvården på LVM-hem, liksom nästan hälften av kvinnorna är eller har varit. Kvinnornas berättelser ger en inblick i både dystra upplevelser och ljuspunkter i livet som vuxen kvinna, mor och missbrukare. Dessutom blir det synligt hur upplevelser under barndomen sätter sin prägel också på livet som vuxen kvinna.

Detta kapitel syftar till att beskriva de missbrukande kvinnorna och deras livssammanhang för att ha en bakgrund, innan jag i följande kapitel övergår till analysen av kvinnornas upplevelser, vardagsliv och livsvillkor under tiden med barnen, i samband med och efter skilsmässan från dem. Efter de två livshistoriska berättelserna beskrivs olika aspekter på alla kvinnors livssammanhang, barndomen, missbruket, de sociala konsekvenserna av missbruket och behandlingserfarenheter. Dessa aspekter återkommer senare som ett inslag i analysen för att se hur barndomen och missbruket sätter sina spår i vardagslivet och relationen till barnen och andra i omgivningen.

Hanna

Bakgrund och uppväxt

Hanna är 27 år. Hon har tre barn, Henke som är 9 år och tvillingarna Rickard och Pelle, 5 år. Hon bodde tillsammans med barnen fram till för ett och ett halvt år sedan då de blev tvångsomhändertagna. Barnens pappa är missbrukare. Tillsammans med barnen har hon bara kort tid levt med de yngsta barnens pappa. Ansvarat för barnen har vilat på Hanna när hon levt ensam eller med andra män. Efter omhändertagande kom barnen till barnhem och sista året har de bott tillsammans i ett familjehem på landet. Hanna tycker att de har det bra där även om hon "inte är så förälskad i familjen" som hon tycker man måste vara för barnens skull. Hon oroar sig för att de glöms bort i arbetet med familjens lantbruk men tycker det är bäst "att hålla tyst om sina synpunkter".

Själv har Hanna större delen av tiden efter omhändertagandet varit i behandling. Första tiden missbrukade hon kraftigt och häktades. Domen om fängelse förvandlades till behandling. Först kom hon till behandling för missbrukare som hon avbröt, men kom efter kort tid till ett behandlingshem för familjer där hon bott ett halvår. Nu väntar hon på att de yngsta barnen

skall komma till henne om några månader. Hanna har missbrukat hela sitt vuxna liv och har bara ett par korta perioder arbetat.

Hanna minns inte mycket av sin barndom. "Jag ser inte tillbaka på något som var bra. Vi gjorde aldrig något ihop". Hanna talar om att hon inte heller gjort någonting med sina barn utan att vara drogad, "enda skillnaden är att jag har gett mina barn kärlek. Det fick inte jag" säger Hanna. Hon bodde fram till hon var 12 år hos mamman som jobbat i vården. Pappan hade företag som han "körde i konkurs", han var periodare och slog mamma mycket. Mamman har talat om hur skönt det var när han tog livet av sig. Då var Hanna 3 år gammal och var hans "porslinsdocka". Hon har tänkt mycket på pappan men vet lite om honom och "begravde honom" först som vuxen, när farfar dog. Mamman favoriserade Hannas 4 år yngre bror. Inget Hanna gjorde var bra "hela tiden var det fel, jag fick skulden för allt". Från 4 års ålder rymde hon till grannfrun. Hon var "skoltrött" redan från första klass. När hon var 10 år brydde sig mamman och den man hon bodde med inte om att Hanna försökte ta livet av sig med tabletter. Istället grep kurator in och hon kom till barnpsyk. Efter det "slog" Hanna "sönder" sitt rum och förhållandet till mamman blev sämre. Hanna var tillsammans med äldre skolkamrater. Hon "hade sex" första gången när hon var 11 år och han var 27. "Det är inte klokt egentligen" säger Hanna. Som tolvåring blev hon placerad på ett ungdomshem. När hon bad att få komma hem igen sa mamman nej. Hanna tog det mycket hårt. Hon "flippade ut och började suppa". Det dröjde inte länge förrän hon kom till ungdomsvårdsskola. Hon berättar hur hon där blev våldtagen av tre killar. Under tre år stannade hon, skötte nu skola och slutade med droger. Femton år gammal fick hon flytta hem igen och gick ut grundskolan med anpassad studiegång. Efter en tid fick hon egen lägenhet.

Livet med barnen

När Hanna var 17 år föddes Henke. Hanna märkte redan i andra månaden att hon var gravid och slutade jobbet genom skolan. Hon förberedde sig för barnet och gick på mödravårdscentralen. Hon varken rökte hasch eller drack sprit. "Att vänta barn var lika fint varje gång. -Det är enda två gångerna under alla år som jag verkligen hållit" säger Hanna. Både när hon var gravid och när Henke var liten fick hon mycket stöd av mamman och hennes man. Sista tiden av graviditeten bodde hon hemma hos dem. "Den finaste biten jag haft var när jag fick mina barn". Hanna var glad över Henke och bodde med honom i sin lägenhet. Mamman hjälpte henne med hyror och passade ofta Henke. Hanna ville vara drogfri men det var svårt när hon saknade drogfria kompisar. Henke närmade sig året när hon började röka hasch. Sedan dröjde det ett halvår tills hon började med amfetamin.

För Hanna har det hela tiden varit en kamp mellan barnen och drogerna. "Jag har alltid älskat mina barn och tagit vara på mina barn. Även om jag har knarkat har jag tänkt himla mycket på barnen och sen har det spärat ur". Amfetaminet fick också ett fastare grepp om Hanna. Hanna hade gift sig med Arne som var betydligt äldre och missbrukat i många år. Hon "pundade rätt kraftigt".

När Henke var tre år gjorde socialbyrån en utredning om honom och då fick Hanna välja, antingen lägga in sig frivilligt eller "på papper". Hanna "lade" då "ner" allting och "höll" en rätt lång tid. "Sedan föll jag tillbaka och skötte det mycket snyggare än tidigare. Jag har alltid levt så socialt utåt, så det är ingen som i sin vildaste fantasi skulle kunna drömma om att jag drogade". Hanna flyttade med sin man till en större stad. Hon började arbeta på sjukhus. För första gången "trivdes" hon med arbetet. Hanna slutade efter ett halvt år då hon blev gravid med tvillingarna. Både hon och Arne var drogfria under graviditeten. Arne var

glad att han skulle bli pappa. Hanna ville också ha barn men tyckte det var jobbigt. Arne var med vid förlossningen. Liksom Henke föddes barnen friska. Hanna har inte oroat sig för skador på sina barn, hennes stora problem under graviditeten och efter förlossningen var Arne för han var "sjuk, en riktig psykopat". Han "prylade" henne och vaktade henne svartsjukt, som det blir efter 20 års missbruk säger Hanna. När barnen var två månader tog hon ut skilsmässa och har sedan inte bött samman med honom. I flera år har hon sedan känt sig "terroriserad" av honom. Det har "slutat" med umgänget för det var inte barnen han var intresserad utan "han ville ha hela kakan".

Hannas och barnens liv har svängt med missbruket. I det spelar männen en viktig roll. "Det är det som har sabbat för en. Det är de som fått en att falla tillbaka till drogerna hela tiden". Hanna talar om hur hon tänkt att "folk inte tycker om en" och att "folk driver med en". Hon har haft många män. I början av förhållandena är det "skitbra jag har lagt ner drogerna och har hållit i ett par månader". - Sedan kommer misstron "vad är de ute efter? - Så knyter jag mej mer och mer, så blir det varken sexliv eller någonting med dem. -Då börjar jag punda igen. Jag blir ett riktigt svin". Efter att Rickard och Pelle föddes dröjde det inte länge innan Hanna började med droger. Mamma och hennes man orkade inte hjälpa till som innan, Hanna var ensam om ansvaret. Hon blev erbjuden hemhjälp men vågade inte ta emot den eftersom hon drogade sig.

Hanna flyttade ett par gånger men kom sedan tillbaka till staden där hon växte upp. Sin försörjning klarade hon genom socialbidrag och att "deala".

Det var ett påfrestande liv. "Jag har hela tiden sett mina barn fara illa" säger Hanna. "Jag har velat stoppa några dagar och hålla längre men inte klarat det. - Man ser hur dåligt de mår, hur illa de far. De är inte värda att leva i den skiten". Hanna och barnen bodde på olika platser ibland tillsammans med män. ""Mot slutet var det jättejobbigt" berättar Hanna. Henke var vaken och förstod hela tiden vad det handlade om. Han var med henne och skulle vakta så att han inte ens hade tid att leka. Kom någon så "var de som klistrade" hela tiden. Hanna har "tänt av, för att klarna till" när hon tyckte att det gått för långt, men när hon "tände på" igen var barnen som "hökar" efter henne, och det kändes jobbigt för alla. De sista två åren "spårade det ur" riktigt. "Henke har sett mig ta överdoser och har varit med när polisen stoppat oss". Många gånger när barnen var bortlämnade skrev Hanna i tankarna avskedsbrev till dem. Hon kände att hon inte orkade leva längre.

Hanna tyckte att hon hade ögonen på sig och fick lägga mycket kraft på att hantera myndigheterna. Hon hade i två år kontakt med den socialbyrå där man kände henne sedan Henkes utredning. Hon flyttade tillbaka, men när deras intresse blev för stort flyttade hon igen till ett hus på landet. Hela tiden kände hon pressen på sig. "Jag var rädd även när jag var klar i huvudet. Jag var helt övertygad om att de kommer att ta barnen". Tiden dessförinnan - "Åh det händer inte mig. Jag sköter mig snyggt, men det är jobbigt att hela tiden ligga steget före socialförvaltningen. hela tiden veta att ringer de på dörren så måste jag vara skärpt. Det blev ett jobbigt missbruk. -Leva på ett sätt utåt och så lever man ändå ett helt annat liv".

Socialförvaltningen kom ikapp Hanna. Barnen omhändertogs när Hanna lämnat dem ensamma för att hämta sin sambo i bil. En stulen polisradio gjorde att bägge blev anhållna. Barnen placerades på barnhem, mormor följde med dem dit. När Hanna efter många dagar blev släppt ville hon lägga in sig tillsammans med barnen men blev nekad av sin sekreterare som krävde att hon skulle visa sin drogfrihet med urinprov en tid dessförinnan. Hanna försökte och klarade det några dagar "men det gör så ont att det onda tar överhanden", så även om jag vill klara det här med mina barn så gör man det inte i det läget. Hela tiden fram till domstolsbeslutet träffade hon barnen "var och varannan dag". Hon drogade men hon var aldrig "snurrig" när hon träffade dem. Hanna fick byta socialsekreterare för hon hotade att "strypa henne". Då det stod klart att socialbyrån skulle vinna i domstolen vände det för Hanna. Hon hade aldrig gjort några brott innan utan det hade varit "en mur.- Hit men inte längre. När de tog mina barn flippade jag fullkomligt ut. -Det var till och med gamla pundare som sa till mig vad fan håller du på med Hanna, du håller ju på att ta livet av dej. Jag gick fullkomligt amok. Det fanns ingenting att leva för. - Samtidigt som jag gjorde allt. Stal bilar, gjorde inbrott något som jag aldrig i min vildaste fantasi hade kunnat drömma om. - Efter de tog dem fanns ingenting som betydde någonting och det enda jag gick på var ändå, jag måste kirra mina ungar!"

Tiden som följde skulle Hanna velat bli mottagen på barnhemmet. "Direkt efter att de har omhändertagit barnen är man mer mottaglig, där fattar man vad det gäller, där skall man ha backning, där ska de inte skita i en!!" Första tiden var Hanna väldigt ensam det är först nu hon hittar andra människor. "Min sambo torskade, mamma vände mig ryggen. När jag mötte henne på barnhemmet hälsade hon inte. - Det är rätt mäktiga bitar".

Hannas hårda liv fick ett abrupt slut. Hon blev häktad för stölderna och fick fängelsestraffet omvandlat till behandling. Hanna berättar att skyddsassistenten alltid har trott på henne och nu gavs henne chansen till vård istället för fängelse. Genom åren har hon funnits med och hållit kontakt med Hanna. Också på behandlingshemmet har hon funnit människor som blivit viktiga för henne. På första behandlingshemmet hade hon en behandlare, Peter som fick henne att börja tänka och se att det var något bra i att barnen var omhändertagna. Då kunde hon jobba med sig själv "för allting kretsar kring barnen". Hanna säger att det blev starten till att sluta missbruka, Hon lämnade behandlingshemmet eftersom hon inte klarade av att vara drogfri där. Livet ute var inte det liv hon ville leva. Därför sökte hon sig efter kort tid till familjebehandlingshemmet där hon är nu. När hon vill "packa in problem" ringer hon fortfarande Peter, då är han den ende hon litar på. Även nu har hon hittat en behandlare som "står bakom ryggen och backar" henne. Hon har också hjälpt henne att återuppta kontakten med mamman. Nu träffas de så fort Hanna har ledig tid.

Barnen har funnits med hela tiden, Hanna har träffat dem regelbundet sedan hon började sin behandling. På första behandlingshemmet då mådde Hanna dåligt när hon såg hur barnen hade det "det gjorde ont när man pratade med dem och de grät, så allt det här existerade hela tiden en annan försvann". Nu bor barnen regelbundet hos henne, ofta mer än en vecka i sträck. Då testar de henne i flera dagar och det är "höga toner". När det lugnat ner sig är det dags att lämna dem igen. Det tycker Hanna är jobbigt, "men man kan tänka sig hur det känns för barnen", säger hon. Det finns planer att de yngsta barnen skall flytta till Hanna när de om några månader börjar förskolan, men beslutet fattas på socialbyrån. Hanna tycker det är svårt att inte ge barnen besked.

Framtiden

"Idag känns det som det finns ett liv" säger Hanna. Barnen börjar tro på henne och hon vågar tro, att hon är på väg att lyckas. Samtidigt är hon ibland "skiträdd" för framtiden. Hon vill inte misslyckas eftersom barnen inte har råd med det en gång till. Viktigt för Hanna just nu är att försöka hålla sig klar i huvudet och bli en bra mamma till sina barn och kunna se dem växa upp. Vägen dit är att bo med dem i en träningslägenhet nära behandlingshemmet. Längre fram "flytta till ett eget hem, få ett riktigt jobb och leva som en normal människa, och det jag saknar mest nu, att kunna leva ute".

Katja

Bakgrund och uppväxt

Katja är 38 år. Hon har fem barn. Bitte 15 år, som bor i familjehem ända sedan hon föddes. Mats 12 år, Pelle 11 år, Niklas 9 år och Tony 4 år. Katja bodde tillsammans med "mellanbarnen" till för fem år sedan, då de omhändertogs och placerades i familjehem. Hon har under 17 år bott tillsammans med mellanbarnens pappa Kent. Det är flera år sedan de skildes, men efter skilsmässan har de periodvis bott tillsammans. Katja har bara arbetat sporadiskt i affär och inom vården. Hennes missbruk och ansvaret för barnen har lagt hinder ivägen för arbete. Sista åren har hon levt av socialbidrag.

Katja är uppvuxen och har länge bott i en större stad. En period, när barnen var små, flyttade hon och hennes man till en liten stad för att komma bort från missbrukarkompisarna. När hon väntade Tony flyttade hon tillbaka till storstaden och stannade ett par år tills dess hon genom ett behandlingsprojekt hamnade i en helt annan landsända. Hon har deltagit i behandlingen och bott tillsammans med Kent, som också har missbruksproblem. Efter att hon lämnat behandlingen missbrukade hon så mycket att hon för några månader sedan omhändertogs och placerades på LVM-hem. Där träffas vi för intervjun.

"Jag är vårdad sedan jag var nyfödd", säger Katja. Hon var yngst i syskonskaran och har en äldre bror och syster. Pappan var lantarbetare och mamman arbetade i vården. Bägge hade missbruksproblem. Familjen flyttade ungefär en gång per år. Katja ger sin bild. Hemma var det "en kronisk fylla och allt som hör till". Inga minnen var bra. Katja skämdes alltid för föräldrarna och gick inte gärna bort med dem. Aldrig tog hon kamrater med hem. "Jag har växt upp på ett barnhem", säger hon. "När det passade dem att ta hem en liten gullunge så hämtade de mej och efter en vecka så var det barnhemmet igen." Hon var i tio olika familjehem och bytte ofta, eftersom hon gjorde sig "omöjlig". Föräldrarna störde mitt i nätterna och det orkade inte fosterföräldrarna. Pappan utnyttjade henne sexuellt mellan tio och tretton års ålder. "Mamma förnekar det än idag." - "Jag upplevde mej som en ägodel, inget barn", säger Katja. Ingen stoppade föräldrarna när de ville ta hem henne. I skolan hade Katja inga kamrater och hon "hängde dåligt med" i undervisningen, eftersom hon har "flyttats runt" så ofta. De sista åren gick hon OBS- klass. "Jag känner mej ganska smart ända," säger Katja. I tolvårsåldern började hon sniffa och missbruka amfetamin. Med kortare uppehåll har hon missbrukat sedan dess. Hon "tog grejer" för att få pengar, men prostituerade sig aldrig, "min kropp är min egendom". Katja anser att hennes umgänge med killar påverkats av att pappan utnyttjade henne.

Den bästa upplevelsen Katja hade under sina tidigaste år var när en familj "plockade upp henne från gatan", när hon var i artonårsåldern. De tog henne med hem och hon fick bo där. "Jag var alltid välkommen - var ingen missbrukare - det var jag. De bara fanns där. - Jag

kände en oerhörd trygghet hos dem. Jag var absolut skyddad. Innan har jag ju alltid varit utsatt och bollad med."

Graviditeten och livet med barnen

Katja har fött sex barn. Ett av barnen dog kort tid efter förlossningen. Hon var 22 år, när Bitte föddes. När hon var i sjunde månaden slutade hon missbruka. Under graviditeten ordnade "socialen" så att hon fick en kvinna vid mödravården som stödkontakt, "bara att få snacka, det handlade inte om pengar". - Katja uppskattade den hjälpen, eftersom den inte påverkade henne, men var en resurs.

De första månaderna var hon tillsammans med Bitte på ett barnhem och skötte henne. Sedan bodde hon en tid i en knarkarkvart och kunde inte ta hand om flickan, som blev omhändertagen. När hon väntade de tre "mellanbarnen" gick hon regelbundet på mödravårdscentralen och hade en komplett utrustning till födseln.

Det såg annorlunda ut när hon väntade Tony. "Det var bara kaos". Egentligen var det inget kaos. Det var påhittad kaos. Det var så här att de kom hem med papper som skulle skrivas på för behandlingshem, men jag hade inte tid att ta emot då. De kom tillbaka efter två timmar och då satt sex av mina grannar hos mej och jag stod och lagade mat till mina barn. Jag hade väl otur, för den ena av grannarna var på rymmen från ett LVM och det visste inte jag. Det var sex narkomaner som satt i soffan och spriten flödade. Då kom de tillbaka efter ytterligare en timme och bara slet till sig var sin unge och stack iväg med dem."

Tiden dessförinnan innebar livet för Katja en ständig kamp mellan barnen och drogerna. "Jag var som en tigrinna som kämpade," säger Katja. Hon bodde tillsammans med sina tre barn i en lägenhet, som var "lite av dockskåpsmodellen", alltid ren och fin. Barnen gick i skola och på dagis.

Katja missbrukade amfetamin och hade svårt att få pengarna att räcka. På kvällar och nätter var hon därför tvungen att gå ut och stjäla för att klara ekonomin. Hon var "livrädd" att barnen skulle vakna. På dagarna fick hon sova när de var på dagis eller i skolan. Den lille på dagis var alltid hel och ren. Han kom aldrig för sent. "Allt detta yttre skötte jag perfekt, men mitt missbruk fick jag sköta bäst jag kunde." Katja var mycket trött. Att ett av barnen var hjärtsjukt gjorde det extra tungt. Hon "hankade sig fram". Utan amfetaminet hade hon aldrig orkat. En gång bad hon om en avlastningsfamilj, men fick till svar att det fanns det inte pengar till. Katja bad den gången och aldrig mer. Hon vågade inte klaga för mycket av rädsla för att de skulle ta hennes barn. Hon var alltid ett steg före, men visste att "det skulle spricka förr eller senare". Många nätter tänkte hon "kan inte socialjouren komma in genom min dörr och se hur dåligt jag mår".

"De skulle inte ha låtit det gå så långt som det gick." Katja säger att hon "gick ner" sig för långt. Hon hade inte kontroll över missbruket längre. Hon "åkte in för narkotikainnehav och fylla". Grannarna ringde, påtalade att det var "knarktrafik" till lägenheten. Barnen berättade en del för sin psykolog, men inte allt, "för de skyddade sin mamma". De gav signaler på att något var fel, men det var ingen som ingrep. Någon gång var Katja erbjuden behandling, men tackade nej, eftersom barnen skulle vara omhändertagna då och hon var rädd att inte få dem tillbaka. "Ju ensammare man blir ju mer missbrukar man". Man har liksom fått bekräftat att det är fel på en. Det finns ju resurser att sätta in, bara man vill. Man får inte vara rädd för att blanda sig. Myndigheter får inte det.

Efter att socialsekreterarna hämtat "mellanbarnen" blev det tomt omkring Katja. "Helt plötsligt fanns det ingen plats för mej". Katja var i fjärde månaden, men trots att "socialsekreteraren visste" att hon var gravid, blev hon inte erbjuden någon hjälp. Hon önskade att hon hade fått komma till behandlingshemmet som planerat, då hade hon haft något att "jobba för". I stället dröjde det tre veckor innan någon hörde av sig. Det enda som kom var en lapp där det stod att barnen var placerade på hemlig ort. Det gjorde att hon missbrukade ännu mer. Hon drack sprit, som hon trodde var mer "socialt" än amfetamin. Dagen började hon med en helflaska. Lägenheten hade "socialen" sagt upp. Hon var bostadslös, men för stolt att be om hjälp. Därför flyttade hon tillbaka till staden där hon bodde innan och fick "bo på en soffa" hos sin f d man, där han logerade tillsammans med en annan kvinna. Rädslan för att hon inte hade någonstans att bo med barnet fick Katja att dricka ännu mer. "Jag skapade en vänskap med flaskan och de andra som drack. Jag kände det som det inte var jag, utan någon annan som var gravid." De "grövsta A-lagarna" reagerade på att hon drack med dem. Katja minns den perioden som "ett stort kaos". Hon sökte sig till mödravården först i sjätte månaden. Hon tänkte att hon "i alla fall måste ha en journal". Att hon berättade om sina drogproblem ledde ingenstans. "De sade att det inte var deras sak, utan socialens."

Katja gjorde allt för att bli upptäckt. Till slut lade hon sig på torget i ett köpcentrum för att bli sedd. Där tvångsomhändertog polisen henne. Hon var då i sjunde månaden. Sedan fick hon hjälp av "socialen". De ordnade plats på mödrahem, där hon bodde de sista veckorna innan Tony föddes. Katjas f d man var med på förlösningen, "trots att det inte var hans barn". Tonys pappa hade Katja levit med en kort tid i staden där hon bodde innan. Det var som om graviditeten inte existerat. Katja hade inte köpt något till Tony innan. Hon hade inte heller oroat sig för skador, men märkte med en gång att han inte var som de andra barnen. Hans skrik och oro var inte "normala". Hon fick tvinga sig in på barnkliniken, där hon hade svårt att bli trodd. Katja var pressad. Sista gången hon kom till kliniken hade hon börjat missbruka.

De äldre barnen ringde Katja vid något tillfälle, men hon kände sig "sårad och tänkte att de nog hade det bättre utan mej". Det var "skitjobbigt" när hon tog kontakt med dem igen när Tony var 3-4 månader. Hon stannade inte på mödrahemmet, eftersom det fanns så mycket droger där.

Skilsmässan från Tony och tiden efteråt

När Katja flyttat hem till sin f d man då "rasade det". Katja vill inte gärna tala om det. Hennes man gjorde anmälan till socialen och Tony blev omhändertagen. Han placerades hos goda vänner till Bittes fosterföräldrar. Det långa avståndet till fosterhemmet gjorde att Katja bestämde sig "Jag ska inte vara morsa". Jag klippte alla banden, precis som med de andra barnen. Jag gick ner mej mycket då. Jag sket fullständigt i allting. Jag drogade och såg ut som ett benrangel."

Katja och hennes man blev vräkt och flyttade ut i ghetton. "Vi var 20 stycken i husvagnen. - Jag såg till att vara påverkad, för att inte behöva åka upp till barnen. - Det året hade jag brutit med alla vänner, släkt och även det sociala. Jag tog inte ut socialbidrag. Jag tog grejer och fick på så sätt pengar, men jag har aldrig gått på gatan. Jag gick ner i riktig misär." Katja beskriver hur hon i missbruket "skjuter ifrån" sig att hon har barnen. När hon är drogfri "uppfylls" hon av dem.

Vändpunkten blev när en behandlare sökte upp henne, där hon bodde. Han tyckte Katja såg "eländig" ut och talade om sitt projekt. Så hon fick "enkel biljett" norrut till hans projekt. Han tvingade henne också att besöka Tony i familjehemmet, fastän hon var påverkad. Då hon fick se Tony märkte hon hur "go och verklig" han var. Då började hon förstå "det här går ju inte". Hon ville vara drogfri och besöka honom varannan månad. Under året hade jag förträngt att jag var hans morsa. Det var som jag blev morsa en gång till på riktigt. Sedan dess har Katja lagt mycket kraft på att få träffa sina barn regelbundet, men möjligheterna ser olika ut.

"Ena socialförvaltningen är juste mot mej, den andra ställer till problem. Skillnaden är som natt och dag." Socialbyrån som omhändertog Tony "backar upp" henne, så att hon regelbundet kan besöka barnen. I fosterhemmet är hon "riktigt välkommen. Det är mamma Katja som kommer". Tonys skador gör att han behöver mycket passning. Därför träffar Katja honom i och omkring familjehemmet. Den andra socialförvaltningen känner hon sig motarbetad av. - Där fick hon "bara socialbidrag" - ungarna var tabubelagda, eftersom hon var arg och de var rädda för bråk och slagsmål. En period tror hon de försökte få henne att "glömma att hon hade barn över huvud taget".

Själv tycker Katja "Att tita ihjäl ungarna är värre än att prata om dom. Det blir tabubelagt och något fult. Det är bättre att prata om det, även om det gör fruktansvärt ont. Barnen finns ju ändå med i bilden."

Mellanbarnen får Katja inte träffa utan personal, "fostermamman sitter där som en hök hela tiden". Socialbyrån har sagt nej till någon annan umgängesform, och förklarat med att barnen skulle ta skada. "Det har nog gått i baklås på något vis, för jag skulle aldrig vilja skada barnen, eller ta dem med mej," säger Katja. Hon skulle önska att hon fick träffa barnen ensam ibland, så att de skulle kunna visa vad de bär inom sig, men det får de inte lov. "Det är precis som de inte vågar - Niklas kan de inte knäcka. Han visar att jag är hans mamma. Han tror jag skulle göra vad som helst för att få komma hem igen. Han vågar inte klä det i ord, men man ser ju på barnen vad de tänker. Han fullkomligt åter upp mej när jag kommer på besök." Två av mellanbarnen träffar Katja regelbundet, även om hon inte känner sig välkommen under femtimmarsbesöket, som hon ibland har fått tillbringa utanför lägenheten i en trappa. Niklas får hon träffa bara en gång per år. Han får höra av de andra barnen "nu har mamma hälsat på". Beslutet har hon överklagat. Det är "hårt" tycker Katja. "Besöken slutar alltid i kaos när jag kommer hem. De slutar i missbruk."

Saknaden efter barnen försöker Katja hantera. "Jag saknar mina barn jättemycket. Jag försöker förtränga den känslan och bli likgiltig för att klara det". - Jag släpper inte in någon. Kall och hård skall man vara. Inte bry sig mycket om omgivningen. Ta det med en klackspark. Så går det inte att vara med barnen. De har sett mej som jag är, utan de hårda dragen. Dem har jag släppt innanför det hårda, kalla skalet."

Katja känner sig bortglömd som förälder. "När de tagit barnen är alla nöjda och belåtna. Det känns som, låt föräldrarna fortsätta och missbruka, för att sluta inom kriminalvården, eller i döden." Sista halvåret har Katja haft en mörk period. Hon har avbrutit projektet. Det lönade sig inte att kämpa. "Ju mer jag kämpade ju mindre besök hos mina barn fick jag. Ju mer jag misskött mej och missbrukat ju mer förmåner har jag fått. När jag skött mej har jag mötts med misstro."

Katja blev tvångsomhändertagen och kom till LVM-hemmet. Nu "jobbar" hon för att bli utskrivna. Katja är i ett "läger och personalen i ett annat". Hon tycker att man bör söka hjälpen själv för att nå resultat.

Framtiden

När Katja ser framåt vill hon bli fri från LVM. Hon vill flytta hem till sin f.d. man. Hon skulle vilja ha barnen hos sig stora helger, träffa dem och göra något roligt tillsammans. Hon har kontakt med sin bror, som är drogfri. Han är hennes "favorit" och "backar upp" henne, men hon har svårt att vara ärlig mot honom om sitt missbruk. Katja vill inte att samhället skall göra något med hennes liv. "Buga och tacka passar inte mej. - Jag vill vara fri. Jag vill kunna välja själv hur jag skall fortsätta mitt liv, knarka, eller inte."

Kvinnornas egen barndom

Kvinnorna beskrev sina uppväxtvillkor. Något som var gemensamt för så gott som samtliga var att de *inte blivit sedda och känt sig "oönskade i barndomen"*. Det gäller både de kvinnor som levt i av det yttre att döma socialt välfungerande familjer och i familjer med sociala problem.

Familjebakgrunden såg olika ut. De flesta av kvinnorna hade arbetarklassbakgrund, om man utgår från den vårdnadshavare som följt med dem genom barndomen. Hälften av kvinnorna kom från familjer, där föräldrarna separerat. För samtliga av dem gällde att mamman blev vårdnadshavare. I något fall intog mormodern föräldrarnas plats. Några kvinnors mammor arbetade på fabrik, men det vanligaste var att de arbetade inom vård eller service, om missbruk inte lade hinder ivägen. Ett par hemmafruar fanns i familjerna. Några få kvinnor växte upp i familjer där föräldrarna t.ex drev café, restaurang eller hade en egen hantverksrörelse.

Kvinnorna som lever skilda från sina barn har oftast också själva erfarenheter av *skilsmässor under barndomen*. Det vanliga var att ursprungsfamiljen splittrades. Bara en fjärdedel av kvinnorna tillbringade hela uppväxten med båda sina biologiska föräldrar. Drygt hälften av kvinnorna hade någon gång under uppväxten erfarenhet av placering i familjehem eller på barnhem, ungdomshem eller ungdomsvårdsskola/LVU-hem. De flesta av dem hade varit i familjehem. Ingen hade stannat i det ursprungliga familjehemmet, utan alla hade erfarenhet av mellan fyra och tio placeringar. Några kvinnor hade både varit i familjehem och på ungdomsinstitution.

Skolgången var problematisk för många kvinnor. Hälften av kvinnorna slutade grundskolan med ofullständiga betyg. Det vanligaste var, att de som inte fullföljde grundskolan inte heller annat än sporadiskt och tillfälligt släpptes in i *arbetslivet*. Några kvinnor har gjort oavslutade försök att fullfölja skolgången. De flesta har kortvariga erfarenheter av vård- och serviceyrken. Den tredjedel av kvinnorna som fullföljde grundskolan har också med ett undantag varit ute i arbetslivet minst i två och mest i sexton år. Ett par av dem har utbildning inom vården. En av kvinnorna fick utbildning på sin arbetsplats.

De flesta kvinnornas missbruk hade sin förebild i hemmet. Tre fjärdedelar av kvinnorna hade erfarenhet av någon *förälder som missbrukade*. I hälften av familjerna missbrukade bägge föräldrarna. *Misshandel* i hemmet är också något som många kvinnor har fått uppleva

tidigt. Hälften av dem talar om att de utsatts för misshandel. Vanligast är att pappan misshandlat dem, men några talar också om mamman eller styvpappan. Men våld förekommer inte bara i ursprungsfamiljerna utan också i familjehemmen. Tove talar om "hugg och slag" i familjehemmet och Sally om hur hon utnyttjades i hårt arbete tills hon "höll på att spy av koskiten".

Tydligare konturer

Vad de olika kvinnorna lade vikt vid visar utdragen ur deras livshistorier. De mörka inslagen är de mest tydliga, även om de flesta kvinnor också har ljusglimtar i sina berättelser om betydelsefulla personer och händelser.

Ninni, Sonja, Britten och Madde bodde alla i sin ursprungsfamilj och Ulla hos mormodern under hela uppväxttiden, även om några kvinnor flyttade hemifrån tidigt. Hanna, Pia, Anja och Linda upplevde separationer från pappan, Hanna sedan pappan dött, de andra kvinnorna efter föräldrarnas skilsmässa. De hade alla erfarenheter, någon eller några perioder under uppväxten, av placering på samhällets institutioner eller i familjehem. Sally, Tove och Katja, som varit omhändertagna pga osäkra hemförhållanden, hade speciellt svåra upplevelser både av våld, sexuella övergrepp av sina pappor och av placeringar i många olika familjehem.

Två kvinnors berättelser får ge tydligare konturer åt kvinnornas barndom. Ninni bodde hela uppväxten i föräldrahemmet. Hon tillhör de äldre alkoholmissbrukande kvinnorna. Tove som tidigt började en splittrad uppväxt omväxlande hos föräldrarna och i familjehem tillhör de yngre kvinnorna med narkotikaproblem. Var och en av dem har erfarenheter som är unika, samtidigt som de delar drag med de andra kvinnornas erfarenheter.

"Jag tyckte jag blev vuxen med en gång där" - om Ninnis uppväxt

Ninni är mellanbarn i en familj med sju syskon. Hon har vuxit upp tillsammans med sin familj. Pappan hade en egen yrkelse, som Ninnis äldre bror nu tagit över. Mamman arbetade på fabrik ända tills hon blev sjukskriven på grund av en yrkesskada. Det dröjde några år innan hon dog efter en längre tids sjukdom. Ninni har mycket respekt för sin pappa, som hon tycker var "jättehard". Hans humör styrde familjen. "Maten skulle stå på bordet" när han kom hem, även om mamman sällan visste när han kom på grund av de oregelbundna arbetstiderna. Han missbrukade sprit, slog mamman och jagade henne, när han hade druckit. Ninni fick också stryk av pappan. "Mamma tog oss ungar i försvar, så hon fick allt", säger Ninni. Hon blev en trygghet för Ninni, även om hon inte var "en sån som man kunde krypa upp i knäet hos". Ninni säger, att hon är lik mamman och vet att hon tyckte det var jättejobbigt. Men Ninni har också bra minnesbilder från somrarna, när familjen var ute på tältsemester och hon lekte med jämnåriga barn.

Ninni minns inte mycket innan hon som elvaåring blev våldtagen av sin bästa väninnas pappa.

Jag tyckte jag blev vuxen med en gång där. - Mamman kom in också och frågade vad jag gjorde. Hur jag kunde göra så. Det var jag som fick alltihopa. Sen flyttade dom bara så där helt plötsligt. Lisa på behandlingshemmet var ju den första jag berättade det för. Fast det tog ju lång tid innan jag kunde berätta, men sen så kände jag tycker liksom, att hon skulle ha sett det på något vis. Jag vågade inte berätta allt, för jag trodde jag skulle få skulden fördet. - Jag blev mer inbunden. Det var kanske inte så mycket innan som det

blev sen. Jag tyckte det blev stor skillnad, men ändå önskade jag, att mamma skulle se någonting vad som hade hänt."

De tre sommarloven efter att Ninni hade fyllt tretton år, hade hon ett förhållande med en trettiotvåårig man. Han lärde henne att dricka sprit varje gång de hade samlag och han lovade att de skulle "flytta ihop". Förhållandet tog slut, när Ninni fick reda på att han hade familj. Hon har sedan dess haft många förhållanden, både med yngre och äldre män. De yngre har Ninni haft roligt med, men antingen har det inte fungerat sexuellt, eller också har pojkvännens missbruk lagt hinder i vägen. En äldre man hade henne som älskarinna och hon "satt och väntade vid telefonen i tre år." Ett par gånger har Ninni blivit arg på sin pojkvän, annars har hon haft svårt att visa känslor. "Det kan ligga och gro ett helt år innan jag blir arg, eller visar det, rättare sagt." Hon har inte kunnat gråta heller inför någon. I stället har hon gått undan. "I min ensamhet har jag kunnat svära och skälla om allt det som jag varit med om", säger Ninni. När hon har druckit har hon kunnat få fram lite mer. Mamman började missbruka sprit efter en utlandsresa. Alla i släkten visste, att föräldrarna missbrukade och drog sig för att åka till dem. Mamman slutade när hon blev allvarligt sjuk. Även pappan fick lugnare spritvanor i samband med hustruns sjukdom och död. Sedan fadern slutade sitt missbruk, är Ninni den enda i familjen som har sådana problem.

"Man har ju inte haft någon som har kunnat se till" - Om Toves uppväxt

Tove säger, att hennes barndom var "ett helvete". Hon bodde hos sina föräldrar till hon var i två-årsåldern. Efter det var hon först "inom släkten - sedan var det mycket familjehem". Socialbyrån skulle vara "Bror Duktig där också, när mamma inte mår bra". Pappan som är "erkänd" musiker missbrukar heroin. Mamman har hela Toves barndom varit missbrukare, men är det inte längre, eftersom hon "gömt psykisk sjukdom" bakom missbruket och nu har blivit hjälpt av rätt medicinering. Tove är näst yngst av fyra syskon, som placerades ut i olika familjehem, efter att föräldrarna separerat, när hon var två år. Först var de hos släktingar. Tove nämner morföräldrarna, där hon "fått den mesta tryggheten" och andra i släkten. Därefter placerades alla i olika hem. Tove har varit i sju - åtta familjehem och ibland hemma hos mamman. När hon var frisk fick Tove komma hem, "men sen blev hon sjuk, så jag fick byta familjehem". I det första hemmet bodde Tove från två år till sju års ålder. Hon trodde det var hennes föräldrar och syskon. Genom andra barn fick hon reda på att hon inte bodde hos sin mamma. Fosterföräldrarna förklarade inte för henne, när hon skulle flytta hem.

Jag kommer ihåg det så väl. En dag så stod jag och då hade de packat ihop mina resväskor. Tårarna kom ju på dem och så sa de: Nu ska du hem till din mamma. Nej, jag vill inte sa jag. Jag vill vara här. Det är bara så, sa de. - De bara försvann, men så har det varit med alla hem jag varit på.

Efter detta var Tove "helt omöjlig". Hon gick i många olika skolor, men mest i Walldorfskolor, eftersom hon var orolig. Hon tyckte om den skolan och kunde "leka färdigt" där. Tove "ville synas och kunde jag inte det, kunde jag i alla fall skrika och gapa". När hon var tretton år slutade hon skolan. Under tiden i familjehemmen "bytte hon och bytte tillbaka". Tove var inte trygg. "Jag visste inte vad kramar var riktigt. Jo, min mormor och morfar, annars var det mest hugg och slag. Det var inte mycket kärlek. - Jag har alltid på något sätt fallit. Jag har aldrig haft något skyddsnet, ingen som har tagit upp mej eller hållit mej i kragen, utan jag har flytit med och flyttat".

Tove började tidigt rymma. "Jag var på väg till mamma". Föräldrarna bodde i närheten av varandra. Från sjuårsåldern var hon också hos sin pappa under vistelsen hos mamman. Han utnyttjade henne sexuellt från sju till sjutton års ålder, då han fick avtjäna ett fängelsestraff.

Toves lillasyster, som också hade blivit utnyttjad, gjorde anmälan. Tove trodde samlagen var något normalt, eftersom "man vet ju inget annat". När hon försökte berätta för mamman, sade hon bara "jaha".

Pappan "invigde" henne i missbruk av amfetamin och heroin, när hon var tretton år. Vid den tiden började hon vara tillsammans med pojkar och anade, att det var "helt onaturligt, så ska det inte gå till". Lillasystern, som också "valsat runt", missbrukar, men halvsyskonen har det "tryggare", eftersom de bor hos mamman. Tove prostituerade sig från att hon var tretton år. Som artonåring kom hon till ett par familjehem i Sydsverige. "Sen har det väl hänt, att jag gjort det, men inte regelbundet". Tove slutade vid den tidpunkten också med heroin. Hon vågade inte, för hon är rädd för att "fastna" igen. Tove har tänkt mycket kring de sexuella övergreppen och missbruket, men hon har inte velat tala om det i behandling, för "jag tror jag bryter ihop. - Kommer de in på för häftiga grejer sticker jag". Däremot har hon talat med väninnor, som varit utsatta för samma sak.

Man kan inte skylla drogandet på något sånt, men man gömmer någonting. Något som är tungt att bära, lätta s ju fruktansvärt mycket, om man inte är vid sina sinnens fulla bruk. Då tänker man inte på det. Jag slipper bara det tunga.. Man dövar det."

Barndomen - kommentar

När många av kvinnorna beskrev sina uppväxtvillkor blev de gemensamma dragen med vad Sven Hessle funnit i sin undersökning "Familjer i sönderfall" tydliga. (Hessle, 1988) Vad som gällde föräldrar till barn i familjehem går i många avscenden att känna igen i de tolv kvinnornas berättelser. "Önskade i barndomen, utdefinierade i skolåldern, ej insläppta i arbetslivet, utan godtagbara förebilder". Men bilden är motsägelsefull. I berättelserna om barndomen och tonårstiden finns många inslag, som talar om omtanke, välvilja och betydelsefulla närstående. Människor i den äldre generationen visar liksom kvinnorna själva vilja till det som är bättre och många gånger kamp för en utveckling i positiv riktning (Jfr. Claezon 1996)

Vad som blir tydligt i kvinnornas berättelser är det sexuella våld de flesta blivit utsatta för både inom den egna familjen och av människor i de nära omgivningen. Den vikt de i sina berättelser lägger vid de sexuella övergreppen tyder på att dessa satt djupa spår i deras liv. Liksom i andra undersökningar beträffande missbrukande kvinnor (t.ex Rohsenow et al. 1988) får sexuella övergrepp en framskjutet plats och sambandet mellan sexuella övergrepp och missbruk belyses. Av berättelserna framgår, att tre av fyra kvinnor har blivit utsatta för sexuella övergrepp under barndomen. I de flesta fall var pappor eller fadersfigurer, som manliga släktingar eller styvfäder förövarna. En kvinna talar om ett enstaka övergrepp, medan de andra talar om övergrepp under en längre tidsperiod mellan två och tio år. I de tre familjer, där bägge föräldrarna missbrukade under hela kvinnornas barndom, bl.a. Toves förekom sexuella övergrepp under flera år från den biologiska pappan utan ingripande utifrån. Bakgrunden till att detta kan bli möjligt berör Thomas Lindstein (1995), när han beskriver barns överlevnadsstrategier i missbrukarfamiljer. Strategin att inte tala utvecklas som en regel närmast som en lag, att man inte får tala om hur det verkligen är och att familjehemligheten skall bevaras utåt. Några av kvinnorna har utsatts för övergrepp av jämnåriga eller yngre män, t.ex pojkar på ungdomsvårdsskolan, en äldre bror eller mellan tio och femton år äldre "pojkvänner" innan eller i tidiga tonåren. Christina Andersson (1990) talar om att det vanligaste är att flickor först visar asociala tendenser och sedan kommer i kontakt med droger, att de först därefter debuterar sexuellt. Hon beskriver också samband mellan sexuella övergrepp i barndomen och självdestruktivitet som drogmissbruk och

asocialitet. Det framgår däremot inte att sexuellt utagerande förefaller ha föregåtts av sexuella övergrepp, som för hälften av samtliga här aktuella kvinnor. Missbruket följde för dem först därefter.

Missbruket

Missbruket blev för de flesta tidigt en utväg ur en svår situation. Så gott som samtliga kvinnor började missbruka mellan elva och tretton år, någon i senare tonår. Bara Sally och Britten började missbruka som vuxna i början eller slutet av tjuugoårsåldern.

Valet av drog skilde sig mellan de yngre och de äldre kvinnorna, De yngre kvinnorna i åldern 25 och 34 år, började oftast med hasch, öl och sprit, även om det förekom att ett par började omgående med morfin och heroin och prövade att sniffa. De äldre kvinnorna som var mellan 35 och 43 år, började med öl och sprit även om i några fall amfetamin och hasch förekom. Med kortare uppehåll fortsatte kvinnornas missbruk genom åren från missbruksdebuten, ett bruk som efter hand övergick i missbruk.

Alla de yngre kvinnorna, utom Sally, är narkotikamissbrukare. Amfetamin är den vanligaste drogen. Pia har skiftat mellan amfetamin och alkohol de senaste åren och har gått över till alkohol. Madde missbrukar heroin. De äldre kvinnorna missbrukar alkohol, men Katjas huvuddrog är amfetamin. Linda har av och till också missbrukat amfetamin.

Något som är gemensamt för de flesta kvinnorna är att de försökte avbryta sitt missbruk under den tid de varit gravida. De trappade ned missbruket. Några som inte lyckades med det bytte till en drog de trodde var mindre skadlig för barnet. Hälften av kvinnorna lyckades vara drogfria, sedan de fått reda på att de väntade barn. Alla kvinnor, som var drogfria under graviditeten bodde i sitt hem under den tiden. De började missbruka igen när barnen var mellan tre månader och ett år. De kvinnor som missbrukat under graviditeten och var i familjebehandling började också missbruka mellan tre månader och ett år efter att barnet föddes. De kvinnor som missbrukat under graviditeten och inte var i behandling började alla missbruka omgående efter förlossningen.

Efter skilsmässan från barnen missbrukade alla kvinnor utom Britten. Det rörde sig för de flesta om ett häftigt missbruk för att "döva". Hälften av kvinnorna som den närmaste tiden började frivillig behandling, avbröt missbruket innan fjorton dagar hade gått. För resten av kvinnorna dröjde det mellan ett par månader och ett år innan missbruket i de flesta fall avbröts genom olika typer av tvång, t.ex omhändertagande enligt LVM eller häktning. Någon uppmärksammades av andra än myndighetspersoner, som hade sett hennes situation.

Vid tidpunkten för intervjun säger mer än hälften av kvinnorna, att de är drogfria. De flesta deltar i frivillig- eller tvångsvård. Några går i skola eller arbetar. För resten av kvinnorna är missbruket en realitet som de försöker hantera.

Sociala konsekvenser av missbruket

Missbruket har fått kostsamma konsekvenser både beträffande bostadsförhållanden, arbete och ekonomi för kvinnorna. Detta blir tydligt, speciellt beträffande deras boende efter skilsmässan från barnen. Kvinnorna hade egna bostäder eller sammanbodde med män. Ett fåtal saknade bostad, men bodde på behandlingshem frivilligt eller med tvång vid tidpunkten för sista separationen från sitt barn. Hälften hade egen lägenhet, Britten tillsammans med sin man. Den andra hälften delade sig lika mellan dem som sammanbodde med missbrukande

män eller var i behandling. Under tiden efter placeringen av barnen i familjehem eller hos pappan hade hälften av kvinnorna kortare eller längre period varit helt bostadslösa. De beskriver utsattheten som bostadslös kvinna, ofta utan medel till sin försörjning. Missbruket bidrog till att de inte ansågs "stå till arbetsmarknadens förfogande". Därmed var de inte berättigade till socialbidrag, den vanligaste inkomstkällan när de bodde med barnen.

Vid tidpunkten för intervjun bodde färre kvinnor själva i egen bostad, fler bodde med missbrukande män eller saknade bostad. En tredjedel av kvinnorna hade egen lägenhet. De andra bodde med missbrukande män eller saknade bostad, när de var i behandling.

De flesta kvinnorna stod utanför arbetsmarknaden både före och efter skilsmässan från barnen och de var bidragsberoende. Vid skilsmässan från sista barnet hade ett par kvinnor antingen deltidsarbete eller gick i skolan, men de flesta var beroende främst av socialbidrag, några av sjukpenning eller annat bidrag. Vid tidpunkten för intervjun hade en kvinna beredskapsarbete. Några studerade för att få grundskolekompetens och levde av studiebidrag. Hälften av kvinnorna var beroende av socialbidrag och någon av sjukpenning för sin försörjning.

När kvinnorna talar om hur de finansierat sitt missbruk handlar det mest om att de haft olika bidrag eller arbete. Bara ett par kvinnor talar om prostitution. Flera narkotikamissbrukare nämner, att de hellre finansierar drogerna genom kriminalitet än prostitution och motiverar det med, "jag vill inte sälja min kropp". En tredjedel av kvinnorna talar också om, att de är dömda för kriminalitet.

Behandling för missbruket

Kvinnorna har liksom många andra missbrukande kvinnor deltagit i flera olika typer av behandling. Några har fullföljt sin behandling, men det vanligaste är att de har erfarenheter av avbruten behandling, vilket framgår av de två livshistoriska berättelserna.

Vid tidpunkten för intervjun deltar alla kvinnor utom Tove i någon form av behandling för sitt missbruk. En tredjedel av kvinnorna bor hemma och deltar i öppenvårdsbehandling, antingen i form av behandlande samtal eller eftervårdskontakt med behandlingshem. En tredjedel är på behandlingshem eller i familjehem. Resten av kvinnorna vårdas på LVM-hem.

Madde har deltagit i flera olika institutionsbehandlingar, ensam eller tillsammans med sina barn och sist i familjevård. Linda har några gånger varit i familjebehandling på barnhem eller behandlingshem. Hanna och Ulla har både varit i familjebehandling och på behandlingshem för missbrukare. Sonja och Ninni är de enda som bara har en enstaka erfarenhet av behandlingshem. Tove, Katja, Anja, Sally och Britten har alla två eller flera behandlingar på LVM-hem bakom sig. Av dem är det bara Anja som inte tidigare varit frivilligt på behandlingshem.

Behandlingen får utrymme i senare kapitel, i den mån kvinnorna tillmåter den betydelse för sitt vardagsliv och relationen till barnen.

Missbruk - kommentar

Att kvinnor börjar missbruka tidigt och de sociala konsekvenserna av missbruket framgick av förra kapitlet. Likheter med andra studier som speciellt kan nämnas i detta sammanhang är, att många studier (t.ex. Larsson 1980, Olofsson 1983, Andersson 1995, Rosenbaum 1981, Taylor 1993) visar att det är vanligt att kvinnor avbryter sitt missbruk under graviditeten. Under tiden kvinnorna bor tillsammans med barnen är missbruket mer kontrollerat än innan de väntade och fick barn. (Jfr. Andersson, Rosenbaum, Taylor aa.) Det vanligaste var att kvinnorna började missbruka mellan barnen var tre månader och ett år. De kvinnor som missbrukat hela graviditeten började alla omgående efter förlossningen missbruka igen (Jfr. Larsson 1980).

Kvinnornas erfarenheter av många behandlingar, svårigheter i behandlingssammanhang och avbrutna behandlingar visar likheter med vad som framkommit av många andra undersökningar beträffande missbrukande kvinnor i behandling (t.ex Duckert 1989, Björling 1989). I samband med graviditet och spädbarnstid har satsningar på behandling visat gynnsamma resultat. Detta gäller också riktade satsningar på kvinnobehandling för missbruket (Se t.ex. Olofsson 1983, 1991, Larsson 1980, 1982, Vaglum och Ravndal 1991, Trulsson 1989, 1993).

6. ATT VÄNTA OCH FÖDA BARN

Vilken betydelse har det väntade barnet för kvinnorna?

Den betydelse moderskapet tillmäts i samhället och förväntningarna på kvinnan som mor berördes i andra kapitlet. Idealbilden av kvinnan som huvudansvarig för "hemmets sfär", vården av hem och barn som satt sin prägel på moderskapet under decennierna sedan seklets början, har visserligen på senare år förändrats utifrån en ideologisk omsvängning. Den ger fadern en mer framskjuten plats för hem och barn, men fortfarande styrs kvinnan känslomässigt och ideologiskt in i en central roll i hemmet (Badinter 1980, Chodorow 1979, Taylor 1993).

I detta kapitel vill jag söka svar på frågor om hur missbrukande kvinnor ser på moderskapet och relationen till det väntade barnet. Vad betyder det väntade barnet för kvinnorna? Vad innebär det känslomässigt och socialt för kvinnorna att bli mamma? Hur påverkar det väntade barnet vardagslivet, kvinnornas missbruk och relationen till människor i omgivningen? Vilken betydelse har tillgången till eller bristen på socialt stöd?

Vad det väntade barnet innebär berörs på olika sätt. Det handlar om *idealbilden*, förhoppningar om vad moderskapet ska medföra, men också om farhågor att inte lyckas leva upp till modersidealet, utan att rädslan för att misslyckas som mamma, vilket kan bli den överskuggande *motbilden*. Hur kvinnorna ser på *relationen och att ta till sig det väntade barnet* under tiden efter att de blivit medvetna om graviditeten. *Relationen till pappan och hans roll* för det väntade barnet. Betydelsen *människorna i omgivningen* har. *Den kultur och den tidsanda* som sätter sin prägel på kvinnornas liv och *förberedelserna för barnen* berörs slutligen.

Jag tänkte att allting skulle bli bra...

Idealbilden och motbilden

Många av kvinnorna talar om hoppet förknippat till moderskapet. De har genom det väntade barnet chans att få ett värde och en uppgift som mamma. Madde uttrycker det: "Bli som vilken familj som helst". Förhoppningarna på att utanförskapet och missbruket är slut delar hon med flera kvinnor. Samtidigt lurar, mer eller mindre i bakgrunden, hotet om skador på barnet, som de flesta talar om och oron att misslyckas. Samhällets entydiga budskap, att missbruk och barn inte hör ihop, leder till att kvinnorna får leva med ytterligheterna, antingen ökat *socialt värde* för en "lyckad" mamma, eller ytterligare *degradering* för mamman som misslyckas. På olika sätt uttalade de flesta kvinnor, att de var medvetna om samhällets och omgivningens fördömande av missbruk under graviditeten. Madde uttryckte det: "Man är ju så påverkad av det, att missbrukaren ska inte ha barn". Liksom Madde delade de samhällets uppfattning, men hur allvarligt de tog på det, eller hur de lyckades leva upp till det såg olika ut.

Det underlättar inte, som många av kvinnor ger uttryck för, att ha en mamma som missbrukar eller en mamma som man känt sig avvisad av. När kvinnan som Tove "inte haft någon mamma som har kunnat se till" är *idealbilden suddig*. Kanske är det för henne och flera av kvinnorna diffusa, idylliska veckotidningsmammor den enda, men krävande idealbilden, som står till buds och som de har att leva upp till. Många av kvinnorna ger

också uttryck för, att de inte vill upprepa de felaktigheter deras mammor gjort sig skyldiga till. Någon säger: "Jag har ju regler för mina barn, för jag var ju helt regellös själv". Trots att få av kvinnorna ger en entydigt *positiv bild* av sin mamma finns många exempel på att de tyckt om sin mamma och haft en nära relation till henne.

Förstagångsmammor och flerbarnsmammor

Hur de blivande mammorna tog emot graviditetsbeskedet visade tydliga skillnader. Att bli mamma föreföll ha olika betydelse för *kvinnorna som väntade sitt första barn* och för dem som var *flerbarnsmammor*. Förstagångsmammorna (Sally, Pia, Tove, Ninni och Britten), gav på olika sätt uttryck för att barnen gav dem hoppet om ett nytt liv. De skulle bli fria från missbruket genom att de hade ett barn att ta hand om. Men hoppet att lyckas som mamma grumlades av rädslan att misslyckas. Alla uttryckte olika reservationer som förmörkade den mer eller mindre ljusa bilden. Det handlade om risken för skador på barnet, problem i relation till mannen, ensamhet och övergivenhet och annat. Flerbarnsmammorna (Hanna, Anja, Madde, Katja, Linda och Sonja), vars kanske tidigare lika ljusa och luftiga förhoppningar hade naggats i kanten av erfarenheter i verkliga livet med barn gav uttryck för en annorlunda syn. De uttalade inte längre några drömbilder. I deras berättelser framskyntade ibland glädjen över barnet, men mest handlade det om oro och svårigheter.

Britten är *förstagångsmamma*. Hon säger, att hon "älskar barn" och innan hon blev gravid hade oroat sig för att hon inte kunde få barn. Många vänner hade barn. I fjärde månaden upptäckte hon, att hon var gravid. Hon blev glad över det väntade barnet. Hon var "väldigt noga med allting" och avbröt sitt missbruk, så snart hon märkte att hon väntade barn.

Jag tänkte, att allting skulle bli bra och att jag skulle klara av det. - Jag hade ju en bästa väninna, men hon flyttade till Dalsland och sen bröts den kontakten. När jag var gravid, det var lite jobbigt. Jag trodde det skulle bli bra mellan mej och Sven. I början av graviditeten trodde jag det, men sen insåg jag, att det gick inte. Jag tänkte att jag ångrade att jag inte tog lägenheten som jag hade på gång precis då innan jag fick reda på att jag blev gravid. Det ångrar jag väldigt. Jag tror det hade gått bättre då. Vi hade ingenting gemensamt. Jag oroade mej väldigt för tösen. En tjej vi kände hon dog under sin förlossning och jag hade väl mycket det i huvudet. Det malde och malde.

Flerbarnsmammornas dystrare, mindre förhoppningsfulla, men också mer nyanserade bild av graviditeten ger uttryck för mindre hopp om en vändpunkt genom det väntade barnet och mer oro och svårigheter. Männen har där en mer framträdande plats, snarare som bekymmer än som stöd. Med ett undantag levde kvinnorna med missbrukande män.

Hanna bodde som framgår av levnadsberättelsen tillsammans med tvillingarnas pappa under graviditeten. Hon avbröt sitt missbruk så snart hon märkte att hon väntade barn. Graviditeten innebar både glädjemen och problem.

Det har varit lika fint varje gång, men jag var ju inte särskilt road av att få tvillingar. - Arne var rätt intresserad faktiskt, för att han skulle bli pappa. Vi drogade inte under hela tiden jag väntade barn, inte han heller. Jag vet inte vad han tänkte, men vem vill droga egentligen. Det vill ju ingen. - Han var väl ett stöd under graviditeten. Men man blir ju skadad på droger, när man slutar droga, speciellt karlar. Det blev så mycket svartsjuka och äganderätt och såna grejer som blev jobbigt för mej. Men han har väl sina ljusa sidor precis som alla andra. Han är ju jättefin. Lika mycket som han är fin är han en stor jävla idiot hela han bara hans sätt. Det kunde komma folk hem till oss. Jag kunde inte prata med någon. Vi kunde sitta där och hade trettio diskussioner och var jag med i en, var han helt manisk. Han slogs sedan de hade gått, så det blev ju det här att man pratade inte med någon till sist."

Linda beskriver hur hon under graviditeten "skötte vad jag skulle" och lade sig på sjukhus under slutet av graviditeten, men trots hennes ansträngingar fick hon "ingen respons för någonting från socialen". Det gjorde att hon gav upp och avbröt sjukhusvistelsen under sista graviditetsmånaden. Trots hjälp från en föräldraförening, som ger stöd åt föräldrar till omhändertagna barn, lyckades hon inte förhindra, att barnet omhändertogs vid födelsen.

Idealbilden och verkligheten - kommentar

Kvinnorna är genomgående medvetna om och delar samhällets uppfattning om att *missbruk och barn inte hör ihop*. De flesta eftersträvar att leva upp till sin ibland tydliga, ibland suddiga bild av vad det innebär att vara en bra mamma, men de uttrycker också rädsla för att misslyckas leva upp till idealet och skada sitt barn. Gunvor Andersson (1995) uttrycker samhällets syn på moderskap och missbruk:

Missbruk och barn hör inte ihop. Normerna för icke godtagbar - hemmiljö är klarare och uppfattas som mer problematiska när det gäller missbruk än t.ex. psykisk sjukdom och utvecklingsstörning (sid.39)

Mammornas inställning liknar det som framgår av Marsha Rosenbaums (1981) undersökning beträffande heroinmissbrukande kvinnor. Hon talar om en *stark etik bland missbrukande kvinnor, att det inte är accepterat att fortsätta missbruka under graviditeten* och därmed riskera beroende hos den nyfödda babyen. Den inställning som det svenska samhället har till missbruk och föräldraskap kommer till uttryck i att för majoriteten av barnen som omhändertogs för samhällsvård i Stockholm 1970 var missbruk i hemmet orsaken till ingripandet (Malmström 1993). Narkotikamissbruk ses som mer oacceptabelt i samband med föräldraskap än alkoholmissbruk och ses i samband med bedömningar från samhällets sida som i sig diskvalificerande (Jfr. Börjeson & Håkansson 1990).

Att graviditeten kan öppna möjligheter till ett nytt liv utan missbruk och förhoppningar speciellt för förstagångsmammorna framgår av kvinnornas berättelser. Det liknar vad Gunilla Larsson (1982) funnit beträffande en större grupp missbrukande mammor vid mödravårdscentraler i Stockholm, som denna grupp kvinnor har många drag gemensamt med både socialt och beträffande sitt missbruk. Hon beskriver.

För flera av dessa kvinnor kan en graviditet bli ett sätt att stärka sin identitet som kvinna. Hennes enda återstående roll är att vara gravid och bli mamma. I vårt samtal med de yngre kvinnorna, har det framkommit realistiska förväntningar på barnet. Flera av kvinnorna har ansett att det väntade barnet för dem innebär, att de kommer att bli starka nog att förändra sin situation och barnet kommer att bli en lösning på den blivande mammans egna problem. De har lite insikt om vilka krav och vilka behov som ett litet barn har. De ser inte klart föräldraansvaret. (sid. 37):

Förstagångsmammorna trodde i allmänhet att "att allting skulle gå bra" och att *barnet kunde bli "räddningen" från missbruket* och andra problem både i Larssons undersökning och denna. Vad som här dessutom blev tydligt är skillnaden i förväntningar, då kvinnan har erfarenheter av den för många kärva verklighet som följt efter den första graviditeten. Även då uttrycker kvinnorna ofta starka känslor för barnet, men drömbilden av moderskapet har flagnat av och nyanserats.

Vad som är gemensamt för de flesta mammor är rädslan för fosterskador. Denna framgår såväl av min undersökning (Trulsson 1989), som av flera andra undersökningar (t.ex. Andersson 1995, Larsson 1980.).

Lika väl som graviditeten kan innebära möjligheter och hopp om ett nytt liv med ett ökat socialt värde för någon, kan det för de kvinnor som redan under graviditeten bedömts olämpliga som mammor innebära en *markering av utanförskapet och en yttersta stigmatisering*, eftersom de redan på förhand känner sig stämplade (Jfr. Becker 1963). Ett par kvinnor fick denna bekräftelse på att samhället bedömde dem som oförmögna mammor. Flera andra kvinnor beskrev rädslan för att inte få behålla barnet som de hade som följeslagare under hela graviditeten.

Mest för barnens skull - inte så mycket för min egen

Nära relationer går före självständigheten

Madde tog allvarligt på att hon väntade barn och ville inte upprepa tidigare svårigheter, som hon hade när hon väntade sitt första barn. Hon sökte sig till behandling så snart hon märkte att hon var gravid. Hon säger: "Jag gjorde det mest för barnens skull. Det var inte mycket för min egen." Hennes betoning på *relationen till barnet och andra människor i omgivningen samtidigt som hon tonar ned sin självständighet* och de egna intressena är ett sätt att närma sig det väntade barnet som hon har gemensamt med hur de flesta kvinnorna beskriver sin graviditet. Undantag finns. Katja ger t.ex. uttryck för något annat, när hon går in i ett kraftigt missbruk efter att hennes äldre barn blivit omhändertagna och hon stod ensam med ett väntat barn.

Trots att de flesta inte planerat att få barn talade mammorna i allmänhet om att *barnen var välkomna*. Det gällde också ett par kvinnor som först övervägde abort. Ninni gjorde det, när hennes pojkvän inte ville veta av henne när hon blev gravid, men hon ändrade sig efter samråd med sin mamma. Ulla funderade också på abort, men graviditeten var för långt gången för att kunna genomföra en abort.

Spännvidden i känslor för det väntade barnet och den nära relationen till det, visar några uttalanden av mammorna. **Hanna** *avbröt missbruket*, när hon upptäckte att hon väntade barn liksom hälften av de andra kvinnorna. Hon säger:

Jag fick reda på detta rätt tidigt. Jag drogade mej inte under några av mina graviditeter. Inte någonting. Nix. Icke. Det är nog den enda gången under alla år jag verkligen har hållit, så är det de här två gångerna".

De andra kvinnorna klarade inte av att vara helt drog fria. De som kom till olika behandlingshem *minskade sitt missbruk* och hade enstaka återfall. Ett par kvinnor valde inte bort missbruket. Pia hade svårast att välja bort drogerna. Hon *fortsatte sitt missbruk* hela graviditeten. Anja fortsatte tills dess hon blev tvångsomhändertagen pga. missbruket.

Pia minns inte så mycket. Hon talar om, att hon inte ville skada Lenny. Redan efter någon månad upptäckte hon, att hon var gravid. Hon tycker, att hon inte var "mogen att bli mamma". Under graviditeten gick hon regelbundet på mödravårdscentralen. Hon hade kontakt med narkomanrådgivningen för samtal och kontroll av missbruket med droganalyser. Hon var där tillsammans med barnets pappa Mats, som hon bott tillsammans med ett par år efter hennes egen mammas död. Hon minns lite av graviditeten.

Hur jag tänkte, vet jag inte, men jag vet att jag tänkte den tanken, att det blir min räddning, jag det är väl inga problem att lägga av sen, då har man ju ett barn att ta hand om. Jag trodde det skulle bli min räddning. Jag tänkte inte så. Nu får du barn, men du kan fortsätta knarka ändå. Jag trodde det skulle bli min kick. Att Lenny skulle bli min kick, men så blev det inte. Nej, jag gick och lämnade droganalyser, både jag och Mats, men de

såg inte att vi drack och det sa ju inte jag. Jag drack mej aldrig full, inte vad jag kommer ihåg. Jag drack mindre. Jag var väldigt noga med det här, tänk om Lenny blir skadad. Och så var jag mycket på mödravården. Jag berättade för dem också, att de skulle undersöka mej extra noga. Det var väldigt lugnt. - Jag har svårt att komma ihåg, om jag har fått något stöd eller hur det funkade. Inte vad jag kommer ihåg. Dygnet tillbaka kommer jag inte heller ihåg om jag har fått något stöd. Allting är helt svart där. Jag blev gravid och jag lärde mej sticka".

De kvinnor som fortsatte sitt missbruk efter graviditetsbeskedet, försökte alla utom ett par kvinnor minska missbruket med tanke på det väntade barnet. Anja missbrukade som tidigare och Katja missbrukade hejdlöst, efter att hennes äldre barn blivit omhändertagna. Några kvinnor bytte drog till alkohol, när de blev gravida. Pia kunde därigenom dölja sitt missbruk vid kontroll med droganalyser. Katja trodde alkohol var mindre skadligt än narkotika.

Nancy Chodorows (1988) beskrivning av kvinnans "relationsjag" och balansgången mellan behovet av nära relationer och självständighet underlättar förståelsen av kvinnornas berättelser om graviditeten. Att känslomässigt ta emot barnet förefaller av berättelserna att döma uppta dem. Barnet och de nära relationerna verkar för kvinnornas del ha intagit scenen på den egna självständighetens bekostnad. Många kvinnor talar på olika sätt om den speciella närhet mamman får till barnet under graviditeten. Bibring, m.fl (1961) talar utifrån ett psykoanalytiskt perspektiv om kvinnans tre adaptativa funktioner under graviditeten där den första innebär att acceptera befruktningen och fostret och lägga grunden till en känslomässig symbios. De andra är att lösa upp infantila bindningar till den egna modern och förändra relationen till mannen från en tvåparts- till en trepartsrelation. Av kvinnornas uttalanden att döma upptar grundläggande av den känslomässiga relationen till barnen mycket av kvinnornas känslövrld under graviditeten. Många kvinnor talar på olika sätt om *den speciella närhet mamman får till barnet under graviditeten*. Nästan hälften berör hur denna närhet växer fram och betonar att detta skiljer pappan från mamman. Pia uttrycker det:

Jag har ju gått och burit honom i nio månader. Det känns ju mer som mitt barn.

Relationsmål och handlingsmål

Kvinnornas berättelser visar på olika sätt det väntade barnets betydelse för dem. Det är svårt att finna exempel som styrker påståenden i dagligt tal om att missbrukande mammor "bryr sig inte om sina barn". Exempelen som tyder på motsatsen är många. Tankarna om framtiden visar bl.a. på detta. Kvinnornas uttalanden handlade mycket om att "bry sig om".

Relationsmålen är de viktigaste, även om de för flera kvinnor kombineras med *handlingsmål*. Det framgår av de livshistoriska berättelserna, men är värt en särskild kommentar, då det belyser vilken betydelse kvinnorna tillmäter sin roll som mamma och relationen till barnen. Så gott som alla kvinnor talar om sina barn när de tänker på framtiden. Katja är den enda som har ett rent handlingsmål och ger missbruket mest utrymme.

Det de flesta kvinnorna talar om är ett liv tillsammans med barnen som det viktigaste framtidsmålet. Ninni uttrycker det:

Jag vill ha ett litet hus på landet och flytta dit tillsammans med min son.

Några kvinnor talar om både ett liv med barnen och att de vill ha ett arbete. **Ulla** säger:

Jag skulle vilja ha ett jobb och bli självförsörjande och så fungera normalt då som en normal familj gör och det börjar jag göra, tycker jag. Jag behöver ju se det, att jag är värd någonting, att jag inte bara är missbrukare, utan att jag är en vanlig människa. Det är det viktigaste.

Katja är den enda som sätter sina egna behov främst:

Jag vill bara vara fri. Jag vill själv kunna välja hur jag ska fortsätta mitt liv. Fortsätta knarka eller inte.

Mest för barnens skull - kommentar

Under graviditeten förefaller de flesta kvinnornas tankar kretsa kring det väntade barnet. De nära relationerna spelar en central roll i deras värld. Kvinnornas nästan entydiga beskrivning av relationsmål, i några fall kombinerade med handlingsmål talar i den riktningen. Här handlar det sannolikt om flera saker, inte bara känslan för moderskapet och barnet, utan också om moral. Carol Gilligan (1977) har bidragit med teoretisk utveckling kring pojkars och flickors moraluppfattning. Med utgångspunkt från Nancy Chodorows tankegångar har hon studerat hur pojkars och flickors moral grundläggs i identitetsutvecklingen. Pojkar som kan visa upp sin självständighet och har en skarp gräns mellan sig och andra antar ett "rättviseperspektiv". Flickor, som har svårt att se sig själva som avgränsade från andra och lever i en mängd relationer, antar ett "bry sig om-perspektiv". Vad som kan bli hotfullt för pojkar är relationen till andra, medan det för flickor kan vara dess motsats, separationen från andra.

Även om det i en intervjusituation som handlar om att leva skild från sina barn sannolikt blir en styrning i riktning mot att fokusera sitt intresse på dem, tyder kvinnornas uttalanden på att de ger relationen till barnen en framskjuten position. Berit Andersson (1991) har i sin undersökning beträffande narkotikamissbrukare sett, hur de missbrukande kvinnorna har en liknande inställning. Hon konstaterar, att moderskapet för kvinnorna "har samma självklara prioritet som arbetet har för mannen.- I barnet ser de en räddning från missbruket och en möjlighet att kompensera sig, men också en möjlighet att få socialt värde". Bengt Svensson (1996) beskriver narkomanernas "sociala världar". Han talar om de manliga narkomanerna som lever i ett ständigt utbyte av "affärer" med varandra och omgivningen. De har betoning på handlingsmål, som de genomför i konkurrens med andra, och skiljer sig från de kvinnliga missbrukarna med sina relationsmål, som här kommer till uttryck.

Att kvinnornas känslor för barnet är starka både av sociala, moraliska och av känslomässiga skäl talar det faktum att hälften av kvinnorna inte missbrukade efter graviditetsbeskedet. Sally hade inte börjat missbruka. De andra kvinnorna avbröt sitt missbruk. Detta överensstämmer med den tidigare refererade undersökningen om barn i samhällsvård, där också hälften av de missbrukande mammorna i liknande situation som den här gruppen kvinnor, avbröt sitt missbruk under graviditeten (Andersson 1995). Resultat som pekar i denna riktning visar en rad undersökningar (t.ex. Larsson 1980, Olofsson 1991, Rosenbaum 1981). Alla kvinnor var väl medvetna om risken för skador på barnen, vilket tidigare berörts.

Sedan kvinnorna upptäckt att de väntade barn försökte de genomgående avbryta, eller åtminstone styra sitt missbruk Detta överensstämmer med andra undersökningar (T.ex. Rosenbaum 1981, Taylor 1993).

Moderskapet kan innebära möjlighet till en nära relation till ett barn, vars hjälplöshet gör det beroende av mamman. Att betyda något för barnet kanske innebär ändå mer för en

kvinnor som känt sig önskad som barn och varit svältfödd på närhet och värme, än för kvinnor i allmänhet. För henne kan barnet innebära hopp om att uppnå något länge eftersträvat. Hon kan komma in i en gemenskap med en annan människa, som dessutom är beroende av henne. Men detta är något dubbelbottnat. Samtidigt kan närheten till barnet medföra krav och utgöra ett hot för den som tidigare inte upplevt mycket, närhet.

Tidens anda

Kvinnornas syn på missbruk under graviditeten

Berättelserna visar, att kvinnornas syn på missbruk under graviditeten bär spår både av det gamla disciplinerade samhället och av den samhällssyn, som präglade sjuttioalet med en liberalare syn på droger. De äldre kvinnorna förefaller ha fått inpräntad synen att barn och missbruk inte hör ihop. De yngre kvinnornas uttalanden tyder på en mer tillåtande och liberal inställning till droger. Tanken går osökt till "flower-power"-kulturen och den mindre fördömande inställningen till narkomaner och till missbruket.

Att "inkörsporten" till drogerna var vidare för Madde och hennes yngre medsyster blev tydligt. Bland dem var alla narkomner utom Sally. Hon hade ännu inte börjat missbruka alkohol, när hon väntade barn. Hanna var förutom Sally den enda yngre kvinnan som var drogfri under graviditeten. Hon bodde fortfarande hemma, när hon väntade sitt första barn. Kanske hjälpte henne påverkan från den äldre generationen, mamman och hennes man som inte missbrukade, att avstå från droger.

Alla de äldre kvinnorna, som är alkoholmissbrukare avbröt sitt missbruk under graviditeten. De två storstadskvinnorna, som är blandmissbrukare hade tidigt kommit i kontakt med amfetamin. Tidsandan som spred sig bland storstadsungdomar under 1960-talet var sannolikt en bidragande orsak. De kvinnorna talade liksom de andra äldre kvinnorna om ansträngningar att avbryta missbruket, även om de inte lyckades klara detta. Linda gick på antabus under sina graviditeter och Katja kontrollerade tidigare sitt missbruk mer än under sista graviditeten, då hon kände sig desperat och övergiven.

Att tidens anda präglade kvinnornas syn på missbruk under graviditeten får komma till uttryck genom en äldre och en yngre kvinnas tankegångar. **Britten** säger:

Jag blir förbannad, när jag hör någon missbruka under graviditeten som har vetat hon var gravid och ändå missbrukat. Jag tycker det är fel, att de gör fel.

Anja tar däremot lättare på att missbruka under graviditeten:

Min mamma visste väl om det, men hon gick bara in och sa. Fan, Anja lägg av nu. Ja, ja, ja, jag ska lägga av, men det blev liksom aldrig av. Det var ingen annan som såg, inte förrän sista mödra vårdbesöket. Det var när jag var i fjärde eller femte månaden, då märkte de det först.

Spåren av stöd eller övergivenhet under graviditeten

Livet under graviditeten såg olika ut för kvinnorna, som fortsatte missbruket under den tiden. De kvinnor som före de tre sista graviditetsmånaderna deltog i behandling (Madde, Tove och Linda, den sista graviditeten) hade få återfall i missbruk och födde friska barn. Behandlingen förefaller ha hjälpt dem att avstå från droger. Även Anja som var tvångsomhändertagen halva graviditeten födde ett friskt barn. De kvinnor som inte deltog i eller kom sent i behandling, missbrukade ända in i slutskedet av graviditeten. Två av dem (Katja och Linda, femte barnet) födde alkoholskadade barn.

Vad det var i behandlingen som bidrog till att Madde och de andra kvinnorna kunde minska sitt missbruk framgick av **Maddes** berättelse:

Jag pratade med en psykolog Lena som berättade för mej att det fanns en möjlighet att göra behandling med barnet. Hon berättade, att man kunde vara på behandlingshem. - Det var fint där och man kunde känna på hur det var att vara mamma. Jag fick hjälp med mitt missbruk ändå och kunde göra det parallellt. Vi hade kontaktpersoner på behandlingshemmet och grupper och jag fick jättemycket. Det var väl därför jag fick ett trauma, när jag kom hem efter så lång tid. Jag klarade mej utan dem och deras stöd ungefär ett halv år efter jag kom hem. Jag hade ju varit drogfri precis hela tiden efter att han föddes.

Madde talar om något enstaka återfall efter att hon kom in i behandling under graviditeten. Det gällde också för **Tove**. Hon berättar:

Socialsekreteraren var ärligare och rakare, men hon var inte bättre. Hon sa att det inte var bra, att jag var kvar där på LVM-hemmet och att det fanns något behandlingshem. Det skulle vara ett stöd för missbrukande mammor. Vi åkte dit och tittade och jag tänkte. Ja, det är min själ bättre än att bo på LVM-hemmet, så jag sa.. Jag tar det. Jag köper programmet. Jag var så gott som helt nykter. Återfall det hände en gång tror jag. Jag var väl i stan helt enkelt. Det kommer jag inte ihåg vad jag skulle göra där. De kom och tog mej igen poliserna. De körde mej till behandlingshemmet. Så full var jag ju inte, utan det var några öl eller något sådant.

Av Lindas och Katjas berättelser framgår, att det såg annorlunda ut för dem. När kvinnorna kände sig övergivna och gav de upp. Bägge hade förväntningar på socialtjänsten som inte infriades, vilket framgick av Lindas tidigare återgivna beskrivning av graviditeten och av Katjas livshistoriska berättelse. De beskriver barnens bestående skador av missbruket.

Tidens anda - kommentar

Börje Olsson (1994) talar om den kraftiga ökningen av narkotikamissbruket som skedde under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet, då narkotikamissbruket fick ett fotfäste bland ungdomen genom internationellt inflytande. Den perioden sammanföll med tonårstiden för några av de äldsta kvinnorna, som växte upp i en storstad och sannolikt först kom i kontakt med narkotika. Av de yngre kvinnornas berättelser att döma har narkotikan efter hand fått fotfäste mer allmänt bland ungdomar på skilda håll i landet. Så gott som samtliga yngre kvinnor är narkotikamissbrukare.

I sin bok *"Torsdagsåret"* illustrerar Inara Erdmanis och Anita Torsdotter (1983) den brytningstid i början av 1980-talet, som utgör bakgrunden till kvinnornas livsberättelser och som på olika sätt satt sin prägel på deras liv. Den reliefen underlättar förståelsen av skillnaderna mellan de yngre och de äldres mer eller mindre tillåtande syn på droger.

Narkomanvärden blev en tummelplats för terapeutiska modevägar, där man desperat sökte nya metoder, som skulle ge bättre och snabbare behandlingsresultat. Men även om metodutvecklingen härigenom hamnade på trial and error-nivån bibehöll man den positiva grundhållningen: Skulden för misslyckandena lades inte på

narkomanen. Inom barnuppföstran hade vi sett en likartad utveckling från en extremt auktoritär sådan till den k fria. Både inom barnuppföstsken och narkomanvård handlade det om en förändrad syn på människan. Det handlade om tilltro till och respekt för henne. I efterhand låter det sig sägas, att förväntningarna var orealistiska, att både barn och knarkare - utöver positiva förväntningar - behöver stöd och skydd för att kunna växa och utvecklas. Ultraliberalismen yttrade sig som passivitet och likgiltighet och lämnade därmed fältet fritt för andra och destruktiva krafter att driva sitt spel. Inte minst tänker vi då på de kommersiella.

I USA har pendeln tydligt och skrämmande slagit tillbaka vad gäller barnuppföstran. Det onda barnet har återupstått och tarvar disciplinering. Den förvirrade revolten mot en förödande samhällsutveckling som ställer unga människor utan arbete och bostad, identitet och framtid ska kvävas med hjälp av konsekvenspedagogik. Det finns tecken som tyder på, att den vanartige missbrukaren på motsvarande sätt väckts till liv. Och en sådan behöver framför allt uppföstran." (Sid.113)

Erdmanis och Torsdotters "Eftertankar och framtidsvyer" för drygt ett decennium sedan ger inte bara en illustration till det auktoritära samhällets övergång till den liberalare hållning och framtidsstro som präglade sjuttioalets tidsanda. Den illustrerar också den utveckling som följde under 1980 talet, då disciplinering och tvång på nytt blev honnörsord, både inom narkomanvården, där tvånget 1982 utökades till att också gälla narkotikamissbrukare. Att tvånget också används framgår också av kvinnornas berättelser. Tvångsåtgärder mot de vuxna kvinnorna nämndes inte under 1970- och början av 1980-talet, men blivit en verklighet för nästan hälften av kvinnorna under tiden sedan slutet av 1980-talet.

De olika synsätten på missbruk under graviditeten kommer också till uttryck bland forskare med olika inriktning. De flesta forskare omfattar samhällsynen, att barn och missbruk inte hör ihop och arbetar för att motverka missbruk under graviditeten. (Se t.ex. Larsson 1982, Olofsson 1983, Rosenbaum 1981). Det finns också forskare, som företräder den liberalare synen på missbruk och moderskap (t.ex. Ettore 1992). De yngre narkotikamissbrukande kvinnornas synsätt går igen.

Jämsides med denna utveckling har behandlingsresurser för gravida missbrukare vuxit fram som ett resultat av opinionsbildningen kring riskerna för skador av missbruk under graviditeten (Se t.ex. Aronsson & Olegård 1987, Larsson 1980, Olofsson 1983). För några kvinnor har behandlingen blivit ett skydd, som balanserar upp konsekvenserna för barnet och familjen av den liberalare synen på droger. Satsningar på behandling gav positiva resultat i likhet med vad som blev fallet för de här aktuella familjerna, där barnen föddes friska och hade bättre utgångsläge än de familjer, där de gravida kvinnorna inte fick det stöd de själv önskade, utan födde ett par barn som fick alkoholskador. (Jfr. Kvinnor och alkohol, SOU 1994: 28)

Sociala världar - inom eller i samhällets utkant

De missbrukande kvinnor som här har berättat om sina liv lever under olika villkor. Det mångfacetterade är mer slående än det entydiga intrycket av kvinnornas vardagsliv. Några kvinnor lever inne i samhället. De har anhöriga och vänner som lever ett vardagsliv, där missbruket inte tagit överhanden och levnadsvillkoren är hanterbara beträffande både arbete och ekonomi. Andra lever i samhällets utkanter där missbruket styr både det egna och närståendes liv. Levnadsvillkoren är kärva både socialt och ekonomiskt. Kvinnorna lever på marginalen. Alkoholen med dess sociala förankring som av samhället godtagbar drog och narkotikan som är illegal för med sig olika villkor. Ninnis och Katjas berättelser om livet under graviditeten får belysa detta spektrum av livserfarenheter som är unika för var och en av kvinnorna, men har gemensamma drag. Ninni som lever inne i samhället är det lätt att

känna igen sig i för gemene man, t.ex. i lärarens, dagisfrökens eller socialsekreterarens skepnad. Katja har däremot sedan tidig barndom erfarenhet av en kultur i samhällets utkant. Den är hemlig, eftersom den inte följer de gängse spelreglerna. Katjas främmande värld med dess egna moralregler kan det vara svårt för en utomstående att identifiera sig med, förstå och föra en dialog med. Kanske är det inte bara för Katja, som det framgår av berättelsen, att det dröjer innan någon ens tar sig tid att försöka. Ninnis mer välordnade sociala situation är det lättare att indentifiera sig med och föra en diskussion kring. (Jfr. Andersson 1984) Oberoende av yttre villkor tar det väntade barnet plats i bägge kvinnornas liv. Den ena kvinnan omges av stöd och får utrymme till att ta emot barnet. Den andra lämnades åt sitt öde, när samhället tagit sitt ansvar för de äldre barnen, något som enligt berättelsen får kostsamma konsekvenser för kvinnan själv och för barnet hon väntar. Därför förtjänar hennes tysta och hemliga vardag att lyftas fram och ställas bredvid Ninnis välkända och av samhället godkända. Ninni berättar:

Jag har ju alltid varit barnkär och få en egen liten. Det var ju det bästa som har hänt faktiskt. Jag berättade för mamma först. Hon blev ju så lycklig, så det går inte med ord att beskriva. Hon var så att tårarna började rinna på henne. Jag fick mycket hjälp av mamma. Hon var med och tittade på barnkläder och sen fick jag mycket hjälp av mina syskon. Inger hon har ju så många barn själv, så hon har ju mycket barnkläder. Jag lånade jättemycket barnkläder av henne, så att det var jätteskönt. Karin, min lillasyster var jätteglad också. Så var det första tiden, men sen har jag varit och en ju sitt. Däremot har jag alltid varit så att jag har åkt till dom. - Jag jobbade extra i pappas firma och bodde i en tvåa inne i byn. Petters pappa hade jag inte varit ihop med så länge i och för sej. Men så när jag blev med barn så ville han inte veta av mej bara för att jag skulle behålla han. Det vändes helt, när han talade om att han ville inte ha något barn. Han hatade barn sa han. Jag har ju alltid älskat barn och tyckt jättemycket om barn, men min första reaktion var nog abort, men sen kände jag det är fel. Jag kan inte det. Jag pratade med mamma då om just det här hardant jag skulle göra. Hon sa till mej att jag vill inte råda dej, men gör ingenting som du kommer att ångra. Så att jag bestämde att jag skulle behålla det. - Sen tyckte jag att vi ska leva själv min pojke och jag, så han bekom mej inte någonting. Det var just det att jag ska klara detta själv och jag visste att jag skulle göra att. Jag tror att jag fick mycket styrka från mamma. Jag har egentligen alltid sett upp till henne jättemycket och alltid tyckt att hon har varit så duktig och stark jämt. Jag tror nånstans att jag gärna velat likna henne. Jag tyckte liksom, att nu väntar jag barn och de livet är slut. Spriten bara försvann, alltså. Jag skulle aldrig kunna göra att, för jag skulle vara livrädd, att barnet skulle bli skadat.

Katjas berättelse om graviditeten, handlar mest om tiden i samband med och efter att de äldre barnen omhändertagits beskrivs i hennes livshistoriska berättelse och beskriver hennes hjälplöshet och krissituation under graviditeten, då barnen blivit omhändertagna.

Så i samma veva var jag bostadslös. Jag var för stolt och gick inte och bad om någon hjälp. Jag vågade helt enkelt inte. Jag flyttade ner till min fd. man i storstan och den socialförvaltningen brydde sej. Jag låg berusad nere i centrum och var då höggravid. Jag minns denna period som ett enda stort kaos. Ingen brydde sej över huvud taget om mej, så kände jag det. Jag gjorde allt för att bli upptäckt och därför låg jag där i cenrum. Ett rop på hjälp. Jag var inte på mödravården förrän jag var i sjätte månaden. Det var precis innan LVM-beslutet. - Att jag drack så mycket, var min rädsla för att jag hade inte någonstans att bo med barnet jag väntade. Jag skapade en vänskap med flaskan och med de andra som drack. Hade jag inte blivit omhändertagen då, så hade varken jag eller ungen överlevt. Det var precis som jag förträngde skador på barnet. Mina kamrater försökte många gånger tala om det för mej, men jag kände det som att jag är inte med barn. Jag skaffade ingenting till barnet förrän efter han var född..

Olika sociala världar - kommentar

Att vardagslivet för kvinnorna handlar om olika sociala världar framgår av deras berättelser. Maria Lugones och Elisabeth Spelman (1983) talar om, att det inte bara handlar om en värld, när man talar om kvinnors villkor, utan många olika kvinnors världar. De talar också om

behovet av att synliggöra de olika världarna. Förutsättningen för en dialog är en djupare känsla av brist på erfarenhet av varandra och ömsesidigt intresse. Vad som faller sig naturligt utifrån detta perspektiv är att missbrukande kvinnor vid första anblicken företräder en kultur i utkanten av samhället och som "outsiders" tvingas vara lyhörda för hur den överordnade gruppen tänker, men har små möjligheter att hänvisa till, eller få stöd av den. Det kan vara "insiders" i samhället och med tillgång till samhällets makt och tolkningsföreträde. Men hur de möter och tolkar en missbrukande kvinna är sannolikt beroende av vilken kultur just den kvinnan är bärare av. Spännvidden är stor mellan de världar kvinnorna här är företrädare för och det ger utslag i mötet med människorna i omgivningen som det återspeglas i kvinnornas berättelser. Några kvinnor levde mitt i samhällsgemenskapen som Ninni med ett nätverk främst av släkt, men även vänner. Andra däremot levde som Katja i samhällets utkant och tangerade de godtagbara ramarna. Detta skapade utanförskap och isolering. De måste hela tiden förhålla sig till och föra en tyst dialog med de överordnade samhällsföreträdarna (Jfr. Mead 1934). Bemötandet från omgivningen hänger sannolikt samman med om kvinnan tillhör en välkänd eller en för människor främmande kultur.

Ulla Holm (1993) belyser också betydelsen av kulturella skillnader ur ett moralfilosofiskt perspektiv. Hon refererar till filosofen MacIntyre och talar om "dygder" och följdhandlingar, hur dessa förhåller sig till sitt sociala sammanhang. Vad som ses som en dygd "rättvisa, sanningsenlighet och mod" måste inte bara ses utifrån den enskilda människan, utan i relation till var det hör hemma. Holm nämner, vad som är gott för mej ärver jag från det förflutna. Förväntningar och krav skapar moraliska startpunkter. En historisk identitet är också en social identitet. Holm talar om att identiteten kommer till i gemenskaper i familjen, släkten, staden. "Traditionsbärare är jag vare sig jag gillar det eller inte". Att vara medlem i en gemenskap är inte liktydigt med att acceptera formerna för gemenskapen, men man kan inte gå förbi dem, eftersom de alltid utgör startpunkten. Därifrån kan man gå vidare i ett sökande efter "det goda".

Om man följer Holms och MacIntyres tankegångar måste granskningen av traditionen som utgör olika missbrukarfamiljers vardag ske inom ramen för den och med dess tanke kategorier. För att förstå och kunna föra en dialog med deras medlemmar är det väsentligt, att deras egen bild av sin värld och den kultur de är bärare av får tydligare konturer. Detta har bidragit till att stort utrymme ges till kvinnornas egna berättelser om sina tankar och livsvillkor.

Att vänta barn - en kvinnlig affär

Frånvarande och missbrukande män

Barnens pappor är förknippade med konflikter, missbruk och övergivenhet, som det framgår av kvinnornas berättelser. Alla utom ett par kvinnor sammanbodde under graviditeten med barnens pappor, även om avbrott förekom för t.ex. sjukhus- och fängelsevistelser.

Männens frånvaro och missbruket tar plats i beskrivningarna för flertalet av kvinnorna, som lever med missbrukande män. Hanna nämnde mannens intresse och hade blandade känslor. Han var både ett stöd, men mest upplevde hon, som det framgick av tidigare beskrivning av honom, som en belastning pga. skadorna efter långvarigt missbruk. De dubbla känslorna och konflikter förknippade med missbruket delar hon med många av kvinnorna. Linda var under

graviditeten på behandlingshem och kände sig övergiven, när mannen avbröt behandlingen och hon valde att stanna kvar med tanke på barnet.

Även de tre kvinnor, som levde med drogfria män talar om *männen som frånvarande*. Någon är ständigt borta i sitt arbete, en annan är "aldrig hemma". Bara Sally talar odelat positivt om sin mans stöd under graviditeten.

Andra kvinnor viktiga

Vad som blir tydligt är, att under graviditeten är det *andra kvinnor som spelar den viktigaste rollen*. Många kvinnor söker sig till sina mammor eller andra kvinnor eller, som ett par kvinnor längtar efter sina mammor. Hälften av kvinnorna nämner sin egen mamma som det viktigaste stödet. De hade alla drogfria mammor i livet. Sonjas mamma dör innan yngsta barnets födelse och Sonja talar om henne med saknad. Ninnis beskrivning av sin egen mammas viktiga roll för henne som stöd och förebild liknar flera andra kvinnors berättelser. Ett par av kvinnorna av nämner bägge föräldrarna som viktiga under tiden de väntade barn. Pia uttrycker saknaden efter sin döda mamma, när hon känner sig ensam och saknade stöd av barnets pappa under graviditeten:

Jag önskade, att jag hade haft en mamma, för det är väl den enda man kan prata med om barn och sånt.

Några nämner *släktingar eller vänner som viktiga*. Den tredjedel av *kvinnorna som har missbrukande eller psykiskt sjuka mammor har antingen fått söka sig till någon annan eller har saknat stöd*. Tove upplevde i ljuset av tidigare besvikelser snarare mamman som ett hot att inte få behålla barnet, än någon som gav henne stöd. Mostern som varit "som en mor" finns med för Ulla, barnmorskor vid mödravårdscentralen för andra kvinnor.

En kvinnlig affär - kommentar

Kvinnornas berättelser överensstämmer med vad Gunvor Andersson (1995) beskriver beträffande missbrukande kvinnor, mammor till barn på barnhem och i familjehem:

I många missbrukarfamiljer finns det en pappa som är missbrukare, medan mamman inte är det. Däremot kysts det vara så att om en mamma är missbrukare, är hon antingen ensamstående eller lever med en man som är missbrukare". (sid. 39)

Gunvor Andersson fann också att kvinnornas egna mammor eller andra kvinnor är det viktigaste stödet under graviditeten, vilket framgår tydligt av de här kvinnornas berättelser. Det som framkommit av kvinnornas berättelser överensstämmer inte med den samstämmiga bilden inom forskningen. Enligt denna söker sig inte missbrukande kvinnor inte till andra kvinnor. De har snarare problem i relation till kvinnor. Detta framgår av både min egen (Trulsson 1993) och andras forskning (t.ex. Tunving 1983, Vaglum och Ravndal 1991, Bjerrum-Nielsen och Rudberg 1993). Harriet Bjerrum-Nielsen och Monika Rudberg (1989, 1991) ger den teoretiska förklaringen till detta, när de vidareutvecklat Nancy Chodorows teori i sina tankegångar kring flickors och pojkars socialisation. Flickans identitet byggs upp genom en nära relation och att betona likheten med mamman, så småningom väninnorna. På det sättet får hon sitt behov av närhet och intimitet tillgodosett. Hon utvecklar en relationellt förankrad identitet. Behovet av självständighet får hon i barndomen i relation till pappan och i tonåren i relation till pojkar. Den missbrukande flickans förutsättningar är ofta annorlunda. Hon saknar ofta den nära relationen till sin mamma, pga. att

hon ignoreras eller att missbruk lägger hinder i vägen. Avsaknaden av väninnor är många gånger också en del av hennes verklighet. Det utgångsläget bidrar till att många missbrukande flickor söker intimitet och närhet i närmast symbiotiska förhållanden med äldre pojkar eller män och övertar hans vanor bl.a. missbruket. Problem i relation till mamman och andra flickor gör att hon tar avstånd från dem.

Jag kan se att i den situationen är graviditeten unik, genom att kvinnan söker sig tillbaka till den egna modern och är öppen för att bearbeta den relationen (Jfr. Bibring et al. 1961, Samuelson & Brok 1987). Kvinnornas betoning av den egna moderns och andra kvinnors betydelse tyder på att graviditet och moderskap försätter missbrukande kvinnor, liksom kvinnor i allmänhet i en situation, då de söker sig tillbaka till modern och sin identitet som kvinna. De eftersträvar att bearbeta sin relation till modern och andra kvinnor. I förlängningen kan jag se, att graviditeten och tiden som nyblivna mammor utgör en situation, som öppnar möjligheter för missbrukande kvinnor att ta igen vad de tidigare i sitt liv gått miste om ofta genom missbruk från tidiga tonår och framåt. Kvinnorna söker med få undantag upp andra kvinnor, den egna modern, kvinnliga släktingar, barmorskan vid mödravården och andra modersgestalter och talar om dem som viktiga stödpersoner. Den nära kontakten med sin egen mamma eller andra kvinnor kan lösa upp tidigare konflikter och bidra till en försoning, som utgör grunden till den nära relationen till barnet. Därigenom öppnas också större möjligheter att klara av uppgiften som mamma.

De här kvinnornas berättelser visar, att situationen under graviditeten i detta sammanhang är unik. Kvinnor som i andra sammanhang är rädda för gemenskap med och närhet till andra kvinnor och hellre söker sig till män än andra kvinnor, kommer här i en helt ny situation. Graviditeten skapar hos dem ett behov att söka sig till kvinnor. Öppenheten i relation till kvinnor innebär en utvecklingsmöjlighet. Den kan vara en kraft som samverkar med den nära relationen till barnet och bidrar till en positiv utveckling. En sådan gynnsam faktor kan vara en av förklaringarna till, varför behandlingsresultaten under graviditeten visat sig speciellt gynnsamma (Se t.ex. Larsson 1980, Olofsson 1991, Trulsson 1989).

Förberedelsen för barnet

Jag gjorde vad man skulle göra

Av kvinnornas berättelser att döma, var *mödravården* det de främst förknippade med förberedelser för barnet. Andra förberedelser framskyntar t.ex. som Ninnis berättelse om klädköp, men de förefaller inte tillmätas betydelse i detta sammanhang. Alla kvinnorna hade på ett tidigare eller senare stadium kontakt med mödravårdscentralen under graviditeten. Pia gjorde som många andra kvinnor:

Jag gjorde det man skulle göra. Jag var på mödravårdscentralen och vägde mej och mätte mej och lyssnade på hjärtat på min pojke och ultraljud.

Det kvinnorna medverkade i var *hälsokontroller*, men inte *psykoprofylax*, vilket innebär psykologisk och kroppslig förberedelse för det väntade barnet. Ofta deltar papporna i psykoprofylaxen. I kvinnornas berättelser nämns bara en pappa i samband med förberedelserna. Kanske bidrar pappornas brist på medverkan till att kvinnorna drar nytta av hälsokontrollerna, men inte psykoprofylaxen, där papporna har en viktig roll att fylla som stöd till mamman.

Tilltro i stället för misstro

Trots att många av kvinnorna om och om igen i sina berättelser återkommer till sin misstro till myndigheter, verkar mödravårdscentralen inte omfattas av denna misstro. Uttalandena tyder snarare på *öppenhet för barnmorskor och läkare*, trots att ärlighet beträffande missbruket i förlängningen skulle kunna leda till det många är rädda för, att riskera att inte få behålla barnet. (Jfr. Rosenbaum 1981). Omtanken om det väntade barnet verkar här ta överhanden över rädslan att misslyckas som mamma. Toves diskussion med specialläkaren vid mödravårdscentralen speglar detta.

Jag var ju ofta på mödravårdscentralen. Det räckte ju inte med som andra en gång i månaden, utan jag tror jag var där varannan eller varje vecka. - De fick ha kontakt med specialläkare, någon som var bra på det här med missbruk. Jag fick kontakt med honom och jag skulle prata ignom det med honom och han sa, att jag hade haft tur egentligen för det var inte under de tre sista månaderna eller under de tre första, utan det var i mitten och då är det minst risk. Det kändes ju skönt.

Att få hjälp att hantera omvälvningen i den egna kroppen och känslorna för det växande barnet förefaller bidra till att mödravårdscentralen är en resurs som kvinnorna drar nytta av och inte väljer bort. **Katja** som missbrukade kraftigt sista graviditeten talade trots det om, att hon "måste ha en journal", när hon kom till BB. Liksom några andra kvinnor talade hon uppskattande om en långvarig samtalskontakt med en barnmorska, när hon väntade sitt första barn. Hon säger:

När jag väntade mitt första barn då tog socialen kontakt med en kvinna som jobbade på mödravården som jag fick som stödkontakt. I och för sig gick det ju inte bra ändå, men det hade andra orsaker. Jag la av med missbruket i sjunde månaden, men fick ändå inte behålla barnet. Det var en grej som jag upplevde som bra och hon var då en länk mellan mödravården och socialen. Hon påverkade mej inte men var en resurs".

Förberedelsen för barnet - kommentar

Det förefaller som om mödravårdscentralen är en institution i samhället med djup förankring i kvinnors medvetande. Förberedelsen för barnet är genomgående för kvinnorna liktydigt med att sköta sina kontakter med mödravårdscentralen. Trots att de flesta av dem har samhällets ögon på sig som missbrukare, verkar inte mödravården förknippas med misstron mot myndigheter och andra samhällsförträdare. Den går annars som en röd tråd genom så gott som samtliga kvinnors berättelser. Kvinnornas syn på mödravården överensstämmer med andra studier beträffande kvinnor i liknande situation. De missbrukande kvinnorna i Gunilla Larssons (1982) undersökning skilde sig inte från kvinnorna utan drogproblem beträffande hur tidigt de kom i kontakt med mödravårdscentralen. Gunvor Andersson (1995) talar om att majoriteten av de missbrukande kvinnorna hade kontakt med mödravården, även om det inte var i lika stor utsträckning som de här aktuella kvinnorna. Något som blev tydligt var, att flera kvinnor som inte hade någon egen mamma som stöd liksom Katja uttryckte sin uppskattning över kontakten med barnmorskan. Denna pågick ofta under längre tid.

I förberedelserna för barnet ingår för kvinnor i allmänhet också psykoprofylax, vilket verkade bli en stötesten för kvinnorna. Ingen deltog, vilket kanske är en naturlig följd av att papporna i så stor utsträckning missbrukade eller på annat sätt var frånvarande.

Förlossningen

Från glädje till förtvivlan

Barnets betydelse för kvinnans sociala värde och den nära relationen till det växande barnet under graviditeten har framgått tydligt. Detta bidrar till förståelsen av kvinnornas genomgående känsloladdade berättelser om förlossningen, som verkar ha en livsavgörande betydelse för dem oberoende av om den förknippas med *glädje, blandade känslor eller förtvivlan*. Deras möte med människor i omgivningen och hur livsvillkoren i samband med förlossningen ser ut får i den belysningen avgörande konsekvenser för mamma och barn.

Mammornas upplevelse av förlossningen såg mycket olika ut. Det rörde sig från stor glädje över ett efterlängtat friskt barn till djupaste förtvivlan över ett barn som samhället omhändertog och som bara efterlämnade tomhet och smärta. De flesta av kvinnorna hade *positiva eller blandade känslor* förknippade med förlossningen. Några av dem var odelat lyckliga över sitt nyfödda barn. Andra talade både om glädje över barnet men också på olika sätt irritation över mannen och hur han uppträdde under förlossningen eller över besvärliga samhällsrepresentanter, som sjukvårdspersonal och socialsekreterare.

Den tredjedel av kvinnorna, som främst hade *negativa känslor* förknippade med förlossningen hade alla det gemensamt att de skildes från barnen, som kom till barnkliniken direkt efter födseln. Den första nära kontakten mellan barn och mamma omöjliggjordes därigenom. Det gällde Pia som födde ett friskt barn men hade ett hot omhändertagande över sig. Katja födde ett utvecklingsstört barn. Linda födde ett barn som hade syrebrist vid födseln och "höll på att dö ifrån oss". Det barnet, som omhändertogs vid förlossningen, var utvecklingshämmat. Anja var en stor del av sin graviditet tvångsomhändertagen pga. sitt missbruk. Hon trodde att hon skulle få behålla sitt barn, men istället blev barnet omhändertaget för samhällsvård direkt efter förlossningen.

Sally, Ninni och Tove uttryckte odelad glädje, när de efter okomplicerade förlossningar födde sina barn. Sally talar om "sexton timmar värk, men när han kom ut var det glömt allting. **Tove** hade glädjen att efter all oro under graviditeten föda ett friskt barn. Hon hade liksom de flesta andra mammorna pappan med som stöd under förlossningen, som hon beskriver:

Det var inga problem alls. Jag tror inte ens de hann lägga någon bedövning på mej utan det gick. Det som var problem, var att hinnan inte gick itu, så vattnet gick aldrig. De fick klippa, sedan tog det en kvart. Jag började amma ganska snabbt och hade honom inne hos mej hela tiden, för jag hade ett eget rum. Det var bra, absolut inga problem alls. Mannes far var med. Det var bra. Det gör ju väldigt ont, när det går så snabbt, så jag var väldigt trött och de kom in med smörgås. Mannes far fick tvätta av han och klä på han hans första tröja och blöja. Men innan hade han legat och kripit på mej. Navelsträngen hängde kvar, så jag frågade. Är det en flicka eller en pojke? Det är en pojke. Jo det var härligt.

I några kvinnors berättelser nämns känslan över de nyfödda barnen först efter att de gett uttryck för sin *irritation över andra omständigheter*. Sonjas irritation, är liksom för de flesta mammor förknippad med barnens pappa. **Sonja** säger:

Hans har varit med büge gångerna. Men det var ju viktigare för honom också, när dom gjorde vid mej och satte dropp och allting färdigt och sånt. Då skulle han tvunget gå ner och flytta hän bilen. Så hade han inte hunnit i tid ju. Hade han missat, hade han inte varit med mej. Nä, det var ju farligt om det kunde bli böter, 155 kronor. Så han lämnade mej där. - Det var fint med ungarna".

Förnedringen av att bli behandlad som en missbrukare hade Madde glömt bort, men blev påmind, när hon talade om förlossningen. Den delar hon med flera av kvinnorna. De kände sig utpekade antingen av sjukvårdspersonal eller socialsekreterare, eller av bägge parter.

Madde beskriver det:

Jag gick fjorton dagar över tiden. Det var jobbigt. Svanskotan sprack på mej. Fortfarande när jag sitter länge, så känns det. Jag hade fin stötning av Britt som var med mej från kollektivet. - Det var faktiskt jävligt jobbigt på sjukhuset. Det har jag förträngt helt. Det var länge sedan jag tänkte på det. I och med att jag skulle vila och att de visste, att det var missbrukarbarn, så skulle han kissa i en påse för att se om han hade droger i sej. Detta gjorde han ju liksom inte och så bytade de påse så han blev uppläkt i skinnet runt pungen. Det var så jävla hemskt och så tyckte jag, att hon sköterskan då kom med handskar precis som om man var smittbärare. Detta hade jag redan glömt. Jag kände mej utpekad. Detta var jättejobbigt. Jag hade det inte alls roligt.

Pia som missbrukat hela graviditeten och hade glömt mycket av den, greps av panik, när barnet föddes. Hon hade hot om tvångsåtgärder över sig. När hon och Lennie var skilda åt genom hans placering på barnkliniken, snarare fjärnades hon från, än närmade sig honom. Konsekvenserna av en separation de första känsliga dygnen framstår här tydligt. Den negativa spiralen från graviditeten förstärks av yttre omständigheter, utifrån såväl mötet med sjukvårdens som socialtjänstens personal.

Förlossningen var fruktansvärd. Först och främst mätte jag jättedåligt, för att Mats inte var med. Det gjorde fruktansvärt ont och jag ville bara försvinna. Och min första tanke, när Lennie kom ut var. Nej, jag vill inte. Jag ångrade mej. Jag sa, åh Gud vad jag ångrar mej. Nu är det kört. Nu är man fast för alltid. Pelle min systers man var med. Jag tycker dö mycket om han. Han stöttade mej till hundra procent från det han kom och hämtade mej tills Lennie var född. - Eftersom de visste, att jag var missbrukare, så la de han på min mage och sen tog de han. I och med de läste i papperna, att jag var narkoman. Så la de han i en säng och han låg där och skrek och jag fick inte ta han. Det var skithemskt. Sen körde de han till neonatalavdelningen. De sa att de skulle först ta urinprov för hade han varit positiv på amfetamin, så hade jag inte fått ta hem honom. Så han låg på en avdelning och jag låg på en annan. När jag väl fick hem han. Det fanns ju ingenting. Det var liksom bara ett barn. Det var som vilket barn som helst.

Anja var på LVM-hem långt hemifrån, när hon ensam födde sitt barn, som omhändertogs vid förlossningen. Hon var den enda mamman som födde sitt barn ensam utan stöd av någon närstående. För henne liksom för Linda var omhändertagandet direkt vid barnets födelse traumatiskt. Minnet av de förlossningarna verkade överskugga kvinnornas andra förlossningar, vilka ingen av dem nämnde, när de berörde tiden omkring barnets födelse. Omhändertagandena förorsakade kraftiga krisreaktioner, vilket framgår Anjas berättelse. **Anja** säger:

De höll god min och bara slängde papperen till mej direkt efter förlossningen, rakt upp i huvudet, omedelbart omhändertagande. Det var två helt skilda socialsekreterare där, den ena lovade att jag skulle få ta hand om barnet och den andra beslöt om omedelbart omhändertagande. De har alltid varit så knepiga mot mig hela livet och jag har aldrig fått riktiga besked och får det fortfarande inte. Jag fick inte ens känna på ungen när jag fött henne. Jag fick gå upp och titta på henne efter fem dagar. Då fick jag också hålla henne. Hon låg kvar på BB en månad innan de kunde hitta något fosterhem. Jag fick lov att gå upp där två gånger i veckan. Jag var kvar på LVM-hemmet. Jag hade ingen terapi, ingenting liksom. Ingen pratade med mig om hur jag mätte. Ingen terapeut eller så var det jag som inte tog emot det som fanns, jag vet inte. Jag ville bara ta livet av mig. Jag tror att jag höll på att hoppa ut från fjärde våningen. Jag hade tanken, men jag hade personal med mig hela tiden. Personal fanns inne på rummet hela tiden. Jag låg i fyra fem timmar efter förlossningen, utan att se barnet, innan jag fick pappret om omhändertagandet. Jag låg hela tiden på förlossningen och jag fick åka hem samma dag direkt från förlossningssalen. Det är inte klokt hur myndigheter kan behandla en. Ett jävla papper. Det kanske hade gått bra, det kanske inte hade gjort det, vem vet? Jag minns det knappast vad jag tänkte när jag kom hem. Jag har förskjutit allting. Sedan detta hände har jag knarkat ännu mer, betydligt mer. Jag var alltid påtänd av någonting. Jag har varit drogfri i tio dagar sista året innan jag sist blev omhändertagen igen

För Anja blev förlossningen en traumatisk händelse med långsiktiga och djupgående konsekvenser svåra att överblicka.

Stödet vid förlossningen en uppgift för mannen

Av mammornas berättelser framgår att de med få undantag hade *barnens pappor eller andra män med vid förlossningen*. Att både Katjas fd. man och Pias systers man följer med istället för en frånvarande pappa, skulle kunna tolkas som att både män och kvinnor anser stödet vid förlossningen som en viktig och en manlig uppgift. Ullas berättelse om graviditeten talar sitt tydliga språk.

Jag umgicks inte så mycket med honom på den tiden, liksom utan då när han han blev fri. Det var precis då när jag skulle få barnet nästan, då tiggde han och bad att han skulle få vara med på förlossningen och det fick han vara ju.

Pias övergivenhet, när mannen uteblir pga. missbruk visar på motsvarande maktlöshet i förhållande till mannen, när pappan inte lever upp till den uppgiften som åligger honom som pappa både i kvinnans och samhällets ögon. Hon löste problemet med att systemns man följde med och ersatte pappan. Ett par kvinnor sökte stöd av andra kvinnor pga. missbrukande eller frånvarande män. Madde av en väninna från kollektivet och Ninni av sin syster. **Madde** berättar:

Jag höll mej undan rätt mycket från Pierres pappa medan jag väntade Pierre. För jag gick in i det så mycket och jag tyckte inte vi hade så mycket gemensamt då. Jag ville inte, att han skulle vara med på min förlossning då. Jag var rädd, att han skulle komma dit och lukta sprit. Min väninna i kollektivet var med på min förlossning och jag var med på hennes. Det var 16 dagar mellan våra förlossningar.

Förlossningen - kommentar

Det är skilda världar som kommer till uttryck, när man tar del av kvinnornas berättelser om förlossningen. Det handlar om olika utgångslägen. Den kvinna som varit drogfri stora delar av graviditeten har haft större möjligheter att förbereda sig för barnet än den kvinna som fortsatt missbruka under hela tiden. De tre kvinnor som missbrukat längst tid talar antingen som Pia om förlossningen som en traumatisk upplevelse, hon helst ville undkomma, eller gjorde som Linda och Katja förbigick förlossningen med tystnad. Anja var i en annan situation genom att hon varit drogfri omhändertagen för tvångsvård större delen av graviditeten. Hon hade fått löfte av socialsekreteraren att få behålla sitt barn. Hon beskriver en känslomässig förberedelse för barnet och förlusten av dottern vid förlossningen som ett livsavgörande trauma (Jfr. Bibring et al. 1961).

Det stora flertalet kvinnor hade positiva eller blandade upplevelser av förlossningen. De hade det gemensamt, att alla var drogfria i samband med förlossningen och de hade någon närstående med. Kvinnorna talade genomgående om att de var angelägna att ha någon med sig när barnet föddes. Kontrasten blir också slående, när Tove och Anja berättar om sina upplevelser i samband med förlossningen. Deras utgångsläge under början av graviditeten hade likheter. Bägge var tvångsomhändertagna för sitt missbruk, men Tove fick erbjudade om frivillig vård som hon valde att fullfölja med få återfall i missbruk. Hon hade barnets pappa med förlossningen och fick behålla sitt barn. Anja däremot var tvångsomhändertagen hela graviditeten. Hon levde i tron att hon skulle få behålla sitt barn och förberedde sig för detta, bl.a. genom att köpa barnkläder som beviljats av socialbyrån. När barnet föddes överrumplades hon av en förändrad inställning som ledde till att hon skildes från barnet och

inte fick möjlighet att bearbeta den traumatiska upplevelsen som hon säger har förföljt henne sedan dess.

Dessa bägge exempel liksom flera andra kvinnors berättelser tydliggör den osäkerhet, obetänksamhet och de dubbla budskap som präglar mötet mellan de missbrukande kvinnorna och samhällets företrädare i den nyckelsituation för både mamman och barnet som förlossningen utgör. Såväl närståendes som sjukvårdens och socialtjänstens personal har en grannlaga och ansvarsfull uppgift för hur deras bemötande påverkar den första ömtåliga tiden för mamma och barn. Av berättelserna framgår mer uttalanden som tyder på att det ligger närmare till hands för socialsekreterarna och sjukvårdspersonalen att identifiera sig med det späda barnet och dess intressen än den missbrukande mammans. Bara Toves berättelse visar på att det ömsesidiga beroendet mellan mamman, pappan och barnet uppmärksammas, när samhällsrepresentanter har haft inflytande över situationen i samband med förlossningen. Det finns anledning att fråga sig om mor och barn ses som en helhet beroende av varandra eller om ingripanden till barnets bästa samtidigt innebär att mamman tänks bort och den första anknytningen mellan mamma och barn tillmäts mindre betydelse. Situationen har gemensamma drag med vad som beskrivits beträffande andra missbrukande mammor. Marsha Rosenbaum (1981) talar om missbrukande mammors möte med personalen vid förlossningsavdelningen som den första erfarenheten av ett *socialt stigma* som mamma. Kanske har diskrepansen i bemötande gentemot olika kvinnor sina rötter i samhällets avståndstagande till moderskap där missbruk förekommer. Att ett omhändertagande av barnet direkt efter födelsen sannolikt alltid blir en traumatisk händelse förklaras av vad den sociala degraderingen, att bli stämplad som en "dålig" mamma innebär för kvinnan.

Skilsmässan från barnet medför också att den rent *kroppsliga närhet som byggs upp under graviditeten abrupt avbryts*, i Anjas fall utan någon behandlande insats för att lindra traumat. Kraftiga krisreaktioner med ett accelererande missbruk, som blev följden för Anja och Linda, verkar inte ha förutsetts och bemötts med sådana stödinsatser som kvinnorna efterlyste, eller som Anja antydde att hon hade svårt att ta emot i sin upprördhet. Bidragande orsak till de starka reaktionerna är troligen också att bägge kvinnorna till skillnad från Katja och Pia varit drogfria långa perioder under graviditeten och därigenom känslomässigt kunnat ta till sig barnen. Det ligger nära till hands att fråga sig om alternativa insatser för de här mammorna skulle kunnat prövas i stället för som här främst repressiva i form av droganalyser och tvångsomhändertaganden av mamma och barn.

De kvinnor med en liknande problematik, t.ex. Tove och Madde, som fick stödjande och behandlande insatser födde friska barn. Det kan inte uteslutas, att de insatserna bidragit till detta. Oberoende av vilket, är det värt all eftertanke att ingripa på ett sådant sätt som minskar risken för fosterskador och traumatiska separationer, vilka inte bara drabbar de nyfödda barnen utan kanske äldre syskon som genom mammans kraftiga krisreaktioner och missbruk kanske förlorar den kontakten och får betala känslomässigt. May Olofsson (1983) talar om brister på tillfredställande behandlingserbjudanden för gravida missbrukare och att tvångsomhändertagande av ett barn direkt efter födseln, när det offentliga tar över ansvaret på intet sätt garanterar att barnet växer upp i en betryggande miljö. De flesta barn har tillbringat första året på barnavdelningar och barnhem för att sedan fosterhemsplaceras tidigt depriverade. Tvärdisciplinära insatser som stöd åt gravida missbrukare och spädbarnsmammor har däremot visat goda resultat. Gunvor Andersson (1995) har fört en diskussion om omhändertagna barn och deras mammor, som lever skilda från varandra pga. mammans missbruk. Deras situation liknar i många väsentliga stycken de här aktuella

mammorna. Hennes uttalanden är av mammornas berättelser att döma också tillämpliga på dem och därmed värda eftertanke:

Mammorna var ensamstående och mer hjälpsökande än utomstående tycktes uppfatta. Inom barnhälsovården, distriktssjukvården och på barnkliniken skulle man kunna vara uppmärksamare på att täta besök och många förfrågningar om barns hälsa och sjukdomar är tecken på mammors realistiska oro för att inte klara omsorgen om barnen, även om barnens symtom i sig inte är allvarliga. Även socialtjänsten, som kände till mammornas situation, kunde varit uppmärksamare på behovet av stöd under graviditeten och småbarnstiden. Det har ofta konstaterats att mammor under just den tiden är känslomässigt öppnare och sårbarare, har större beredskap för förändring och större mottaglighet för stöd än senare. De projekt som inriktas på stöd och hjälp under graviditeten och småbarnstiden har visat på framgångsrika resultat (sid. 66, 67).

Om kvinnorna kunde undvara pappornas och männens stöd under graviditeten, så var deras närvaro och stöd desto angelägnare i samband med förlossningen. Efter sin frånvaro under tiden kvinnan väntade barnet är det tydligt, att *pappan under barnets första dagar åter trätt in på scenen*. I idealfamiljen verkar numera pappans deltagande vid förlossningen vara ett etablerat inslag. Den uppgiften för mannen har av mammornas berättelser att döma slagit igenom både bland män och kvinnor. Att pappan ser närvaron som en viktig och eftersträvanvärd uppgift, ger som i Ullas fall kvinnan, en viss makt knuten till sin förmåga att föda barn, vilken både hon och någon annan av kvinnorna utnyttjar (Jfr. Hirdman 1988). Om det inte fanns någon biologisk pappa till hands kunde kvinnan som Pia be sin systems man att träda in i hans ställe för att fylla tomrummet. De här aktuella papporna och närstående männen kunde ha ingått i Charlotte Hagströms (1996) beskrivning av män i allmänhet. Enligt henne ser papporna närvaron vid förlossningen som "centralt för pappablivandet". Kanske är det ett bland många tecken på det ideologiska strålkastarljusets som under senare år börjat lysa på fadern (Jfr. Badinter 1980).

7. LIVET MED BARNEN

Liksom kvinnor i allmänhet, bär de här aktuella mammorna på sin av sin egen tid färgsatta idealbild av moderskapet och är tvungna att leva med konflikten, när gapet mellan ideal och verklighet blir för stort. Deras relation till barnen, ibland brist på relation hänger också samman med relationen till pappan och andra män, vilket utrymme för självständighet kvinnan lyckats skapa, missbruket, och balansgången mellan egna och övriga familjemedlemmars behov. Maktbalansen mellan könen, "genuskoreografin", liksom "koreografin" i förhållande till företrädare för samhället sätter sin prägel på familjens vardag. Denna är också beroende av tillgången till eller bristen på stöd från människor i omgivningen, med gemenskap eller isolering som följd. Detta kapitel avser att beröra dessa aspekters betydelse för mammornas förhållanden, vilka genomsyrar eller genomsyras av relationen till barnen.

Först skisseras idealbilden av "den goda familjen". Den bilden kan för var och en av kvinnorna antingen ha en gestalt av människor av kött och blod eller närmast ha karaktären av en diffus idealbild. Oberoende av hur den ser ut påverkar den relationen mamma-pappa-barn i den relationstriangel som utgör familjen, även om man inte lever ihop. Här berörs i ett avsnitt relationerna och sedan olika aspekter av vardagslivet i familjen. I beskrivningen av vardagslivet utgår jag från Göran Ahrnes (1981) definition av "vardagsverkligheten". Han beskriver den som en enskild individs verklighet. Den omfattar individen själv, naturen, samhället och kulturen, där han eller hon vistas. I verkligheten ingår arbetet och bostaden. Den innehåller både subjektiva och objektiva element. Vardagsverklighetens handlingar upprepas ständigt. Miljön skiljer sig från individ till individ. Beskrivning av den verkligheten skiljer sig från en strukturell beskrivning som skildrar många olika verkligheter. De enskilda delarna av vardagsverkligheten griper in i strukturen och tvärtom, vilket i sin tur genomsyrar historien.

Vardagsverkligheten och den goda familjen

Vad kännetecknar vardagsverkligheten?

Den sociala verkligheten för familjerna beskrevs i kapitel 5. Både Hannas och Katjas berättelser om livet med barnen visar en krassare vardagsverklighet än den som i berättelserna rörde drömmen om den "goda familjen". Den beskrev några mammor, när de väntade sitt första barn. Vardagsverkligheten framträdde i kvinnornas berättelser med inslag av glädje, närhet, värme och humor. De inslagen glimtar till, men det är det dystra, sorg, oro, bekymmer och utanförskap som ger berättelserna sin prägel. Det lilla barnet, som är välmående, friskt och sover gott om nätterna nämns av någon, men de flesta berättelserna handlar inte om det, utan om trötthet, vaknätter, krassliga barn som skriker, tungt ansvar för mamman och en ständig *balansgång mellan barnen, mannen och missbruket*.

De flesta kvinnorna var vårdnadshavare till sina barn under tiden de bodde tillsammans med dem. En tredjedel hade delad vårdnad. Även om hälften under längre eller kortare perioder av tiden med barnen bodde tillsammans med deras pappor, *såg de flesta mammorna sig som huvudansvariga för barnen*. När missbruket tog överhanden blev utvecklingen, att i en tredjedel av familjerna tog papporna över ansvaret för barnen. Det var samtliga familjer med drogfria pappor.

Barnen i alla familjer med ett undantag fick uppleva att *föräldrarna separerade under tiden de bodde hemma*. Mammorna talar genomgående om påfrestande, *konfliktfyllda och slitsamma förhållanden*. Våld och misshandel under tiden tillsammans med barnen nämns av en fjärdedel av kvinnorna. Några kvinnor hade tidigare haft erfarenhet av misshandel. De levde denna tid helt ensamma eller var i behandling och undvek därigenom sannolikt i viss utsträckning att bli utsatta för våld. En tredjedel av mammorna levde under tiden barnen var hemma med andra män än barnens pappor. De var alla missbrukare.

Tre fjärdedelar av *barnen var, åtminstone tidvis på daghem eller i familjedaghem* under tiden de bodde tillsammans med sina mammor. I knappt hälften av familjerna bodde barnen också *någon period på behandlingshem* tillsammans med mamman, något barn med bägge föräldrarna.

Det vanliga var, att *mammorna avstod från missbruk under barnens första månader och även i fortsättningen försökte kontrollera sitt missbruk*. Alla utom ett par mammor började missbruka under barnets första år. De flesta barn var då i tre- till fyramånadersåldern. Ett par mammor som hade behållit vårdnaden om barnen, började missbruka direkt efter hemkomsten. Ett par kvinnor som fått barnet omhändertaget på BB missbrukade kraftigt omgående efter den händelsen.

Familjerna levde i allmänhet under *belastade sociala och ekonomiska förhållanden*. De flesta var socialbidragsberoende under längre eller kortare perioder, även om hälften av mammorna periodvis eller sporadiskt hade förvärvsarbete. I en fjärdel av familjerna, där papporna var drogfria, arbetade han och bidrog till försörjningen. De familjerna var inte socialbidragsberoende. Extrainkomster av knarkförsäljning förekom i några familjer. Även om kriminalitet förekom i en del familjer, dömdes ingen av mammorna och bara en av papporna till fängelsestraff under tiden tillsammans med barnen.

Denna bakgrund får utgöra en relief till mammornas beskrivning av relationerna i familjen mellan dem själva, barnen och pappan. Den åskådliggör kontrasten mellan den verklighet kvinnorna hoppades på när de väntade sina barn, som många vid intervju tillfället har som framtidsvision och den verklighet familjen befann sig i. Den genomsyras av de inbördes relationerna, men sätter också sin prägel på dessa. Därför får relationerna den framträdande plats de förtjänar innan vardagsverkligheten berörs och de hinder som efter hand tornar upp sig mellan idealbilden av den goda familjen och det som kom att utgöra familjens vardag. Den vardagen har många gemensamma drag med vad Gunvor Andersson (1995) beskriver om familjer med omhändertagna barn. Den enda tydliga skillnaden är, att papporna i de här aktuella familjerna i större utsträckning tar över ansvaret för barnen, när mammans missbruk lägger hinder i vägen. Dessutom bidrar fler pappor till familjens försörjning enligt vad som framgår av mammornas berättelser.

Vad kännetecknar den goda familjen?

Kvinnorna går att känna igen i beskrivningen att moderskapet är "kärnan i deras i deras kvinnlighet" (Rosenbaum 1981). **Lindas** bild av idealfamiljen delar drag med många andra kvinnors uttalanden:

Jag skulle vilja ha ett vanligt familjeliv, där vi kunde ha haft hand om våra barn och leva normalt. Jag tänker på Kent och mej och våra barn vi har gemensamt.

Några grundläggande drag beträffande moderskap och familjen står att finna i beskrivningen av moderskapets olika skepnader under 1900-talet:

Att vara en god mor innebär *att vara tillgänglig för barnet och sätta barnets behov framför sina egna*. De förväntningarna har förknippats med kvinnans roll i familjen genom decennierna under det här seklet och lever sannolikt sitt tysta liv även bland förvärvsarbetande kvinnor. Den föreställningen beskriver t.ex. Hanne Haavind (1974) i *"Myten om den goda modern"*

Att leva i kärnfamilj är det ideal som lever kvar, trots att kärnfamiljen under senare decennierna fått dela plats med flera andra familjeformer som t.ex. enföräldersfamiljen och den ombildade familjen (Liljeström & Kollind 1990). Linda delar sannolikt sin förebild i kärnfamiljen med mamman, pappan och barnen med många människor. I den familjen delar pappan ansvaret för hem och barn och utgör ett skydd för familjemedlemmarna. Mamman och pappan fördelar arbetet med kvinnans huvuduppgift i "hemmets sfär" och mannens i den "offentliga sfären" (Jfr. Chodorow 1979, Taylor 1993)

Att ha ekonomisk trygghet och leva ett skötsamt liv. Samhällets idealbild av den enskildes och familjens liv kommer som tidigare berördes till uttryck i portalparagrafen i *Socialtjänstlagen* SoL (1982), som bl.a. handlar om att den enskilda människans ekonomiska och sociala trygghet ska främjas. Den avspeglar samhällets syn på vikten av att människor lever ett ekonomiskt självständigt liv. Att leva ett skötsamt liv innebär för både mannen och kvinnan ett liv utan missbruk. Idealbilderna av kvinnan som växte sig stark under början av det här seklet ställde speciella krav på henne som den nyktra kontrollerade kvinnan, som håller hemmet samman. Sidsel Eriksen (1991) beskriver detta ideal som hon ser i skarp kontrast till de missbrukande kvinnornas oförmåga att styra sina liv, deras förnedring och misslyckanden som mammor. Att missbruk är den vanligaste orsaken till att barn placeras på barnhem och i familjehem talar i den riktningen (Se t.ex. Lundström 1993).

Relationerna i familjen

Den *relationstriangel* kvinna-man-barn som präglar familjen har tidigare berörts. Där har var och en sin betydelse. Både kvinnan, mannen och barnet måste få sin plats för att förstå dynamiken och relationerna i familjen (Jfr. Badinter 1980 och Chodorow 1977). Även om den missbrukande mamman i många avseenden också är den "ensamma mamman" finns pappan eller andra män, som träder in i hans ställe, med i mammans och barnens liv. Detta blir tydligt oberoende av om han är närvarande eller frånvarande, tar ansvar eller inte tar ansvar. För att få svar på frågor om relationen mellan mor och barn när de lever tillsammans, återges vad kvinnorna i sina berättelser tillmåtar betydelse beträffande relationen mellan mamma och barn. Från början handlar det för de flesta kvinnor om en påtaglig närhet som så småningom får konkurrera med annat t.ex. kvinnans egna behov av självständighet, droger och närhet till mannen. För många kvinnor tillkommer dessutom pappans eller andra mäns behov av delad uppmärksamhet med barnet. Ibland handlar det enligt mamman om att konkurrera ut barnet för att själv komma i förgrunden. I detta avsnitt fokuseras först relationen mellan mamma och barn för att i nästa avsnitt gå över till relationen mellan pappa och barn.

Fokus på relationen mamma - barn

Hur relationen kommit att utveckla sig har sett olika ut i familjerna. I kvinnornas berättelser speglas detta av hur tydliga bilderna av barnen är och vilket utrymme de får i mammornas berättelser. Det handlar om berättelser som genomsyras av närheten till barnet och där barnen har en framträdande plats. De är sedda av sin mamma både med det som upplevts som gott och det som varit förknippat med svårigheter och problem. Spännvidden är stor mellan dem och de barn som mamman aldrig fått någon nära relation till pga. missbruket eller av andra orsaker. De barnen har suddiga konturer. I berättelserna framstår främst besvären och bekymren att ta hand om barnen. Det blir också tydligt utifrån hur stor del av berättelserna, som ägnas åt barnen, de egna bekymren eller relationerna till människor i omgivningen.

De flesta mammor började missbruka först när barnen var mellan tre och fyra månader gamla. Den nära relationen till barnen beskriver de som anledningen till detta. **Linda** uttrycker det:

Det är lättare att hålla sig drogfri under graviditeten än vad det är sedan. Så länge man ammar känner man kravet på sej att man ska vara ren för att barnet inte ska få en massa skit i sej. Det tog tre och en halv månad innan det ballade ur för mej.

Andra kvinnor beskrev den starka upplevelsen av barnet, men hur missbruket efter hand tog över utrymme från barnen. Missbruket var nära knutet till relationen till män, som tog plats vid sidan om barnen. **Ulla** berättar:

Hon var en sådan här piggetin. Man blev glad för varje dag man såg att hon växte upp och så. Det var helt otroligt. Hennes första ord allt det här, alltså jätteroligt var det. Så jag har bokfört allt sådant ju. Det var ju förstas hennes allergier och det har ju varit mycket problem. Hon har varit mycket, mycket sjuk alltså. - Dom första månaderna missbrukade jag ju ingenting ju, men sen blev det ju när jag träffade Svenne, eftersom han då också missbruka och han kom hem med vänner och så. Vi satt och drack vin och så tillsammans. Och då blev det ju mer och mer till slut. I ett och ett halvt år så bodde jag med Svenne och då var det ju rätt mycket liv. Han betydde så mycket för mej så jag glömde mina barn och allt. Det var fruktansvärt. Ja, nu då jag är nykter, jag tänker att jag förstår inte hur. Alltså det var inte jag på något sätt. Jag har ju jättemycket ångest för det och det kommer aldrig till och ske igen ju, aldrig. - Det blev ju då att jag tänkte. Ja jag skiter i allting, liksom. Han är mitt liv. Ja det var ju, att hans vänner skulle komma hem och jag fick inte ha kontakt med mina vänner. Lena, Kristins gudmor, var inte inne på ett och ett halvt år.

Betydelsen för relationen mellan mamma och barn och de långsiktiga konsekvenserna av missbruk under större delen av graviditeten blir tydliga, när man både följer Katjas och Pias livshistoriska berättelser. Båge missbrukade i anslutning till barnets födelse så snart de flyttat hem med sina barn. Relationen till barnet försvinner i missbruket. Sannolikt har mamma- barn relationen ytteligare försämrats genom att kvinnan inte fick vara tillsammans med barnet direkt efter förlösningen. **Pia** talade om detta i samband med erfarenheterna vid förlösningen. Hon missbrukade sprit de första sex månaderna, men situationen blev värre när hon återgick till amfetaminmissbruket. Hon berättar:

Han var alltid vaken. Ah, jag skulle kunnat slå ihjäl ungen, den känslan hade jag, Mats han jobbade ju och sen när han kom hem var han ju trött. Okej, han avlöste mej, visst gjorde han det men inte som det kändes. På nätterna var det jag som tog honom ju. Jag bara längtade att få sova ut riktigt. Det kändes precis som om man aldrig fick sova. - Vi hade bra kontakt. Jag gav mycket och det kändes bra. Han trivdes hos en och han var glad, men det var skitjobbigt. Usch så jobbigt det var att inte kunna få vara ifred någon gång. Det är ju också roligt liksom. Jag glömmer aldrig första gången han inte skrattade utan garvade riktigt. Det var till en skiva vi spelade och han låg på golvet och hade precis nästan börjat lyfta huvudet och han skrattade. Oh, gud

det riktigt värmd. Det var så häftigt. Hela kroppen skrattade på han. Det fanns sådana ögonblick och när han började sätta sig upp och jag älskade att handla kläder och saker till honom och Mats var helt vansinnig. Du bara handlar och handlar hela tiden. Jag vet inte hur många nappflaskor han hade, med björnar på och skithäftigt. - Vi knarkade. Jag försvann ju helt ifrån honom. Då önskade jag mej ännu längre bort dit pepparn växer för att kunna vara ifred med mitt missbruk. Jag försvann helt ifrån honom. Det var som en mur emellan oss. Det var precis som det var inget barn. Det var bara något som var jobbigt, en sak.

Flera mammor beskriver en nära kontakt med sitt barn som utvecklas efter hand. De talar liksom Ulla och så gott som alla de andra mammorna om skuld känslor för att de missbrukat, men anser inte att missbruket har skadat relationen till barnet.

Ninni berättar att hon var glad när Petter föddes, "kunde inte fatta att det var min egen". Han var frisk och tidigt utvecklad. Ninni tror att hon ställde höga krav på honom och jämförde honom med syskonbarnen för att "visa att jag klarar detta". Hon var ensam om ansvaret och det blev påfrestande.

Sen mamma dog. Jag tyckte liksom att jag inte klarade ut det helt enkelt. Så till och börja med, då kanske jag tog bara på kvällarna, men sen blev det också på eftermiddan, men sen blev det mer. Det första jag gjorde på morgonen det var i stort sett att ta en öl. Jag tror inte Petter märkte det, inte så där, för vi har alltid gjort en massa saker. Vi har varit i skogen och så har han aldrig behövt sakna nåt för att jag har druckit. Jag tror många gånger att han har tyckt det var roligare, för jag var mer busig, när jag hade druckit. När jag var nykter var det kanske mer att om han frågade om vi skulle gå ut i skogen. Ah, vi gör det inte nu. Vi kan göra det sen. Jag sköt upp det. Han har aldrig farit illa av det så. I och för sej, far illa gör dom väl på ett vis men ändå inte för jag har varit mer spontan och hittat på mer när jag har druckit. - Jag kände mej mindervärdig på nåt vis bara för att jag hade dom problemen att dricka. Ja, jag kände mej som en dålig mamma, fast innerst inne så vet jag, att jag har aldrig varit nån dålig mamma om man säger, för Petter han har ju fått mer av mej än vad många får utav pappa och mamma ihop och det vet jag liksom, men ändå så kommer dom här känslorna.

Ninnis beskriver i berättelsen, hur hon trots sina problem ser sig som en bra mamma. Hon har en förebild i den egna mamman som bevakade barnens intressen, när pappan missbrukade. Det ger henne möjlighet att ta ställning till och bedöma sig själv som mamma. Svårare är det för kvinnor som Sally och Tove som hade mammor vars missbruk försvårade möjligheterna att ta hand om barnen. Tove uttryckte det, som att "en del saker är man osäker på när man inte har någon mammaförebild själv". Sallys berättelse visar hur hon gör sitt yttersta för att klara av sitt barn, men för henne resulterar det i en självuppgivande kontakt som nästan blir henne övermäktig:

Jag vill inte göra någonting illa. Om han skulle bli gnällig eller jag märker, att han mår dåligt, då sitter jag med han och målar istället. Jag tar tid med han istället. Då lägger jag undan det jag håller på med och tar tid med honom. Jag gör extra mycket. Det är samma, om man är ute och leker så bryr jag mej inte om, om jag inte har tid, om man ska in och laga mat och så till kvällen. Som det var rätt mycket då, när pappan skulle komma hem. Då var jag ute tills han var trött på det. Sen var han ju hungrig och sen sov han. Jag tänker mer på han än vad jag tänkte på mej själv. Det blev mycket ett tag, för jag behövde tänka lite på mej själv, för jag mådde inte bra själv.

Kvinnorna, vars mammor och mormödrar också missbrukat beskriver hur de på olika sätt försökt göra det så bra som möjligt för sina barn. Bristen på förebilder av "den goda modern" löste några kvinnor genom att försöka göra tvärtom. Motbilden blev rättesnöret. Ulla berättar:

Ungarna har alltid varit medvetna om det på något sätt, när jag har druckit. Jag har aldrig smugit med det, för det har jag tyckt var fel och göra som min mor och mormor att skåpsupa. Det blev fel för då betedde dom sej konstigt och jag visste inte vad det var och då tyckte jag det var bättre att göra det öppet. - Jag har ju alltid

försökt inför ungarna att låtsas att jag mår bra, för jag tyckte dom inte skulle vara med om en massa tragedier. Jag tyckte inte det."

Många kvinnor gav målande beskrivningar av *hur missbruket under sista tiden med barnen allt mer tog överhanden och hur det påverkade relationen till barnen*. Av berättelserna framgår, att kvinnorna genomgående var medvetna om hur de höll på att tappa greppet. Några få bad i den situationen om hjälp, men de flesta uppsköt avgörandet tills någon i omgivningen ingrep. **Hanna** berättar:

Mot slutet var det ju jättejobbigt Henke är ju otroligt vaken.. Han har ju hela tiden fattat vad det handlat om. Jag har ju hållit i många perioder. När jag känner att mina barn mår dåligt, då har jag tänt av och hållit i några dar för att klarna till. Men då man tänker på igen, man ser att det är en kraftig förändring på barnen. De är som hökar på en, hela tiden en i häcken. Det är skitjobbigt både för dem och mej, den här kontrollbiten. - När jag var i stan funderade jag många gånger på att ta livet av mej när jag hade haft dem bortlämnade. Jag orkade inte med mitt missbruk längre. Det var så jävla struligt, hemskt rent ut sagt. En jävla misär alltihopa. Det bara ballade ur mer och mer, så jag lämnade bort barnen till mamma och hon hade dem över en helg. Då låg jag ibland och skrev avskedsbrev till barnen. Jag skrev dem inte för hand. Jag skrev dem i tankarna, men då kom tårarna och jag kan inte göra detta för barnen. Måste kirra detta, måste!"

Relationen mellan mamma och barn - kommentar

Mammornas relation till barnen kommenteras innan relationen mellan pappan och barnen blir huvudintresset i nästa avsnitt. Vad som blir tydligt är hur den *nära relationen till barnen* som för de flesta mammor byggdes upp under graviditeten, fortsätter att vara *central för kvinnorna under barnets första månader*. De är uppfyllda av barnen, men det är inte bara bara det närande och värmande som kanske ingick i kvinnornas förväntningar utan också krav och påfrestningar förknippade med samvaron.

Efter de första månaderna verkar världen omkring göra sig mer påmind. Barnet får konkurrera om uppmärksamheten. Behovet av självständighet inte bara om nära relationer visar sig i mammornas berättelser. Kvinnan talar om kontakten med pappan eller andra män, som hon söker sig till eller blir uppsökt av. Drogerna kommer in i bilden som en lättnad i en stressad vardag eller är intimt knutna till mannen och den sexuella relationen, som för flera kvinnor förutsätter missbruk. Av mammornas berättelser att döma är sexuella övergrepp i barndomen en bidragande orsak. Den värld som en kort tid handlade främst om mamma och barn utvidgas nu till att omfatta pappan och andra män. I de flesta familjer existerar en relationstriangel förknippad med större eller mindre friktioner (Jfr. Badinter 1980, Chodorow 1988).

Den känslomässiga förberedelsen för barnet och kvinnans adaptativa uppgifter under graviditeten har tidigare berörts (Bibring et al. 1961). Enligt berättelserna om livet tillsammans med barnen verkar kvinnornas känslomässiga förberedelse genom *drogfrihet eller få återfall under graviditeten, ha lagt grunden till en känslomässig relation* mellan mamma och barn. De barnen t.ex. Hannas och Ullas barn, framstår tydligare som personer i mammornas berättelser än de barn, t.ex. Pias och Katjas vars mammor missbrukade ända in i slutskedet av graviditeten. Där framstår konturerna av barnen mer tydliga. De förstnämnda mammorna var drogfria under barnens första månader. De två mammor som fortsatte att missbruka ända in i slutskedet av graviditeten och flyttade hem med barnen började omgående missbruka. De förhållandena liknar de amfetaminmissbrukande kvinnornas i Gunilla Larssons (1980) undersökning. Liksom de här aktuella kvinnorna avbröt de flesta kvinnorna sitt missbruk under graviditeten och var drogfria till en början efter barnens födelse. De kvinnor som däremot *fortsatte sitt missbruk under graviditeten, riskerade snarare att drogvanorna blev värre när de kom hem*. Detta tolkades som uttryck

för problemen som fanns innan graviditeten, men också för ökande känslor av depression, oförmåga och okunnighet att hantera den nya mammarollen. Precis som Pia och några andra amfetaminmissbrukande mammor beskriver det, påtalar Larsson att missbruket minskade mammornas förmåga att möta sina barns behov.

Donald W. Winnicott (1960) belyser liksom Bibring m.fl. teoretiskt hur *mammans relation till barnet börjar redan under graviditeten*. Han ser betydelsen av denna tidiga anknytning till barnet, som är grunden för *mammans förmåga att utveckla djupa känslor i kontakten under spädbarnstiden*. Mammans relation till barnet under graviditeten ser han som "primär modersomsorg". Det handlar om stark koncentration och upptagenhet av barnet. Den intensiva inlevelsen följer med sedan barnet är fött och hjälper mamman att uppfatta barnets behov genom att hon identifierar sig med det. Den känsligheten varar ett par månader. Gunvor Andersson (1995) knyter an till Bibrings och Winnicots tankegångar, men vidgar perspektivet genom att hänvisa till annan forskning som belyser *betydelsen också av trygga sociala förhållanden* och behovet av adekvata stödinsatser. Detta blir tydligt, när man följer mammornas berättelser. Möjligheten kan inte uteslutas, att Pia och Katja hade avbrutit sitt missbruk tidigare, om en satsning gjorts på stödinsatser och inte främst repressiva insatser.

Den anknytning som byggts upp under graviditeten och den beskrivna känsligheten för barnet under de första månaderna kan ha bidragit till att de flesta mammorna *började missbruka först när barnen var tre - fyra månader gamla*. Margareta Berg-Brodén (1989) har utvecklat tankegångarna utifrån detta perspektiv. Hon talar om hur *mammans förhållningssätt till barnet etableras under det första året* och sedan hålls relativt konstant under barnets uppväxt. Genom att hänvisa till andra studier konstaterar hon, att *mammans förhållningssätt är den enda faktor som är möjlig att förutsäga, medan enskilda beteenden hos både mamman och barnet skiftar under utvecklingens lopp*. Detta blir tydligt också i mammornas beskrivning av livet med barnen och det utrymme barnen tar i deras berättelser efter skilsmässan från dem. Barnens framträdande plats i många mammors berättelser visar det Ulla och Ninni talade om. De har sina *egna mammor* och i Ullas fall mormor *som förebilder eller motbilder*. När det gäller Ninni var hennes egen mamma en förebild, när hon, som tidigare beskrivits beträffande barndomen, höll hemmet samman och tog barnen i försvar mot pappan som missbrukade och blev våldsam. Den förebilden kanske ger Ninni styrkan att ta ställning till sig själv som mamma och framhålla att hon trots sitt missbruk är en bra mamma, samtidigt som hon liksom de flesta mammor förföljs av skuld-känslor gentemot barnen för sitt missbruk. Ulla hade sin mamma och mormor som motbilder, som hon tog avstånd ifrån, utifrån egna negativa erfarenheter. Berg-Brodén (aa.) konstaterar, att de egna erfarenheterna av mamman är modellen för kvinnans moderskap. Under graviditeten ligger känslorna närmare under ytan och kvinnan är öppnare för förändring. Den egna mamman blir betydelsefull för kvinnan. Det utgör en nyckelsituation, antingen ge möjlighet till växt och mognad eller vara konfliktfyllt och laddat. Hon kan bejaka eller ta avstånd till sin egen mamma. Av mammornas berättelser att döma får många en närmare anknytning till sin egen mamma och har möjlighet att utveckla den relationen och relationen till andra kvinnor under graviditeten och som nyblivna mammor. (Jfr. Samuelssen och Bok 1987).

Att *inte ha någon "mammaförebild"*. Det medför en svår bemästrad situation för Sally och andra i hennes situation som har förebilder och motbilder i sina missbrukande mammor, som de kände sig övergivna av. Framför dem finns också en rad förebilder och motbilder av fosterammor, gjorde den suddiga och svåruppnåeliga bilden av "den goda modern" övermäktigt för Sally. Hon orkade inte leva upp till den. En självuppgivande ansträngning att "inte göra illa" hjälpte inte. Tove som var i familjebehandling kunde uppskatta andra

kvinnor som förebilder. Till skillnad från henne saknade Sally stöd i relationen till sitt barn. De kvinnor vars mammor dött beskrev tomrummet och saknaden efter dem, och ett accelererande missbruk i anslutning till mammans död.

Marsha Rosenbaum (1981) och Avril Taylor (1993) beskriver hur narkotikamissbrukande mammor försökte kontrollera sitt missbruk. Det var ett sätt att disciplinera sig, så att barnets behov kom före deras eget. De ville inte att drogen och att missbrukarlivet skulle påverka barnen. De ansåg att barnen blev lidande på deras missbruk. Även om de inte ansåg sig som olämpliga mammor hade de skuld känslor och ansåg sig som "inte godtagbara mammor". Detta visar också de flesta mammornas berättelser. Även om de med få undantag börjar missbruka under första året försöker de *kontrollera sitt missbruk för att inte skada sina barn*. De flesta har *skuld känslor* pga. missbruket och funderar kring hur missbruket påverkar deras förmåga som mamma. För många mammor dröjer det innan missbruket får ett starkare grepp om dem och de känner att de tappar kontrollen. Detta framgår t.ex. både av Hannas och Katjas livshistoriska berättelser. Traumatiska händelser kan ha bidragit till missbruket. En fjärdedel av kvinnorna beskriver den egna moderns död som en sådan händelse. Både Gunilla Larsson (aa.) och Rosenbaum (aa.) talar om riskerna, när mammorna förlorar kontrollen över sitt missbruk. Mamman blir därigenom frånvarande, "nickar till" och har svårt att svara på vad barnet behöver. Försummelse ligger nära till hands. Rosenbaum talar också om rädslan för att förlora sina barn genom missbruket:

Eftersom att frånta en missbrukande kvinna hennes barn är ödeläggande, försöker hon om möjligt förekomma denna oundvikliga händelse. Hotet att förlora sina barn är det centrala riskmomentet i den missbrukande kvinnans liv. (Sid 100)

Detta är en situation som så gott som alla kvinnor berättar om under sista tiden med barnen, när de levde hemma utan insyn av omgivningen. I sin livshistoriska berättelse talar Katja om hur hon önskade att bli upptäckt och få hjälp samtidigt som hon höll sig undan för insyn av *rädsla för att förlora barnen*. Inte bara hon och Hanna utan många av kvinnorna beskriver denna situation, när de är rädda att skada sina barn genom missbruket. De kvinnor som levde med drogfria män, eller var på behandlingshem tillsammans med barnet utgjorde undantag. Där förefaller barnen i större utsträckning ha varit skyddade mot försummelse pga. mammans missbruk. Barnens centrala roll i mammornas liv och balansgången mellan moderskap och missbruk framgår också av andra studier (t.ex. Andersson 1991).

Fokus på relationen pappa - barn

De flesta av de barnen i familjerna har liksom sina mammor levt med missbrukande pappor. Tre fjärdelar av papporna har eller har haft missbruksproblem. Nästan alla är narkotikamissbrukare, men alkohol- och blandmissbruk förekommer. Papporna har med ett par undantag, levt med mamman och barnet kortare eller längre tid. Ett par missbrukande pappor bodde aldrig med kvinnan och barnet.

Vad som framkommit är, att de pappor som levt samman med sitt barn och är eller blivit drogfria, samtliga tagit över vårdnaden av barnen, när mamman på grund av missbruket skilts från det.

För att få *tydligare konturer* hur det är att vara pappa i en familj där mamman missbrukar, presenteras några pappor speglade med kvinnornas ögon. Det är en pappa som liksom de flesta pappor missbrukar, en pappa som inte har missbruksproblem, och har tagit över vården av barnet, när mammans missbruk lade hinder ivägen och en pappa som en period

var drogfri och tog över vården av barnen. Han har nu har umgänge på helgerna efter att både hans och mammans missbruk lett till att barnet placerats i familjehem.

Genom åren har Ulla *levt med barnens pappor och andra män som missbrukat*. Tillsammans med dem missbrukade Ulla efterhand mer och mer och familjens problem ökade. Yngsta flickans pappa har hon haft ett konfliktfyllt förhållande till. **Ulla** berättar:

När jag fick reda på att jag var gravid, var det så långt gånget, så jag kunde inte ta bort det, för då hade jag mått dåligt hela livet. Och då så tänkte jag, att jag ska ge han en ny chans. Han lovade då, att han skulle bli bättre och han skulle sluta missbruka, när vi fick barn. Och någonstans ville jag ju tro på att barnet kunde hjälpa han ifrån det här. Men när jag var i sjunde månaden med Kristin, så slog han av mej nyckelbenet. Då var jag spik nykter alltså och drack inte, men då var han irriterad för att jag satt och drack kaffe hos en väninna. Han gick in till min väninna då i hennes lägenhet och slog av mej nyckelbenet och då fick han tre månaders fängelse. Och jag umgicks inte mycket med han på den tiden, utan då när han blev fri. Det var precis då när jag skulle få barnet nästan. Då tiggde han och bad, att han ville vara med på förlossningen och det fick han ju göra, men efter sex månader stod jag knappt ut längre. Han fortsatte ju att missbruka och slå mej. Till och med när jag hade barn i famnen, slog han mej. Och så en dag tänkte jag. Nu har jag fått nog, nu räcker det, så då bara slängde jag ut han och bytte lås i dörren. Sen hotade han oss till livet flera gånger var vi än gick. Sedan har det varit på den vägen, att jag inte haft kontakt med honom. Han har varit på åtta av dom religiösa hemmen. - Och så har det börjat med att han har skrivit brev till mej och till barnen. Att nu mår han så bra och allting är jättebra. Sedan efter fjorton dar är han nere och börjar han suppa igen. Så jag vågar ju inte tro på honom. och sen lurar han flickan gång på gång, att han ska ringa, att han ska komma och han ska det och han ska det och hon tror. Hon får en förhoppning. Så nu när hon flyttar hem till mej, som är planerat i sommar, så kommer jag neka allt umgänge, eftersom tösen inte mår bra.

Ullas relation till yngsta barnets pappa åskådliggör inte bara hennes, utan även andra kvinnors ofta konfliktfyllda relation till de missbrukande papporna och balansgången mellan barnets, mannens och de egna intressena.

Brittens man missbrukade inte. *Han fick efter hand ta allt mer ansvar för dottern, sedan Britten börjat missbruka*. Flickan var då fyra månader gammal. **Britten** berättar:

Jag tänkte jag ville ha något att dricka helt enkelt. - Jag drack hemma på kvällen, när han hade kommit hem. Han sa ju inte så mycket de första gångerna. Sen blev det ju bråk. Det var ju varenda dag.- Jag höll på länge. Jag höll på i ett sträck ju.

Britten bröt "nästan" med sin släkt.

Jag tyckte mest de gnällde på mej och att de lade sej i för mycket i stället för att ställa upp och hjälpa mej. - De kunde ringa upp och prata med Sven, men de kunde inte prata med mej. - Han klagade inte bara till dom. Det var till hans kompisar. Alla visste det ju. Jag kände mej utpekad. Jag ansåg, att han var en sladderkärning, för han gick i hela stan och berättade det för en massa sladderkärningar och andra och det tyckte jag var jättejobbigt

Britten ger uttryck för de blandade känslorna gentemot pappan, när förhoppningarna att kunna sluta missbruka har grusats och hon inte själv klarar att ta hand om sitt barn. Att vara beroende, i underläge och känna sig utpekad väcker ilska hos henne och flera kvinnor i liknande situation.

Maddes man fick ta över ansvaret för barnet, när Madde något halvår efter avslutad behandling började missbruka igen. Pappan Jack hade avbrutit sitt heroinmissbruk och höll på med utbildning. *Han hade hand om sonen ett par år innan hans missbruk ledde till, att sonen placerades i familjehem*. De bägge håller tät kontakt. **Madde** berättar:

Pierre och hans pappa står varandra mycket närmare än vad jag gör nu. Det är härligt att se och jag är inte ens svartsjuk. Det är underbart se dem till exempel spela fotboll. De har verkligen kul ihop och jag är den som sätter gränser. När det gäller helgpappor så blir det nog så. Så var min egen pappa. - Jag tycker det är lite synd om Cherie som inte har sin pappa.

Svårigheterna att klara ansvaret för barnen i en familj, där någon eller bägge föräldrarna missbrukar framgår av kvinnornas berättelser. Antingen det är mamman eller pappan som är drogfri, så får hon eller han ett tungt ansvar för barnen. I familjer, där den missbrukande mamman lever ensam med en rad kortvariga relationer till män, som det framgick i Hannas livshistoriska berättelse finns kanske inte någon vuxen person till hands för barnen, när föräldrarnas missbruk håller på att ta överhanden. Ser man familjen som helhet och föräldrarnas delade ansvar att ta hand om barnets vård och fostran illustrerar exemplen från familjerna den centrala roll föräldern som inte missbrukar spelar och barnens utsatthet, när missbruket tagit överhanden i familjen. Att den förälder som är drogfri försöker ta hand om barnen framgår tydligt i mammornas berättelser, antingen det är pappan eller mamman. Relationstriangeln mor - far - barn som en kärna i familjerna oberoende av hur de olika relationerna gestaltar sig genomsyrar kvinnornas berättelser. Problemen beskrivs som oöverstigliga i Ullas och flera andra kvinnors familjer, där mannens missbruk och våldsamhet sätter sin prägel. Men exempel finns också på den styrka som finns i de familjer, där det som i Brittens och Maddes fall finns pappor som tar ansvar för sina barn, eller där mamman, trots att missbruket så småningom leder till skilsmässa från barnen, under längre perioder försökt och lyckats vara drogfri. Mammornas uttalanden om papporna är färgsatta av de konfliktfyllda relationerna. Känslan av utanförskap, isolering och skuld ingår i livsvillkoren för många och sätter sin prägel. Positiva upplevelser av relationen mellan pappan och barnet förekommer sparsamt i berättelserna och är något som Madde delar bara med Sally som beskriver en ömsesidig relation mellan sig själv, pappan och barnet.

När kvinnorna själva ser på relationerna i familjen betonar de att huvudansvaret ligger på mamman.

Genomgående talar mammorna i sina berättelser om, att de hade en mer betydelsefull roll i förhållande till barnen än pappan under tiden de bodde tillsammans. Den traditionella arbetsdelningen mellan könen förefaller råda i familjerna, åtminstone i utgångsläget. Papporna tar över vården av barnet först när mammornas missbruk lägger hinder i vägen. De flesta kvinnorna talar både om mammans stora ansvar för barnen, vilket för flera är förknippat med ilska mot pappan för att de känner sig överbelastade och inte orkar med.

Att mamman är närmare barnet och har speciella känslor för det utifrån att hon väntar, och ammar det säger också många. Några kvinnor lägger tonvikten på ansvarsfördelningen mellan mamman och pappan, andra på närheten och känslorna för barnen. Några uttalanden från mammorna speglar detta:

Det är verkligen olika. Jag har gått och burit på honom i nio månader. Det känns ju mer som mitt barn på något sätt. Som det känns är jag uppfostrad precis som att mamman är den som tar hand om och tycker synd om och tröstar. Och pappan är den som säger, så får man inte göra, sätter gränser. Jag har försökt lära mej det här att sätta gränser, men det är jättesvårt (Pia)

Som mamma tror jag man får ett annat samvetskval för ungarna än vad papporna får. Mamman ska bara ta hand om sina barn. Så är det bara i samhället. Pappan blir accepterad att inte delta i det vardagliga (Madde)

Jag tror, att en mamma har mer känslor för sitt barn än en pappa, tack vare att man går ju och väntar barnet i nio månader. Jag tror att det är annorlunda. Okej, visst kan en pappa också älska sitt barn. Det kan dom

visst det, men dom kan aldrig älska sitt barn som en mamma. Många karlar är ju så egotrippade och tänker bara på sej själv. Nå, jag tror, att det barnet behöver mest i världen. Det är en mamma (Ulla)

Någon tar upp skillanden i synen på den missbrukande pappan och mamman.

Det är på något sätt tillåtet, att papporna missbrukar. Det är skamligt att en mamma missbrukar. Mammor ska vara praktmänniskor. Folk höjer på ögonbrynen, när det kommer en påverkad mamma med sina ungar. - Vi mammor är mer engagerade i barnen än papporna. Vi bär det ju i nio månader. Vi har som regel den dagliga kontakten och omvårdnaden. Papporna har ofta kvar sina fritidsintressen och går inte upp i barnen på samma sätt. När jag är i själva missbruket, så skjuter jag ifrån mej det här med barnen. När jag är drogfri så uppfylls jag av barnen. (Katja)

Att mammorna genomgående försöker leva upp till bilden av "den goda familjen" och ta ansvar för sina barn blir tydligt av deras uttalanden. Att den bilden på senare år också tilldelar pappan ansvar för hem och barn, framgår av flera kvinnors berättelser. Det blir speciellt tydligt i vad de yngre kvinnorna säger. Uteblivet ansvar väcker kvinnornas ilska gentemot pappan, vilket genomsyrade många kvinnors berättelser. Men att pappan verkligen tog ansvar gentemot barnet kunde också som i Brittens fall väcka känslor av otillräcklighet och skam.

Relationen mellan pappa och barn - Kommentar

En av kvinnans uppgifter för att under graviditeten känslomässigt ta till sig barnet var att *utveckla relationen till mannen från en tvåparts- till en trepartsrelation* (Jfr. Bibring et al. 1961). Kvinnornas berättelser ger många exempel på svårigheterna att fördjupa relationerna i familjen, så att de omfattade alla parter. Både mammans och pappans svårigheter att öppna upp sina relationer blir tydliga. Det är mer konflikterna än de gemensamma intressena kring barnen, som kommer till uttryck. Konsekvenserna när relationstriangeln "knakar i fogarna" framgår av många berättelser. Margareta Berg-Brodéns (1989) beskrivning av problemen i familjer med spädbarn går att känna igen i en del av familjerna:

Om moderns känslor gentemot barnafadern är negativa eller klivna kan det bli svårt för henne att ta emot och glädjas åt barnet. Om kvinnan inte kan acceptera eller välkomna sitt barn uppstår en inre konflikt, och barnet som växer inom henne kan upplevas som en inkräktare - någon som tar plats och konkurrerar med henne. Vidare kan barnet ses som någon som starkt begränsar hennes frihet och som kontrollerar hennes liv. Om dessa negativa känslor tar överhanden får det konsekvenser för graviditetsförloppet och även för relationen till barnet efter födelsen. (sid. 132, 133)

Den beskrivna klivenheten kanske kan vara en svårgripbar, ibland förbjuden känsla, som många kvinnor kan känna igen och som det ligger nära till hands att tänka på som ett när man vill förstå sambanden mellan moderskapet och kvinnornas återupptagna eller intensifierade missbruk. Några samverkande faktorer kan vara att missbruket kunde öppna upp till gemenskap med män eller missbrukarkompisar, när kvinnan började känna sig isolerad och vänner och närstående kanske drog sig tillbaka efter ett ökat intresse under graviditeten. Missbruket kan också ses som en "dold strategi", en tyst protest mot överkrav som kvinnan hade svårt att klara av. I stället för att visa vrede och tillgodose sitt behov av frihet och självständighet. (Jfr. Baker-Miller 1986).

Oberoende av hur kvinnornas relation till barnen såg ut i utgångsläget *började de flesta kvinnorna missbruka under barnets första år*. I sina berättelser nämner de en rad olika motiv till detta:

- Att inte "få vara ifred" leder till behov att koppla av från stressen med barnen.
- Behöver drogen för att orka med att ta hand om barnet.
- Behövde helt enkelt bara missbruka, friheten och gamla kompisar
- Behövde drogen för att klara den nära relationen till mannen, eftersom drogberoendet så nära är knutet till sexualiteten.
- Missbruket ingår som en del i vardagslivet tillsammans med barnets pappa eller andra män.

Några kvinnor lämnar över ansvaret till pappan. Här kan missbruket ge kvinnorna en möjlighet att tvinga fram delat ansvar för barnen. Genomgående är det mamman som första tiden ansvarar för barnet. Enligt mammornas berättelser bryter *pappan* den traditionella arbetsdelningen mellan mamman och pappan och *tar över huvudansvaret för barnen först när mamman inte länge klarar av detta pga. missbruket*, utan försvinner från barnet. Papporna får därigenom öppningar att träda in i hennes ställe.

Bakgrunden till den *arbetsdelning mellan könen* som tilldelar kvinnan huvudansvaret för barnen och hemmet har tidigare berörts utifrån teorier beträffande kvinnans och mannens socialisation (T.ex. Baker Miller 1986, Chodorow 1988, Bjerrum-Nielsen och Rudberg 1989). De har modifierats till att utifrån Pierre Bourdieus tankegångar (Krais 1993) också rikta uppmärksamheten på tvåsamheten, att könsidentiteten är en produkt av arbetsdelning, "ett arbete som innehåller uteslutningar, förenklingar, förtryck och ömsesidighet". För både kvinnan och mannen finns restriktioner. Manliga aspekter trycks tidigt ner hos flickan och kvinnliga hos pojken. Detta verkar i de här aktuella familjerna ha yttrat sig i att mammorna genomgående levt upp till vad som förväntas av en kvinna och till en början har tagit huvudansvaret för hem och barn. Papporna har också fullföljt sin roll och lämnat över ansvaret till mamman. "*Kvinnliga*" *förhållningssätt* som vilja till vård och omsorg om barnet verkar papporna ha låtit komma till uttryck först när mammans missbruk tvingat dem till det. Mammornas "*manliga*" *förhållningssätt* att tänka på egna behov, självständighet och ett liv utanför hemmet visar sig i allmänhet först efter några månaders ansträngningar att fullfölja sin roll som mamma (Jfr. Chodorow 1988).

Grunden för barnets förmåga till relation till bägge föräldrarna berör Margareta Berg-Brodén (1989) och refererar till Michale Rutter (1981). Enligt honom har *barnet en förmåga till likvärdig anknytning till båda sina föräldrar*. Han fann i undersökningen, att de flesta späda barn föredrog sina mammor i situationer av oro och stress, men var fjärde av dem föredrog pappan. Det finns en skillnad i intensitet i relationen, men ingen skillnad i kvalitet. Hur viktig föräldern är för barnet handlar inte om den tid som barnet tillbringar med föräldern, utan om kvaliteten i relationen. De drogfria papporna tog också efter hand över ansvaret för barnen. En liknande situation som den beskrivs av Berg-Brodén, som refererar till erfarenheter beträffande handikappade och prematura barn. Pappans roll i dessa familjer är påfallande mer aktiv än i andra familjer. Hon beskriver, att när något oväntat och dramatiskt inträffar, bryts det konventionella rollmönstret. Resurser hos båda föräldrarna aktiveras. I pappornas större ansvarstagande kanske man kan spåra, att den *senare generationens pappor tar ett aktivare ansvar för barnen* i missbrukarfamiljer, liksom i familjer i allmänhet. Moder- och faderskapet håller på att ändra skepnader. Badinters (1980) uttalande, att "faderskärleken är en kraft att räkna med", visar sig ha berättigande, även för de här aktuella familjerna.

Tidigare beskrevs hur mammans missbruk under graviditeten och fortsatta missbruk skapar brister i relationen till barnet. Motsvarande brister i relationen pga. missbruk, är kanske förklaringen till att de flesta *missbrukande pappor*, av mammornas berättelser att döma, *inte som de drogfria papporna utvecklat relationen och tagit ansvar för sitt barn*. Den ryckighet i relationen som Ullas berättelse om yngsta dotterna pappa visar, går att känna igen i flera andra mammors berättelser

De flesta mammorna betonade, att de som någon uttryckte det, *mammorna har ett "försprång" beträffande relationen till barnet* i jämförelse med pappan. Det har sin grund i graviditeten, födseln och amningen. Flera kvinnor betonade, att mamman hade speciell närhet till barnet och att hon var mycket tillsammans med barnet. De jämförde det med, att pappan levde mer självständigt och behöll sitt liv utanför hemmet också när det fanns barn, t.ex. med fritidsintressen som Katja talade om.

Stigmatiseringen som mamma och missbrukare talar många kvinnor om. Kraven på nykterhet uppfattar kvinnorna vilar på mamman i betydligt större på mamman än pappan. Att *det är "skamligt" att vara mamma och missbrukare* är de här kvinnorna inte ensamma om att uppleva. Det beskrivs i andra undersökningar (t.ex. Ettore 1992, Rosenbaum 1981). Liksom Katja är kvinnorna starkt medvetna om synen på missbrukare som sinnebilden för "den dåliga modern". Elisabeth Tracy (1994) talar om att känslor, myter och negativa attityder omger föräldrarnas missbruk. Detta gäller speciellt mammors missbruk.

Vardagslivet i familjen

Vardagslivet framstår i mammornas berättelser med en stor spännvidd. Det dagliga livet ser olika ut för var och en. Det präglas av de ekonomiska och sociala villkor familjen lever under, hur relationerna mellan familjemedlemmarna ser ut, men också av den tidsanda och den kultur, som satt sina spår i mammornas och pappornas samvaro med barnen. Först ges en inblick i livet i två familjer, där olika tidsanda färgat vardagslivet. Liksom alla familjer är mammans missbruk något gemensamt, men i övrigt är det ett vitt spektrum av erfarenheter. Familjerna får spegla de mångfacetterade erfarenheterna. Det handlar om en av de äldre alkoholmissbrukande kvinnornas liv tillsammans med man och barn i det jag valt att kalla "*femtiofamiljen*" och en av de yngre narkotikamissbrukande kvinnornas liv i "*åttiofamiljen*". Därefter berörs familjernas vardagsliv utifrån bilden av idealfamiljen, den "*goda familjen*" och de hinder som efter hand bidragit till *skilsmässan mellan mamma och barn*.

Familjer med olika kultur

Relationen mellan föräldrar och barn i den traditionella "femtiofamiljen" och i den emanciperade "åttiofamiljen" speglas av Sonjas och Maddes berättelser. Den tidsanda som under olika decennier satt som prägel på "den goda modern" och därmed också fadern återspeglas också i de här familjerna. Missbruket påverkar också, men det är lätt att känna igen likheten med "familjen i allmänhet".

Sonja har länge längtat efter barn, när hon 35 år gammal får sitt första barn. Hon har lämnat sitt liv i resebranchen och går in för sin roll som mamma. Mannen som är kvar i deras gamla yrke är mycket borta. Sonja tar på sig ett tungt ansvar. Hon berättar:

Jag har väl alltid tagit hand om både barn och hem och allting, så han hade ingenting att klaga på. Men den där gemenskapen man kan ha när man bor två vuxna personer, att man har barn ihop, skratt, lite glädje fanns inte kvar längre, inte efter barnen föddes. Vi hade ju rest på olika håll. Vi hade inte varit ute ihopa. Det är inte många månader på ett år vi har varit tillsammans. Då hade vi tid för allting annat. Vi hade bara varann ju. Där var väl ingen som stöka ner något hem eller någonting. Pengar hade vi gott om. Vi sov tills vi vaknade. Vi gjorde precis vad vi ville. Det blev ju annorlunda när barnen kom. Då kom pågen emellan. Han tog ju mycket tid. Jag har gått i mina sysslor och han har gjort sitt. Han var ju dottråkig. Han har ju liksom aldrig varit mycket hemma. Han har väl tagit sitt. Han har väl gått upp, om man sagt till honom att han fått ta en natt, visst har han gjort det, men det har ändå legat på mej. Barnen reagerade inte mycket. Dom var vana vid att han åkte. Det går inte att förklara för ett litet barn, att nu ska pappa åka och jobba och vara borta och inte komma hem på dan, fattar ingenting. Så dom har inte mått illa av det. - När Matti var liten skulle dom ha mat var fjärde timme, så jobbigt. Sedan med Linn var det tvärtom. Då fick dom äta när dom ville. Matti vaknade precis var fjärde timme sen också. Man fick ju panik. Man trodde inte dom skulle överleva om dom inte fick mat. Jag vet att jag stod på balkongen där uppe. Jag tänkte min unge kommer inte att överleva. Såna känslor. - Matti har aldrig sagt pappa, nä Hans. Men inte kallat, när det var nånting. Dom två kan ha suttit i badkaret och när det var tid att tvätta håret så var det mamma, eller när han skulle bli torkad så var det mamma. Hans har inte kunnat få rätta han nappflaskan. Den fick jag ta från Hans och ge. Så man har varit trött på det ibland. - När Matti var liten jobbade jag halvtid som biträde på natten, sen stämplade och gick in och städade på barnstugorna och så blev jag gravid med Linn. Sen har jag bara varit hemma. - Jag behövde träffa människor. Det kan vara problem och att man kanske då löser det med öl och sådant. Jag gjorde det nog för att koppla av. För middagarna har aldrig varit något problem här, för det är full rulle med bäddning och diskning och städning och gå och handla och sånt. Kvällarna har det heller aldrig varit något problem. Då har man tandborstning, badning och nu ska det läggas och det är mat, kvällsmat och grejer, men de förbannade eftermiddagarna, då vet man inte vad man ska hitta på. Då blev det faktiskt en vana med öl. Man kan ju för fan inte bara gå och torka. Och jag menar Matti, många gånger sprang han ju ut och bara lekte och var borta. - Linn hon var ju ett lättasamt barn. Hon kunde ju leka själv. Hon är ju för liten för och börja och sitta och måla då. Och vad, hur fördrivar man tiden. Ja då är det lätt, att man köper några öl. Man satt med henne här eller man höll på lite. Man satt ju själv. Man hade ingen att ringa till och ingen ringde. Då är det ju lätt att ta till.

Skillnaden blir stor mellan *det självständiga livet med mannen och yrkeslivet, som tog slut*. Det efter hand krympande utrymme på arbetsmarknaden bidrog till att Sonja hamnade utanför, i likhet många andra kvinnor i vården. Sonja fyllde ut tomrummet och kopplade av stressen med öl. Det var hemmafrutillvaron och alla plikterna i hemmet som hon betonade mest i sin berättelse. Där ingick barnen som en del. Hon skötte barnen och hemmet enligt förväntningarna på en bra mamma, t.ex. att ge barnen mat var fjärde timme, något som hon omprövade när nya inslag i barnens vård blev tongivande. Så småningom blev vanan att dricka öl som avkoppling en av anledningarna till att hon blev tvungen att skiljas från sina barn.

Madde började behandling, när hon väntade Pierre. Hon och pappan åkte hem från ett arbete utomlands och Madde bestämde sig för att satsa på att bli fri från sitt heroinmissbruk och att kunna ta hand om barnet. Pappan Jack kom i skymundan för livet på behandlingshemmet. Han var en av de få pappor som blev bortvald, när Madde ville ha en väninna med på förlösningen. Först efter en tid på behandlingshemmet började Jack att träffa Pierre. Madde berättar:

Det var ingen på behandlingshemmet som kunde ta Pierre på ett helt år. Han var så nära mej, så jag kunde inte lämna honom till någon. Jack var och hälsade på några gånger. Så blev det så att han fick ta ut honom. Detta gick bra Jack var OK då. Pierre tyckte också det var OK att vara ute med Jack. Det tog lite tid, men det gick bra. Pierre var lite lik Cherie utseendemässigt, för övrigt var han inte lik någon. Han var väldigt go och mycket, mycket mammig. - Han utveckades bra, precis som vilken normalunge som helst. Jag tänkte aldrig en sekund på att det skulle bli problem och att jag inte skulle kunna ta hand om honom. Det var en mycket bra tid på behandlingshemmet. Visst var jag ibland uttråkad där, men det var perfekt med lugn och ro. Det hände inte för mycket och det orkar man ju inte ändå. Man var glad, att man kunde sova en timme på eftermiddagen. Det var några i personalen, som jag kom i bråk med. Jag var rädd, att de skulle bedöma mej som mamma. - De var på sin vakt och jag var på min vakt. Det tog ju tid. När jag sedan väl fick kontakt så var

det jättebra. Detta var ju innan vi lärde känna varandra. Det var mycket bråk och det fick man ju göra där. Det kändes kanon att bara få skriva rakt ut.

Jag tog ju hem Cherie samma dag som jag själv kom hem med Pierre. Jag hade en lägenhet mitt i stan Det var socialens övergångslägenhet, Det var en gammal fin fyrarumslägenhet. Jag trivdes i lägenheten, men sedan blev det ju mer och mer ensamt och till slut tog jag upp olämpliga kamrater. Man skulle fixa en ny bekantskapskrets och det var så mycket och jag hade inte längre kvar stödet från behandlingshemmet. Det blev att jag gick tillbaka till mina gamla bekanta och skulle hjälpa dem. Sa till dem. Du får gärna komma upp och äta middag. Till slut blev det så att jag också ville ha, när jag såg dem påverkade. Det gick bra ett bra tag faktiskt. I ungefär sex månader klarade jag det. Jag jobbade också och tyckte att jag skötte allting så bra och var värd en belöning och att koppla av. - Jack träffade Pierre ofta. När jag flyttat hem blev det mer. Han hämtade ju Pierre om helger. Då var Jack drogfri. Han gick i skolan under denna tid. Han utbildade sej till snickare och började sedan jobba. - Jag skötte missbruket rätt snyggt utåt. Det gjorde jag. Men i slutet där, var det ju så faktiskt, då när Jack hade Pierre mer och mer. Sen blev det så att jag hade Jane Sten på socialförvaltningen för det var mycket det att jag skulle förlora lägenheten och då var det uppdragat. För jag fick skriva på så min kille inte fick komma upp i lägenheten och sånt. - Mamma började ta hand om Cherie och Jack tog hand om Pierre. Jag flyttade in på behandlingshemmet igen.

Maddes berättelse visar en erfarenhet hon delar med flera kvinnor. De blandade känslorna under tiden på *behandlingshem* med barnen. Hon tyckte det var besvärande att *leva under omgivningens "granskande lupp"*, men också , att hon upplevde *stöd i det dagliga livet* på behandlingshemmet. De erfarenheterna delar hon med några av kvinnorna som uttrycker motsvarande blandade känslor inför behandlingen, där de varit tillsammans med sina barn. Vad som är gemensamt för de tre kvinnor som tillbringat spädbarnstiden tillsammans med barnet på behandlingshem är färgstarka beskrivningar av närheten till barnet och stödet i rollen som mamma under den tiden men också pressen att känna sig granskad och bedömd i den rollen.

När Madde flyttar till egen lägenhet och i takt med *ökad isolering* börjar söka sig till gamla missbrukarvänner, försvinner sonen alltmör ur berättelsen. *Stressen med arbete och barn* att ta hand om gör att de olika verksamheterna och så småningom *drogerna "tar överhanden"*. Sedan nämns barnet tillsammans med *pappan som, efter hand tar över ansvaret* i takt med att Madde börjar känna sig ensam och tycker att hon är värd "belöning". i form av droger. Madde försöker som många andra av senare generationers mammor klara både barnen och en stressig tillvaro i arbetslivet. Ansvaret blir henne övermäktigt. Isoleringen tvingade henne liksom flera andra kvinnor tillbaka till sitt gamla umgänge bland missbrukarna, som var de enda hon kände. Samvaron med dem medför tillgång till droger och att leva närmare det gamla missbrukarlivet. Efter hand glider hon tillbaka in i heroinmissbruket. För henne verkar det naturligt att dela hemarbetet med pappan och lämna över ansvaret för barnen när hon inte orkar med. Som tidigare beskrevs går pappan in, när mammans missbruk tar överhanden. Vad som den rådande tidsandan föreskriver beträffande "den goda familjen" förefaller göra detta naturligt för bägge parter. Madde uttrycker inte någon gång de skuld-känslor som tidigare generationers mammor sannolikt skulle ha känt sig pressade av.

Den goda familjen och dess förhinder

Kännetecknen för "*den goda familjen*" skisserades i början av kapitlet. Den bildens tysta liv i många av mammornas medvetande visar deras berättelser glimtar av. Att det för de flesta blev *en verklighet med förhinder* framgår, när de beskriver vardagslivet i familjen. Detta avsnitt belyser olika aspekter på den goda familjen och det som för de flesta familjer var en verklighet som få lyckades leva upp till. Att kvinnorna eftersträfvade målen framgick tidigare. Då följer frågan. Vad bestod hindren av? Hur påverkade de familjen?

Med få undantag satsade mammorna mycket kraft på att bli bra mammor till sina barn. **Att vara tillgänglig för barnen och sätta deras behov före sina egna.** Sally är en av de kvinnor som självuppgivande försökte ta hand om sitt barn. Det framgick av tidigare exempel, men hennes omsorger kostade mycket kraft och hon orkade till slut inte med detta. Tiden innan separationen, medan Sally fortfarande orkade med och kunde sova på nätterna "stämde allting och funkade". Sally lade mycket kraft på att ägna sin tid åt man och barn. Hon berättar:

Jag tänker för mycket på min son. - Jag tänker mer på honom än jag tänker på mej själv ibland. Jag ville samtidigt tänka på mej själv och låta pappan ta hand om den lille just då, men han hade sitt jobb tänkte jag, och jag gick hemma och var arbetslös, så jag hade hela dagarna på mej. Det fick jag höra många gånger från pappan. Men jag har inte sagt ifrån. Jag har svårt att säga ifrån och jag har svårt att be om hjälp, utan jag gör allting själv. Sen ville jag ju inte att min son skulle må dåligt."

För Sally, liksom för andra kvinnor blev det påfrestande att leva upp till "myten om den goda modern". Speciellt svårt var det sannolikt för henne som måste välja mellan en rad bilder och motbilder av hur en bra mamma skall vara. Det som utifrån kan tolkas som valhänt och kravlöst, kan ur den enskilda mammans perspektiv betyda stora krav och påfrestningar, som i förlängningen gör vardagslivet ohållbart.

Att pappan, mamman och barnet skulle leva "ett vanligt familjeliv" tillsammans önskade många. I verkligheten upplevde familjerna, där föräldrarna levte någon tid tillsammans en konfliktfylld samvaro och separation mellan föräldrarna. **I stället för ett liv i kärnfamiljen** blev det för de flesta kvinnor **ett liv som ensam mamma**, i några fall ett liv som ensam pappa. I många av mammornas och barnens vardag ingick våld och misshandel. Ullas berättelse om livet med yngsta dottern visar detta. Den goda familjen, där pappan skyddar familjens medlemmar verkar avlägsen. Även om Pia levde tillsammans med barnets pappa upplevde hon sig som ensam med ansvaret. Något våld förekommer inte i berättelsen, men heller ingenting som tyder på något stöd av pappan, som liksom Pia fortsatte sitt missbruk efter sonens födelse. De två perioder hon bodde tillsammans med sonen blev ansvaret övermäktigt. **Pia** berättar:

Mats visste inte ens om att det var födelse. Han kom inte förrän dan efter med en kompis till oss. Jag vet inte om han var pötänd eller avtänd och när vi kom hem till lägenheten såg den för djävlig ut. Jag visste inte var jag skulle sätta ner Lennie. Herregud som lägenheten såg ut! Stökigt, svinigt och äckligt. Kläder och blöjor och säng till Lennie allt sådant hade jag. Det hade vi fått av min syster och Mats syster. Vi hade gjort det gemensamt innan han började knarka, när vi började egentligen, för jag var också igång en eller två dar innan han föddes, men det avbröt jag ju. - Det var väl i drygt tre månader. Han skrek och han var vaken och han hade kolik. När Mats jobbade fick jag ta hem mina kompisar, så jag kunde duscha eller äta varm mat, så de kunde ta han. Vi träffade inte speciellt med folk. Jag gick ju på rådgivnings gruppen och träffade dom en eller två gånger i veckan och sen åkte vi ut till Mats föräldrar. Jag var hemma hos min syster ibland och hemma hos min far. Jag var på dagverksamhet för mammor. Där var jag i början och de kom och hämtade oss. Det var en som heter Stina som hjälpte mej. Man fick ju lära sig hur ett barn fungerar. En annan kom dit och var förtvivlad för att jag inte kunde något eller visste hur jag skulle bete mej i vissa situationer. Så berättade de det. Jag tyckte det var jättebra. Jag vågade inte säga till någon annan hur det var. Jag hade ju kontakt med de på rådgivningsgruppen, hon Anna. Vi gick där ett halvår. Vi knarkade inte men det var ju lite sprit. Jag höll nog skenet uppe där. Att det var bra. Alltid när jag kom dit var jag glad. Ser de hur det är så kan de ta han. Det är ju det att hålla skenet uppe, allt är bra. Sen började jag missbruka amfetamin igen efter de sex månaderna, när vi slutade gå på rådgivningsgruppen. Vi skulle gå på droganalyser ett halvår, vilket vi gjorde. Sen avslutades den kontakten och då började vi missbruka igen samma dag. - Men sen ringde jag till Stina att jag ville komma ut och vara där. Det var nog så socialen blev inblandad igen. De på soc ställde ultimatum. Antingen går du in på behandlingshem eller så tar vi ditt barn ifrån dej. Det är så klart jag gick in på behandlingshem.

Det allra tydligaste intrycket efter att ha tagit del av Pias berättelse, är hur *barnet intar huvudrollen och okuperar hennes värld som nybliven spädbarnsmamma*. Det allt överskuggande är de vardagliga bekymren med barnskrik, kolik, vaknätter, en frånvarande man och tröttheten. Både vardagslivet med mannen och livet i missbruk verkar ha "drunknat" i det som av berättelsen att döma förefaller närmast som ett inferno, som Pia försvinner från med hjälp av sin vanliga "medicin", amfetamin.

Något som blir tydligt och förtjänar en reflektion är skillnaden beträffande berättelsen under spädbarnsåret och berättelsen om livet med ett äldre barn. Både flerbarnsmammornas och Pias egen berättelse, när hon en kort tid bor tillsammans med sonen som tvååring har en annan karaktär. Det "mäktiga" spädbarnet har trätt tillbaka och får ställning som en av flera familjemedlemmar. En mer flerdimensionell beskrivning av vardagslivet handlar om alla i familjen, både barnet, kvinnan och mannen. Därtill kommer missbruket och de egna behoven som får tydligare konturer, liksom arbetet, skolan och dagis. Detta tolkar jag som uttryck för den mycket speciella situationen som nybliven spädbarnsmamma och den kris som omställningen innebär för en del kvinnor. Den skillnaden framgår av Pias fortsatta berättelse:

Då helt plötsligt ta hand om ett barn. Det går ju inte. Då hade jag lägenhet och skulle ordna möbler och så började skolan samtidigt. Så var det helt plötsligt att gå upp på morgonen och sköta skolan och komma hem och läsa läxor och hämta Lennie och laga mat och tvätta och allting blev ju jobbigt. - Jag började dricka öl och sånt. Jag vet inte vad som hände. Det gick inte alls bra. Det rasade ju allt jag hade byggt upp under tiden på behandlingshemmet. Jag har alltid känt när det gäller Lennie, att han har varit i vägen. En massa krav och sånt. - Det blev ju skönt på ett sätt när Mats flyttade hem i och med att då var vi ju två om han. Men det blev ju det, att när han hade gått och lagt sej, så drack vi öl eller vin och på helgerna drack vi. Sen kom ju knarket, efter en vecka kanske. Hans farföräldrar passade ju han rätt mycket i och med att vi hade fullt upp med vårt missbruk. Så vi lämnade bort han. Det bara blev så att han fick stanna där helt enkelt. Han ville ju inte vara hemma hos mej sen ju, med mej och missbruket. Han kände ju av det så han ville inte komma hem".

Pia trodde att det skulle bli hennes "räddning att föda barn och komma ifrån missbruket", men verkligheten blev, som hennes berättelse visar, en annan. Hennes första tid med barnet blev en fortsättning av det hon levde under graviditeten. Starten med barnet präglas av att *ta hela ansvaret i början, när pappan missbrukar*. Liksom några andra kvinnor kommer hon hem till en kaotisk lägenhet och utan någon att rådgöra med. Hon efterlyser stöd av "syster" på sjukhuset. Hon talade under graviditeten om hur hon saknade stödet av sin avlidna mamma. Att som Pia och flera andra kvinnor sakna det stöd de önskat av pappan, sina föräldrar och andra närstående, resulterar i *osäkerhet och känsla av övergivenhet*. Speciellt förstagångsmammorna ger uttryck för detta.

De allra flesta mammorna hade *genom missbruk och många av dem också genom ekonomiskt beroende blivit kända hos socialtjänsten*. Trots ambitionen att klara av sitt barns vård har missbruket lagt hinder i vägen. Den ambitionen uttrycker Pia: "Har man fött ett barn så är det ens plikt att ta hand om det".

Det blir tydligt, att kvinnorn använde sig av *missbruket för att hantera svårigheterna att klara vardagens problem*. Det lindrade stressen och var förbundet med gemenskapen med andra som missbrukade, så att kvinnorna kom ur den ofta isolerade och kravfyllda situationen som "den ensamma mamman". Priset som måste betalas var att *missbruket hindrade dem att fullfölja sitt ansvar som mamma*. Eller omvänt kan man se det som ett för många kvinnor invariant sätt att komma ur en ohållbar situation.

Det vanligaste var att mammornas *narkotikamissbruk* var känt, men i några fall var det *långvarigt alkoholmissbruk som bidragit till myndigheternas intresse*. Bara en fjärdedel av

mammorna, som alla klarade sig ekonomiskt, var inte kända vid socialbyrån förrän i samband med skilsmässan från barnen. Alla de andra kvinnorna fick av och till socialbidrag. Det ekonomiska beroendet skapade insyn i familjen. Mycket få av mammorna anser att socialtjänstens insatser och ingripanden givit dem hjälp. Däremot förefaller de ha varit upptakten till en utvecklad "koreografi" av *kringgående rörelser i förhållande till myndighetsutövarna*. Pias berättelse utgör bara ett av många exempel. Olika typer av hjälp- och behandlingsinsatser, som inte direkt är knutna till myndighetsutövning t.ex. mor-barnverksamheten som Pia talar om, beskriver flera kvinnor uppskattande. Det avgörande verkar vara, att kvinnorna där funnit personer som de fått förtroende för och liksom Pia vågar vara ärligare beträffande sina problem och be om hjälp.

Vardagslivet - Kommentar

Vardagslivet i familjerna speglar, att mammornas *tankar kring barnen och vardagsliv har många likheter med det som gäller för familjer i allmänhet*. (Jfr. Taylor 1993). Mamman som den centralgestalten hemmafrun och pappan som en bifigur i femtiotalsfamiljen står i kontrast mot mamman i "ättiotalsfamiljen" som lever sitt liv både i och utanför hemmet och där pappan har ett mer självklart ansvar för barnen. De olika familjerna visar ett vitt spektrum av erfarenheter, vilka framskyttar inte bara i de här två kvinnornas berättelser, utan också i andra exempel från kvinnornas berättelser.

Gemensamt för kvinnorna är *isoleringen*, när ingen hör av sig, *stressen och tristessen* i vardagen. Där fyller drogen en funktion som "belöning" och avkoppling. Den kunde också "döva" de skuld känslor som många kvinnor gav uttryck för i gapet mellan idealfamiljen och det dagliga livet för missbrukande kvinnor (Jfr. Taylor aa.).

När kvinnorna *inte längre klarar att tillfredställande ta hand om barnen*, väljer några som Madde att *be om hjälp* av någon som kan ta bättre hand om dem. (Jfr. Taylor aa.) Andra hamnar i en situation där de *både vill ha hjälp och inte vågar be om det* av rädsla för omhändertagande av barnen. Som Marsha Rosenbaum (1981) beskriver det försöker de komma förbi den "ödeläggande" händelsen att bli fråntagen sina barn.

Skilnaden i beroendet av alkohol och narkotika sätter sin prägel på vardagslivet. Den kvinna som missbrukar öl hemma i lägenheten, till en början utan insyn, lever den tiden ett socialt liv inom samhällets ramar. *De narkotikamissbrukande kvinnornas vardag däremot* innebär ett liv i utkanten av samhället, som kvinnorna inte vill ha insyn i. Deras tystnad om sina verkliga villkor gör deras vardag till *en främmande, okänd värld* för människor i allmänhet. *Alkoholmissbrukarna lever ett liv lättare att känna igen*, så länge de inte tappat greppet om missbruket. Steget är stort mellan Maddes och Pias vardag bland narkotikamissbrukare och den vardag tillsammans med barnen., som Sonja beskriver, där öldrickande är ett sätt att hantera stress och tristess. Den narkotikamissbrukande mamman är i en speciell situation. Genom den illegala drogen och kontakterna i missbrukarvärlden tangerar och överskrider hon gällande regelsystem. Bengt Börjeson och Hans Håkansson (1990) beskriver hur föräldrarnas missbruk är den vanligaste orsaken till omhändertagande. Särskilt narkotikamissbruk är ett tillräckligt skäl och andra problem behöver inte lyftas fram. Det framgår också av de flesta narkotikamissbrukande kvinnors berättelser, att de på olika sätt har samhällets ögon på sig. En heroinist som Madde har mindre marginaler för att klara vården av barnen, när missbruket accelererar och hon dessutom har ett "vakande öga" från socialbyrån. Det kanske bidrar till att göra vägen kortare tills pappan tar över vården.

Familjernas vardagsliv ger en inblick i de olika världarna i och i utkanten av samhället. Mötet med omgivningen präglas av misstänksamheten kring narkotikan som illegal drog, medan alkoholen, ibland missbruk av alkohol, är ett fenomen som är mer känt. Kanske är det anledningen till att alla de narkotikamissbrukande kvinnorna är föremål för insatser hos myndigheterna medan några av de alkoholmissbrukande kvinnorna blir kända först i samband med skilsmässan från barnen. För den som befinner sig inne i samhället, det kan vara socialsekreterare som möter mammorna eller barnpersonal i skolor och på daghem som möter barnen, kan brist på kunskap om den främmande världen i familjen leda till problem. Tolkningar utifrån den egna världsbilden ligger nära till hands, i mötet med barn och föräldrar i familjer, där narkotikamissbruk är en del av vardagen. Bristerna beträffande dialog visar Gunilla Larsson (1980). Hon fann i sin undersökning beträffande amfetaminmissbrukande mammor, att socialarbetarna som hade kontakt med dessa hade *liten insikt i familjemönstret och effekten av insatserna i missbrukarfamiljerna*. Bland de både narkotika- och alkoholmissbrukande mammor till omhändertagna barn fann Gunvor Andersson (1995), att det främst var *missbruket och de sociala problemen som var utslagsgivande i bedömningarna av mammornas förmåga att ta hand om sina barn*.

Att "den goda familjen" fanns på mammornas näthinnor blev tydligt. *Ambitionen att ta hand om sitt barn* genomsyrar deras berättelser. De flesta lyckas en tid, men har *svårt att orka med fullt ut*. Det kan som för Sally handla om att utifrån en diffus idealbild och ställer höga krav på sig själv, utan att våga ställa motsvarande krav på omgivningen. Avril Taylor (1993) talar om att för missbrukande kvinnor är att vara *en bra mamma liktydigt med att vara tillgänglig för barnet*. Drogerna kan hjälpa till för att klara av psykisk och fysisk press och skulden mammorna har över gapet mellan idealet och verkligheten.

I stället för att som många mammor önskar leva i en kärnfamilj med stöd och skydd av mannen lever mammor och barn i *konfliktfyllda förhållanden som ofta innebär, att våld och misshandel* ingår som en del av vardagen (Se Svensson 1996, Trulsson 1993, Öjehagen 1994). *Samspelet mellan man och kvinna* i familjen *utgör ett hinder* för många familjer att kunna leva upp till trygga förhållanden både för barn och föräldrar. Detta belyses ytterligare i nästa avsnitt om "genuskoreografin" (jfr. Hirdman 1988). Separationer mellan så gott som alla föräldrar visar att de här familjerna utgöres av *den ensamma mamman*, ibland av den ensamma pappan som tar hand om sitt barn. Att det förra förhållandet är vanligare framgår av Rosenbaum (1981) som beskriver hur missbrukande mammor har svårare att få kontakt med drogfria män än missbrukande män, vars väg ut ur missbruket ofta går via en drogfri kvinna. Enligt Gunvor Andersson (1995) är det för barn på barnhem i de flesta fall en ensam mamma som har huvudansvaret.

Att vägar ut ur ensamheten och bort från överkraven har blivit viktiga för kvinnorna visar deras berättelser. För några kvinnor kan *missbruket öppna upp till gemenskap* med barnets pappa, andra män eller missbrukarkompisar.

Bristande ekonomiska resurser är en begränsning som tillhör vardagslivet i familjerna, där de flesta är beroende av socialbidrag eller andra bidrag för sin försörjning. Detta innebär också att familjerna i större utsträckning än andra familjer lever med insyn från myndigheternas sida. Kvinnorna var genomgående kritiska till myndigheterna och försökte hemlighålla vardagslivet för tjänstemännen, ofta av rädsla för att förlora vården av barnen. De var genomgående medvetna om samhällets syn, att barn och missbruk inte går ihop och handlade därefter. Till personer de fått förtroende för i samband med stöd- och behandlingsinsatser såg relationen annorlunda ut. Berättelserna om dessa handlar om större uppskattning och att kvinnorna vågade tala öppenjärligare verkligheten i familjen.

"Koreografin" som utvecklas mellan kvinnorna och företrädare för samhället berörs senare i detta kapitel.

Genuskoreografin

Relationen man - kvinna

Dynamiken i familjen beror till stor del av förhållandet mellan dess vuxna medlemmar. Visserligen har det lilla barnets "kraftfält" och hur det med sina signaler kan styra relationen till familjens olika medlemmar visat sig ha stor betydelse i det som hitintills framkommit. Detta minskar inte den betydelse för vardagslivet i familjen som *relationen mellan mamman och pappan eller hennes andra män och maktbalansen mellan könen* har. I några familjer förefaller förhållandet mellan mamman och pappan präglas av jämbördighet. Konflikter och slitningar förekommer men *ena parten har inte någon uttalad makt över den andre* t.ex. genom våld eller påverkan att missbruka. Inslag i den "koreografi" som utspelas mellan kvinnan och mannen ger både Sonja och Madde uttryck för när de beskriver relationen i "femtiofamiljen", där mamman styr i "hemmets sfär" (Jfr. Hirdman 1989). Pappan, som står utanför den inre sfären av mamma och barn, behöver hjälp för att klara ge barnet nappflaskan. Mamman är utsliten av allt ansvar. Madde beskriver "ättiotalsfamiljen", där pappan tar över barnet, när mamman återupptar sitt missbruk. Varken i den "traditionella familjen", där mannen är drogfri eller i familjerna där bägge de vuxna är yngre narkomaner förekommer i berättelserna något av det förtryck, våld och förnedring mellan mannen och kvinnan, som utgör schablonbilden av missbrukarfamiljen. I de familjerna förefaller det finnas jämbördighet snarare än förtryck.

I några familjer bodde *mamman* antingen *ensam, eller var i behandling*. De mammorna beskriver inte som de flesta andra familjeförhållanden med inslag av våld under tiden med barnen, men ett par av dem har berättat om hur tidigare relationer till det motsatta könet haft prägeln av missbruk, våld och sexuellt utnyttjande inskrivet i vartannat.

Förtryck och ett familjeliv som präglas av att den fysiska styrkan råder är vanligt, även om familjedynamiken och maktbalansen skiftar mellan mannen och kvinnan.

Hanna sätter i sin livshistoriska berättelse ord på hur relationen till män påverkat hennes liv. Hon var extremt förtryckt, när hon levde med de yngsta barnens pappa. Han var betydligt äldre än henne och hade missbrukat i många år. Efter att hon separerat från honom valde hon att ha korta förhållanden till män. Som bakomliggande orsak talar hon om, hur hon tidigt känt sig styrd och utnyttjad både av pojkarna på ungdomsvårdsskolan och vuxna män. De erfarenheterna har satt sina spår. Sannolikt kan de korta förhållandena också ses som en strategi att slippa förlora initiativet som hon gjorde i sitt tidigare förhållande. Hon rår själv över hem och barn. När hon möter en "döfin kille som bara röker brass", tror hon att han ska vara som de andra och "drev" med henne. Hon ger genom sin berättelse inblick i den "*traditionelle femtiotalsmannen*" och den "*mjuke*" missbrukande mannen, han som tagit till sig "sjuttioåsidealet", där "flower- power" och inte kvinnovåld råder. Detta blir tydligt genom frånvaron av våld i nästan hälften av kvinnornas berättelser, när yngre narkotikamissbrukande kvinnor beskriver livet tillsammans med jämnåriga narkotikamissbrukande män. Däremot förekommer våldsinslag i många av deras och de andra kvinnornas beskrivningar av livet tillsammans med äldre män. Som i Hannas och någon annan kvinnas berättelser kan de äldre missbrukande männen som brukar våld och de

yngre männen som inte brukat våld mot kvinnan ta plats sida vid sida i en och samma kvinnas berättelse.

Kvinnorna har olika sätt att förhålla sig till männen. Några kvinnor, som t.ex. Hanna, försöker aktivt möta männens försök att styra deras liv och det uppstår ett "mellanrum" mellan manligt och kvinnligt. När *männen styr med kontroll och fysiskt våld*, så styr kvinnorna med sitt huvudansvar för barnen och sin sexualitet. Problemet för de missbrukande kvinnorna som ofta tidigt blivit sexuellt utnyttjade är att samtidigt som sexualiteten ger dem viss möjlighet till makt och frihet, så är den deras "förkroppsligade fängelse" (Jfr. Hirdman aa.). Detta framgår av Ullas berättelse om livet under graviditeten i förhållande till yngsta dotterns pappa. Detta betyder för både kvinnan som mamma och barnen en ryckighet och oförmåga att styra sitt liv. Bl.a. kommer det till uttryck i många män som passerar i några familjer och flyttningar, som kan vara påfrestande inte bara för de vuxna, utan också för barnen. Hannas berättelse åskådliggör detta. Hennes avvaktande hållning till män *skapar ett "mellanrum", där kvinnan kan söka egna fördelar i "koreografin"* som utvecklas.

Ulla har en "akilleshäl" i relationen till män. Vissa män, som den yngsta flickans pappa klarar hon att ha en jämbördig relation med trots *hans våldsamheter*. Som berättelsen om samspelet med den yngsta dotterns pappa visar, *"kontrar" hon hans våldsamheter och kontroll med sin huvudroll för barnen*. Andra män väcker känslor, som hon inte kan styra. Hon går in i en totalt utlämnande, *närmast symbiotisk relation* till dem. Den man som hon levde med när hennes barn sist blev omhändertagna "betydde så mycket, så jag glömde bort både barn och allt".

När kvinnorna riskerar *"försvinna" i en närmast symbiotisk relation till män* spelar sexualiteten en avgörande roll. Liksom många missbrukande kvinnor är Ulla en "oskuld" sexuellt, eftersom hon aldrig upplevt någon drogfri sexualitet. Hon beskriver detta i sin berättelse:

Eftersom jag själv var utsatt då för incest, så kunde jag ju inte vara tillsammans med en man, utan att jag var påverkad. Jag hade jättesvårt för det. Det påverkar mej fortfarande. Jag var tvungen att ta till något, att missbruka någonting alltså för att kunna. Det var sedan jag var tolv år och låg med en kille första gången. - Det är ju det här förtretet jag hade, när han var på mej min ingifta morbror.

Andra kvinnor, som Tove och Sally, har i ännu högre grad än Ulla, varit utan skydd av vuxna. De levde i familjer, där de tidigt varit utlämnade åt pappans övergrepp och mammans oförmåga att skydda barnet för det som de såg präglat hela deras liv. Ett uttryck som kan tolkas som detta, är att Sally inleder första intervjun med att presentera sig: *"Jag är ett incestbarn"*. Bägge ger uttryck för en maktlöshet, som blivit resultatet av mångårigt sexuellt utnyttjande av den biologiska pappan redan från tidig barndom. Något "mellanrum" mellan könen existerar inte i en sådan situation, utan istället en total brist på skydd. De uttalar känslor av maktlöshet inte bara i relation till män utan också till andra i maktställning, som myndighetspersoner, som har möjlighet att ingripa i deras liv. De befinner sig långt från de bemärkingsstrategier av olika slag, som de andra kvinnorna på olika sätt gett uttryck för. Tove talar om maktlösheten:

Jag har trott att det var naturligt, så fort man får en kram så ska man hoppa i säng. Det har varit så. Så jag har kanske känt så istället, har jag fått en kram så kan jag känna. Åh, nej inte nu igen. Och där är jag inte annorlunda än andra som har varit utsatta för det. Sen kan folk säga vad de vill, om att så är det inte. Något som går igen det är att man fortsätter och låter se kanske bli utnyttjad. Det tror jag går igen överallt, fast kanske på olika sätt. Där ser man direkt, om någon blivit utnyttjad eller inte. Det behöver ju inte vara sexuellt. Det kan vara annat. Låta folk få makten över en, sjunka ner och låter andra bestämma.

Pappan fick, när Tove var i slutet av tonåren, ett fängelsestraff för övergreppen. Tove hade själv inte funderat på att polisanmäla honom. Det var hennes lillasyster som tog initiativet till polisanmälan efter att pappan också utnyttjat henne sexuellt.

Genuskoreografin - Kommentar

Hälften av kvinnornas berättelser handlar om *familjemönster, där det finns förtryck och där den fysiska styrkan råder*, även om maktbalansen skiftar mellan mannen och kvinnan. Claes Heijbel och Inger Nilsson (1985) har satt ord på det förtryck som råder i många missbrukarfamiljer i sin bok om "*Sexualitet och Missbruk*":

Om vi t.ex. väljer att titta på könsrollerna i missbrukargrupper, så är de extrema. Mansrollen är ännu mer inskränkt än vad den är i icke missbrukarvärlden. Att vara kvinna och missbrukare är att vara mera exploaterad än att vara kvinna och icke missbrukare. Om man lägger förstöringsglas över könsrollerna i samhället, så förstår man ungefär hur det är bland missbrukare" (sid. 8)

Men det är *ingen entydig bild* som framstår i berättelserna beträffande relationen mellan män och kvinnor. I de unga narkotikamissbrukande kvinnornas berättelser om *jämnåriga och yngre narkotikamissbrukande män förekommer inga beskrivningar av våld* och misshandel. Men det utesluter inte att samma kvinna kan ge beskrivningar av våld och misshandel hon blivit utsatt för av äldre män. Mats Hilde (1996 a) talar om den "mjuke" mannen från sjuttioalet, som betonar vikten av att ha kontakt med sin kvinnliga sida och som är en reaktion mot den "traditionelle femtiotalsmannen". Hilde refererar till kulturteorier, som beskriver hur makt spelar en avgörande roll i könsrelationer och där bilden av femtiotalsmannen tecknas, med kvinnan som hans motsats. För mannen handlar det om "prestation, bedrift, aggressivitet, djärvhet, strävan och kontroll". Kvinnan är "passiv, blyg oambitiös och får status genom relationen till en man" (sid.82). Mannen i det kriminella ungdomsgänget "gillar att supa, slåss och ragga brudar och eftersträvar värden som känslökyla, tuffhet, smarhet och självständighet" (sid.83). Båda mansidealen finns representerade bland pappor och andra män, som de framstår i kvinnornas berättelser.

En reflektion som ligger nära till hands är att *varken mans- eller kvinnorollerna är lätta att leva upp till* utan tillkortakommanden, när man som de missbrukande männen och kvinnorna oftast upplevt otrygghet och splittring snarare än styrka och entydiga förebilder. Dessutom krävs mycket självständighet och säkerhet för att välja bort det rådande idealet. Detta förstoras lätt i ett utifrånsperspektiv.

Förtrycket som är knutet till kvinnans reproduktiva förmåga har berörts av Azizah al Hibri (1981). Hon talar om förtrycket som kvinnans följeslagare genom många århundraden och ser det som ett uttryck för mannens behov att kontrollera kvinnan för att få äganderätten till barnet. Därigenom kan han uppnå odödlighet genom sin avkomma, den förmåga kvinnan har tillgång till genom att föda barn och han saknar. Dessa uttryck för manligt våld och kontroll över kvinnan redan under barndomen, framstår i kvinnornas berättelser, som mer traumatiska än något annat våld de varit utsatta för och skapar de djupaste "såren". (Jfr. Bjerrum-Nielsen och Rudberg 1991) Av Toves beskrivning att döma är det kanske ett uttryck för att det dubbla budskapet kärlek och våld skapar speciellt stor förvirring hos ett barn. Konsekvensen blir omfattande kvinnans förmåga som mamma, eftersom hon förlorar redskapen inte bara att skydda sina egna, utan också sina barns intressen. Kvinnorna finner sig i sitt "öde" på ett mer uttalat sätt än några andra av de intervjuade kvinnorna.

"Genuskoreografin" påverkar relationen mellan föräldrar och barn i missbrukarfamiljen liksom i andra familjer. Men den är inte ensam att sätta sina spår. Berättelserna om vardagslivet i familjen speglar också hur "koreografin" i förhållande till myndigheter utvecklas och sätter sin prägel på familjelivet.

"Koreografin" i förhållande till myndigheter

Livet som mamma och missbrukare innebär för många kvinnor en ständig *kurragömmalek med myndigheter och att "hålla färgen"*. Det framgick av det liv Pia levde när hon hade "ögonen på sig" och bytte missbruk för att komma undan myndighetens kontroll under graviditeten och barnets spädbarnstid. Det innebär också att som Katja uttryckte det, att vara en "praktmamma", speciellt när man är i behandling och känner sig bedömd för att inte bli "utdömd" som mamma. Den erfarenheten delade Tove med Madde, när de var på behandlingshem med sina spädbarn.

Många mammor för och känner sig tvingade att föra en ständig dialog med "myndigheten", oftast i socialsekreterarens skepnad. Liksom i "koreografin" med det motsatta könet, handlar det om att ha makt och "fördelar" i relation till motparten. För andra, som Tove handlar det om maktlöshet både i förhållande till mannen och till myndigheten.

Hanna utvecklar en "koreografi" både i förhållande till mannen och till myndigheten. Den dialog hon för med polisen och socialsekreterarna får representera den tysta ordväxlingen med företrädarna för makten, som utvecklas av dem som uppfattar sig som underordnade den. Hanna berättar:

Sen pundade jag till det riktigt bra där. Gud så snurrigt det var. Det gick för långt. Jag började släppa in sånt lustigt folk. Jag har alltid hållit dem här någonstans, aldrig släppt in dem. Men det blev helt fel folk där. Poliserna började titta på en. - När jag bodde i stan den sista tiden, då tog narkotikaspan mej för en olovlig körning. Jag har alltid kört olovligt i alla år och de har aldrig tagit mej innan. Då fattade jag att det var en varning, så jag stod och väntade. Sen en tid senare kom narkotikaspan upp och frågade mej, om jag fortfarande hade mina barn kvar. Jag fattar också att det är en varning, men tar inte den heller. Skitert fullkomligt i det. Ja hela vägen. Och sen får jag inte pengar till elräkningen. Då stänger de elen och jag ringer till socialen. Det är deras skyldighet att betala den. De vägrar betala den. Då fattar jag verkligen, att där är någonting på gång, för det är testningar i allra högsta grad. Då bestämmer jag mej för att lägga ner det, för då får jag en utredning på barnen och lägger ner det och bestämmer mej för att flytta från stan för att få distans från allting och flyttar då ut på landet och där tänder jag av. Men där får jag den här lilla morrhoppan. Där gick allt snett. Det hon sysslade med var helt lustigt. Jag höll från början där. Jag sa, att jag ville in på behandlingshem, men där började jag hålla igen. Ingenting var frivilligt, när hon pratade, utan det blev hennes krav hela tiden och där backar man. Då är det inte ens fria vilja längre. - Sicken jävla människa 24 år och inte torr bakom öronen. Inga ungar själv, ingenting. Hon var en gris i allra högsta grad. Som jag sa till Per, polisen jag har haft kontakt med, min gamle hyresvärd. Det spelar ingen roll, om jag håller på med droger eller ej, för hon kommer att ta ungarna i vilket fall som helst. Han tycker det är rent för jävligt för han följde mej den tiden och ser hur jag lägger ner allting. - Jag var rädd, även om jag var klar i huvudet. Jag var helt övertygad att de kommer att ta barnen, varken jag håller eller inte. Men tiden dessförinnan. Man lever på det här, att äh, det händer inte mej. Jag sköter det så snyggt. Men det är jobbigt att hela tiden ligga två steg före socialförvaltningen. Hela tiden veta, att ringer de på dörren, måste man vara skärpt. Det blir ju ett jobbigt missbruk. Det tar ju som sjutton på psyket, för man ska leva på ett sätt utåt och så lever man ändå ett helt annat liv."

Hannas dialog med företrädarna för samhället belyser hur hon ser sina egna handlingar i ljuset av det omgivande samhällets förväntningar, blir lyhörd för vad den överordnade, "myndigheten" kräver, men hon kan inte sätta sig i direkt opposition av rädsla för oönskade konsekvenser. Istället utvecklar hon en "bakre scen", där hon gör det hon ser som riktigt och naturligt. (Jfr. Goffman 1974). Hanna utvecklar sin förmåga att förutse andras handlingar, ta till sig regelsystem och roller. Hon för, liksom människor i allmänhet, en ständig inre dialog

där hon tolkar innebörden i symboler och förutser omgivningens handlingar. Den dagliga dialogen synliggör spännvidden mellan vad människor gör och inte gör i vardagslivet och mellan den spontana viljan och vad omgivningen kräver (Se Mead 1934). Hennes "hemliga" missbrukarliv i utkanten av samhället ställer stora krav på lyhördhet för vad som krävs av henne. Som ekonomiskt beroende, t.ex. när elektriciteten ska stängas av, har hon en helt annan insyn i sitt liv än medlemmen i den mer välbeställda missbrukarfamiljen. Att hon har fog för detta visar sig i det som tidigare berörts om, att antalet samhällsingripanden i ekonomiskt och socialt utsatta familjer är större än i ekonomiskt oberoende familjer. Kanske har det lärt Hanna och andra kvinnor i liknande situation att bli extra vaksam, när hon utvecklar sin "koreografi" i förhållande till myndigheterna. Där är också barnen "danspartners", utan egen förskyllan. Hanna visar också den jargong som utvecklas i narkotikavärlden (Jfr. Svensson 1996). Hon talar om "varningar", när polisen hade ögonen på henne, Socialens "testningar" med elräkningen, och det ständiga hotet, att "de kommer att ta barnen".

"Koreografen" med myndigheter - Kommentarer

Samspelet mellan Hanna och hennes socialsekreterare, *samtalen och den tysta dialogen*, visar en situation som genomsyrar många kvinnors berättelser om sina kontakter med myndigheter. Liknande samspel såg Gunilla Larsson (1980) förekomma för amfetaminmissbrukande mammor. Hemmet var "en stängd enhet", även om familjerna godtog de av socialbyrån föreslagna åtgärderna. Larsson ansåg det angeläget, att det sociala arbetet utvecklades för att uppnå en bättre situation för missbrukarfamiljerna. Som viktiga förändringar såg hon, att skilja utrednings- och behandlingsfunktion från varandra och att utveckla handledning för att välja adekvata åtgärder i problemfamiljer. Även Gunvor Andersson (1991) har utvecklat tankegångar kring socialt arbete med små barn. Hon talar om betydelsen av hur kontakten är mellan barnets föräldrar och den socialsekreterare, som ska utreda hemförhållandena, förmedla hjälp och stöd eller utöva kontroll. I det sammanhanget nämner hon, att det naturligtvis delvis beror på föräldrarna, men att det också kommer an på socialsekreterarens sätt att närma sig dem, och dennes förmåga, att övervinna "deras (djupt rotade) misstro och rädsla" (sid. 134).

Hur utvecklingen i relationen mellan samhällets företrädare och den missbrukande föräldern ser ut illustreras också av Hannas berättelse. Hon har fått hjälp och stöd "social support" av sin "gamle hyresvärd" polisen. Honom för hon en dialog med. För honom är hemmet inte "en stängd enhet". Det blir den däremot för den socialsekreterare som har huvudinriktningen på *kontroll* och som Hanna inte anser möter henne med respekt. Mötet mellan företrädare för myndigheter och medlemmar i missbrukarfamiljer kan ha liknande ingångar, men det handlar om samspelet utvecklas så att klienten får en ökad känsla av maktlöshet och övergivnenhet som i Hannas fall, eller om det kan vara upptakten till en gynnsam utveckling. Hanna berättar också om sådana positiva erfarenheter t.ex. i mötet med polisen men också i relation till andra socialsekreterare, vilket också flera kvinnor beskrivit. Bristen på respekt återkommer i berättelserna, men det som också kommer igen är respekt och intuitiv förståelse från socialsekreterare och andra myndighetspersoner sida. Där har kurragömmaleken ersatts ett efter hand allt större förtroende och en ömsesidighet i relationen. Förhållandet mellan Hanna, hyresvärden polisen och hennes socialsekreterare utgör tydliga exempel. En positiv kontakt mellan samhällsföreträdaren och den som är föremål för samhällets insatser kan utvecklas till det som kan bli avgörande för en familj, om föräldrar och barn upplever "social support, eller känner sig övergivna. Om de enbart kan lita till närstående personer, eller om också samhällsrepresentanter finns till hands i en utsatt situation.

Stöd eller övergivenhet

Vardagen under tiden med barnen innebar för mammorna en *ökande isolering*. Medan de flesta av dem under graviditeten kunde nämna någon som de hade som stöd, kunde bara varannan mamma göra det när de beskrev tiden tillsammans med barnen. Vem de upplever som stöd har däremot förändrats mindre. Fortfarande ses pappan sällan som ett stöd. Bara ett par kvinnor nämner honom. Konflikter och brist på stöd är istället det som främst förknippas med pappan. Närstående personer i mammornas naturliga umgänge bland släkt och vänner fanns i störst utsträckning till hands, när mammorna levde tillsammans med barnen. De kvinnor som beskrev att de hade stöd nämnde i berättelserna främst de egna föräldrarna, väninnor och släktingar.

Fortfarande förefaller de *egna mammorna ha en central roll som stödpersoner*. Det verkar vara en av anledningarna till att både Ninni och Sonja beskriver förlusten av den egna mamman som en traumatisk upplevelse, som för bägge bidrog till ökad isolering och åtminstone för Ninni ett accelererande missbruk. Båda kvinnorna hade beskrivit ett starkt stöd av sin mamma under graviditeten och första tiden med barnen. **Sonja** beskriver övergivenheten, när modern var död och sonen var den ende som tröstade henne:

Jag var orolig och ledsen ju, det är ju klart, men man skulle hålla skenet uppe, för han fylla år och allting. Den ende som trösta mej, när mamma låg på sjukhus och höll på att dö. Det var ju Matti. Sen var vi alla syskonen, men jag menar jag bodde ju där med Hans. Han kunde inte visa någon medkänsla".

Även om känslorna för den egna modern ofta var konfliktfyllda, så var det ändå hon som utgjorde stödet. *Ingen nämnde någon av sina missbrukarkompisar* som de fått hjälp av.

Däremot nämndes några *behandlare*. Pias behandlare i öppenvård och några behandlare på behandlingshem för familjer. Bara en *socialsekreterare* nämndes som stöd, just av Hanna. Lika kritisk som hon var till en socialsekreterare, lika positiv var hon till ett par andra pga. deras förhållningssätt, men hon ville inte ha någon insyn i hemmet och kunde därför inte ta emot hjälp. **Hanna** berättar:

Jag blev erbjuden fyra timmars hemhjälp, men vem vill ha hemhjälp, när man drogar. Efter att jag fått tvillingarna, då var det stopp. Då stod jag själv. Det blev för mycket, det klarade mina föräldrar inte av. De hade ju Henke emellanåt, men efter att jag fick tvillingarna blev det inte lika mycket. Det var väl många som såg hur man hade det. Visst hade man kompisar, men det har ju inte handlat om backning. Det har handlat om droger. Man har ju inte haft någon. Visst har mamma ställt upp, men det har varit en massa kvid. Det har ju inte varit stöttning på det viset, utan det har ju varit något mer påtvingat. De har gjort det för att de känt sig rvingade.- Bitte Svensson på socialförvaltningen i stan. Det var rakt med henne. Mot henne kunde man vara ärlig, för man visste, att hon backade en och hjälpte en och stöttade en. Man behövde inte fula sej där. Och så hade jag Lena Dal, som jobbar nere på metadonkliniken. Hon hade en kort tid i stan. Det var hon som körde igång den sista utredningen på mej. Jävlar! Jag hade inte haft henne mer än en månad, så kunde hon tala om för mej, när jag var avtänd och när jag var påtänd. Sicken människa hon var. Men jag tyckte om henne för det var raka linjer och raka besked. Även om det slog så här, så var hon helrak hela vägen igenom. Fan vad bra hon var. Hon skulle ha kunnat fått mej på behandling. Där var inga krusiduller och inga fulogrejer, inga baktankar. Det handlade inte om att slå benen av en, utan det var raka puckar hela vägen. Det gick inte att dribbla med den människan och det är en sän människa man behöver, för då vet man, att här är det allvar.

Många av kvinnorna kände sig liksom **Britten övergivna av barnets pappa**, men hon talade också med saknad om sina egna föräldrar.

Jag tyckte mest de gnällde på mej och att de la sej i för mycket, istället för att ställa upp och hjälpa mej. Det kunde bara ha varit en sän sak som att komma och hälsa på mej, som de aldrig gjorde. Det hade berytt

våldigt mycket för mej. Jag känner ilska mot mina föräldrar. De kunde ringa upp och tala med Sven, men de kunde inte prata med mej.

Linda ansträngde sig för att klara att ta hand om det sjätte och sjunde barnet hon fött. Hon säger, att hon efter hemkomsten från behandlingshemmet med sina små barn, hade behövt en behandlingskontakt, men förefaller inte ha några förväntningar på stöd. Istället konstaterar **Linda:**

Jag hade inte kontakt med några andra under den perioden. Jag hade bara kontakt med socialen, då det gällde ekonomin".

Som många andra kvinnor stod Linda helt ensam när hon kom hem och pappan var utestängd pga. sitt missbruk för att hon inte skulle äventyra värden av barnen. Efter ett långvarigt missbruk hade leden kring henne glesnat. Slakten fanns långt borta och hon saknade vänner som inte missbrukade. Den *enda som fanns kvar var socialsekreterarna* som hon fick ekonomisk hjälp genom.

Stöd eller övergivenhet - Kommentar

Närstående personer i *mammornas naturliga umgänge bland släkt och vänner* finns i störst utsträckning till hands, när mammorna levde med sina familjer. Liksom i andra undersökningar beträffande familjer i liknande situation (Andersson 1984, Hesse 1988) är de **egna föräldrarna viktiga stödpersoner. Framförallt gäller det de egna mammorna, i denna** liksom i Gunvor Anderssons undersökning. Sven Hesse uttrycker betydelsen av relationen mellan den äldre och den yngre generationen, vilket också framkommer av de här kvinnornas berättelser:

Da det gäller krisituationer och ironiskt nog kriser, som i första hand ställer i brännpunkten barns utveckling och föräldrafunktionen vid omhändertagandesituationen överger föräldrarna varken sina egna barn eller de egna föräldrarna, åtminstone inte i tankar och känslor" (sid. 60)

De flesta kvinnor beskriver på olika sätt, att de känner sig *isolerade från människor i omgivningen*. Isoleringen förefaller öka ju längre tid missbruket pågår. Ett exempel på detta är Linda som bodde ensam utan annat än professionella kontakter, med sitt sjätte och sjunde barn. Alla de andra barnen var i olika familjehem. Tomrummet som uppstod efter avslutad familjebehandling hade inte fyllts igen. För henne hade det efter hand blivit allt svårare att bibehålla kontakter med närstående och förklara eller hemlighålla sitt liv. Det handlade om avsaknad av närstående och "förbrukade relationer (Jfr. Biernacki 1986). Hinder och svårigheter, som tornade upp sig efter hand, resulterade i missbruk och skilsmässa från barnen. Marsha Rosenbaum (1981) beskriver den situation som Linda och flera kvinnor med henne befinner sig i. De missbrukande mammorna ser barnen, känner skuld inför barnen, och märker att de håller på att förlora dem. I det läget inser de att de måste sluta missbruka.

I den utsatta situationen, där kvinnorna och deras barn befinner sig, är det angeläget, att de har tillgång till "*social support*" och vågar be om hjälp. Det handlar också om relationen mellan socialarbetare och klient och om vilken struktur av frivillighet eller tvång som präglar relationen. Sven Hesse (1991) har utvecklat en fördjupad syn på denna problematik, som är vanlig bland missbrukare och andra marginaliserade grupper. För att teoretiskt belysa närstående personers betydelse för den enskilda människan, väljer han "*social support*" istället för den svenska översättningen "*socialt stöd*" för att markera en djupare och rikare innebörd i ett socialt nätverks "*märkliga potential till informell omsorg*". Han talar om

att, "social support" kan ge en förklaring, varför människor inte dukar under i materiellt undermåliga miljöer. Tankegångarna kring "social support" anser han öppnar upp till nya synvinklar på praktiskt socialt arbete. För det första medför de forskjutning av problemfokus från egenskapsbrister inom individer till relationsbrister mellan individer. För det andra medför de en forskjutning av förändringsinsatserna från professionella individkontakter till mobilisering av informella nätverk som stöd åt människor. För det tredje ändras fokuseringen från vad man ska erbjuda som professionellt bistånd till hur man skall förmedla det.

Utgår man från Hessles tankegångar, kan man se hur tillgång till "social support" eller övergivenhet i förhållande till andra människor sannolikt har avgörande betydelse för hur livet för de här aktuella mammorna och deras barn utvecklas. Många kvinnors inneboende resurser, kan utvecklas eller hämmas beroende på sociala villkor och känslomässigt klimat. I ett klimat, där tonvikten läggs på stöd som tar till vara familjens och det sociala nätverkets resurser, snarare än repressiva åtgärder, finns utvecklingsmöjligheter. I ett klimat med tonvikt på kontroll finns risken att kraften, som i Pia fall, tenderar till att i mindre utsträckning frigöra egna resurser än att utveckla hemlighetsmakeri och att "hålla färgen" inför människor i omgivningen. Det kan gälla såväl närstående som professionella. Med ett vidgat synsätt i socialt arbete, hade kanske betydligt färre kvinnor i Lindas situation levt hänvisade till enbart professionella kontakter. Fler hade kanske fått uppleva den "potential" som ett fungerande informellt nätverk kan innebära. Inlevelse och ömsesidighet i relationen mellan socialsekreterare och klient skulle kunna leda in den riktningen. Hannas berättelser, om olika myndighetspersoners bemötande utgör en färgstark illustration till, att *det handlar inte bara om vad för hjälp som ges utan också hur den ges*. Mammornas berättelser visar den professionelles betydelse i sin mer blygsamma dimension. Han eller hon kan personligen vara en viktig stödperson, men utifrån klientens synvinkel är en kanske lika viktig uppgift, att genom olika insatser komplettera ett naturligt socialt nätverk och förmedla materiella stödsatser. Som det framgår av mammornas berättelser är det mer sällan som socialsekreteraren ses som huvudperson för den enskilda kvinnan, annat än utifrån sin makt och sin kontrollfunktion. I jämförelse med situationen under graviditeten finns mindre stöd tillgängligt för kvinnorna. De enda professionella som i viss mån verkar ha ersatt det av kvinnorna värderade stödet från mödravårdscentralen är behandlare i familjebehandling, som nämns av en tredjedel av kvinnorna, även om känslorna kan vara blandade som det framgår av deras berättelser. Barnavårdscentralen som ansvarar för samhällets stöd åt småbarnsföräldrar nämns inte av någon. Det kan ligga nära till hands att tolka detta som ett utslag för rädslan för kontroll och insyn i skötseln av barnet.

Vänner är för kvinnorna drogfria vänner. Kvinnorna ser genomgående missbrukarkompisarna på samma sätt som Hanna. "Det handlar inte om backning, det handlar om droger". Som Bengt Svensson (1996) konstaterar är missbrukarvärlden "en kylslagen värld". Trots alla sociala kontakter finns där ingen solidaritet och det finns inte mycket hjälp att hämta av varandra. Om mammorna vill ha stöd söker de det, av berättelserna att döma, utanför missbrukarvärlden.

Den omvända karriären

Kvinnornas liv som mammor startade för de flesta med förhoppningar om ett bra liv tillsammans med barnen. Barnet skulle som Pia uttryckte det bli "räddningen" från missbruket. När kvinnorna i samband med intervjun tänkte framåt, handlade det om relationsmål som så gott som alla hade för ögonen. De ville ha ett "vanligt familjeliv" tillsammans med barnen, några talade också om arbete och att de ville bli fria från

missbruket, men det första kvinnorna genomgående nämnde var sina barn. Det överensstämmer med vad som framkommit vid mina intervjuer med kvinnor i behandling (Trulsson 1993). I sin studie beträffande missbrukande män och kvinnor har Berit Anderssons (1991) funnit moderskapets stora betydelse. *För kvinnorna hade moderskapet samma självklara prioritet som arbetet hade för männen.*

Utgår man från de grundläggande värderingarna hos kvinnor, finner man att den kvinnliga missbrukarkarriären skiljer sig från den manliga. Männen har möjlighet att utveckla sin kompetens i missbrukarkarriären och bli skickliga att skaffa sitt levebröd. Även för kvinnor kan missbrukarvärlden till en början innehålla fester, tillgång till pengar och spänning. Drogen ger välbefinnande och lugn. I utgångsläget öppnas sådana möjligheter både för kvinnan och mannen, men sedan blir kvinnornas villkor mindre gynnsamma än männens. I kvinnornas berättelser handlar beskrivningen av drogen om att lindra stress och smärta, att "döva" är det vanligaste uttrycket kvinnorna använder. Bara Katja tar fram det lustfyllda med drogen, när hon ser framåt. Hon talar om friheten och att hon själv vill kunna välja om hon ska fortsätta knarka eller ej. Det lustfyllda och spänningsmomenten i samband med drogen som männen i Bengt Svenssons (1996) studie talar om, står inte att finna i kvinnornas berättelser. I stället präglas dessa av de insnävade möjligheterna. Det förefaller vara "*den omvända karriären*" som gäller för de här kvinnorna (Jfr. Rosenbaum 1981). För dem gäller, att inte fullt ut kunna delta i det vanliga livet. Arbetet med drogerna begränsar möjligheterna till arbete i den konventionella världen. Relationerna med familjen och de icke avvikande vännerna begränsas. För många kvinnor begränsas också efter hand möjligheten till gemenskap även bland missbrukarna pga. minskad attraktion och ökad ålder. När kvinnans yttre börjar bli märkt av missbruket har hon svårt att hävda sina intressen inom kvinnans traditionella arbetsmarknad, service och omsorg.

Kvinnors missbrukarkarriär präglas av *ytterligare insnävade möjligheter, när kvinnorna blir mammor*. Deras främsta mål rör genomgående moderskapet och att kunna ta väl hand om sina barn, med idealbilden av "den goda familjen" för ögonen. Det innebär, att de tidigare nämnda hindren att nå dessa mål är begränsningar, som tenderar att bli större efter hand allteftersom den "omvända karriären" fortsätter. Kvinnan orkar inte att vara tillgänglig för barnet och sätta barnets behov före sina egna i den utsträckning hon önskar. Missbruket, som kan vara hennes sätt att klara stress eller att få gemenskap, lägger hinder ivägen. Den "goda familjen" och det önskade "vanliga" familjelivet, ersattes ofta av ett liv som ensam mamma med huvudansvaret för barnen, eller ett konfliktfyllt förhållande till barnens pappa eller andra män. Ekonomiska begränsningar leder till att många kvinnor är bidragsberoende och därmed lever i ett beroende och under ständig insyn från myndigheterna. Att finansiera ett dyrbart missbruk innebär också för många kvinnor ett beroende av män på deras villkor, vilket också kan sätta sin prägel på familjelivet. Prostitution återstår som den enda utvägen för vissa kvinnor eller att genom kriminalitet skaffa pengar till droger. Därigenom riskerar kvinnorna att tvingas lämna sina barn, ibland utan tillfredställande passning, vilket kan leda till försummelse. Så småningom leder de upptrappade svårigheterna för många, liksom för de här aktuella kvinnorna till att de måste skiljas från barnen pga. missbruket. Det kan bli en vändpunkt till att ta tag i problemen för några, för andra innebära accelererande problem och svårigheter att få tillbaka värden av barnen. Det handlar om en missbrukarkarriär som drabbar kvinnorna hårdare än männen och som både för dem själva och omgivningen är svårt att överblicka.

8. SKILSMÄSSAN FRÅN BARNEN OCH EFTERÅT

Vad betyder skilsmässan från barnen?

Att vänta barn betydde hopp om ett nytt liv för många av de missbrukande mammorna. Livet med barnen innebar, att idealbilden av familjen för många började flagna och vittra sönder. Vardagen blev mödosammare än väntat. När missbruket efter hand började ta allt mer plats, handlade det om en utveckling inte mot livet "inne" i samhällsgemenskapen, utan istället allt mer ut mot marginalen. Hoppet förknippat till moderskapet hade sin motpol i rädslan att misslyckas som mamma. Många av kvinnornas berättelser handlar om den hotfulla skuggan, som de tvingades leva med hela tiden med barnen.

Så småningom blev hotet en verklighet för alla. Antingen bedömde andra eller kvinnorna själva situationen som ohållbar, vilket ledde till skilsmässa från barnen. Detta kapitel avser att belysa vad skilsmässan från barnen betydde för mammorna. Hur beskriver de händelseförloppet vid själva separationen och vilka känslor förknippar de med den? Hur påverkar den deras missbruk och vardagsliv? Vad betyder skilsmässan från barnen socialt för mammorna? Hur påverkar den relationen till barnen? Hur påverkar den samspelet med människor i omgivningen?

Skilsmässan från barnen skapar olika reaktioner hos mammorna från kraftiga krisreaktioner hos några till lättnad hos andra. Det de flesta har gemensamt är att de känner sig stämplade eller stämplade sig själva som "dålig mamma" och att tomrummet efter barnet måste fyllas av något. Till en början handlar det med något undantag om missbruk för att "döva", hur länge skiljer sig mellan kvinnorna. Efter hand växer mönster fram som belyser utveckling som går i olika riktningar.

Brytpunkten att skiljas från barnen

Att skilsmässan från barnen utgör en brytpunkt i deras liv framgår av berättelserna. Beskrivningarna av händelseförloppet är känsloladdade.

Händelseförloppet

Händelseförloppet vid skilsmässan från barnen såg olika ut. Tre fjärdedelar av barnen blev placerade genom myndighetsingripanden. Hälften av alla barnen blev tvångsomhändertagna pga. missbruk i hemmet. I samtliga fall missbrukade mammorna. Ingen av dem bodde tillsammans med barnens pappor, men några levde tillsammans med andra missbrukande män. Alla de barnen placerades i familjehem utan släktinganknytning. I något fall nämner mamman, att barnen var på barnhem första tiden efter placeringen. En fjärdedel av alla barn placerades utan att socialvården ingrep med tvång, men ställde mamman inför kravet att lämna över ansvaret för barnen, vilket ledde till frivilliga placeringar hos pappan, farföräldrarna och en bror. En fjärdedel av mammorna fattade själva beslutet att lämna över ansvaret för barnen till deras pappor, när missbruket hindrade dem att klara detta.

Mammornas reaktioner

Omständigheterna kring skilsmässan från barnen förefaller sätta sina spår i mammornas känslor inför det som sker. Vem som tagit initiativet till placeringen och om den var frivillig eller en tvångsåtgärd, liksom tillgången till eller brist på stöd verkar ha betydelse. Vissa mammor gav uttryck för krisreaktioner, andra för lättnad, som för några var förknippad med sorg och skuld-känslor.

Krisreaktioner var det vanligaste. Åtta av de tolv mammorna talade om mer eller mindre kraftiga krisreaktioner. Det handlade om ilska, tomhet, sorg, oro och självmordstankar. Tvångsåtgärder mot barnen var genomgående för mammorna förenade med krisreaktioner. Men ytterligare ett par mammor uttryckte sådana reaktioner i sina berättelser. Sonja reagerade t.ex. kraftigt på att socialförvaltningen tvingat fram en placering av barnen hos pappan och Sally kom i en svår kris efter att hon lämnat ifrån sig sonen till pappan. Hon efterlyste socialförvaltningens stöd, när hon gripits av "panik" efter att ha blivit ensam. Samtliga av dessa kvinnor uttryckte *ilska*. I samband med skilsmässan från barnen riktades ilskan främst emot socialförvaltningen, i några fall också mot barnens pappa. I berättelserna om tiden längre fram riktas ilskan också mot närstående och fosterföräldrar. *Tomhet* förenad med saknad efter barnen uttrycker samtliga kvinnor, men inte bara barnen, utan andra människor hade försvunnit för alla utom ett par kvinnor. Sonja hade en väninna och släktingar. Tove fick stöd av personalen på det behandlingshem, där hon var under graviditeten, men det vanligaste uttrycket var: "Jag hade ingen". *Sorg* och ledsenhet var också något som alla talade om. *Oron* för barnen och för att förlora kontakten med dem var gemensam för alla utom Anja, som förlorade anknytningen till barnet redan vid förlossningen. Hälften av de här kvinnorna talade om *självmordstankar*, att de inte ville leva längre, sedan de skilts från barnen, men bara en av dem talade om upprepade självmordsförsök.

Lättnaden efter att ha lämnat över vården till andra talar en tredjedel av kvinnorna om. Gemensamt för dem är, att de antingen själva tagit initiativ till detta, som Madde och Britten, där barnens pappor tog över ansvaret, eller att barnen efter påtryckning av socialförvaltningen frivilligt placerades i släktinghem. Det gällde Pia och Ninni. Samtliga mammor började kort tid efter skilsmässan missbruksbehandling, som de fick bistånd till genom socialförvaltningen. Ingen av de mammorna gav uttryck för ilska i samband med skilsmässan från barnen. Förutom, att de var lättade över att slippa det tunga ansvaret och som ett par mammor uttryckte det, få vara ifred eller vara själv, var *skuld-känslor* det som alla utom en talade om. Britten och Ninni talade om sorg, som Britten kunnat ge uttryck för först efter flera år i den behandling där hon nu deltar.

Missbruket, var genomgående mammornas strategi för att "döva" sina känslor direkt efter skilsmässan från barnen. Enda undantaget är Britten, som gick direkt in i behandling. Missbruket har "frost" många mammors känslor inför förlusten av barnen. Kortast tid i missbruk hade de mammor som kände lättnad efter skilsmässan från barnen. De avbröt missbruket inom en fjortondagarsperiod. Spännvidden är större för de andra mammorna, där några, t.ex. Ulla avbröt missbruket inom ett par veckor, då hon efter uppmuntran av närstående sökte sig till en alkoholklinik eller andra, som Anja aldrig helt avbrutit missbruket sedan

hennes första dotter omhändertogs. Istället har missbruket hela tiden sedan dess accelererat och lett till upprepade tvångsomhändertaganden enligt LVM.

Berättelser om krisen

Mammornas berättelser speglar *känslorna i samband med skilsmässan från barnen*. De har olika karaktär om de sker med tvångsåtgärder eller frivilligt, av eget eller av utomstående initiativ till skilsmässan, med stöd eller utan stöd.

De kraftigaste krisreaktionerna uttrycktes i berättelserna av de mammor, vars barn tvångsomhändertogs och de sedan lämnades utan stöd. Både Hannas livshistoriska berättelse och Anjas berättelse i samband med omhändertagandet vid förlossningen beskriver kraftiga krisreaktioner och ökat missbruk. **Hannas** missbruk avbröts efter tre - fyra månader genom att hon "flippade ut helt", satte igång med intensiv kriminalitet och hamnade på häktet. **Anja** har aldrig helt avbrutit sitt missbruk sedan barnen omhändertogs. Från ett mer kontrollerat missbruk under tiden med barnen har detta efter omhändertagandena ökat och vid tidpunkten för intervjun har Anja gett upp tanken på drogfrihet. Som enda lösningen ser hon metadonbehandling. Även **Katjas** livshistoriska berättelse och beskrivning av livet under graviditeten visar en liknande situation med ett kontrollerat missbruk som i samband med omhändertagande av de äldre barnen får hennes tillvaro att rasa samman. Krisreaktionerna dränks i ett våldsamt missbruk, som hon bara sporadiskt lyckats bryta. Katja beskriver hur hon "skjuter ifrån" sig barnen i missbruket och "fylls" av dem när hon är nykter. Den beskrivningen verkar gälla flera av kvinnorna. Linda missbrukade också varje gång hennes barn blev omhändertagna. Hon ger en tydlig bild av sin sorgreaktion vid första omhändertagandet. Det andra nämner hon kort och det tredje förbigås med tystnad. Detta kan sannolikt ses som ett uttryck för hur hon skyddar sig genom att efter hand "stänga av" sin sorg och sina känslor för barnen i samband med separationerna, som hon först under sista tidens drogfria period fått hjälp att bearbeta. Gemensamt för alla kvinnorna var *ilska, sorg, oro för barnen, tomhet och känsla av övergivenhet*. Med något undantag talade mammorna om skuld-känslor gentemot barnen. **Linda** berättar:

Första placeringen :

Jag kan inte hantera alkoholen på rätt sätt. När jag skildes från Gitt var jag jätteledsen och jag ser Gitt framför mej fort farande då jag lämnade henne i stan. Hon stod där och grät, mamma, mamma liksom. De andra var så små så de begrep inte det där riktigt. Gitt var ju fyra, fem år när hon placerades. Hon hade ju vuxit upp med mej. De första viktiga åren. Det gick ju över så småningom. Jag visste ju inte vad jag skulle ta mej till när Gitt omhändertogs. Det var fruktansvärt. - Hon var den som placerades sist av dessa barn. Det var hemskt. Jag satte igång omedelbart att dricka efter detta. Sedan höll jag upp lite och höll på med amfetamin igen då. Det kändes fruktansvärt och jag ville bara dö sedan jag lämnat barnen. Missbruket blev värre efter att barnen hade blivit omhändertagna. Vilket strul jag hade hemma. Gud som det såg ut. Upp och nedvänt var det. Jag fattar inte att jag kunde vara så virrig i huvudet. På ett sätt förstår jag ju det. Det lättade ju efter hand och jag fick distans till det. Det har gått sju år nu och det är ju lång tid. Hade jag haft lite mer stöd efter placeringen, så tycker jag jag kunde fått några andra villkor. Där känner jag igen mamma lite grand, att jag var också ensam med barn.

Andra placeringen:

När jag födde henne så blev hon placerad direkt efter förlossningen. - Detta var strax före jul 1989, som vi gav upp alltihopa och firade jul, för hon blev placerad några dar före jul. Vi mädde jättedåligt och satt bara och stirrade ut genom fönstret. - Paula var en månad och jag hade

henne på sjukhuset och var med henne hela tiden, men mot slutet orkade jag inte, för jag söp och gick på amfetamin som en idiot, så jag var bara och hälsade på henne precis innan fosterföräldrarna hämtade henne på BB.

Tredje placeringen:

Jag hade tagit amfetamin dagen innan och kom ner till dagis på morgonen med ungarna. Då var jag väl skärpt, men sedan tyckte de när jag kom ner och hämtade barnen på eftermiddagen, att jag var helt yr i huvudet. De hade då ringt till kommunen, och de hade ju kommit hem med ifärd då till mej. Jag mådde ju inte bra när de kom. De ringde då till vår kontaktfamilj, där barnen är nu och de blev placerade där. Jag får acceptera att det är som det är nu.

Sally stod utan stöd efter beslutet att sonen skulle bo hos sin pappa, eftersom hon tappat kontrollen över sitt missbruk.

Det håller inte. Jag åker ut och in på avgiftning hela tiden. Jag kunde inte styra mej själv. Min pojke flyttade i juli månad. Jag ringde och pratade med Kalle. Jag grät ju hela tiden. Jag sa till föreståndaren, att jag orkar inte följa med, för det går ju inte bara. Jag satt och drack hela den veckan. det var ju himla jobbigt. Det var så jag dödade mej riktigt rejält. Först tänkte jag det är OK, att jag sitter här och super för mej själv och skiter i allting. Sen kom det andra tankar också, som var mycket att jag tänkte på Alex eget bästa, att han blir glad om jag kommer och hälsar på väldigt ofta. - Jag orkade inte alls. Jag var helt slut i nerverna. Socialen trodde de skulle hjälpa mej, men det blev ju ingenting. De bara frågade vad vi skulle göra och så sa jag. Ni får ju ta in mej på någon behandling, eller i alla fall så jag får en terapeut eller någonting att prata med för jag kan ju inte gå och hålla inne med allting. Men sen blev det ju ingenting.- Sen sa jag till socialen, att antingen gör ni någonting nu eller så skiter jag i allting, då åker jag ut och super ihjäl mej. - Först kom jag till en tork, då när jag blev omedelbart omhändertagen, för då fanns det inte plats här (på LVM-hemmet för kvinnor). Men där var ju bara gamla gubbar, så jag fick panik hela tiden, men det kunde de inte förstå, så jag började rymma. Inte en enda gång fick jag den hjälpen jag krävde eller ville ha.

En kris som lindras

Drygt hälften av kvinnorna hade någon eller några *andra människor som gav stöd* och de kunde tala med i samband med skilsmässan från barnen. De reagerade inte så kraftigt, som de som stod ensamma och där "ingen" fanns till hands. Trots stödet blev flera av dem bestörta och kom in i en kris, men de avbröt alla sitt missbruk inom ett par veckor efter att de skilts från barnen.

Tove, Ulla och Sonja reagerade starkt, när myndigheterna ingrep och tvingade dem att skiljas från sina barn, men de kände sig inte övergivna. De hade människor, som sökte upp dem eller fanns till hands, vilket gav dem möjlighet att dela sina känslor med någon. Det gjorde att de inte fastnade i krisreaktionen och missbruket på samma sätt som de helt ensamma. Tove fick lämna familjebehandlingen, när sonen skulle tvångsomhändertas, men hon söktes upp av behandlarna hon hade haft kontakt med under graviditeten. **Tove** berättar:

Jag blev ifrånskickad, när de skulle LVU:a honom, så jag fick lämna familjebehandlingen och Manne blev kvar. Då ska jag säga dej att då var det fjorton dagars enbart gråt. - Vad jag kommer ihåg så var det väl Eva och någon kom och sa till mej, att jag var välkommen att komma dit, om jag ville, om jag kände att det behövdes. Så tänkte jag, ja det kan jag väl göra. Men jag hade nog klarat mej utan det, men det var lättare att hälsa på Manne därifrån. Sen gick jag in på behandlingshemmet frivilligt.

Lättmaden

Ninni och Pia ställdes också inför att deras barn måste placeras, efter ingripande av myndigheter, men för dem såg det annorlunda ut. De reagerade med lättnad. **Pia** fick efter kort tid komma till ett behandlingshem och barnet placerades hos släktingar. Hennes reaktion på skilsmässan från sonen var, att hon uppskattade, när hon blev avlastad ansvaret och blev erbjuden hjälp både av socialsekreteraren och av släktingarna, som tog hand om sonen. **Ninni** var i en liknande situation. Omkring henne fanns det också människor som gav stöd. Hon var både tacksam och lättad när hennes problem uppdagades och hon fick hjälp. Ninni berättar:

Jag hade missbrukat då. Jag blev stoppad och så tog dom körkortet. Det gjorde dom redan på platsen. Sen ringde jag till socialen dan efter. Sedan satte detta igång, då att jag skulle på behandlingshem. Sen gick det jättefort. - Det var en stor lättnad, att det äntligen kom upp, så att jag kunde få hjälp. - Så min socialassistent, han blev jätteglad, att jag ringde själv och talade om det. Så han kom redan dan efter och pratade och frågade då om jag kunde tänka mej behandlingshem och det tyckte jag lät jättebra. När jag blev stoppad, då var ju min första reaktion, nå usch, för jag hade kört flera gånger när jag hade druckit öl och blivit stoppad flera gånger men aldrig behövt och blåst. Men då så tog dom det.- Sen kom en av mina bröder in på kvällen och då berättade jag alltihop för honom, att jag hade blivit stoppad och blivit av med körkortet och allt detta så han ville jag skulle följa med han hem, men det ville jag inte utan jag ville vara hemma och då hade jag köpt 15 öl och dricka den kvällen, men då ställde jag mej och slog ut allt i vasken. Jag sparade två, fall ifall natten blev fruktansvärd. sa jag till brorsan. Sen kände jag nu får det vara nog. Jag drack inte för att då blev en från socialen inkopplad, som kom var morron och gav mej antabus. Petter var med i bilen. Sen var han hemma hos mej hela tiden och sen lämna vi han till min andra brorsa samma dag jag åkte ner till behandlingshemmet.

Både **Madde** och **Britten** var lättade över att få lämna över ansvaret till barnens pappor och få avlastning och satsa på sig själva och behandling för missbruket. **Britten** berättar om sina mer blandade känslor:

Först var det ju när jag skulle till behandlingshemmet. Jag tänkte jag klarar ju inte av ett halvår. Jag tyckte det var jobbigt att vara ifrån henne ett halvår, men det fick jag ju göra Jag var ju så illa tvungen. Jag ville ju ha Åsa sen. På behandlingshemmet var det trivsamt. Man var ju fri att göra som man ville. Det var ju dåligt med samtalen. De har inte kommit förrän nu sista tiden,, tårarna.

Brytpunkten - Kommentarer

Oberoende av vilka känslor mammorna förknippar skilsmässan från barnen med, ger deras berättelser uttryck för att den utgör en avgörande brytpunkt i deras liv. Liksom tiden före och omkring barnets födelse är den förknippad med starka känslor utifrån moderskapets betydelse både som en källa till socialt värde och att närheten och relationen till barnet intar en stor plats i tillvaron. På motsvarande sätt skapar skilsmässan från barnet förlust av socialt värde och ett tomrum. Mammorna ger nästan genomgående känsloladdade beskrivningar av händelseförloppet. I berättelsen är det de själva och deras egna upplevelser som "passerar i revy". Den egna smärtan eller lättnaden verkar överskugga inlevelsen i barnets reaktioner. Dessa kommer inte så mycket till uttryck i berättelserna om känslorna i samband med skilsmässan från barnen, utan de flesta mammorna talar om egna krisreaktioner. Några talar om lättnaden, att lämna över vården och ansvaret för barnen.

Mammornas upplevelser i samband med skilsmässan från barnen liknar mammornas i en omfattande undersökning rörande föräldrar till barn i familjehem i USA, där mammor och pappor intervjuades om sina känslor efter att barnen placerats. Elaine Norman och Shirley Jenkins (1972) skapade ett nytt begrepp "*filial deprivation*", barndeprivation och beskriver föräldrarnas reaktion vid skilsmässa från barnen på motsvarande sätt som barns reaktioner på skilsmässa från sina föräldrar "*maternal deprivation*" modersdeprivation. För föräldrarna i den undersökningen var det liksom i denna vanligt med en *krisperiod* och starka känslor i samband med skilsmässan från barnen. Mammornas reaktioner skilde sig från pappornas genom mer självblandning och fokusering på egna problem mer än barnens. Författarna tolkar det som att mammorna är mer personligt berörda inriktade sig på sin roll som vårdnadshavare. Papporna var mindre självblandade och mer barnorienterade än mammorna. Denna "*självblandning*" framgår också tydligt av de här kvinnornas berättelser. Den anser jag utifrån Chodorow (1988), kan tolkas som uttryck för kvinnors och mäns olika sätt att relatera. Att mammornas känsloupplevelser är speciella i jämförelse med pappans, sammanhänger sannolikt också med den traditionella modersrollen och arbetsdelningen mellan könen, vilket gör tomrummet extra påtagligt för kvinnor som förlorar vården om sina barn.

Både mammor och pappor uttryckte, liksom mammorna i denna undersökning, starka skuld-känslor. Mammorna var mer fientliga mot andra personer och myndigheter än papporna. Mest fientliga var föräldrar som var föremål för myndighetsingripanden. Fler föräldrar än vad som framgår av de här mammornas berättelser uttalar lättnad och tacksamhet över placeringen. Detta gäller i större utsträckning pappor än mammor och personer med bättre ekonomiska förhållanden än föräldrar i fattiga familjer. De senare var den största gruppen både i Normans och Jenkins och den här aktuella undersökningen. De var den grupp som mest uttryckte oro och nervositet över barnen.

Intensiv ensamhet, självförakt, sorg, tomhet, och oro över att förlora barnet eller barnets kärlek går att känna igen i mammornas berättelser. Däremot ger de här berättelserna uttryck för förhållandesvis mer ilska mot myndigheter, något som kan tolkas utifrån att en större andel mammor är föremål för myndighetsingripanden. Dessutom omfattar Normans och Jenkins undersökning få missbrukare, vilka i den undersökningen var de som uttryckte mest negativa känslor mot socialarbetarna.

Norman och Jenkins påtalade vikten av att få kunskap om föräldrarnas känslor i samband med separationen för att möjliggöra en återförening. Inte bara separationstraumat ansågs viktigt, utan också om föräldrarna "*stängt till*" efter barnet och därmed varken har psykiskt eller fysiskt utrymme för en återförening med sina barn. I anslutning till mammornas berättelser kommer denna aspekt att närmare diskuteras i slutet av detta kapitel. Därvid fördjupas tolkningen av mammornas krisreaktioner och andra reaktioner utifrån ett kristeoretiskt perspektiv med utgångspunkt från den helhetsbild av deras situation som efter hand växer fram i detta kapitel (Se Davidsen-Nielsen & Leick 1991).

Missbruket som är den vanligaste krisreaktionen för de här aktuella mammorna, får lite utrymme i Norman och Jenkins undersökning. Däremot berör Gunvor Andersson (1984) missbruket i samband med krisreaktioner efter placering eller

beslut om placering av barn i familjehem. Föräldrarna visade tecken på krisreaktioner med "ökad förtvivlan, ökat missbruk och ökad social misär". Fortsatt missbruk innebär inte bara en utsatt situation för mammorna i deras dagliga liv. Det innebär också många gånger svårigheter att upprätthålla kontakten med barnen.

Det kostsamma priset i vardagen

Att inte kunna ta hand om sitt barn och inte sköta sig som det förväntas av en mamma innebär ett kostsamt pris i *mammornas vardag*. För många kvinnor innebär det att männskor försvann, ett intensivare missbruk och att tappa fotfästet socialt.

Människor försvinner och andra kommer till

Utvecklingen under tiden med barnen innebär för många mammor ansträngda relationer i familjen, i förhållande till närstående och utomstående. Brytpunkten vid skilsmässan från barnen ökade svårigheterna och känslan av utanförskap. De flesta mammorna behöll kontakten med sina barn. Bland många brutna relationer var den till barnen ett undantag. *Relationen till barnen* var den mest bestående relationen. Bara en mamma förlorade kontakten helt efter att barnet omhändertagits vid förlossningen. En fjärdedel av mammorna hade kontakt med barnet, när missbruket inte lade hinder i vägen. Trots att många mammor fortsatte sitt missbruk var det vanliga, att de hade regelbunden kontakt med barnen, även om det "gjorde ont", som många uttryckte det. I mammornas berättelser är det förutom olika egna upplevelser, barnen som för det mesta kommer igen liksom kvinnornas associationer till den egna barndomen. Efter att ha skilts från barnen väcks hos många mammor tankar på egna tidigare separationer och traumatiska händelser, vilket blir synligt både i Katjas och Hannas livshistoriska berättelser.

De flesta mammor levde vid skilsmässan från barnen inte tillsammans med *barnens pappor*. Bara ett par mammor gjorde det, men relationen avbröts senare. Några mammor levde tillsammans med missbrukande män. Linda var en av dem. Hon flyttade samman med barnens pappa efter att barnen omhändertagits och är den enda som på nytt flyttade samman med de små barnens pappa. De sista åren har han varit hennes enda närstående. I övrigt har det bara funnits olika myndighetspersoner och fosterföräldrarna. Katja har genom åren av och till botten tillsammans med de äldsta barnens pappa. För knappt hälften av mammorna ser det ut som för henne, att antalet *närstående* krympt och att de blivit mer isolerade efter skilsmässan från barnen. Det gäller främst de kvinnor som varit i LVM-vård eller i behandling utan någon missbruksfri period. Sannolikt har både stigmatiseringen genom behandling med tvång och missbrukets tyngd "ett finger med i det spelet". Bara en mamma har fått fler kontakter och återupptagit gamla, sedan hon efter avslutad behandling flyttat till egen lägenhet och börjat grundskoleundervisning. Ensamheten och isoleringen som många mammor talade om under tiden med barnen har snarare ökat än minskat. De personer som finns kvar omkring kvinnorna och inneburit en positiv kontakt, är främst de egna mammorna och syskonen. Detta gäller i det närmaste hälften av kvinnorna. Ingen nämner den egna pappan. Däremot nämner lika många behandlare som stödpersoner. Med ett undantag handlade det om kvinnliga behandlare (Det höga

antalet kan sannolikt förklaras av att många kvinnor är i behandling vid intervjutillfället och att flera har en fungerande relation till sina behandlare. Det gäller i de flesta fall behandlare inom frivilligvården, i något fall inom tvångsvården.) En fjärdedel av kvinnorna nämner sina män som de personer de bäst kan lita på. Viktiga personer är också några släktingar, fosterfamiljer och ett par socialsekreterare. Kvinnorna har få väninnor, bara ett par kvinnor talar om sina väninnor. I den situationen har *professionella* då fått en uppgift att täta igen ett "hålrigt" nätverk. Att de mammorna nämner är kvinnor skulle kunna ses som ett uttryck för att de, som tidigare nämnts, i samband med moderskapet söker sig till andra kvinnor.

Trots en för många mer belastad situation efter tiden med barnen, har drygt hälften av mammorna uttalade planer på att de *vill få tillbaka sina barn*. Samtliga av dem har hela tiden sedan skilsmässan haft regelbunden kontakt med barnen. Ett par kvinnor har samma förhoppningar, men deras förväntningar mer är mer uppgivna. Återföreningen verkar mer avlägsen i mammornas berättelser. I ena fallet verkar socialsekreterarna vara de som faller avgörandet. En tredjedel av mammorna uttalar inga planer på att barnen ska flytta till dem. Deras kontakt med barnen är mer oregelbunden och beroende av missbruket. **Katja** utgör ett undandag. Hon har haft regelbunden kontakt med sina barn efter ett och ett halvt års avbrott pga. intensivt missbruk i samband med barnens omhändertaganden. Hon beskriver hur hon givit upp efter allvarliga försök att få hem sina barn:

Sedan höll jag uppe ett helt år och verkligen ansträngde mej så in i Norden. Detta gjorde jag trots, att de tog mitt minsta barn ifrån mej. Ju mer jag klarade av med besök på arbetsförmedling och sånt, ju mindre besök hos mina barn fick jag. Det blev allt fler slag under bältet.

Missbruket

Missbruket är en realitet för de flesta kvinnorna vid tidpunkten för intervjuerna. Mer än hälften av dem har inte haft någon missbruksfri period efter skilsmässan från barnen, utom då de befunnit frivilligt på behandlingshem, eller inom tvångsvården. Det gäller **Hanna**, **Madde**, **Ninni** och **Britten**, som befinner sig frivilligt på behandlingshem, **Madde** i familjevård. **Sally** och **Anja**, som är inom tvångsvården och **Pia**, som bor hemma men har inte varit drogfri utom tiden på behandlingshem. Ett par kvinnor, **Katja** och **Linda** har haft vissa missbruksfria perioder. Några som bor hemma, **Tove**, **Ulla** och **Sonja** är sedan några månader till ett år drogfria. Hälften av alla mammorna har frivilligt sökt sig till *behandling för missbruket*, utan att hot om tvångsåtgärder fällt avgörandet. Det som de i sina berättelser beskrivit som avgörande för beslutet var att de ville ha behandling för att kunna ta hand om sina barn. **Hanna** berättar:

Det är ett jättebra behandlingshem i grund och botten. Kalle, min behandlare var skitbra och han gav mej många bra biöar, fick mej att se positivt på allt det här negativa som jag mådde dåligt på. Där var så mycket droger där uppe, så även om man inte ville.- Visst jag gick in med det här: Jag måste klara ungarna. Det vardet enda jag hade i huvudet, så man glömde bort sig själv. Man pratade med dem och de grät, så allt det här existerade hela tiden. En annan försvann i allt det här.

Att tappa fotfästet socialt eller komma igen

Kvinnorna står alla utanför *den öppna arbetsmarknaden*. En fjärdedel av dem försörjer sig genom studier eller beredskapsarbete. För dem ser försörjningssituationen bättre ut än vid skilsmässan från barnen. Vid den tidpunkten var alla beroende av bidrag eller sjukpenning. **Tove** berättar om en utveckling, som vänt i positiv riktning:

Jag ser på mej själv på ett annat sätt nu, att jag kan faktiskt saker. Jag behöver inte ge upp. Det har jag inte kunnat se innan. Då har jag tänkt, det klarar jag inte. Jag har väl lite av det kvar, men jag har förmågan att jag vill lära mej. - Förmågan har jag alltid haft, men jag har inte sett den. När jag sa, att det går bra i skolan, bra på proven, så säger min mor. Ja det har väl alltid varit en begåvning i dej, men du har sovit.

Mammornas vanligaste erfarenhet är däremot beroendet av *bidrag för sin försörjning*. Situationen för dem liknar den de hade vid skilsmässan från barnen. Den främsta skillnaden är att några kvinnor inte längre har hjälp med försörjningen av sina män och att de flesta befinner sig i behandling, eller är hemma arbetslösa. Det gör dem beroende av socialbidrag eller sjukpenning för sin försörjning.

Att ha en *bostad* är en rättighet för mammorna, som var förknippad med att leva tillsammans med sitt barn och gällde alla som inte bodde på behandlingshem. Det blev det däremot inte efter skilsmässan från barnen. Hälften blev under längre eller kortare tid helt *bostadslösa* och därmed helt utlämnade åt olika tillfälliga, ofta förnedrande lösningar att få "tak över huvudet" och mat för dagen. För några handlade det av beroende av destruktiva förhållanden med män. För andra att ständigt flytta runt. **Anja** berättar hur hon hade det tiden efter att hennes första barn blivit omhändertaget:

Det blev mycket mer missbruk efter att de hade tatt Sanna. Då tog jag kanske tre fyra gånger i veckan, men de sista två åren har jag varit drogfri högst 10 dar. Det har varit hela tiden. Det accelererade så in i helvete. Jag blev av med lögenheten. Jag blev vräkt för att jag hade jobbat och hade haft lön. Då menade de, att jag skulle ha sparar och lagt undan pengar till de hyrorna. Jag blev ju av med jobbet, så slutade jag betala hyrorna och blev vräkt. Jag hade ju inga pengar och fick inga på socialen. Jag levde på min lillebror och sålde knark. Jag har inte haft någon fast bostad och inga ordnade förhållanden. Jag har praktiskt taget levt i bilen. Socialen har inte ställt upp för mej och hjälpt med någon lägenhet. - Jag fick inte ha kontakt med Sanna. - Soc tyckte jag var för nedgången. Jag skulle fixa mej själv först.

Vardagslivet - Kommentar

Glimtarna av mammornas vardagsliv efter skilsmässan från barnen har många drag gemensamt med de "Familjer i sönderfall" som Sven Hesse (1988) beskrivit. Mammorna fanns i de flesta fall kvar för sina barn. Hesse fann, att barnen i familjehem i störst utsträckning flyttade hem till föräldrarna, där kontakten varit regelbunden under tiden i familjehemmet. Liksom i Hesses undersökning har de flesta mammorna och färre av papporna bibehållit *kontakten med barnen* efter att de placerats utom hemmet. Mer än hälften av mammorna, som berättar om att de har regelbunden kontakt med sina barn har uttalade planer på att deras barn ska flytta hem igen. Vissa mammors kontakt sammanhänger med missbruket och kan

ibland vara sporadisk, men bara en mamma, Anja har förlorat kontakten med sitt barn. Det är också den mamma som efter omhändertagandet på förlossningen inte haft något utrymme till anknytning till barnet. Kanske har den månad Linda fick tillbringa med barnet under tiden på BB bidragit till att hon behållit kontakten i fortsättningen. Hesse beskriver föräldrarna som "socialt isolerade fastklamrade vid defensiva nätverk" och med "ett stort behov av sociala broar till omgivningen". Deras liv präglas av arbetslöshet, ökat ensamboende, stort antal separationer. "Det är inte bara ett inre sönderfall i familjen, utan också störda relationer mellan familjemedlemmar och omvärlden" (Sid. 153). Att det är "*håliga*" nätverk kring mammorna överensstämmer både med Gunvor Anderssons (1995) beskrivning och vad Hesse funnit. De visar att i mammornas utsatta situation är "blod tjockare än vatten". De viktigaste stödpersonerna är de egna mammorna och systerkonen. För kvinnorna med det "tunnaste" nätverket är deras män de enda de ser som stödpersoner.

Mammorna uttrycker mer kritik än positiva omdömen om socialsekreterare efter skilsmässan från barnen. De befinner sig ofta på *kollisionskurs mot professionella i maktställning*, oberoende om det gäller barnen eller ekonomin. (Jfr. Larsson 1980, Andersson 1995). Hesse beskriver, att trots att det finns en utbyggd formell sektor med t.ex. barnvårdscentral och professionella socialarbetare, så nämns dessa inte som stöd, utan ofta istället "i form av fastlåst motsättning till föräldern".

Vad som inte blivit så tydligt i andra undersökningar som i denna är att behandlare inom olika typer av frivillig *vård verkar i någon mån fylla igen det tomrum ett bristfälligt kontaktnät skapar för mammorna*. Detta är en potential, som sannolikt skulle kunna utnyttjas i mycket större utsträckning än hitintills varit fallet. Ett talande exempel är, hur Tove som helt saknade närstående fick ett "halmstrå" efter skilsmässan från barnet, när en behandlare öppnade dörren för henne till det tidigare behandlingshemmet. Det kan ha varit en bidragande orsak till att hon inte hamnade i liknande situation som de andra mammorna som varit tvångsomhändertagna för sitt missbruk. Misär och tungt missbruk, satte sin prägel på mammornas liv efter skilsmässan från barnen. Som Katja beskrev relationen till socialsekreterarna: "När de tagit barnen är de alla nöjda och belåtna".

Att mammornas önskan att få tillbaka sina bidrar till att de försöker avbryta missbruket framgår av många kvinnors berättelser. Marsha Rosenbaum (1981) ser det av vital betydelse för mammorna att behålla sitt familjeliv och inte äventyra relationen till barnen. Enligt henne är det en optimal situation för att lämna missbrukarlivet. Detta visar både av Hannas och flera andra kvinnors berättelser. Likaså att *tankarna på barnen fungerar som drivkraft att söka behandling*. Det är det främsta motivet för mammor, att söka sig till behandlingshem för kvinnor. (Trulsson 1993). Vid samtal med dem framkom, att ett av de mål de satte främst för sin behandling inte som man kunde förvänta att få hjälp med sitt missbruk, utan att få behandling så att de skulle kunna ta hand om sina barn.

Mat för dagen och en egen bostad är inte längre en självklarhet för mammorna. Både tillgången till ekonomisk försörjning och bostad var en rättighet knuten till moderskapet. Hänsyn till barnen gjorde dem bidragsberättigade, ofta trots att deras missbruk hindrade att uppfylla kraven för socialbidrag. Anjas berättelse speglar många av mammornas kärva sociala villkor, sedan skilsmässan från barnen lett till striktare bedömningar av socialtjänsten. Det är vanligt, att

kvinnorna har förlorat sin bostad. Bostadslöshetens konsekvenser i form av våld och förnedring, har blivit speciellt tydliga för mig i mina samtal med missbrukande kvinnor i behandling. Att sakna bostad eller att hänvisas till ett segregerat boende bland missbrukare är ett av deras stora problem. Det framgår av berättelser om livet ute i missbruk både före och efter att de pga. missbruket skilts från sina barn. (Trulsson 1993, 1996). Konsekvenserna av bostadslöshet är något som verkar ha fått lite uppmärksamhet i samband med insatser från socialtjänsten, i familjer, där barnen omhändertas för samhällsvård. Bristfälliga stödinsatser kan bidra till ökad social misär och att mammorna pga. missbruk för längre eller kortare tid försvinner från sina barn.

Det som präglar många missbrukande kvinnors vardag är avsaknad av bostad och pengar till sin försörjning. De är i bästa fall hänvisade till välvilliga närstående, men ännu oftare till missbrukande män och kriminalitet. Sannolikt är många kvinnor efter skilsmässan från barnen lagligt rätt behandlade, men knappast legitimt, om samhällsföreträdarnas bedömningar och omsorg begränsar sig till barnen och inte innefattar den vuxna mamman eller pappan. Peter Westlund m.fl. (1991) har beträffande omhändertagande av barn pekat på vikten av att se tiden efter omhändertagandet som början på en strategisk uppgift att hjälpa familjen, inte slutresultatet av en utredning. Bristen på stöd, som vissa kvinnor talar om, kan tolkas som att uppgiften i relation till mamman ses som avslutad, när barnen omhändertagits.

I tankarna kring mammans situation går det lätt, att associera till det kvinnoförtryck, som kanske kan ifrågasättas bland kvinnor i allmänhet, men som framstår i kristallklar belysning för många missbrukande kvinnor. Både ett materiellt och sexuellt förtryck ingår ofta inte bara i Anjas, utan också i andra ensamma, missbrukande kvinnors vardag (Jfr. Carlsson m.fl. 1983).

Den "dåliga mamman"

Degraderingen

Att skiljas från sitt barn pga. missbruk innebär för alla mammorna en degradering. De känner sig *stämplade som dåliga mammor*. Att inte klara av den av samhället värderade uppgiften som mamma innebär ett stigma (Goffman 1972). Antingen värjer sig mammorna mot det, eller tar de det till sig. Samhällets syn "kryper innanför huden" och riskerar också bli den egna. För **Sonja** är det en ny upplevelse, att vara stämplad som en "dålig mamma" som pga. missbruk varit tvungen att lämna bort sina barn till pappan. Hon står upp till motvård och säger:

Det är ju ingen som skulle se ner på mej. Nä inte på det som hänt. Jag har ju inte slagit ihjäl någon. Jag har ju inte varit ute och rånat någon. Nä, utan det är sådant här, som dom tycker liksom, det händer. Det är väl nging. Mina vänner eller väninnor säger. Det är ju helt mänskligt det som har hänt. Jag är ju för fan inget monster.

Situationen ser annorlunda ut för Linda. Hon har ett långvarigt missbruk bakom sig och har många gånger upplevt att få lämna barnen ifrån sig. Hon har inte resignerat, men vant sig vid att se sig och bli sedd som missbrukare. Den vetskapen och stämpeln "dålig mamma" försöker hon hantera. Hennes berättelse

handlar också mycket om tankarna på barnen, oron för barnen och hur hon använder sin tid i behandlande samtal för att tala om skilsmässan från barnen. Många av de andra kvinnornas berättelser handlar också om hur de på olika sätt eftersträvar att få samtala omkring sorg, skuld och skam kring skilsmässan från barnen med någon annan människa, men alla har inte gjort det. **Linda** använder väntetiden tills hon får hem sina barn till förberedelse för detta. Hon berättar:

Ta vara på tiden och gör något åt den. Sedan kan det vara för sent. Det jag kan blicka tillbaka på och se hur det varit för mej och mina barn. Det är många år som har gått och jag har fått en del lärdomar. Jag har ju kommit igång med arbete. Både Kent och jag har nu jobbat i ett halv år utan någonting. Vi har skött allting. Jag fick beskedet av socialen: 'Linda tiden går', men det här året kunde de acceptera då. Jag förstår ju på dem, att tiden får inte gå för långt för ungarnas skull. Det är ju bra, att vi vet om detta. Det är viktigt nu att använda tiden till sig själv. Att få använda den bra. Jag har inte lust att föda sju barn för att sedan få dem upplacerade och omhändertagna. Detta måste jag få prata ur mej med någon utomstående. Sitter jag och äller detta med Kent så blir ju han också rent snurrig på mej.

Det är vanligt, att kvinnorna talar om det ständigt vakande öga de känner från omgivningen, framför allt från "socialen". Speciellt påtagligt förefaller detta bli för dem som redan tidigt är stämplade som avvikande. Tove ser det som skilsmässan från barnet var förutbestämd. Hon kände sig bortstött och nedvärderad när sonen blivit omhändertagen. **Tove** berättar:

Socialen gjorde allting värre. De ställde till elände. De gjorde allting värre än det var och sen blev det så. De skulle ha gett mej en chans. I början kändes det som de hade gett mej en chans. Men det som hände var ett återfall, och jag hade haft ett innan, två måste det ha varit som gjorde detta. De tyckte väl, att jag inte var mogen. Jag var en dålig mor. - Det hade hänt ändå. Hade det inte varit jag, så hade de tagit det på Sonny, fadern De hade hittat en anledning. Jag var förvånad, att jag fick ha han så länge som jag fick ha han ändå. De gick på det. Det var min uppväxt. Då kunde de ju ha sett på att det ska inte behöva upprepas, men det gjorde de alltså inte, utan de såg det så, att då skulle Manne få det tryggare för jag skulle bli likadan som mina föräldrar. När fostermamman skulle ta över Manne så helt plötsligt, sa de till mej, när jag var hos Manne. Vad gör du här? Bara för att de ville vara där också. Det kunde de ju ha sagt innan. När de är ska inte du vara här. Så fick jag det i huvudet, att jag fick gå därifrån. Och så sa jag. Det är min själ min son och jag får vara här om jag vill, speciellt om han ska i fosterhem sen. - Jag blev ju jätteledsen. Det är ju min son. Det är för fan inte din iallafall, sa jag till dom. Jag tyckte dom bar sig åt som skiistövlar. Okej, att jag dabbade mej. Det får jag stå för, men att jag inte fick en chans att vara kvar där och vara med honom, utan att jag fick gå därifrån och han blev lämnad ensam. Bara det tyckte jag var skit.

Degraderingen - Kommentar

Även om känslorna vid skilsmässan från barnen var blandade, var det en känsla som genomsyrade alla berättelser om livet efter skilsmässan från barnen, en känsla av förlorat värde, en degradering. Skilsmässan från barnen pga. missbruket, gav för många den slutliga bekräftelsen på stämpeln "dålig mamma", "usel mor". Uttrycken skiftar men är samstämmiga, när mammorna ser på sig själva med omgivningens ögon. Kvinnorna inrättar också efter hand sitt liv efter omgivningens syn på dem som missbrukare (Jfr. Lemert 1967). Sonja ger uttryck för det hon måste värja sig från "Jag är inget monster". Katja uttrycker det: "Folk ser på missbrukare som om dom vore konstiga djur, men vi är ju helt vanliga människor". Linda har vant sig vid tanken och försöker finna strategier både att hantera sitt liv efter skilsmässan och omgivningens syn.

Att *ge upp eller förlora vårdsnaden om barn* är stigmatiserade inte bara för missbrukare, utan för mammor i allmänhet. Helen Rose Fuchs Ebaugh (1988) beskriver samhällets syn på mammor som lämnat ifrån sig eller förlorat vårdsnaden om sina barn. Samhället ser dem som "totalt ansvarslösa, depraverade, omoraliska eller tokiga" (sid. 139). Det svåraste de mammorna har att bemöta är de negativa reaktionerna från vänner och bekanta. De beskrivna negativa reaktionerna talar också de missbrukande mammorna om som ett tungt ok att bära, vilket inbjuder till hemlighetsmakeri och gör det svårt för dem att behålla sin självkänsla sedan de lämnat eller tvingats lämna ifrån sig vården av barnen.

Att barn och missbruk inte hör ihop har tidigare berörts. Det ger ytterligare utrymme för att se ner på en mamma som inte bara förlorar vårdsnaden om barnet utan också missbrukar. Stigmatiseringen får kraftiga uttryck, som innebär både fördömande och strafftänkande. Elisabeth Ettore sätter ord på en samhällssyn beträffande kvinnor och missbruk som inte är unik för England, utan som går att finna uttryck för på många håll i det västerländska samhället. (Ettore 1992)

Om kvinnor ses missbruka, på något sätt sina redan missbrukade kroppar, ses det som värre än för sin manliga motsvarighet. Det beror på att de ses besudla och verkliga vanhelga den heliga symbolen för sitt kvinnliga väsen, sina kroppar som rymmer livmoder och den reproduktiva kraften. Eftersom kvinnokroppen rymmer kvinnans reproduktiva natur, ser drogmissbruk som en attack på kvinnans natur. En missbrukande kvinna är kvintessensen av en syndig kvinna, som besudlar sin kropp med skadliga ämnen. (sid. 10)

Att kvinnan hänvisas till sin privata sfär, dessutom iklädd en slags guddomlighet förknippad med moderskapet, berör Rosmari Eliasson (1976). Det bidrar också till att förstärka kvinnans upphöjdhet. Att fallet från denna upphöjda position blir hårt framgår av mammornas berättelser och är knappast förvånansvärt. Det korta steget för kvinnan från "madonna" till "hora" är en bitter erfarenhet som många missbrukande mammor har fått dela.

Ett uttryck för detta har David Downes och Paul Rock (1992) funnit att medan kvinnor i allmänhet döms till lindrigare straff än män, så döms kvinnor som misslyckats med sitt moderskap hårdare.

Den stämpel som "dålig mamma", som alla kvinnor berör i sina berättelser kan ses som ett "*stigma*" i relation till människor i omgivningen (Jfr. Goffman aa.). Att ha misslyckats i sitt moderskap innebär en djup misskreditering, som blivit synlig i samband med skilsmässan från barnen. I den "moraliska karriär" som följer genomgår självbedömningen olika stadier från att förneka och bagatellisera till att många mammor tar till sig och införlivar omgivningens syn på missbruket som uttryck för en avvikelse. De befinner sig i olika lägen. Sonja känner sig illa berörd och dåligt förankrad i den nya situationen, att efter två myndighetsingripanden utan betänketid lämna över vården av barnen till pappan. Både hon och människor i omgivningen försöker "normalisera" och tona ner betydelsen av det inträffande. För henne är situationen ny, till skillnad från de flesta andra mammorna. Fastän hon bedöms som missbrukare och därmed "dålig mamma" ser hon sig varken som det ena eller det andra. Att som mammorna bli behäftad med ett stigma innebär ett minskat värde och en osäker situation. Kvinnorna hanterar den på olika sätt. Många mammor gör liksom Sonja går till motvårn och uttrycker ilska över att bli sedda som missbrukare och dåliga mammor. Andra intar en mer tillbakahållen försvarsposition. Britten drar sig

undan när hon tagit till sig omgivningens syn på sig själv som en "usel mor". Linda har flera gånger upplevt att skiljas från sina barn och under lång tid hunnit vänja sig vid att bli sedd och införliva bilden av sig som missbrukare. Den försöker hon bearbeta i behandling. Samtidigt lägger hon liksom de flesta kvinnor mycket kraft på att hemlighålla det "skamliga" missbruket för närstående och andra människor i omgivningen. De kvinnor som tagit till sig sitt utanförskap identifierar sig med och refererar till andra kvinnor som befinner sig i liknande situation som de själva. I sina berättelser ger de stort utrymme åt hotet att förlora sina barn eller att redan ha gjort det. De gör jämförelser med vänner som förlorat värden om sina barn, lever sig in i deras situation och talar om gemensamma erfarenheter av utanförskap.

Man kan se mammorna inbegripna i ett samspel med människor i omgivningen och samhället som för tankarna till Howard Beckers (1963/1973) syn på hur en avvikelse sätter sina spår i den enskildes liv. När kvinnorna fått stämpeln missbrukare, vilket också tillskriver dem egenskapen "dålig mamma" påverkas efter hand de flestas självförtroende. Många tar till sig omgivningens syn och blir efter hand allt mer marginaliserade. Kvinnorna som varit i tvångsvård förefaller ha fått sitt utanförskap förstärkt och fler intar en avvaktande försvarsattityd som Britten, än går till motangrepp som Katja. Det alla kvinnor har gemensamt är levnadsvanorna som inte godtas av samhället, försöken att dölja missbruket och gemenskapen med andra i liknande situation. Några har lärt sig sköta det "snyggt" som Hanna säger, andra står som Sonja helt handfallna i en för dem ny situation.

Först när deras missbruk blir officiellt, har de fått på sig stämpeln som "dålig mamma". Vad som kännetecknar den "dåliga mamman" är ingen entydig företeelse handlar enligt Becker (aa.) om de normer som de styrande sätter upp. Alltså handlar det inte bara om hur någon uppför sig, utan *hur människor i omgivningen svarar upp* mot det uppförandet. Att samspelen mellan enskilda mammor och socialsekreterarna kan påverka inriktningen i ett barnavårdsärende visar undersökningar beträffande mammor i liknande situation (t.ex. Andersson 1991, Larsson 1980). Det är också beroende av rådande normer i samhället vid en viss tidpunkt, vilket t.ex. blir synligt genom att andelen frivilliga stödsatser förefaller vara större i de familjer som hade kontakt med socialtjänsten under början och mitten av 1980-talet och att tvångsingripandena enligt LVM varit en insats som tillkommit under åren sedan slutet av 1980-talet. Dessförinnan talar inte någon av kvinnorna om att de varit tvångsomhändertagna. (Jfr. diskussionen i kap 3).

De flesta mammor ser sig sig "sedda över axeln" av människor i omgivningen. Många berättelser ger uttryck för att de också behandlas därefter. Tove som tidigt känt sig stämplad genom sin utsatta barndom, hade sett barnet som en möjlighet till förändring. Hennes berättelse uttrycker liksom många andra mammors, att de känner sig bortstötta och att de förlorat sin plats i samhället och bland närstående sedan de inte längre har hand om sina barn. Det bemötande Tove fick av personalen, när fostermamman hade ersatt henne blev en bekräftelse på detta och lades till tidigare erfarenheter av utanförskap. Hannas livshistoriska berättelse beskriver hur hon känner sig "trampad på" när hennes mamma vänder henne ryggen efter omhändertagandet av barnen. Exempel på motsatt bemötande, respekt i stället för kränkning, finns i berättelserna, även om det är i mindre

omfattning. Något som nämns, är det positiva bemötandet Ninni fick av närstående och socialsekreterare efter att hennes missbruk genom polisingripandet blivit synligt. Kanske är dessa erfarenheter som mammorna talar om också ett uttryck för vad Norman och Jenkins (1972) fann beträffande myndighetspersoners bemötande gentemot föräldrarna till barn i familjehem. Barnen i fattiga familjer placerades i större utsträckning med myndighetsingripanden och föräldrarnas känslor var främst förknippade med nervositet, oro och ilska. Barnen i de mer välbeställda familjerna placerades oftare frivilligt som hjälpinsatser, vilka förknippades med tacksamhet. Det ligger nära till hands att tolka detta som att förståelsen är större för den människa som man delar erfarenheter med än den som man upplever som främmande.

Med stämplingen följer att *den önskade egenskapen mamma och missbrukare, överskuggar* andra både styrkor och svagheter mamman har. Flera undersökningar (T.ex Andersson 1995) visar, att många gånger ses missbruk och sociala problem som liktydigt med att vara en "dålig mamma", utan att barnavårdsutredningen närmare undersöker relationen mellan mamma och barn. Det faller sig därför naturligt att se, att inte alla mammor i likhet med Linda anpassat sig och "normaliserats" in i rollen som "dålig mamma", utan att de som Katja och många med henne fortfarande går till motangrepp. Som Avril Taylor (1993) beskriver det förstärker kvinnorna sitt utanförskap och negativa attityder mot dem genom sitt sätt att skydda sig. De bekräftade den negativa bilden av sig som lögnaktiga och olämpliga som mammor.

Mammornas missbruksutveckling går att känna igen i den "*avvikelsespiral*" som Ted Goldberg (1995) talar om. Några kvinnor satsar på att bryta den nedåtgående spiralen. Att förlora barnen kan för dem bli vändpunkten till att försöka få hjälp med sitt missbruk. Andra går djupare in i ett missbruk som de tappar kontrollen över. Detta kan i förlängningen innebära ett "själv mord" eller för tidig död genom missbruket. Det blir impulsen till ytterligare drogande och att de allt mer försvinner in i drogvärlden. Att döma av mammornas berättelser om upplevelserna i samband med tvångsomhändertagande pga. missbruket verkar det innebära en nedvärdering och ytterligare stigmatisering, som är svår att överbygga. Istället för en start till ett drogfritt liv bidrar tvångsomhändertagandet till ytterligare marginalisering. Speciellt tydligt blir detta om kvinnan efter avslutad vård återvänder till en lika svår social situation som hon lämnade innan vården. Mats Fridell (1996) beskriver, att klienter efter avslutad behandling inom LVM-vård i större utsträckning än inom frivillig vård saknade arbete och bostad. Skulle detta leda till att mamman "försvinner" in i missbruk kan konsekvenserna för relationen till barnet bli allvarliga. Att tvångsvården övergår i frivillig vård ingår i LVM-lagens intentioner. Detta har enligt Fridell (aa.) inte skett i önskvärd omfattning. Detta överensstämmer med vad som framgån av kvinnornas berättelser. Bara ett par av de fem kvinnorna som varit i tvångsvård har fått efterföljande frivilligvård. Denna verkar de två kvinnorna inte ha sett som stigmatiserande, utan har berättat om den i mer positiva ordalag och har kunnat se meningsfulla inslag även om kritik har riktats också mot den.

Tomrummet

Att skiljas från barnen föreföll hos alla mammor skapa ett tomrum. Barnen hade varit följeslagare och fyllt sina mammors vardag. Den dagliga relationen var nu bruten. Någon annan hade tagit över ansvaret för barnet, som för mamman inneburit allt mellan en nära och varm relation till något som störde den egna självständigheten och sinnesfriden. Det blev bokstavligen tomt omkring henne. Sally uttryckte det: "Jag hade bara fyra väggar". Ömsesidigheten i det dagliga livet med en annan, ett litet beroende barn hade kanske varit krävande. Men samtidigt hade barnet också enligt mammornas berättelser, bidragit med värme och närhet, det som många av dem saknat och hade med i sina drömmar, när de väntade barnet. Det uppstod också ett tomrum genom förlusten av den mening och det berättigande som moderskapet givit mammorna. Barnet innebar för många "inträdesbiljetten" in i samhällsgemenskapen. Skilsmässan från barnet upplevdes utifrån den synvinkeln som den slutgiltiga bekräftelsen på utanförskapet. Många mammor kände sig utstötta och ensamma. De var "ingenting" utan barnen. Den situation några mammor valt att gå in i, och andra kastats in i, föreföll skapa starka och svårhanterliga känslor.

Den omedelbara reaktionen och sen

Den omedelbara reaktionen, var som tidigare beskrivits för alla mammor med ett undantag att "döva" sina känslor med missbruk. Däremot hanterade de livet i fortsättningen mycket olika. För några mammor blev det en signal till att *fylla livet med något annat än missbruk*. För Hanna och flera mammor med henne handlade det om att "kirra" sina ungar, vilket också för de flesta mammorna innebar, att de, när missbruket minskade eller upphörde, fick större möjlighet att träffa sina barn. För andra blev det en *skjuts ännu längre in i missbruket*. Det missbruk, som de under tiden med barnen i viss mån hade kunnat kontrollera, accelererade och vissa kvinnor, som såg livet meningslöst utan barnen tog sin tillflykt i missbruket. Detta bidrog till att föra dem ännu längre bort från barnen. Många olika faktorer föreföll enligt deras berättelser styra den väg utvecklingen tog. Var mamman välkommen att upprätthålla kontakten med sitt barn, eller var hon utestängd från den. Fanns någon människa till hands eller var det tomt kring henne efter skilsmässan från barnet. Tog någon tag och hjälpte henne eller sågs hon med förakt och blev hon bortstött. Hade hon kontroll över sin sociala situation, eller var den kaotisk.

Att lämna över till någon annan

Att lämna över ansvaret till någon annan innebär för mamman tomrummet efter barnet och att förlora en roll, en viktig del av sin identitet. Följden blir ett socialt och psykologiskt vacuum. Tydligast blir detta, om mamman ofrivilligt hamnar i situationen och inte själv kan styra utvecklingen. Processen detta handlar om beskrivs av Helen Rose Fuchs Ebaugh (1988). Hon definierar denna som "en persons sociala och psykologiska tillbakadragande i förhållande till samhället eller tidigare meningsfulla roller eller sociala grupper" (sid.10). Tomrummet blev synligast, när det gällde de mammor, som på olika sätt kom i kris i samband med skilsmässan från barnen. Det var de som i sina berättelser kraftigast betonade hur tomt det blev efter barnen och livet med barnen. De

mammor som var lättade efter skilsmässan talar mindre om tomrummet efter barnen.

Saknaden efter barnen och livet med barnen betonas olika av mammorna. Några lägger tonvikt på det sociala tomrum som uppstår, att den dagliga tillvaron förändras, när de inte längre har hand om barnen. Andra mammor talar mest om det psykologiska tomrummet, som uppstår, när den nära relationen till barnet försvinner.

Det sociala tomrummet

Hur den dagliga samvaron och vården av barnet fyllde mammans dagar framgick av många kvinnors berättelser. Moderskapet gav dem en känsla av värde och en plats i samhället. Att förlora uppgiften som mamma innebar för många en ny och svårbemästrad situation. De hade varken den dagliga kontakten med barnet eller de tidigare förväntningarna på sig att ingå i familjen. Möjligheten att se sig betydelsefull, som en bland många mammor hade försvunnit. Det blev tomt innan kvinnorna funnit nya uppgifter och sätt hantera sitt liv. Dessutom var situationen för de flesta oönskad och oacceptabel både för dem själva och människor i omgivningen. Upplevelsen av "att hänga i luften" framstår i skarp dager. Mammorna måste vänja sig vid sitt nya läge och stod sedan inför den krävande uppgiften, att tala om och förklara detta för människor i omgivningen. Hur mammorna lyckats eller misslyckats att hantera den grannliga uppgiften ser olika ut. Det handlar om tillgång till närhet och gemenskap med andra människor, eller om det också hade blivit tomt i förhållande till omgivningen. Människor fanns antingen till hands eller trädde tillbaka.

Katja illustrerar i sin livshistoriska berättelse känslan av *övergivenhet, när hon helt utan närstående lämnats ensam* efter att "mellanbarnen" omhändertagits. Hon fick efter någon vecka skriftligt meddelande från socialsekreteraren om förbudet att besöka barnen. Eftersom hon kände sig kränkt, ville hon inte söka hjälp till sin försörjning. Istället kände hon sig tvingad att söka sig tillbaka till den stad, där hon tidigare bott och be sin före detta man om husrum. Hon har ännu inte efter flera år lyckats anpassa sig till tomrummet efter barnen och sin nya identitet som ex-mamma (Jfr. Fuchs Ebaugh aa). Inte heller klarar hon att ge en ärlig beskrivning för sina närstående av den situation hon befinner sig i med missbruk och upprepad tvångsvård (Jfr. Goffman 1972). Den svårigheten talar också några andra mammor om. **Katja** berättar:

När min bror har besökt mej har det alltid varit grönt. Pyntat och fint och jag har förnekat det här. Jag har inte talat om för honom hur det verkligen är. Jag har förnekat för alla. Tidigare har jag talat om att jag har knarkat. Men ju mer han ställer upp för mej ju svårare har det varit att säga sanningen. Det är ju en skön tillvaro att ta sin tillflykt till. Detta är det jag kan ingenting annat.

Mammor som har "broar" tillbaka till gemenskap kan liksom Katja ge uttryck för det sociala tomrum, som uppstår efter barnen, men gemenskapen med andra människor och kontakter med samhället i övrigt ger öppningar att bemästra sin situation.

Även om det blev tomt omkring Sonja såg det annorlunda ut för henne. Hon befann sig med ena foten i en värld som "femtioårs mamman" med ansvar för

hemmet och barnen och den andra i världen som ensam fränskild kvinna. Arbetslöshetens tristess förgyllde hon med att "ta en öl". Det blev en bidragande orsak till att myndigheterna fick ögonen på henne. Genom ingripande av polis och socialbyrå tvingades hon att lämna över vården av barnen till sin f.d. man. Hon hade uppträtt spritpåverkad och bedömdes inte vara kapabel att ta hand om dem. Hastigt flyttades barnen till pappan. Från att ena dagen ha varit helt ockuperad av att ta hand om sin ettåring och sexåring, befann hon sig plötsligt i en vårdnadstvist. Fadern fick interimistisk vårdnad och socialsekreterarens stöd att motsätta sig Sonjas umgänge. Det pågick tills dess att en advokat ingrep till Sonjas fördel. **Sonja** berättar:

Jag var både chockad och allting och tyckte att allting var helt slut här. Jag visste ju inte hur jag skulle vända mej. Jag visste inte hur jag skulle göra. Jag hade ju ingen att gå till. Jag satt bara här själv. Sedan var ungarna väck och sedan gick jag på kontroll på vårdcentralen för jag var sjuk. - Dom dagarna jag drack till efter ungarna flyttat. Det är ju gjort nu. Det skadar ju ingen för jag hade ju inte barnen här och ingenting. Det är ju mycket man inte visste och det är ju faktiskt rätt tomt ändå. Det ju lite struligt med min kille där. Han vill ju så gärna vara hos mej och jag vill inte det. Men jag vill både ha honom och inte. Han är både snäll och pålitlig. Han ställer upp, men han är inte den rätta personen för mej att ha här och bo med. - Det kom mer och mer kläder hit. Jag har fått säga stopp ett par gånger. Så har han ändå fått stanna kvar här. Men det är ju så lätt, att det är klart du kan ligga över här. Vad fan ska du gå hem för. Jag menar, att jag hade inte ungar och ingenting, satt här själv. Det blir ju rätt så tyst ändå, när han gick och stängde dörren. Då satt man här själv. Ah, det är ju bättre att ha han än ingen. Men så en dag så kom jag till klarhet med det. Nå, jag vill inte.

Tomheten och saknaden efter barnen var stor, speciellt när ettåringen grät och inte ville skiljas från henne efter helger tillsammans. "Det sliter sönder en", berättar Sonja. Trots det, uttrycker hon, att hon har kvar herraväldet över sitt liv. Hon nämner, att stödet av vänner, släktingar och någon behandlare hjälpt henne att klara detta.

Sonja är i en annan situation än de många kvinnor som i bakgrunden bara har missbrukande män, missbrukarkompisar och belastade sociala förhållanden. De kvinnornas berättelser visar, att det är svårare att säga nej till missbruket, när det också hänger ihop med det enda som enligt kvinnorna finns kvar, männen och missbrukarkompisarna. Flera kvinnors berättelser visar den kortare vägen för dem att fastna i ett missbruk.

Det psykologiska tomrummet

De starka känslor de flesta mammorna ger uttryck för kring skilsmässan från barnen handlar också om tomrummet efter den nära relationen till barnet. I det avseendet har berättelserna olika karaktär förefaller beroende på *styrkan i den den tidiga relationen mellan mamma och barn*. Det utrymme barnet upptar i sina mammors berättelser har inte förändrats, när livet efter skilsmässan berörs. De barn som framstod som tydliga personligheter beskrivs på liknande sätt också i de senare berättelserna. (Jfr. Berg-Brodén 1989). De barnen har regelbunden kontakt med mamman, även om missbruket i några fall sporadiskt lägger hinder i vägen. Tydligt är att detta sker trots att det främst är det smärtsamma i mötena med barnen och saknaden efter dem, som beskrivs mer än ljusa episoder. Vad som många mammor beskriver är *sina egna och barnens behov av närhet och kontakt med varandra*.

Något som mammorna upplever besvärande är omväxlande närstående och omväxlande myndighetspersoners brist på förståelse för saknaden både de själva och barnen känner efter varandra. Ofta förbiser människor i omgivningen detta, eller lägger hinder ivägen för den fortsatta kontakten mellan dem och barnen. Hälften av mammorna berättar om sådana förhållanden. Dessa skapar inte bara ilska, utan närmast hatkänslor inför den eller de som inte brytt sig om eller hindrat kontakten.

Sallys berättelse speglar inte bara hennes känslor utan också vad andra mammor givit uttryck för i sina berättelser. Den nära relationen Sally hade med barnet, som hon lämnade till pappan bröts, när hon blev omhändertagen på en tvångsinstitution. Sonja efterlyser större lyhördhet för hennes och barnets behov av fortsatt kontakt. Denna bröts nästan helt tills dess Sallys upprepade rymningsförsök uppmärksamheten på den ohållbara situationen. Sally fick komma till ett LVM-hem för kvinnor "där de förstår hur det är att ha barn". Sally berättar:

När jag hade varit på LVM-hemmet i tre månader träffade jag min son en enda gång. Det tycker jag är mycket slött och det har de fått sota för. Våga göra så en gång till med någon annan mamma. För det kvittar hur dåligt man mår där borta, så piggar man upp tillvaron genom att få träffa sin son. Okej jag kunde sticka bara för att markera för dom. Jag sa till dom, att det är mitt enda sätt att jag ska bli hörd. Ni tror, att jag är den snälla beskedliga ordentliga. Det är jag väl på det viset att jag hjälper till. Jag kan ju inte bara gå där och inte göra något. Vet ni, för att ni har semester och sånt får ni ordna upp detta, för jag är berättigad att träffa han varannan helg. Pappan träffar han alla helger. 'Ja men vi kan inte ordna någon bil. Kan du prata med pappan om det?' - Han kunde inte, efter sin operation. Jag förstod ju han, så jag ville inte bråka. Då menade jag, att det var fel av socialen, för de kunde faktiskt köra upp han, men det hände aldrig någonting och jag var fly förbannad varje gång. Jag såg alltid fram emot att träffa han, men det blev aldrig någonting. Det någonting jag är mycket besviken på dem för och det kommer jag vara i hela mitt liv.

Jag grät varenda natt. Jag skickade kort i stort sett tre gånger i veckan. Det är en fruktansvärd känsla. Man har tappat allting som man har byggt upp. Man känner att allt är borta. Sen att inte folk förstår hur det känns. Tanken är ju hos han varenda jävla dag. Det finns ju inte en stund utan att man tänker på han. Det är ju ändå jag som har fostrat han i tre års tid. Fjärde året är det pappan. Jag fick ha han denna födelsedag. Det var roligt, men det störtade, när han skulle åka hem. Jag började gråta. Han ser det ju

och så säger han: Mamma ledsen? Jag har sagt till pappan att gå med han så fort som möjligt. Då brukar de prata med mej så att jag inte gråter, när jag kommer in på avdelningen. - Hemma har jag

bara fyra väggar, men det är ju ingenting. Och då skiter man i allting till sist, för då tänker man, att det är ingen som bryr sig. Jag kan sitta här och supa ihjäl mej. Såna funderingar får jag ofta hemma. - Sen vill jag ju inte att min son ska må dåligt. Idag gör han det, för att jag inte är hemma, men det är svårt att förklara för en femåring varför jag inte är hemma.

Sallys berättelse visar den känslomässiga närheten till barnet. Den finns kvar trots skilsmässan och är en avgörande händelse inte bara för barnet, utan också för mamman. Om Sally inte får göra sin röst hörd, utan hennes situation och handlingar bedöms utifrån, då ligger det nära till hands att misstolka hennes känslor för sitt barn. En tolkning som enbart tar fast på missbruk och yttre sociala förhållanden, kan leda till uppfattningen, att hon inte längre bryr sig om sitt barn.

Det slående intrycket efter intervjuerna med samtliga mammor, oberoende av vilket utrymme barnet tar i mammans berättelse, är att barnen lever kvar i mammornas medvetande och har sin plats antingen som en viktig person som är

närvarande känslomässigt hos mamman, eller gömmts undan i missbruk, skuld och skam efter misslyckandet som mamma.

Tomrummet - Kommentar

Moderskapet innebar för kvinnorna både att få en meningsfull uppgift att fylla genom att ta hand om sitt barn, möjligheten till en nära relation till barnet och en "inträdesbiljet" till samhällsgemenskapen. Att skiljas från sitt barn skapar hos mammorna ett socialt och psykologiskt vacuum. Den erfarenheten delar de med andra, som ställs eller ställer sig inför ett identitetsbyte, att gå över från en roll till en annan. Den mening och uppgift som var förknippad med barnet och den vardagliga nära relationen, lämnar ett tomrum efter sig. Det blir ett gap mellan två världar. Helene Rose Fuchs Ebaugh (1988) beskriver den sociala processen, som hänger samman med att *lämna signifikanta roller* i sitt liv. Hennes beskrivning går att känna igen i kvinnornas berättelser om livet efter skilsmässan från barnen, även om hennes beskrivning främst handlar om frivilligt rollutträde. Enligt henne är den för många av de här kvinnorna aktuella situationen, med ett ofrivilligt rollutträde, ännu mer svårhanterligt. Känslan handlar om en "vacuum-erfarenhet", att befinna sig i två världar mellan det förflutna och framtiden och inte få fotfäste någonstans. Med den följer *ängslan och rotlöshet, sedan den självklara identiteten fallit bort* och innan en ny identitet har kommit i dess ställe. Mammorna tar till den strategi många av dem tidigare använt för att hantera ängslan och påfrestningar. Missbruket blir för de flesta ett sätt att "döva" sina första överväldigande känslor.

Nästa steg i processen, att börja anta en ny roll i samhället, som innebär, att *förbinda sin tidigare identitet med den nuvarande rollen och presentera denna* för omgivningen innebär svårigheter för mammorna. Det vanliga är att de måste tala om och förklara en roll de själv inte vill ha. Det ger många kvinnor uttryck för. I förlängningen kan det innebära ytterligare belastning som ökar riskerna att fastna i missbruk och därmed större svårigheter att bibehålla kontakten med barnen.

Att tillhöra en annan grupp än sin familj hänger samman med rollbytet. Det innebär *ett ömsesidigt tillbakadragande* och för med sig både mindre förbindelse och mindre krav på inblandning. Att inte längre ha kvar sin självklara plats i familjen innebär svårigheter, speciellt för mamman som traditionellt förväntas ha den sammanhållande rollen. Det blyxtbelyses i de flesta mammornas berättelser.

Med rollbytet följer *möjligheter att ingå i nya grupper*. Hur detta tar form och vilken riktning förändringsprocessen tar ser olika ut. För många mammor blir det upptakten till att försöka förändra sitt liv, för andra blir det en förevändning eller möjlighet att försvinna ännu längre in i missbruket. Fuchs Ebaugh påpekar, att möjligheten att finna en ny social identitet underlättas av att ha närstående personer omkring sig, tillgång till arbete och fritidssysselsättning. Det gäller också de kvinnor som har en social förankring. Situationen ser annorlunda ut för de kvinnor som saknar en sådan. Missbrukande mammor befinner sig ofta utanför arbetsmarknaden har haft vården av hem och barn som en huvuduppgift som de förlorat. De tvingas också leva med skuldkänslor för att inte ha levt upp till modersidealet. (Jfr. Rosenbaum 1981). För dem kan sådana minus-poster bli en "bro" som innebär en "skjuts tillbaka i missbruket". Detta var vanligt t.ex. för

kvinnorna i Avril Taylors undersökning (1993) liksom för nästan hälften av de här aktuella mammorna. Deras berättelser visar olika livsvillkor. För några kvinnor handlar det om konsekvenserna av att efter skilsmässan ha tappat sin sociala förankring. Kvar finns kanske andra i marginalen, kompisarna i missbrukarvärlden, medan närstående och samhällsrepresentanter har dragit sig tillbaka. För andra kvinnor finns "gångbara broar" till en fortsatt relation till barnen och till samhället genom att de har människors stöd och social förankring, åtminstone i form av bostad, tryggad ekonomi och ibland av behandlingsinsatser. Här har det också en avgörande betydelse om mamman är välkommen att upprätthålla kontakten med sitt barn, eller om hon är utestängd från den.

För en bibehållen kontakt mellan föräldrar och barn krävs att många av de "pusselbitar", som nämnts passar samman. Relationen mellan barn, föräldrar och fosterföräldrar är, vad jag valt att kalla "det onämnbare dramat", som berörs i nästa avsnitt.

Det onämnbare dramat

Vad som hände efter skilsmässan förefaller ha levt ett tyst, skamfyllt liv. Det var "det onämnbare dramat" mellan mamman och den eller de som tog över efter henne. För många mammor verkar detta ha förbigåtts med tystnad. Det är ett stigma som de här mammorna har gemensamt med mammor som ger upp vårdnaden av sina barn och något som människor i omgivningen att undviker eller kringgår att tala om (Jfr. Fuchs Ebaugh 1988). "Den dåliga mamman", som pga. sitt missbruk inte längre har kvar sitt barn förefaller av mammornas berättelser att döma, ha sin egen osäkerhet, skam och skuld som hindrar henne att benämna "det onämnbare". Några kvinnor, som har närstående, ibland behandlare, som de vågar tala med, har inte stängt in sina upplevelser i droger eller tystnad. De har kunnat benämna det som förefaller vara bland de svåraste upplevelserna i deras liv. För andra finns dessa kvar som en hotfull skugga, som de och människor i deras omgivning undviker att närma sig. Men spännvidden är stor mellan Madde, som tycker det är "lite skämsigt" och Britten som blir deprimerad, när hon tänker på skilsmässan från dottern och ser sig som "en usel mor". Den ena kvinnan har kunnat tala om skilsmässan från barnen under sin tid i behandling och har haft regelbunden kontakt med dem. Den andra kvinnan har först efter flera år av tystnad, missbruk, och upprepad tvångsvård börjat beröra känslorna inför skilsmässan från barnet. Hon har också brutit kontakten med barnet under långa perioder av missbruk. Hon beskriver hur hon först sista tiden, då hon frivilligt sökt sig till behandling kunnat känna smärta, gråta och längtan efter att få en närmare kontakt med sitt barn.

Skilsmässan innebär för mammorna att *ständigt underordna sig den som som ska "öppna dörren" till barnet*. Det handlar enligt många kvinnors berättelser om en känsla av maktlöshet och beroende av motpartens välvilja. Det kan röra sig om barnens pappa, släktingar, eller fosterföräldrar. Hur huvudpersonerna spelar sina roller i det dramat är ett viktigt led i hur barnets och mammans kontakt med varandra ska se ut i fortsättningen. Ett respektfullt eller nedvärderande bemötande påverkar hur mamman klarar av sin kontakt med barnet. Det är svårt för mammorna att inte längre fritt kunna träffa sitt barn. Istället är de tvingade att anpassa sig till den som har hand om barnet. Den frustration det skapar hos många

mammor är som en "låga som skruvas upp och ner" i takt med hur relationen mellan dem och barnet är och hur denna respekteras av den eller de som har hand om barnet.

I jämförelse med tiden då kvinnorna väntade barn ser samspelet med människor i omgivningen annorlunda ut. Både mamman och de som fanns omkring henne kunde i det väntade barnet se ett hopp och nya möjligheter. Det gällde både närstående och olika representanter för samhället, som kom i kontakt med henne. Även om konfrontationer förekom, var det mer mötet mellan kvinnan som mamma och människor i omgivningen som satte sin prägel på kvinnornas berättelser. De flesta av dem hade någon närstående, i de flesta fall mödravården och ibland andra samhällsrepresentanter, som gav stöd. Efter skilsmässan från barnet hade förhoppningarna grusats. Mammorna har genomgående blivit mer isolerade än de var innan. Många mammor talar om erfarenheter av att närstående och olika samhällsrepresentanter har kritiskt granskat dem och ibland tar barnets parti mot henne som mamma (Jfr. Taylor 1993, Tracy 1994). När mamman känner sig utanför och människor i omgivningen tar avstånd förefaller det ofta få till resultat, att det *inte handlar om ett möte utan om krockar och konfrontationer* som sätter sin prägel på samspelet med människor i omgivningen.

Barnens pappor och släktingar

I några fall har papporna tagit över vårdnaden. Det har varit drogfria pappor. Papporna som lever skilda från barnen har samtliga missbruksproblem. *De har i mindre utsträckning än mammorna fullföljt kontakten med sina barn.* En fjärdel av papporna har enligt mammorna helt saknat kontakt med barnen, en av dem bröt kontakten efter barnets första månader.

Mammorna anser att *barnen som bor hos sina pappor har det bra.* Med undantag av Sonja, som är kritisk till hur pappan och hans nya fru tar hand om barnen, berör deras berättelser om barnen mer bra saker än kritik mot pappan. Däremot förekommer mer kommentarer om "strul" i den egna relationen till pappan. *Triangeln mamma - pappa - barn är i de flesta fall bruten, även om den finns kvar känslomässigt för några, t.ex Sally.* Hon känner sig respekterad och fortfarande betydelsefull för man och barn. Det präglar beskrivningen av kontakten dem emellan. Sally berättar:

Jag får träffa han när jag vill och sen att jag har honom varannan helg. Han är väldigt snäll på det viset. Vi kan hitta på saker och han har ju varit schysst sen också. Han har hämtat mej och vi har kört och badat och vi har varit och tittat på olika platser. Vi kan ju diskutera saker och ting, men det är jobbigt ändå i och med att man har separerat. Han vill ha tillbaka mej, men jag har sagt att det får vara vilande för jag orkar inte. Jag känner att det går inte att bo ihop under tiden jag bearbetar mej själv. Det är det enda jag kan satsa på. Jag tänker ju inte heller på att skaffa någon annan. Jag tänker mest på min son egentligen och att få ha umgänge med han så mycket som möjligt, för han behöver ju mej just i den här åldern.

För de flesta mammorna är det inte kritiken mot de människor som finns omkring, som de ger uttryck för i sina berättelser, utan snarare är det *känslan av underläge, utanförskap och lite makt att påverka sitt barns situation*, när man kommer in som "ex-mamma". Det gäller också de två mammor som har barn i släktinghem. Både Ninni som har barnet hos sin bror och Pia, som har det hos svärföräldrarna,

tycker att barnet har det bra, men känner sig utanför, beroende av släktingarnas välvilja. Samtidigt talar deras berättelser om en tidigare kontakt som fungerat. Denna förefaller bidra till en mer nyanserad beskrivning av en ibland påfrestande, men mer ömsesidig relation, än vad som kommer till uttryck i beskrivningar som handlar "vanliga" familjehem, där mammorna på liknande sätt upplever utanförskap. Den som vårdar barnet befinner sig inne i samhället i gemenskapen och mamman känner utanförskap (Jfr. Lugones och Spelman 1983). **Britten** berättar om kontakten mellan henne och flickans pappa:

Han har ju henne och jag tycker ju att han är sträng ibland emot henne. Han kräver lite mycket, att hon ska kunna en massa saker som jag tycker hon är för liten för. Jag har ju jobbat med barn, så jag vet ju, att man ska komma bit för bit. Jag kan ju bli väldigt irriterad på honom, men ofta visar jag inte det. Jag har svårt för det. Jag har ju det här, att det är ju han som har hand om henne och det är jag som är utanför. Det sitter ju i mej, att han har ansvaret. Jag känner det som att jag inte kan komma och

protestera, för då kanske han säger, att 'det är jag som har henne'. Så känner jag det.

Mammornas känsla av *utanförskap, skam och rädsla kan*, som Britten berättelse visar, *förhindra en dialog med den som har hand om barnet* och medföra att mammans erfarenheter efter tiden tillsammans med barnet inte tas till vara. Barnet kan inte dra nytta både av föräldrarnas och andra vårdarens nära kontakt, uppmärksamhet och stöd (Jfr. Andersson, 1995).

När mammorna talar om *släktingarna*, som har hand om barnen, förefaller avståndet inte vara så stort. Det liknar mer ordvalen de använder beträffande kontakten med papporna, som har hand om barnen. Det handlar inte om ytterligheter, "svart" eller "vitt", som när det gäller traditionella familjehem. Berättelserna om de familjehemmen speglar avsaknaden av en tidigare relation, som nyanserar lovorden och och tonar ned kritiken med dess botten i utanförskap och maktlöshet.

Barn i familjehem

Mammorna beskriver känslan av att ha hamnat vid sidan om sedan de skilts från barnen. Avståndet till människor i omgivningen verkar större och kommer främst till uttryck i beskrivningarna av samspelet med socialsekreterare och fosterföräldrar. Berättelserna *handlar oftare om krockar än möten med fosterföräldrar och socialsekreterare*. Mer än hälften av mammorna hade sina barn placerade i familjehem, där de inte tidigare kände fosterföräldrarna. I samtliga familjer hade barnen blivit omhändertagna med tvång, vilket kan ha försvårat kontakterna både med fosterföräldrarna och socialsekreterarna.

De flesta mammorna tyckte, att *barnen hade det bra i familjehemmet*. Några mammor var odelat positiva, men tveksamhet förekommer i en del fall, att barnen fått dela fosterföräldrarnas uppmärksamhet med annat. Det framkom t.ex. när Hanna i sin livshistoriska berättelse beskriver hur hon tyckte arbetet på fosterfamiljens gård tog överhanden över barnen. Några mammor med erfarenheter av flera familjehem uttryckte starka känslor antingen för eller emot olika hem.

Det meningarna skilde sig om var främst hur mammorna själva ansåg att de blivit bemötta i familjehemmet. De berättade om att de uppskattade, när de blev mötta med respekt och kände, att fosterföräldrarna satte värde på dem som personer. I familjehemmet fanns inte förutfattade meningar som fick dem att känna sig som dåliga mammor. De kände sig välkomna, när de träffade barnen.

Det som väckte kritiska, närmast hatkänslor var, när mammorna kände sig nedvärderade och respektlöst bemötta. Enligt berättelserna ville de fosterföräldrarna ta över barnet och utestängde mamman från kontakten. Mammorna kände sig också stämplade som dåliga mammor, redan innan fosterföräldrarna hunnit att skaffa sig en egen bild av dem som personer. I detta sammanhang, talade mammorna om att socialsekreterarna genomgående delade uppfattning med fosterföräldrarna.

Mellan de olika berättelserna gick det att känna igen vad som väckte både positiva och negativa känslor gentemot fosterföräldrarna. **Katja** sätter detta på sin spets, när hon berättar hur hon blivit bemött i barnens olika familjehem och av socialtjänsten:

Den bästa kontakten finns i familjen, där Tony vistas. Familjen där säger när jag kommer: 'Det är mamma Katja som kommer'. Jag känner mej riktigt välkommen. Jag är tillsammans med Tony i och omkring hemmet. Det känns lugnast så, eftersom Tony känner sej mest hemma där. Familjehemmet med mina tre barn har jag dålig kontakt med. De försöker knäcka barnen och låter dem inte glömma vad de har varit med om. Den äldste av dessa tre barn bodde hemma hos mej tills han var 8 år. De ska gå i gruppterapi, samtalsterapi och barnterapi. Ja, jag vet inte allt de ska delta i. Barnen får inte en chans att komma ihåg det som var positivt tillsammans med mej. Så fort jag får ett återfall, då är familjen jättesnabb med att informera barnen om detta. När jag besöker dem, då är fostermamman med hela tiden, varenda sekund. Det är jättejobbigt. Vad gäller nioåringen så har de inte kunnat knäcka honom och han visar öppet, att jag är hans mamma. Då har de dragit in besöken, så jag träffar honom en gång per år. Detta gör att de två andra barnen kommer hem och berättar: 'Vi har träffat mamma, men det har inte du'. När jag berättar detta för socialförvaltningen får jag svaret, att det har inte jag med att göra, för det är de som har ansvaret för barnen. Jag har överklagat, men det verkar inte vara någon idé för de känner dem som sitter i nämnderna där och får på så sätt sin vilja fram.

Det är den socialförvaltningen som ställer till problem för mej och mitt umgänge med barnen. Den andra socialförvaltningen är helt justa mot mej. Skillnaden är som dag och natt. De där nere håller sej borta och jag har på det sättet missat ungefär hälften av de besök jag har rätt till. Jag har inte kunnat få kontakt med socialsekreterarna. De svarar inte i telefonen. Jag får höra, att jag är aggressiv och farlig för barnen. Jag har ett förfärligt humör och det har jag när det gäller mina barn. Jag får aldrig prata i telefon med barnen. Jag har i fyra års tid ringt varje lördag. Det är konstiga samtal och väldigt dämpad ton. Fostermamman står bredvid de få gånger jag fått prata med barnen. Min nioåring tror jag skulle kunna göra vad som helst för att få komma hem igen. Han vågar aldrig klä det i ord, men man ser ju på barnen vad de tänker. Han fullkomligt åter upp mej, när jag kommer på besök. - Om jag ser till hemmet, där han finns, så vill dessa fosterföräldrar äga barnen. Jag testade dem en gång med att säga: 'Ni får adoptera barnen', men det var de inte intresserade av. Då fick de ju ingen ersättning längre. Fostermamman säger om min elvåring, att han är lik hennes släkt. Hon önskar, att det vore hennes barn. Själva fostermamman barn. Hon har alltid haft fosterbarn, som har stannat kvar hos henne. Placeringen har aldrig tagits bort. Det andra fosterhemmet är vana vid korttidsplaceringar. De är mer vana att dela med sej. De har större vana att föräldrar finns med i bilden. De är inte främmande för tanken att jag får hem Tony en vacker dag.

I Katjas berättelse framgår tydligt skillnaden mellan hur kontakten mellan mamma och barn uppmuntras i den ena familjen och gör det lätt för mamma och barn att träffas. I den andra förefaller, av berättelsen att döma, kontakten närmast att

motarbetas, Socialsekreteraren och fosterföräldrarna företräder gemensam linje, sannolikt utifrån bedömningen att de arbetar i barnets intresse. Vad som riskerar att förbises är den *svårösta lojalitetskonflikten för barnen* mellan föräldrar och fosterföräldrar. I den situationen kan barnen få svårt att att visa sina känslor.

Korta avbrutna placeringar i familjehem är inte vanliga för de här små barnen. Tove är den enda av mammorna, som tvingats uppleva att hennes barn omplaceras. Däremot visar mammornas egen historia, att detta varit en verklighet för en tredjedel av dem. Ingen av de mammorna fick stanna i sitt ursprungliga familjehem, utan fick uppleva fyra eller fler placeringar. Tove själv liksom de flesta av mammorna började sina uppbrott från familjehemmen i skolåldern. Hon kan inte hålla räkningen på alla de sju till åtta olika familjehemmen, men över henne vilar en hotfull skugga, att historien ska upprepas. Det innebär, att kämpa för att sonen inte ska få återuppleva det hon själv gjort: "Jag hoppas han slipper samma helvete, och det ska jag försöka se till. Han ska hela tiden vara glad att jag finns, men det börjar ju bra".

Manne som är fem år är i sitt tredje familjehem. För ett år sedan upptäckte Tove, att fostermamman missbrukade. Efter hennes anmälan omplacerades han till en jourfamilj, för att sedan komma till sitt nuvarande familjehem. Tove berättar om kontakten med sonen genom åren, sedan han tio månader gammal omhändertogs:

I början tyckte jag det var okej. Jag tyckte ju de var unga och hade barn och hade ett hus och han hade det bra i trädgården. Sen blev det allt oftare, att de inte var hemma när jag kom. Då hade den någon annan där som passade. Hon var allt oftare borta i alla fall och sedan helt plötsligt separerade de. Det var hon som flyttade. Han var mest hos fostermamman. Där var det väl inte så roligt, för vad jag begrep, så var det att han fick vara inne. Han sa, att hon sover alltid och han var väldigt mån om när jag var där. Speciellt sista perioden, att han ville med mej hem. Uh, det gjorde ont i hjärtat att säga; 'Nej, du får bli kvar här'. Jag hade lust att bara ta han. Det säger ju sej självt, men så får man ju inte göra. I början blundade jag. Jag tänkte att socialen har sagt, att de kan ta hand om honom bättre och de har väl gjort det, så jag lyssnade inte på det örat, när t.ex. min man sa, att det var något skumt. Nej, nej, det är ju hur bra som helst, för de har undersökt det så noga. Jag försökte försvara dem istället.

Till slut gick det alltså inte, utan jag anmälde, att jag hittat en spruta. - Det gick så snabbt. De åkte och tog honom på dagiset. Hur Manne reagerade. Det hörde jag av jourfamiljen. Först hade han ju värk i tänderna och när han grät, då så frågade han hela tiden, när jag kom och när han var ledsen på natten, för han sa, att han hade ont i tänderna. Sen var det väl, att han längtade. Då var det mej han ropade på. Han pratar ju aldrig om fostermamman. Jag kom till jourfamiljen helgen efter, och då fick jag ta med han ut på en lång promenad och så åkte vi och handlade kläder, men det hade socialen sen sagt, att det fick jag inte alls det, utan jag fick vara på lekplatsen, så de hade översyn över mej, ungefär som om jag skulle kidnappa honom. Familjen hade ju tänkt, att jag kunde åka ner till stan någon gång med han, men det ändrade de ju på då. Annars tyckte de, att de var konstiga, socialförvaltningen. Hon tyckte det var jättekonstigt, att de mot min vilja sedan pla cerade honom i den andra familjen. - Föräldrarna i jourfamiljen gjorde klart för honom, att här ska han inte vara. De var utlänningar. Mycket rara var de. Där var det mer klart. Jag har följt honom där också. Där talade han om för dem, att 'Jag har faktiskt en mamma. Här är min mamma.' Den andra fostermamman hälsade inte på. En gång tror jag hon var där, sen ingenting.

Jag tycker Manne behöver barn i familjen och det tycker inte socialförvaltningen, utan de påstår, att han ska inte ha någon konkurrens och han behöver vara själv. Socialen vill inte han ska gå i förskola för det är för tidigt, men nu har fostermamman tagit honom till en öppen förskola. Hon har visst fått utskällning av socialen för det. - Det är en konstig känsla. Hon släpper mej aldrig

med honom själv. Jag har ingen chans att vara själv med honom, utan hon ska vara med överallt och hela tiden, när han pratar med mej och vill vara med mej, så försöker hon förklara: 'Ja så gör han alltid'. Jag tror hon tycker det är lite jobbigt, när jag kommer. Hon märker, att han vill sitta i mitt knä och följa med mej hem.

Toves berättelse visar tydligt, vilken betydelse det har för barnet att den biologiska föräldern finns kvar, även sedan samhället tagit över vården. Det ligger nära till hands att ställa sig frågan, vem som funnits som fast punkt för Manne, om mamman inte funnits i bakgrunden. Andra tankegångar som infinner sig. Hade missförhållandena i familjehemmet upptäckts utan någon närståendes insyn? Hur ska samhället bäst klara den grannliga uppgiften, att ta över ett barn? Skulle man i större utsträckning före och efter placering i familjehem kunna förebygga skilsmässa mellan barn och föräldrar? Hur skall en delad omsorg mellan föräldrar och fosterföräldrar tillgodoseas så att bägge parter resurser tas till vara?

Frågorna som kan ställas är många. Att ta ställning till vem, som är "den goda" och vem som är "den dåliga" modern" och vad som är bäst för barnet blir mindre enkel att besvara, när också mammorna gör sina röster hörda. Tanken går osökt till Berthold Brechts drama om "Den kaukasiska kriticirkeln" (Brecht 1955). Det dramat får tala för sig själv och belysa de missbrukande mammornas berättelser om livet efter skilsmässan från barnen. Katja och Tove blir de som förmedlat en essens av många kvinnors berättelser.

Den rätta modern

I historien om *kriticirkelprovet* knyter Brecht an till dels till en kinesisk 1300-tals saga, och dels till Bibelns berättelse om den vise kung Salomo och hans dom mellan två kvinnor, som båda gör anspråk på ett barn. Brechts beskrivning av dramat som utspelas mellan två kvinnor förmedlar en otidsenlig djupare visdom om vad som är gott och vad som är dåligt. Den kan vara värd att ta tillvara och kan ställas bredvid domar och ställningstaganden, tillkomna i den nu rådande tidsandan, många gånger hastiga beslut grundade på det mest synliga (Jfr. Sunesson 1981). Kulturen och det speciella historiska sammanhanget gör, att vem som betraktas som den "den goda modern" är något relativt. Beslut och bedömningar blir däremot fasta och får långsiktiga verkningar i enskilda människors liv, ofta utan att det mångtydiga underlaget sätts under lupp.

Dramat "Den kaukasiska kriticirkeln" handlar om "fastställandet av den rätta modern genom det berömda provet med en kriticirkele" (sid. 244). Domaren anställer ett prov. En cirkel ritas med krita på marken. Två kvinnor, en mor och en kvinna som fostrat barnet, gör båda anspråk på detta. Kvinnorna får tillsägelse att ställa sig bredvid cirkeln och barnet i dess mitt. De uppmanas: "Ta barnet i handen! Den rätta modern är den som har kraft att dra till sig barnet ur cirkeln". (sid. 260) Den ena kvinnan drar till sig barnet. Den andra står där som bedövad. Hon tillfrågas av domaren, varför hon inte drog. Hon svarar, att hon inte höll fast honom och ber att hon ska få behålla honom "tills han kan alla orden". Kvinnorna uppmanas att göra provet en gång till, så att det ska bli slutgiltigt. Återigen drar den ena kvinnan barnet till sig och den andra kvinnan ger efter. Hon säger förtvivlad: "Jag har uppfostrat det. Ska jag slita sönder det? Det kan jag inte." (sid. 261). Domaren gav sitt utslag. Den kvinna som inte ville slita sönder barnet, var "den rätta modern".

Det onämbara dramat - Kommentar

Att vara skild från barnen pga. missbruk gör mammans misslyckande som mamma officiellt. Mammorna ger många exempel på att de både betraktas som "den dåliga modern". och ser sig med omgivningens ögon. Det präglar mötet med människor i omgivningen. Det är vanligt, att mamman försöker dölja både misslyckandet för andra ibland för sig själv (Jfr. Goffman 1972). Det leder till att det som händer efter *skilsmässan från barnen blir "det onämbara"*. Kvinnornas genomgående stora behov att tala om barnen och skilsmässan från barnen satte sina spår i själva undersökningen. Genomgående var de intervjuade kvinnorna välvilliga till att bli tillfrågade om sin enligt många mammor förbisedda och bortglömda roll som mamma. De uppskattade att deras uppfattning i egenskap av mamma ansågs betydelsefull. Det tolkar jag som tecken på moderskapets betydelse för kvinnorna. Många intervjuer präglades av mammornas behov av att prata av sig det som blivit deras hemlighet. Det som aktualiserades var närmast ett etiskt problem, att efter ett par intervjuer lämna kvinnor med ett många gånger oförlöst behov att tala med någon om sina livsavgörande och oftast smärtsamma upplevelser. Möjligheterna att tala om skilsmässan ser olika ut. Många mammor har kunnat tala med människor i sin omgivning, både närstående och behandlare, men för nästan hälften av dem har det varit ett ämne som de säger, att de kringgått eller inte tillfrågats om. Gemensamt för de senare kvinnorna är att de varit tvångsomhändertagna pga. sitt missbruk. Det ligger nära till hands att fråga sig, om *tvångsomhändertagandet innebär en pålagring till misslyckandet som mamma som gör kvinnan extra vaksam*, så att hon inte vill tala även om öppningar till detta ges. Mats Fridell (1996, sid. 355) berör detta dilemma för klienter i LVM-vård med att konstatera att de är "en grupp som helt tvingats in i behandling. Därför kan dessa personer antas vara ytterst motståndskraftiga mot påverkan." Min reflektion tillkommer, att steget kan vara ännu längre till att anförtro och bearbeta sina svåra upplevelser i en relation som står under inflytande av ett tvångsingripande.

Mammorna talade om de förtfattade meningarna, som för dem betydde, att de inte respekterades. Kanske ses kvinnan inte bara utifrån den hon är i mötet med omgivningen, utan med en barlast av tidigare problem och trassliga sociala förhållanden. Kanske är det bidragande orsak till mammornas ibland svårhanterliga möten med fosterföräldrar och socialsekreterare och att när de här mammorna frivilligt lämnat ifrån sig barnen har det varit liktydigt med att överlåta ansvaret till papporna eller släktingar, som de haft en relation till innan. "Vanliga" familjehem förefaller ha upplevts som mer främmande. Avril Taylor (1993) talar om missbrukande mammor, som i liknande situation vände sig till släktingar. En bidragande orsak för dem var att undvika inblandning av socialvården, som de var kritiska emot. Liksom flera av de här aktuella mammorna tyckte de, att socialarbetarna inte såg dem som individer, utan som en i raden av missbrukande mammor som misskött sina barn. I sin maktlöshet utvecklade de ett uppförande som förstärkte den negativa bilden av dem. De tyckte det inte lönade sig vad de än gjorde, eftersom de redan stämplats som dåliga mammor. Inte bara Katjas, utan flera andra mammors kollisionkurs gentemot socialförvaltningen och familjehemmen visar hur ett sådant samspel eller brist på samspel med ömsesidig rädsla och främlingskap kan förstärka känslan av utanförskap. På motsvarande sätt kan några exempel på förtroende för

socialsekreterarna och fosterföräldrarna på ge öppningar till att hitta tillbaka till närstående och finna en plats i samhället.

Det vanliga förhållandet, att *föräldrarna socialt och ekonomiskt och kulturellt lever under olika villkor jämfört med fosterföräldrar och socialsekreterare*. De båda parterna befinner sig på olika sidor i samhället (Holm 1993, Lugones och Spelman 1983). *Att ha sitt barn i en familj utanför sin krets av närstående*, innebär för mamman att vara beroende av fosterfamiljen. I ännu större utsträckning än släktingfamiljen accentureras fosterfamiljen som samhällsrepresentant, som för att få sin utkomst har flera lojaliteter i förhållande till barnet, dess föräldrar och till samhället. Relationerna mellan mammor och samhällsföreträdare med olika klasstillhörighet berörs av Brenda Smith (1991). Hon talar om att majoriteten av fosterbarnen kommer från socialt handikappade och stigmatiserade familjer med främst ensamstående mammor. Deras barn tas om hand av fostermammor från välbeställda arbetarfamiljer och handleds av socialarbetare från medelklassen. I det utgångsläget ligger det nära till hands att en fostermamma som vill visa att hon arbetar av kärlek och inte för pengar utgår från att hon ska ersätta den biologiska mamman, istället för att ge mamman stöd och ha ett delat ansvar för barnet. Med det utgångsläget har Smith varit med om att utveckla metoder för att överbrygga de problemen och verka för delat ansvar mellan föräldrar och fosterföräldrar. Toves berättelse om mötet mellan henne, som stora delar av livet bott bland missbrukare i olika stora städer och fostermamman som är lantbrukarhustru på landet speglar flera mammors berättelser om avståndet mellan de kulturer de själva och fosterföräldrarna tillhör. Mötet dem emellan präglas av att bägge parter är osäkra på varandra och ibland kanske tom. rädda.

Den vårdideologiska hållningen hos socialsekreterarna, att enligt mammornas utsagor luta åt antingen att ge stöd åt kontakt mellan barn och föräldrar eller att förbise, ibland förhindra denna, verkar påverka fosterföräldrarna. När man ser likheterna i flera fosterföräldrars och socialsekreterares uppfattning och förhållningssätt, blir intrycket, att socialsekreterarnas hållning kan ha stort inflytande. Det är lätt att stämma in i Gunvor Anderssons (1995) beskrivning, att socialarbetaren har en nyckelroll som förbindelselänk mellan mammor och fostermammor. Det talar för den enskilde socialarbetarens ansvar för hur utvecklingen av relationen mellan föräldrar och fosterföräldrar blir. Indirekt handlar det om ett ansvar för barnet. Katjas och flera mammors olika berättelser blixtbelyser den *vårdideologiska skillnaden* som skär genom fosterbarnsvården. Följden kan bli antingen att återförening underlättas, eller att förhindrad kontakt i förlängningen leder till permanenta placeringar.

Mötet mellan mamman, fosterföräldrarna och socialtjänsten handlar inte bara om ett möte människa mot människa, utan som berördes i kapitel 2, om det historiska och kulturella sammanhanget som sätter sin prägel på detta. Det ständiga växelspelet pågår mellan rådande teoretisk inriktning, samhället och hur den enskilda människan uppfattar sin värld. (Jfr. Brante 1980) Detta har under de sista decennierna blivit speciellt tydligt inom familjehemsvården. Där har en livlig vårdideologisk debatt pågått med olika teoretiska förtecken. Denna har i sin tur satt sin prägel på vårdinriktningen samhället och fått sitt genomslag i lagstiftningen.

Om man utgår från mammornas berättelser förefaller däremot kontroversen mellan *olika vårdideologiska synsätt leva sitt tysta liv i vardagen, både på socialbyrå och i familjehemmen*. Synsättet som socialsekreteraren och fosterföräldern företräder lämnar spår, som att döma av mammornas berättelser präglar deras förhållningssätt. Antingen går socialsekreterare och fosterföräldrar föräldrarna till mötes beträffande kontakten med barnen eller också förbiser och hindrar de den. Spännvidden verkar stor mellan de olika förhållningssätten som sätter sin prägel på mötet med föräldrarna. Samma mamma kan som Katja jämföra olika familjehem och socialsekreterare med varandra. Den ena parten kan företräda ett behovsorienterat och den andra ett relationsorienterat synsätt. Sven Hessle (1988) beskriver de olika vårdideologiska inriktningarna:

Behovslinjens företrädare väljer ut fosterhem i först hand utifrån deras möjlighet att fungera psykologiskt och socialt stabilt på lång sikt för fosterbarnet. Barnet ska 'rota sig' där under en lång initialfas utan för anpassningen störande kontakter med sin ursprungsfamilj. Relationslinjens förespråkare väljer ut fosterhem i första hand efter deras vilja och förmåga att samarbeta med barnets ursprungsfamilj utifrån deras gemensamma uppgift att barnet ska återvända. En tät och regelbunden kontakt förutsätts mellan fosterhem och ursprungsfamilj. (sid 33)

Gunvor Andersson (1995) har belyst den bakomliggande teoribildningen. Hon visar hur den officiella relationsorienterade inriktningen, som kommer till uttryck i lagstiftningen inte alltid slagit igenom i det sociala arbetet. De båda synsätten blir här synliga i samspelet mellan mamman, fosterföräldrarna och socialsekreterarna.

Barnen är levande i många mammors berättelser, som också beskriver det ömsesidiga behovet av kontakt. Mammorna ger kraftfulla beskrivningar om barnens reaktioner, som när Katja säger: "Han fullkomligt äter upp mej" om sonen. "Den Kaukasiska Kritcirkeln" handlar om att som god mor inte slita sönder ett barn mellan två parter. Forskare, som företräder en relationsorienterad syn på barn och föräldrar, och studerat barnens reaktioner på skilsmässan från sina föräldrar har tillfört kunskap som är tillämplig på de här mammornas erfarenheter. De använder begreppet "maternal deprivation" på barns krisreaktioner i samband med skilsmässa från föräldrarna. Denna är jämförbar med "filial deprivation", som handlar om föräldrarnas motsvarande reaktion (Norman och Jenkins 1972). Vidden av skilsmässans betydelse för många barn och föräldrar blir det lättare att förstå genom mammornas känsloladdade berättelser.

David Fanshel (1978) har genomfört omfattande studier beträffande barn i familjehem. I Sverige har han varit tongivande för den relationsorienterade synen på fosterbarn, vars företrädare, t.ex. Börjeson och Håkansson (1990, sid. 245) citerat hans tankegångar:

Så jag har blivit en förespråkare på basis av dessa data, för att se på denna nedgångna förälder, föräldern som är narkoman, alkoholist, som är bisarr, som är efterbliven, som är kriminell, som är prostituerad, att betrakta dem som människor av värde för sina barn, mycket mer värdefulla i sin nedgångna existens än någon fantasifigur som barnet aldrig träffar och som det måste göra sig en bild av och som inte ger svar på frågan 'varför blev jag övergiven?'

Jag föredrar att det träffar sin mor, som kommer berusad, som generar barnet när hon besöker hemmet och som ger fosterföräldrarna anledning att säga förfärliga saker om henne - jag ser hellre att barnet jobbar med denna problematik än att det måste jobba med försvinnandets problematik.

"Barn i kris-gruppen" (Förutom Börjeson och Håkansson, Vinterhed et al 1981 och Hessle 1988) betonar liksom Fanshel vikten av att barn i familjehem behåller

kontakten med sina biologiska föräldrar, även om det kan vara upprivande. Den smärta barnet då uttrycker ses som bearbetning av smärtan pga. separationen. Den bearbetningen är bättre än "det nöjda barnet", som inuti sig själv utvecklar en negativ självbild, bilden av sig själv som oönskad. (Börjeson och Håkansson aa.).

Gunvor Andersson (1984, 1988, 1990, 1995) har i sin långtidsuppföljning av barn på barnhem och i familjehem funnit, att det vanligaste är att barnets biologiska föräldrar också är deras psykologiska föräldrar och fortsätter att vara det även när de inte bor ihop. Den som blivit ett barns psykologiska förälder är inte utbytbar. Barnet kan få ökade känslomässiga svårigheter, om det ställs inför kravet att ta till sig nya föräldrar. Kunskap om och lyhörddhet för barnens behov skulle kunna föra med sig, att styv- och fosterföräldrar lättare skulle acceptera och nöja sig med att vara kompletterande föräldrageralter, i stället för att konkurrera om att vara också psykologisk förälder. Andersson konstaterar (1990).

Det är alltså lika viktigt att barn som inte har psykologiska föräldrar ges möjlighet att få det, som att barn som redan har psykologiska föräldrar får behålla sina oberoende av var barnen bor. Det vanligaste är att de biologiska föräldrarna är de som barnet uppfattar som sina föräldrar och det kan inte styvföräldrar, fosterföräldrar, socialarbetare eller myndighetsbeslut ändra på (sid 72).

Eftersom det vanligaste är att föräldrarna som lever skilda från sina barn också är deras psykologiska föräldrar, är en naturlig följd, att de som de här aktuella mammorna, upprätthåller kontakten med sina barn, även om det för dem liksom för barnen många gånger är upprivande och smärtsamt. Att de önskar ha möjlighet att utan hinder träffa dem blir också något värt att eftersträva. Mammorna förefaller välja släktinghem framför "vanliga" familjehem. Det kan ha sin grund i det förhållande, som Bo Vinnerljung (1993) visat, att barn i släktinghem i betydligt större utsträckning än andra barn håller kontakt med föräldrarna under tiden i familjehemmet. Han fann också, det som framkommit av mammornas berättelser, som ett mindre avstånd mellan föräldrar och släktingar, än mellan föräldrar och andra fosterföräldrar. Bland de fosterföräldrar som såg positivt på barnens föräldrar var flest släktingar, medan bland dem som såg negativt på föräldrarna var flest andra fosterföräldrar. Det verkar finnas fog i Vinnerljungs konstaterande, att "blod är tjockare än vatten". Han fann också, liksom Håkan Jönsson (1995), att antalet avbrutna familjehemsplaceringar var störst bland barn i "vanliga" familjehem.

Betydelsen av att ha barnen i en familj av närstående visar också min egen undersökning beträffande missbrukande kvinnor i behandling (Trulsson et al 1996). Bland de kvinnor som fullföljde missbruksbehandling i kvinnokollektiv var majoriteten mammor. Trots att släktinghemmen var i minoritet, hade tre fjärdedelar av mammorna som genomgick hela behandlingen sina barn placerade hos släktingar. Detta tillsammans med några kvinnors egna utsagor tolkas som att de anser det lättast att ha kontakt med barnen, om de är kvar i den egna slakten, kanske också att släktingarnas stöd har haft betydelse för möjligheten att fullfölja behandlingen.

Att "kulturskillnader" mellan föräldrar, fosterföräldrar och socialsekreterare ibland lägger hinder ivägen för fortsatt kontakt mellan barn och föräldrar och därmed i förlängningen minskar chanserna för återförening talar Norman och Jenkins (1972) om. Även de här mammornas berättelser talar i den riktningen.

Därför ställer deras känsla av utanförskap och underlägsenhet extra krav på kunskap, intresse och lyhördhet för att överbygga deras svårigheter. Det kan handla om att se både möjligheter och svagheter hos föräldrarna, liksom hur svagheter ska kompenseras till förmån för barnen. Ingrid Claezon (1996), som intervjuat vuxna barn till missbrukare och funnit, att inte känna till sin biologiska bakgrund "är som att leva med ett hål inombords". Hon ser socialtjänstens betydelse och ställer frågan . "Är det enklare för socialtjänsten att bedöma - och underkänna - de biologiska föräldrarna än fosterföräldrar?" (sid. 193)

Vägar med olika riktning

Att skiljas från sitt barn har för många mammor varit en livsavgörande händelse. De har hanterat denna på olika sätt. För några har det blivit en drivkraft att försöka komma till rätta med sitt liv för att få tillbaka barnen eller relationen till dem. För andra har det givit dem en "skjuts" ännu längre in i missbruket. Frågor, som detta kapitel vill försöka besvara är. Vad har påverkat kvinnornas vägval efter skilsmässan från barnen? Vilka faktorer påverkar ett närmande och ett fjärande från dem?

Vägvalet

Mamman befinner sig i en "*gränssituation*" mellan två världar. Från att ena dagen ha vården om sitt barn till att den andra ha lämnat över ansvaret till någon annan. Hon har förlorat en viktig roll och en del av sin identitet. Av henne krävs, att hon ska finna en förbindelse mellan sin tidigare identitet och den nuvarande rollen. Hon ska klara att dra sig tillbaka från sin uppgift som mamma och finna sig i sin nya, mer begränsade roll i förhållande till barnen. Framför henne står *vägvalet*. Berger och Luckmann (1979) beskriver hur individen väljer väg, formar sin verklighet och i ytterlighetsfallet, då hon byter världar. Det är den situationen varje enskild mamma befinner sig i. Hon ska lämna sitt gamla liv bakom sig och socialiseras in i ett liv med nya betingelser. För att klara den radikala förändringen av den upplevda verkligheten måste den enligt författarna efterlikna den starka känslomässiga identifieringen som kännetecknar barndomen. Gemenskap och nära relation till någon som kan visa vägen från den gamla till den nya världen är grundförutsättningar för att detta ska bli möjligt. Människor, närstående eller vänner kan bekräfta att man är "en betydelsefull person" eller "ett hopplöst fiasko". Den som inte får bekräftelse från omgivningen kan antingen acceptera rollen som "hopplös" eller vända sig till andra som kan ge bekräftelse.

Några mammor kände sig kanske efter skilsmässan från barnen fortfarande som betydelsefulla personer. Men mammornas berättelser, handlar oftast om känslan av att vara misslyckad och snarare "ett hopplöst fiasko". I den situationen infann sig vägvalet, antingen acceptera den rollen eller att söka sig till andra som kunde ge bekräftelse. Som utvägar den situationen ser Berger och Luckmann både behandling och frälsning. Mer än hälften av de här kvinnorna valde *behandling som strategi*, när de ville övervinna misslyckandet som mamma. Några fastnade i *uppgivenhet, nekades behandling eller blev tvångsvårdade*. Vad som blev tydligt var, att ingen kom över sina krisreaktioner och sitt missbruk helt på egen hand,

inte ens med hjälp av närstående. Kanske visar det graden av ingrepp i mammans liv som skilsmässan från barnen innebär.

Behandling i sig, innebar att missbruket minskade eller upphörde under själva behandlingstiden, vilket för alla mammorna ledde till att de träffade sina barn. Däremot var behandlingen inte något som mammorna entydigt uppfattade som något positivt. Några mammor var kritiska t.ex. till att samtalen inte handlade om något viktigt. Vissa förutsättningar krävdes för att mammorna skulle kunna uppskatta behandlingen och se den som viktig för sin utveckling. *Samtal för att kunna bearbeta sina problem och finna vägar framåt* var angeläget för dem. De ville också ha behandlare och närstående som fanns till hands och som inte heller övergav dem om de misslyckades, genom "återfall" till det gamla livet. Detta framgår av Hannas levnadsberättelse. Liknande tankar gav kvinnor på behandlingshem uttryck för. (Jfr Trulsson et al 1996). Ulla sätter sina ord på det:

Det som har gett mej mest på behandlingshemmet är samtalen med Kerstin och Britt, för det är ju där jag fått ut allt, eller inte allt men mycket. Jag håller fortfarande på och drar i det som är jobbigt, men idag kan jag ta det på ett annat sätt än vad jag kunde för ett halvår sedan. - Okej, att det känns. Det gör det ju,

men det måste ju ut för att jag ska må bra. För det är ju det som har varit hela tiden och när jag liksom börjat tänka på det. Fasingen jag tar en flaska vin, så glömmer jag det. Nu kan jag prata om det och det är väl det att dom förstår. Dom är ju ändå utomstående på något sätt. Det är lättare att prata med folk som är utomstående, än med dom som står nära en. Det är någon neutral. För tösens gudmor hon är ju så nära mej så att det är svårt att prata. - Hon var ju medelpunkten där. Alltså vilken tidpunkt som helst på dygnet jag ringde så kom hon. Vilka helger det än var, ja jag kommer med en gång. Så hon bara slängde allt hon hade i händerna och bara körde iväg. En sådan människa hittar man nästan inte alls. Dom är mycket, mycket sällsynta. Hade där funnits flera sådana, då hade många mammor klarat det mycket bättre. För att många gör ju så att dom går ju helt ner i skiten, när barnen blivit omhändertagna. Dom gör ju det, istället för att råta upp sej, så går dom hellre ner.

Ulla och andra kvinnor beskriver betydelsen av att bearbeta sina problem i samtal med en "neutral" person. Den närstående kan ge "social support" (Jfr. Hessele 1991), men det är lättare att tala med en professionell om sina svåraste "hemligheter". För många kvinnor handlar det om de sexuella övergreppen som barn och annan utsatthet som följt dem genom åren, men också känslorna förknippade med barnen, skilsmässan från dem och tiden som mamma med och utan barn. Flera kvinnor talar om behovet av långsiktigt stöd. För Ulla och flera med henne är det angeläget, att kunna förbereda sig för, att hennes barn flyttar hem igen. Berger och Luckman beskriver samtalet som redskapet i övergången till det "nya livet", som hjälper till att vidmakthålla, modifiera och ombilda den subjektiva verkligheten. Dessa samtal måste därför fungera ständigt och konsekvent, om verkligheten ska kunna vidmakthållas. Detta talar för närstående personers ibland behandlars viktiga roll i en långsiktig förändringsprocess. För många mammor handlar det om att klara konfliktfyllda situationer utan att "ta en flaska vin" eller andra droger. Många mammor uttrycker stödet av människor i omgivningen som det avgörande för att de ska kunna bibehålla kontakten eller på nytt kunna klara att ta hand om sina barn.

Inte bara under graviditeten, utan även längre fram är moderskapet och annat som tillhör detta "en kvinnlig affär". För Ulla, som många andra, finns en kvinna i bakgrunden, som förutom barnen är den betydelsefullaste personen. Att moderskapet är förknippat med en vilja till närmande till andra kvinnor beskrevs

tidigare. Enligt mammornas berättelser har den viljan till närmande följt med dem, och visat sig i att kvinnor finns kvar som resurspersoner i deras liv. De vanligaste är de egna mammorna men också andra modersgestalter, ibland kvinnliga behandlare. En kvinna nämner en manlig behandlare som stöd, annars är det vanligast, att de män som finns kvar kring kvinnorna är alla missbrukare. Till skillnad från missbrukande män, som finner en väg bort från missbruket med hjälp av drogfria kvinnor, finns den vägen sällan kvar för missbrukande kvinnor, som i stället möts av avståndstagande från män som inte missbrukar. (Rosenbaum 1981, Andersson 1991, Erdmanis och Torsdotter 1983) De missbrukande männen beskrivs som stöd bara av de allra mest isolerade kvinnorna.

Runt de uppgivna mammorna var det mer tomt. Det gällde också de som var på tvångsinstitutioner. Det som skilde sig var beskrivningen av ett LVM-hem för kvinnor som enligt mammorna uppmuntrade och stödde deras kontakt med sina barn. Ulla antydde hur det är för kvinnor som givit upp. Svårigheterna ledde ofta till att de fjärnades från sina barn och att avbrott i kontakten förekom. Katjas och Sallys berättelser ger några exempel på detta. De har glimtvis haft stöd, men har liksom flera andra mammor upplevt långa perioder, då de känt sig helt övergivna. Ryckigheten och bristen på kontinuitet i kontakten med människor i omgivningen präglar de här kvinnornas berättelser. Dessutom inverkar sannolikt det Rolf Ståhl (1993) påpekar som viktigt beträffande socialt stöd i samband med dramatiska händelser. Hur mottagaren uppfattar det givna stödet återverkar på effekterna av en dramatisk händelse. Är interventionen något som personen frågar efter? Här kan en del av förklaringen finnas till att samtliga mammor som haft tvångsvård är de enda som anser, att de inte kunnat tala med någon om upplevelsorna i samband med skilsmässan från barnen. Även om upplevelsorna berörs, förefaller de inte ha uppfattats som stöd. En orsak kan vara, att mamman inte efterfrågat tvångsvården.

En tankegång som infinner sig beträffande interventioner i samband med att föräldrar skiljs från sina barn är, att tvångsvård för föräldrarna möjligen kan komplettera frivillig vård, men inte ersätta denna. Frivillig behandling för missbruket och familjebehandling har med något undantag lett till minskat missbruk, ett närmande och mer regelbunden kontakt med barnen, åtminstone under behandlingstiden. Tvångsvård med efterföljande frivillig behandling har i Toves och Brittens fall gett liknande resultat. Däremot förefaller tvångsvård med bristfälliga fortsatta insatser, som t.ex Sallys och Anjas berättelser visar, leda till ytterligare marginalisering, intensifierat missbruk och avbrott i kontakten med barnen (Jfr. Fridell 1996).

Den nödvändiga smärtan

De kvinnor som var lättade av att bli avlastade ansvaret för barnen och åtminstone inte utåt och med ord gav uttryck för några krisreaktioner skiljer ut sig. De kan kanske tas på orden och ses som en grupp mammor, som skildes från sina barn utan några speciellt traumatiska upplevelser. Några kvinnors berättelser talar för detta. Andra kvinnors t.ex. Brittens pekar i motsatt riktning, när hon talade om avsaknaden på möjligheter att tala om skilsmässan från barnet i den behandling som följde på skilsmässan och hennes snabbt accelererande missbruk ledde till upprepad tvångsvård.

Trots mångtydigheten i mammornas berättelser underlättas förståelsen av åtminstone några kvinnors vägval genom att närmare fokusera de kvinnor som gav uttryck för krisreaktioner i samband med skilsmässan från barnen. De utgjorde flertalet och deras kraftiga reaktioner, fick mer eller mindre långsiktiga konsekvenser för dem. Den första reaktionen för alla var att ta till missbruket som utväg. Skillnaden var att de kvinnor, som upplevde lättnad omgående gick in i behandling, medan de andra kvinnorna kortare eller längre tid fortsatte sitt missbruk. Enligt dem var det för att "döva" smärtan, som skilsmässan från barnen lämnat efter sig.

Missbrukets centrala roll som kvinnornas strategi att hantera sin smärta gör det krisförlopp, som Johan Cullberg (1975) beskriver svårt att känna igen i mammornas berättelser. Marianne Davidsen-Nielsen och Nini Leick (1991) har däremot fäst uppmärksamheten på kriser och krisbearbetning, där sorg- och krisreaktioner "frysas" ner genom missbruk. Genom att belysa en rad samverkande faktorer kan deras beskrivning av krisförloppet lättare tillämpas på den situation mammornas berättelser handlar om och därmed bidra till ökad förståelse av det sorgearbete som skilsmässan från barnen innebär för många mammor.

Davidsen-Nielsen och Leick beskriver sorgearbetet som en process med fyra olika steg, där människan bit för bit måste gå igenom "den nödvändiga smärtan" för att kunna gå vidare i sitt liv. Hon måste erkänna förlusten. Förlösa känslorna kring sorgen. Tillägna sig nya färdigheter. Reinvestera sin känslomässiga energi. Stegen griper in i varandra, men för att förstå betydelsen av krisen för den enskilda människan krävs att tre "parametrar" beaktas. Det rör sig för det första om omständigheterna kring förlusten, för det andra om den sörjandes personlighet och relation till den som man förlorat och för det tredje om den sörjandes psykosociala situation. Krisbearbetningen påverkas genom missbruk och psykisk sjukdom, som kan förhindra konfrontationen med sorgens innehåll och hela förloppet i sorgprocessen. I värsta fall kan denna "frysas". Det kan i sin tur leda till en onödigt stor behov till bedövning genom missbruket.

Mammorna som skilts från sina barn har bemästrat sin sorg på olika sätt. Halften av mammorna som talade om krisreaktioner efter skilsmässan från barnen har *stegvis levt sig igenom sorgprocessen*. **Hanna, Ulla, Linda** och **Sonja** har alla det gemensamt, att de i längre eller kortare tids frivillig behandling försökt bearbeta sin sorg och finna vägar som leder till att de utan missbruk ska kunna ta hand om sina barn. Linda talar om att hon fortfarande av och till har problem med sitt missbruk. Ingen talar om brutna kontakt med barnen pga. missbruket.

De andra mammorna har "*fryst*" sorgen efter skilsmässan från barnen genom missbruk. **Sally, Tove, Anja** och **Katja** har alla på olika sätt haft svårigheter, att gå igenom smärtan efter skilsmässan från barnen. Tove har klarat av att hantera sin sociala situation och sitt missbruk, men inte den djupare bearbetningen av problem knutna till skilsmässan från barnet och problemen i barndomen, som hon anser orsakat hennes missbruk. Gemensamt för dem är att alla periodvis fått tvångsvård för sitt missbruk. Alla utom Tove talar om avbrott i kontakten med barnen försakade av missbruket.

Omständigheterna kring förlusten innebar för alla kvinnorna ett *stort trauma* som på ett avgörande sätt plötsligt förändrade deras livssituation.

Mammorna var personligheter som var och en hade sin historia att berätta. Men alla hade det gemensamt, att de föreföll ha en *varm relation till barn de hunnit få en relation till*. Det vanliga var, att barnen beskrevs som levande personligheter i sina mammors berättelser. Det gällde de barn mammorna "tagit till sig", för Anja och Katja bara de äldre barnen. Anjas barn som omhändertogs på BB är frånvarande i berättelsen. Katjas son som föddes i skuggan av sina äldre syskons omhändertagande får en levande beskrivning först när Katja så småningom mötte honom och var drogfri. Beträffande de nämnda parametrarna är skillnaderna mellan mammorna inte stora. Däremot skiljer de sig åt beträffande den tredje.

Den psykosociala situationen handlar först och främst om det *sociala nätverket*, men också om sociala förhållanden. Finns det någon som kan ta hand om mammans känslor efter skilsmässan från barnen?. Här skiljer mammorna sig åt i utsatthet. De flesta av mammorna i den första gruppen, som bearbetat sina känslor efter skilsmässan från barnen, har efter hand har haft både närstående och behandlare som gett dem stöd och möjligheter att bearbeta sina problem. Därmed har det funnits en plattform att gå vidare ifrån. Linda skiljer sig eftersom hon bara har professionella att lita till. Hennes gamla kontakter med närstående efter hand minskat och hon måste hemlighålla hur hon har det. Kvar finns mannen som också missbrukar.

Mammorna i den andra gruppen, som inte bearbetat upplevelserna i samband med skilsmässan, har alla med undantag av Tove har använt missbruket som utväg att "döva" smärtan. Berättelserna visar hur mammorna "fryst" sina känslor, enligt Katja att slippa vara "uppfylld" av barnen. De talar också om hur de känner sig stämplade. Av sina närstående har de svårt att få förståelse för att de blivit tvångsvårdade. Sally beskriver det som, "Det här med LVM-lagen. Man skulle egentligen ha ett papper och läst om vad det innebär. De tror att det är ett fängelse, att de tar in oss som ett straff." Omkring kvinnorna är det nästan tomt. Kvar finns för några barnens pappa, ibland mamman och något syskon. För Tove ser det ljusare ut sedan hon börjat skolan och fått kontakt med mannens släkt. Det har för henne inneburit början till en väg ut ur missbruket.

De *praktiska och ekonomiska möjligheterna att bearbeta sorgen* är störst för kvinnorna som är eller varit i frivillig behandling, där de inte bara får bistånd genom socialtjänsten till sin behandling utan också till övriga kostnader. Det har gällt första gruppen kvinnor under hela behandlingstiden och efteråt. Dessutom kan frivilligheten tolkas som en tilltro till kvinnans utvecklingsmöjligheter.

För den andra gruppen kvinnor har det vanligaste varit, att de ansåg sig ha det tillfredställande materiellt bara under de upprepade perioder de varit inom tvångsvården. Annars har de periodvis varit bostadslösa och saknat pengar till sin försörjning och haft svårt att planera från en dag till en annan. Besvärliga sociala förhållanden kan vara en anledning som hindrat dem att bearbeta sina känslor efter skilsmässan från barnen, men till dem kommer sannolikt de känslomässiga hinder som funnits tidigt i kvinnornas liv.

Det är en stor spännvidd mellan de olika mammornas upplevelser av skilsmässan från barnen. Det kan ses som *en skala mellan två motpoler*. Den ena ytterligheten var kvinnorna som kände lättnad och själv kunde styra hur barnet skulle ha det. De kvinnorna hade fått en bättre start i jämförelse med de kvinnor som upplevde en stark kris som de inte lyckats bearbeta utan "frost" genom missbruk. *Den grupp kvinnor, som reagerat med lättnad* hade trots svårigheter och tidiga problem alla var uppvuxna i sin ursprungsfamilj. De hade gått ut skolan och varit i arbetslivet några år. *Den grupp kvinnor som haft svårast att bearbeta sina upplevelser* har alla upplevt flera olika placeringar sedan de under barndomen skildes från sin ursprungsfamilj. Den enda av dem som har gått ut skolan, haft några års utbildning, arbete och frivilligt placerat sitt barn är Sally. Alla utom hon har som vuxna skilts från barnen med tvång och själva upplevt tvångsingripanden.

De villkor som satt sin prägel på mammornas och deras barns liv skulle kunna liknas vid *positiva ringar på vattnet* och vid *en nedåtgående spiral*. De mammor som trots brister haft tillgång till sin ursprungsfamilj under barndomen förefaller ha haft resurser, som gett ringar på vattnet. Kanske har egna positiva förväntningar medverkat till tilltro från omgivningen. Deras berättelser talar om, att de har fört en dialog med socialsekreterare och andra företrädare för samhället om sitt och barnens liv har. Insatserna har präglats av frivillighet. Det mötet kan ha satt sina spår också i vilja att söka hjälp för att komma till rätta med de problem som föranledde skilsmässan från barnen.

De mammor som tidigt upplevt utanförskap och separationer har inte lyckats bryta den nedåtgående spiralen, trots att deras berättelser beskriver ansträngningar, att barnen inte ska få återuppleva deras egna svårigheter från barndomen. Känslan av främlingskap mellan dem och åtminstone en del av företrädarna för samhället har inte kunnat vägas upp av motsvarande positiva erfarenheter, som de ibland också ger uttryck för antingen det gäller "socialen" eller fosterföräldrarna. Istället verkar den ömsesidiga misstron ha blivit tongivande i mötet dem emellan. Att ha förlorat vården av sina barn och den yttersta misstron, att ha berövats sin frihet av samhället förstärker utanförskapet, Mycket kunskap, inlevelse och stöd behövs för att vända den spiralen, som påverkar inte bara mammornas utan också deras barns liv.

Vägens riktning

Efter att ha tagit del av alla kvinnors livshistoriska berättelser kan man se hur tidig utsatthet kommer igen. Många kvinnor har börjat med en "tom ryggsäck". Denna har fått dålig påfyllning. De som tidigt hamnat utanför får få inbjudningar tillbaka in i samhällsgemenskapen. Deras ansträngningar förefaller ha väckt mindre uppmärksamhet än deras misslyckanden, fast de försökt klara av både sitt eget och sina barns liv. Gustaf Jonsson (1974) myntade begreppet att "bryta det sociala arvet". Det har fortfarande giltighet. Att lyssna till de missbrukande mammornas berättelser, ta fasta på vad de förmedlar och gå dem och deras barn till mötes kan vara ett första steg i den riktningen. Vem som är "den goda" eller "den dåliga modern" handlar inte bara om hur man är, utan också om hur man blir sedd och om människor omkring går till mötes, är likgiltiga eller tar avstånd.

9. SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

De tidigare kapitlen har berört en grupp missbrukande mammors upplevelser, vardagsliv och livsvillkor under graviditeten, under tiden tillsammans med barnen, i samband med och efter skilsmässan från barnen. Tolv kvinnor har givit uttryck för sina erfarenheter. Alla har det gemensamt att de varit i kontakt med samhällets vård, ofta redan i barndomen. Deras berättelser handlar om vad det betyder känslomässigt och socialt att få barn, leva med dem och p.g.a. missbruk vara tvungen att skiljas från dem. Med risken att i detta kapitel i viss mån göra våld på den ursprungliga tanken att i avhandlingen förmedla mångfalden, bredden och motstridigheterna i kvinnornas berättelser, vill jag sammanfatta mina iakttagelser och vad jag funnit viktigt i vad kvinnorna berättat om sitt liv och relationen till sina barn. Jag gör också jämförelser med annan forskning. Vad kvinnorna förmedlar gäller en liten grupp kvinnors erfarenheter. De har drag, som utifrån vad annan forskning visar, går att känna igen hos andra missbrukande kvinnor. Deras erfarenheter ger viktig kunskap, utan att jag därmed vill göra anspråk på att ge en allmän bild av vad det innebär att vara kvinna, mamma och missbrukare.

Vad det betyder att vara kvinna och missbrukare

Ogynnsamma uppväxtvillkor

Erfarenheter som de flesta kvinnor delar är, att de inte blivit sedda och inte känt sig önskade i barndomen. De flesta kommer från arbetarklassfamiljer, ofta med en ensam mamma som vårdnadshavare. Många har upplevt att föräldrarna separerat eller har själva skilts från föräldrarna genom placering på barnhem, i familjehem eller på ungdomsinstitution. Skolgången har varit problematisk, vilket lett till att varannan kvinna inte fullföljde grundskolan och att kvinnornas vanligaste erfarenhet var att bara tillfälligt och sporadiskt ha varit insläppt i arbetslivet. De erfarenheterna stämmer överens med vad Sven Hessle (1988) beskriver beträffande föräldrar till barn i familjehem. Bilden är motsägelsefull. Berättelserna innehåller också många inslag av omtanke, välvilja och betydelsefulla närstående. Människor i föräldragenerationen visar liksom kvinnorna själva en vilja till något som är bättre och kamp för en gynnsam utveckling.

Övergrepp i barndomen

Att vara kvinna och missbrukare innebär ofta att tidigt ha upplevt *övergrepp, misshandel och missbruk i hemmet*. Det som blir tydligt i kvinnornas berättelser är, att det sexuella våld som de tidigt blivit utsatta för inom den egna familjen eller i den närmaste omgivningen enligt deras berättelser satt de djupaste spåren i deras liv och är det som de främst förknippar med sitt missbruk. Tre av fyra kvinnor har blivit utsatta för sådana övergrepp. Dessa har ofta inte uppmärksammats av omgivningen och kvinnorna har inte vågat tala om dem av skam, eftersom de själva tagit på sig skulden eller för att de tillskrivits skulden för övergreppen. Detta överensstämmer med andra undersökningar (t.ex. Rohsenow 1988). Sexuella övergrepp under barndomen och tonårstiden talar Ingbritt Nyrén (1995) om som den värsta kränkning ett barn kan utsättas för, eftersom övergreppet är så "tabubelagt och omgärdat med tystnad", att den som varit utsatt inte kan eller har svårt att tala om det. Av kvinnornas berättelser att döma verkar de ha varit speciellt utsatta för sexuella övergrepp och misshandel i familjer där bägge föräldrarna var grava missbrukare. Den egna

mamman har inte klarat av att skydda barnen, eller har i något fall själv använt våld. Det vanligaste är att den egna pappan eller andra män bidragit till utsattheten. Några få jämnåriga har utsatt kvinnorna för övergrepp i barndomen.

Enligt de här aktuella kvinnornas berättelser har *missbruksdebuten samband med sexuella övergrepp i barndomen*. För många kvinnor föregår de sexuella övergreppen, ibland nära i tiden, sexuellt utagerande och missbruk. Det är vanligt att kvinnorna före eller i tonåren utnyttjas av äldre pojkar och män som också bjuder dem på droger. Flera av dem berättar, att drogpåverkan är en förutsättning för att de ska klara av en sexuell relation. Traumatiska upplevelser förknippade med föräldrarnas separation och nya samboförhållanden nämns också i samband med missbruksdebuten. Asocialitet är vanligt, men förekommer inte för alla. Bilden överensstämmer med vad Christina Andersson (1990) talar om att sexuella övergrepp i barndomen visat sig ha samband med drogmissbruk och asocialitet. Däremot skiljer sig Anderssons tolkning av samband, när hon talar om att flickor först visar asociala tendenser, sedan kommer i kontakt med droger och först därefter debuterar sexuellt.

Missbruk fyller tomrummet

Osäkerhet och övergivenhet som kommer i spåren av den egna mammans missbruk, skapar problem hos en del kvinnor att själv finna sin roll som mamma, utan någon "mammaförebild", som Tove uttryckte det. Det vanliga är att kvinnorna tidigt sett *missbruket som en utväg ur en svår situation*. Nästan alla började använda någon drog mellan elva och tretton års ålder. Valet såg olika ut. För de yngre kvinnorna var det främst hasch, öl och sprit och för de äldre kvinnorna öl och sprit, även om det för de yngre någon gång direkt rörde sig om morfin och heroin och för de äldre storstadskvinnorna även om hasch och amfetamin. Bruket fortsatte med kortare uppehåll och övergick efterhand i missbruk. Valet av drog verkar präglad av den rådande tidsandan vid missbruksdebuten och framåt. De yngre kvinnorna är med något undantag narkotikamissbrukare. Amfetamin är den vanligaste drogen, även om heroin förekommer. De äldre kvinnorna är alkoholmissbrukare, även om ett par av dem också missbrukar amfetamin. De flesta kvinnorna har börjat sitt missbruk i gäng med ungdomar i liknande situation. De har *flyttat hemifrån tidigt* om de inte som varannan kvinna varit *placerade i familjehem eller på ungdomsinstitution*.

Erfarenheterna från barndomen följer med i vuxenlivet. Det som gäller för många kvinnor är *torftiga sociala förhållanden och att leva i skuggan av männen*. Den vanliga försörjningskällan har varit tillfälliga arbeten och socialbidrag. Till detta kommer att skaffa sin försörjning genom män eller skaffa pengar genom kriminalitet. Få kvinnor talar om prostitution som försörjningskälla, vilket i viss mån kan vara ett utslag av den skam som är förknippad med prostitution. Även om inte kvinnorna talar om spänning och lust i samband med missbruket finns det sällan beskrivningar om social utsatthet, misshandel och våld i berättelserna om de första åren i vuxenlivet, innan de blev mammor. Kanske liknade deras missbrukarkarriär till en början den manliga med fester, tillgång till pengar och välbefinnande både genom drogen och i gemenskapen med män. De erfarenheterna, som beskrivs av Marsha Rosenbaum (1981) beträffande heroinmissbrukande kvinnor, framskyftar även i de här aktuella kvinnornas berättelser. Forskning som speglar skandinaviska missbrukande kvinnors och mammors vardagsliv har jag inte kunnat finna. Däremot finns mycket skandinavisk forskning, som berör mer övergripande förhållanden för missbrukande kvinnor och deras situation i behandlingssammanhang. Bl.a. pekar Harriet Bjerrum Nielsen och Monika Rudberg (1991) på en situation som går att känna igen i kvinnornas berättelser. Att missbrukande tonårsflickors liv präglas av att de har mammor som ignorerar dem eller är frånvarande pga. missbruk, att de har få väninnor och att istället

för att som flickor i allmänhet utveckla en ömsidig omsorgsrationell relation till pojkar så söker de sig till pojkar eller äldre män i *närmast symbiotiska förhållanden, där männen styr* och flickorna väljer drogvanor och andra förhållningssätt efter männen. Det är ett tema som går att följa i många kvinnors berättelser om sitt liv.

Vad det betyder att vara missbrukande kvinna och leva med sina barn

Missbruk innan graviditeteten

Kvinnorna väntar sitt första barn i början av tjuugoårsåldern, men ibland de sena tonåren, ibland i trettioårsåldern. Då har alla utom en av dem etablerade drogvanor eller ett pågående missbruk.

Stora förväntningar inför moderskapet

För kvinnorna innebär det väntade barnet en möjlighet till att få ett *ökat socialt värde* genom att bli mamma och att uppnå den "kärna" av kvinnlighet som moderskapet innebär. För kvinnor som håller på att marginaliseras kan det betyda en inträdesbiljett in i samhällsgemenskapen. Att bli mamma innebär också en möjlighet *att få närhet till och bli betydelsefull för ett litet barn*. Samtidigt fanns för de flesta mammor i bakgrunden *hotet att skada sitt barn* och speciellt flerbarnsmammorna såg också det kravfyllda hos barnet och påfrestningarna i familjelivet. Flera av förstagångsmammorna berättar däremot om att de såg barnet som "räddningen" från missbruket. De satte sitt hopp till att det väntade barnet skulle hjälpa dem att komma över sina problem. Kvinnorna ger genomgående uttryck för att de ser moderskapet som en viktig uppgift och har en syn på kvinnans uppgift som maka och mor med ansvar för hem och barn som liknar den som i kapitel 2 beskrevs beträffande kvinnor i allmänhet. Trots sina egna missbruksproblem delade de flesta kvinnorna samhällets syn, att barn och missbruk inte hör ihop. Det blev speciellt tydligt när det gällde de äldre alkoholmissbrukarna, som i större utsträckning än de yngre narkotikamissbrukarna förknippade missbruket med skuld känslor. De yngre kvinnornas liberalare syn föreföll mer präglad av sjuttiotalsandan i synen på narkotikamissbruk, även om också de avbröt och gjorde försök att avbryta sitt missbruk. Synen på moderskapet skilde sig också. Några kvinnor hade en traditionell syn och betonade mammans huvudansvar för hem och barn. Andra var mer emanciperade och betonade det delade ansvaret med mannen. Den emanciperade kvinnan har rätt att tänka på egna behov och inte främst leva för man och barn, vilket är ett av inslagen i att kvinnors självständighetssträvanden slog igenom under sextio- och sjuttitalet och gav öppningar också till olika droger. Kvinnornas syn går att känna igen i ett flertal studier (t.ex. Andersson 1991, Taylor 1993).

Drogfrihet under graviditeten

Mammorna ansträngde sig att vara drogfria under graviditeten för att inte skada sitt barn och förlora vården av det, vilket överensstämmer både med vad Taylor (aa.) och annan missbruks- och barnforskning genomgående styrker. Hälften av kvinnorna lyckades vara drogfria efter graviditetsbeskedet och de flesta eftersträvade och lyckades i stor utsträckning att avbryta sitt missbruk. Av dem tog några frivillig behandling till hjälp och trots några återfall födde alla de kvinnorna friska barn. Några kvinnor fortsatte sitt missbruk under hela eller större delen av graviditeten, och talar om skuldkänslor för detta. Gemensamt för dem var att de känt sig övergivna och att betoningen har legat snarare på repressiva än stödande

insatser från de företrädare för samhället som de varit i kontakt med. Ett par av barnen föddes med fosterskador och bestående handikapp. Det tredje barnet fick bristande anknytning till sin mamma, vilket accentuerades under första halvåret, innan skilsmässan från mamman. Både de positiva konsekvenserna av insatser som stöd åt gravida missbrukare och de negativa konsekvenserna av uteblivna främst repressiva insatser överensstämmer med andra erfarenheter i Skandinavien, t.ex. May Olofssons (1991) uppföljning av barn till missbrukare i Danmark och Gunilla Larssons (1980, 1982) uppföljning av missbrukares barn i Sverige.

Relationstriangeln

Relationerna i familjen har en framträdande plats i kvinnornas berättelser. Det handlar om relationstriangeln mamma - pappa - barn, där fokuseringen skiftar från graviditeten och framåt. Den nära relationen till det väntade barnet överskuggar kvinnornas berättelser under graviditeten. Pappan har där en undanskymd plats och ses ofta som en besvärande motpart och anledningen till många konflikter, mer än som ett stöd. Under den tiden är barnet, kvinnan själv, den egna mamman och andra kvinnor huvudpersonerna i berättelserna. Den nära relationen är i centrum. Självständigheten och mannen som kvinnans väg till självständighet har trätt i bakgrunden (jfr. Chodorow 1988). Kvinnan ger uttryck för sin känslomässiga förberedelse för barnet som Bibring m.fl. (1961) talar om. Många kvinnor ger stort utrymme åt barnet i berättelsen och talar om mammans speciella närhet till barnet under graviditeten. Att de flesta också avbryter eller kraftigt minskar sitt missbruk talar i den riktningen. Kvinnorna talar också om hur de söker sig tillbaka till den egna mamman och andra kvinnor. Det uppfattar jag som ett sätt att bearbeta och utveckla den relationen förbereda sig för sitt eget moderskap. Däremot lyckas kvinnorna med något undantag sällrare att förbereda sig genom att utveckla relationen till pappan från en tvåparts- till en trepartsrelation. Barnet, den egna mamman och andra kvinnor förefaller denna period ha satt pappan och *mannen på undantag*. De konfliktfyllda relationerna till barnets pappa som de flesta kvinnor talar om löses inte upp. Något som bidrar till detta, kan vara att de flesta papporna missbrukar och att få av dem avbryter missbruket p.g.a. det väntade barnet.

Pappan träder in på scenen igen i samband med förlossningen. Enligt mammornas berättelser har han en viktig funktion att fylla som stöd. Hans närvaro verkar både i hans och mammans ögon ingå i förväntningarna på en blivande pappa och verkar vara en prioriterad uppgift. Lyckas mamman inte få honom att närvara ställer andra män upp i hans ställe. Bara ett par kvinnor valde att ha andra kvinnor med på förlossningen. *Upplevelserna av förlossningen* verkar ha stor betydelse för mamman. De har en spännsvid från *största glädje* över ett efterlängtat barn som mamman förberett sig för till *djupaste förtvivan*, när mamman p.g.a. missbruket inte får behålla eller vara nära barnet.

Under sina första månader fortsätter barnet och den nära relationen till barnet att överskugga allt annat i kvinnornas berättelser, både genom episoder med värme och närhet och humor, men det är det dystra oro, bekymmer, vaknätter och tungt ansvar som sätter sin prägel. De flesta kvinnorna ger uttryck för den speciella känslighet för barnet som *karaktäriserar samspelet mellan mamma och barn under barnets första månader* (Jfr. Winnicott 1960). Kvinnorna som avbrutit sitt missbruk eller haft få återfall under graviditeten fortsätter att vara drogfria de första tre - fyra månaderna. Barnet förefaller då vara huvudpersonen i deras värld.

Det visar sig tydliga *samband mellan missbruk före och efter graviditeten*. För de mammor som fortsatte att missbruka ända in i slutskedet av graviditeten förefaller den nära anknytningen till barnen ha brister. Att de återupptar missbruket omgående efter att de flyttat hem, tolkar jag som ett tecken på detta. Missbruket förefaller ha lagt hinder ivägen för deras anknytning. Barnet framträder med suddiga konturer i deras berättelser. Detta pekar i samma riktning som det Gunilla Larsson (1980) funnit, att drogfrihet under graviditeten talar för fortsatt drogfrihet efter barnets födelse och att fortsatt missbruk under graviditeten medför risk för ökat missbruk efter att mammorna kommit hem. Svårigheterna riskerar att kompliceras av depression och problemen att hantera den nya mammarollen, vilket Pias berättelse färgstarkt belyste.

Barnets plats i mammornas berättelser och hur de beskrivs som levande personligheter eller med suddiga konturer följer med fortsättningsvis. Kanske är det ett uttryck för hur mammornas förhållningssätt till barnet etableras under första året och sedan håller i sig under uppväxttiden, vilket Margareta Berg-Brodén (1989) talar om i sin forskning. Om denna anknytning är ömsesidig mellan mamma och barn, belyser det också de kostbara konsekvenserna för bägge parter av brutna relationer.

Relationstriangeln knakar i fogarna och missbruket återupptas efter barnets första månader. Tankarna på självständighet och egna behov blir tydliga, när pappan och andra män lämnar sin undanskymda plats. De kommer igen i de flesta mammornas berättelser både utifrån kvinnans eget intresse och att de konkurrerar med barnet om hennes uppmärksamhet. Barnen är då tre - fyra månader, vilket är den tidpunkt då de flesta kvinnor återupptar sitt missbruk. Med ett par undantag har alla kvinnor börjat missbruka igen innan barnet är ett år. Både mamman och pappan verkar ha svårt att öppna upp sin parrelation till att också omfatta barnet. De egna relationerna förefaller komplicera relationen till barnet. Det egna behovet av självständighet som kvinnan knyter till mannen och behovet av närhet och intimitet som mannen knyter till kvinnan verkar medföra, att det finns lite utrymme kvar till det lilla barnet med dess omätliga behov av närhet och omsorg. (Se Bjerrum-Nielsen & Rudberg 1989). De kluvna känslor som följer av detta kan bidra till att barnet uppfattas som en inkräktare som begränsar mammans frihet och kontrollerar livet, vilket kan resultera i att missbruket blir en lösning på det dilemmat (Jfr. Berg-Brodén aa.). Mammorna ger flera motiv till att börjar missbruka igen. De talar om sitt behov att koppla av, att de helt enkelt behöver friheten och kontakten med gamla kompisar och att de behöver drogen för att klara av sina sexuella relationer till pappan eller andra män. Av berättelserna att döma klarar föräldrarna lättare att tillgodose barnets behov antingen som ensam mamma eller ensam pappa med den mer odelade uppmärksamheten på barnet.

Traditionell arbetsdelning mellan mamman och pappan - drogfria pappor tar över

Pappan och mamman i familjerna har *en traditionell arbetsdelning* sinsemellan. Det innebär att mamman har huvudansvaret för barnet tills hennes missbruk tar överhanden. Samtliga *drogfria pappor tar över ansvaret för barnen*, när situationen kräver det. Av berättelserna att döma bryter de det traditionella mönstret först när mamman hindras av missbruket. Det för tankarna till mäns och kvinnors socialisation (Krais 1993). Arbetsdelningen mellan könen innehåller restriktioner. Kvinnliga aspekter trycks ner hos mannen och manliga trycks ner hos kvinnan. "Kvinnliga" förhållningssätt som vilja till vård och omsorg om barnet, verkar papporna tillåta sig först när mammornas missbruk tvingat dem att ta mer ansvar och de kommit in i "kraftfältet" från det lilla barnet. På motsvarande sätt har mammornas "manliga" förhållningssätt att tänka på egna behov, självständighet och ett liv utanför hemmet visat sig först efter några månaders ansträngningar att fullfölja sin uppgift som

mamma. Det liknar vad annan forskning visar, att det konventionella rollmönstret mellan föräldrarna bryts först när något oväntat och dramatiskt inträffar (Berg-Brodén aa.).

Det som framgår tydligt är, att de här aktuella papporna i större utsträckning tar över ansvaret för barnen, än vad som framgår av undersökningar beträffande familjer i liknande situation (t.ex. Andersson 1995). Som Elisabeth Badinter (1980) uttrycker det är "*faderskärleken en kraft att räkna med*". Att detta inte bara gäller "vanliga" familjer, utan också missbrukarfamiljer är viktigt att notera. Det kan hjälpa till att hålla kvar relationstriangeln i minnet. I samband med insatser och ingripanden i de familjerna kan det annars vara en risk att man inte ser familjen i sin helhet utan enskilda medlemmar lösryckta ur sitt sammanhang. För de missbrukande papporna verkar missbruket, på motsvarande sätt som för mammorna, ha skapat brister i relationen till barnen. Att döma av mammornas berättelser kommer detta till uttryck i att de i mindre utsträckning än de drogfria papporna utvecklat och tagit ansvar för relationen till barnen.

Ett "vanligt familjeliv"

Att graviditeten är en nyckelsituation för kvinnors motivation att avbryta sitt missbruk är tydligt. En hel del missbrukande kvinnor lyckas också att på lång sikt bli fria från missbruket, vilket t.ex framgår av en uppföljning av de amfetaminmissbrukande mammorna i Gunilla Larssons (1980) undersökning (Steneroth et al. 1996). Situationen blev annorlunda för de här aktuella kvinnorna. För dem började istället de insnävade möjligheterna sätta sin prägel på livet. Kvinnorna hade genomgående *relationsmål* när de i samband med intervjun tänkte framåt. De ville ha ett bra liv tillsammans med sina barn, några talade också om *handlingsmål* som att ha ett arbete och att bli fria från missbruket. Det överensstämmer med Berit Anderssons (1991) forskning, när hon konstaterar att för kvinnorna har moderskapet samma självklara prioritet som arbetet har för männen. När Bengt Svensson (1996) talar narkomanernas "sociala världar" beskriver han männens utbyte av "affärer" med varandra. De har handlingsmål, som de genomför i konkurrens med varandra. De skiljer sig från de kvinnliga missbrukarna, som betonar relationsmålen. Linda talar om det som gäller för de flesta att hon vill ha ett "*vanligt familjeliv*" tillsammans med barnens pappa och deras gemensamma barn.

Gapet mellan ideal och verklighet

Det blev tydligt, att mammornas ideal överensstämde med vad som gäller för kvinnor i allmänhet. Att vara en god mor, som det tidigare framgick av kapitel 2, innebär, *att vara tillgänglig för barnet och sätta barnets behov före sina egna, att leva i kärnfamilj, att ha ekonomisk trygghet och leva ett skötsamt liv*. Problemet för kvinnorna var *gapet mellan idealbilden och vardagsverkligheten* som efter hand utvecklades. Hindren tornade upp sig ett efter ett. Kvinnorna ansträngde sig att vara en bra mamma för sina barn och sätta barnets behov före sina egna, men deras ambitioner räckte inte till för att orka med alla påfrestningar och stressen att klara av barnen. Dessutom hade några kvinnor minnesbilder av mammor som själv haft svårt att klara av moderskapet eller en rad av mer eller mindre närvarande fostermammor som förebilder. Det resulterade i en månghövdad gestalt svår att leva upp till. Kvinnorna visar sina självuppgivande omsorger gentemot barnen. Deras överkrav på sig själva som blev utmattande, tolkar jag som är resultatet av suddiga "mammaförebilder". Katja "kämpade som en tigrinna" men var beroende av amfetamin för att orka med. Andra kvinnor talade om motbilder. De ville inte att de egna barnen skulle uppleva samma svårigheter, som de själva hade gjort. Lättast hade de kvinnor vars mammor genom sin omsorg om barnen gjorde dem till förebilder av "kött och blod".

Kvinnorna fortsätter sina ansträngningar att klara av vården av barnen. Det är slående hur de försökte kontrollera sitt missbruk, men detta och de andra hindren tog överhanden. För alla utom Tove, som var på behandlingshem, innebar det så småningom att de höll på att tappa kontrollen över missbruket. Därmed riskerade mammorna försummelse av barnen, även om barnen med drogfria pappor och mammor på behandlingshem förefaller ha levt ett mer skyddat liv än övriga barn. Vad som blir tydligt är, att kvinnornas efter hand alltmer begränsade och utsatta vardagsliv i många stycken liknar det som Marsha Rosenbaum (1981) och Avril Taylor (1993) beskriver beträffande narkotikamissbrukande kvinnor och deras familjer. Viljan till det bättre, skammen och rädslan för insyn delar de, även om det handlar om skilda kulturer. Här berörs de speciella villkoren i Skandinavien och kvinnor med olika typer av missbruk. Var och en berättar om sina unika erfarenheter "Femtiotalfamiljen" och "åttiotalfamiljen", utgör bara några exempel på hur vardagen kan gestalta sig i en missbrukarfamilj.

Att den missbrukande mamman också är *den ensamma mamman* är något som de flesta av kvinnorna har gemensamt. Oberoende av om de bor tillsammans med barnens pappor är det för det mesta mamman som till en början eller hela tiden tillsammans med barnen bär huvudansvaret för hem och barn och känner sig pressad av det. Istället för det "vanliga familjeliv" som Linda drömde om är vardagslivet fyllt av konflikter och med ett undantag separerar alla föräldrar som bott tillsammans från varandra. I många familjers vardag ingick våld och misshandel. Den "goda familjen" där pappan skyddar mamman och barnet verkar avlägsen.

Viljan att leva "skötsamt" och inte missbruka fanns hos de flesta kvinnor. Men den sattes på prov, när isoleringen efter hand ökade. För många kvinnor innebar *missbruket möjligheten att öppna upp till gemenskap* med män eller missbrukarkompisar i avsaknaden av släkt, vänner och andra att umgås med. Sedan graviditeten fanns färre människor som stöd för mammorna. Det ligger också nära till hands att se missbruket en "*dold strategi*", en tyst protest mot överkrav som kvinnan inte klarar av istället för att visa vrede och för att tillgodose sitt behov av frihet och självständighet. Liksom för kvinnor i allmänhet väcker öppet visad vrede rädsla för att bli övergiven utifrån den samhällssyn som ser ilska som okvinnlig. (jfr. Baker- Miller 1986)

Eftersom de flesta kvinnor lever på socialbidrag, är de *ekonomiskt beroende av socialtjänsten* för sin försörjning. Det innebär en insyn från samhällets sida. Mycket tid och kraft går åt till den "*koreografi*" de utvecklar för att skydda familjen och missbruket från myndigheternas insyn. Som för andra missbrukande kvinnor är hotet att förlora vården om barnen "*det centrala riskmomentet*" (Rosenbaum aa.). Kring det kretsar de olika avvärjande manövrerna i förhållande till myndigheterna, som kvinnorna genomgående är kritiska emot. Hemmet blir en stängd enhet för företrädare för samhället. De enda offentliga personer som kvinnorna under denna period ser som stöd är några få enskilda behandlare inom öppn- eller institutionsvård, som levt upp till deras förtroende och som de vågar be om hjälp. För Hanna var det t.ex. en självklarhet, att hon av rädsla för att förlora barnen inte vågade släppa in den hemhjälp hon egentligen var i stort behov av.

Den omvända karriären

Det som för många kvinnor innebar ett hopp, att barnet skulle bli "*räddningen*" från missbruket, fick en annorlunda vändning. När de inte lyckades bryta missbruket började istället "*den omvända karriären*" (Jfr. Rosenbaum aa.). För mammor som fortsatte sitt missbruk insnävades möjligheterna efter hand. Utgår man från de grundläggande

värderingarna hos kvinnorna, blir det tydligt att den kvinnliga missbrukarkarriären skiljer sig från den manliga. Männerna har möjlighet att vidga sin kompetens, när de utvecklar en missbrukarkarriär. De kan bli skickliga att skaffa sitt levebröd. Även för kvinnor kan missbrukarvärlden som tidigare nämndes till en början innehålla fester, tillgång till pengar och spänning. Drogen bidrar till välbefinnande och lugn. I utgångsläget öppnas sådana möjligheter både för kvinnor och mannen, men sedan blir kvinnornas villkor mindre gynnsamma än männens.

I kvinnornas berättelser beskrivs *drogens funktion för att "döva"*. Det är det vanligaste uttrycket de använder beträffande lindring mot stress och smärta. Bara någon enstaka kvinna tar fram det lustfyllda med drogen, när hon ser framåt. Hon talar om friheten och att hon själv vill kunna välja om hon ska fortsätta knarka eller ej. Drogen som "kärleksaffär" och spänningen förknippad med drogen som männen i Bengt Svenssons (1996) undersökning talar om, går inte att känna igen i kvinnornas berättelser. I stället präglas dessa av hindren i förhållande till kvinnans främsta mål i livet att uppnå "den goda familjen", eller annorlunda uttryckt hennes moderskarriär.

Även om moderskapet sätter "den omvända karriären" på sin spets gäller den oberoende av om kvinnorna har barn eller ej. I den missbrukande kvinnans livsvillkor ingår att inte fullt ut kan delta i det vanliga livet. Arbetet med drogerna begränsar möjligheterna till arbete i den "vanliga" världen. Relationerna med familjen och de drogfria vännerna begränsas. För många kvinnor begränsas också efter hand möjligheten till gemenskap även bland missbrukarna, när de blir äldre och mindre attraktiva. Dessutom har en kvinna, vars utseende börjar bli märkt av missbruket svårt att hävda sina intressen inom de vanliga kvinnoyrkena, service och omsorg.

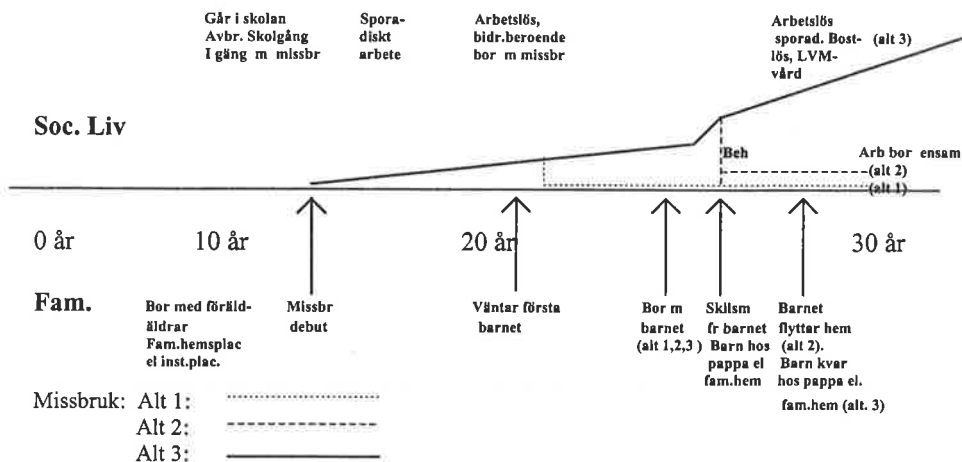
För en mamma som har "den goda familjen" för ögonen accentueras svårigheterna, om hon uppmärksammar barnet och barnets behov. Flera livshistoriska berättelser visar den långa vägen från en hoppfull start med barnen, tills dess hindren efter hand tornat upp sig och kringgårdat familjens liv. Till slut blev situationen ohållbar, vilket resulterade i skilsmässa från barnen. För alla kvinnor betyder den här utvecklingen, att begränsningarna tenderar att bli större allt eftersom den "omvända karriären" fortsätter. Kvinnan orkar inte att vara tillgänglig för barnet och sätta barnets behov före sina egna i den utsträckning hon önskar. Missbruket, som kanske är hennes sätt att klara stress eller att få gemenskap, lägger hinder ivägen. Det "vanliga familjelivet", ersätts många gånger av ett liv som ensam mamma med huvudansvaret för barnen, eller ett konfliktfyllt förhållande till barnens pappa eller andra män. Ekonomiska begränsningar och arbetslöshet leder till att kvinnor får sin försörjning genom bidrag och därmed lever i ett beroende och under ständig insyn från myndigheterna. Att finansiera ett dyrbart missbruk innebär också ofta att många kvinnor blir beroende av män på deras villkor, vilket också kan sätta sin prägel på familjelivet. Prostitution återstår som den enda utvägen för vissa kvinnor eller att genom kriminalitet skaffa pengar till droger. Därigenom riskerar de ibland att tvingas lämna sina barn utan tillfredställande passning, vilket kan leda till risker för barnen. Så småningom leder de upptrappade svårigheterna för många, liksom för de här aktuella mammorna till skilsmässa från barnen pga. missbruket. Det kan bli en vändpunkt till att ta tag i problemen för några, för andra kan det innebära accelererande problem okontrollerat missbruk och svårigheter att få tillbaka vården av barnen (Jfr. Goldberg 1995). Det handlar om en missbrukarkarriär med könsspecifika villkor, som drabbar kvinnorna hårdare än männen och som är att svårt att överblicka både för dem själva och omgivningen.

Skiss över "den omvända karriären" och dess utvägar

Med utgångspunkt från kvinnornas berättelser och vad som framkommit i annan forskning illustrerar jag den kvinnliga "omvända missbrukarkarriären" och dess utvägar. Jag kan se tre alternativa vägar för kvinnorna. Dessa är alla nära förbundna med moderskapet, vilket innebär en nyckelsituation för missbrukande kvinnor.

- Alternativ 1: Kvinnan avbryter sitt missbruk i samband med graviditeten och bor tillsammans med sitt barn.
 Alternativ 2: Kvinnan avbryter sitt missbruk efter skilsmässan från barnet, med hjälp av behandling eller annat stöd. Hon flyttar på nytt samman med barnet.
 Alternativ 3: Kvinnan har fastnat i ett accelererande missbruk, som hon inte lyckats bryta. Barnen förblir hos pappan eller i familjehem.

Figur: "Den omvända karriären"

Den första utvägen, att kvinnan lyckas avbryta missbruket under graviditeten och förbli drogfri är något som framgår av många av de tidigare refererade forskningsresultaten (Tex Olofsson 199f., Larsson 1980) och är min egen erfarenhet vid arbete med gravida missbrukare (Trulsson 1989). Den var också mammornas dröm under graviditeten, som de inte lyckades leva upp till.

Den andra utvägen, att kvinnan i samband med skilsmässan genom behandling eller annat stöd kunde avbryta sitt missbruk visar den uppföljande kontakten med **Hanna, Ninni** och **Ulla**. De arbetar eller studerar och bor alla med sina barn. Några andra kvinnor, **Madde, Linda, Sonja** är på väg åt det hållet eller finner sig ett vägskeäl utan avgjord riktning. **Tove** bor med yngre syskon i familjebehandling.

Den tredje utvägen har blivit en bister erfarenhet för flera kvinnor. De lever i social misär, ett accelererande missbruk och några, **Pia, Anja, Sally** och **Britten**, verkar liksom **Katja**, ha gett upp hoppet att få hem sina barn.

Vägar framåt

När jag kunnat följa de här mammornas berättelser och se möjligheter och hinder, ser jag framför mig ett fält som kan vidareutvecklas inom forskningen. Det är hur insatser av närstående och genom behandling kan påverka kvinnornas och deras barns liv i olika riktning. Där är det angeläget att fokusera moderskapets betydelse.

Vad det betyder för mamman att förlora barnen genom missbruket

Brytpunkten att skiljas från barnen

Skilsmässan från barnen beskriver alla mammor som en *brytpunkt* i sitt liv. Tiden före och i samband med barnens födelse var förenad med starka känslor utifrån moderskapets betydelse både genom möjligheten att få ett socialt värde som mamma och att närheten till och känslorna för det väntade eller lilla barnet uppfyllde kvinnorna. På motsvarande sätt skapade skilsmässan från barnet förlust av socialt värde och ett tomrum, som var uppskakande för de flesta mammorna.

Tvång förknippat med skilsmässan från barnen

Reaktionerna ser olika ut. Det vanligaste var, att mammorna talar om mer eller mindre kraftiga *krisreaktioner*. Det handlar om ilska, tomhet, sorg, oro och självmordstankar som de förknippar med att skiljas från barnen. Olika former av tvångsomhändertagande av barnet eller att myndigheten med hot om detta fick mamman att lämna barnet ifrån sig. Enda undantaget var Sally, som lämnade barnet till pappan, men kom i kris när tomrummet och saknaden efter barnet fyllde henne och hon kände sig övergiven av människor i omgivningen. Först vid hot om självmord tvångsomhändertogs hon pga. ett häftigt missbruk, som hon tog till för att "döva".

Var tredje mamma talar om *lättningen* att lämna över vården av barnen till någon annan. De hade det gemensamt att de själva tagit initiativet till skilsmässan och att pappan tog över ansvaret eller att barnet efter påtryckning från socialförvaltningen frivilligt placerades hos släktingar. Värt att notera är att alla tvångsomhändertaganden ledde till placeringar i "vanliga" familjehem, utan släktinganknytning och att alla frivilliga placeringar var hos släktingar. Här kan man känna igen vad Marsha Rosenbaum (1981) fann, att de missbrukande mammorna föredrog att placera barnen hos närstående och ville undvika myndighetsinblandning. Det ligger nära till hands att ställa sig frågan om krisreaktionerna vid skilsmässan stärks av att inte kunna styra barnets placering. Den ilska samtliga kvinnor uttryckte i främst i förhållande till socialförvaltningen kanske är uttryck för kränkt självkänsla, som riskerar hindra en dialog för att komma överens om en för mamman acceptabel lösning. Placeringarna i släktinghem var lösningar som mammorna själva föreslagit. De ledde inte till krisreaktioner, utan förknippades med en känsla av lättnad.

Mammornas upplevelser liknar det som Elaine Norman och Shirley Jenkins (1972) beskriver beträffande mammor till barn i familjehem. Deras begrepp "*filial deprivation*", barndeprivation som beskriver föräldrarnas reaktion vid skilsmässan från barnen på motsvarande sätt som barnens reaktioner på skilsmässan från föräldrarna "*maternal deprivation*". Mammornas starka känslor i samband med skilsmässan överensstämde med vad Norman och Jenkins beskriver, intensiv ensamhet, självförakt, sorg, tomhet och oro över att förlora barnet eller barnets kärlek hos många av mammorna. Däremot ger de här berättelserna uttryck för förhållandesvis mer ilska mot myndigheter, något som kan tolkas utifrån att en större andel av mammorna är utsatta för myndighetsingripanden och att färre var missbrukare, den mest kritiska gruppen i Normans och Jenkins' undersökning. I den var andelen lättade föräldrar större än i denna. Det handlade om välbeställda familjer i större utsträckning än fattiga och pappor i större utsträckning än mammor.

Krisen "fryses" genom missbruk

Efter att ha skilts från barnen var den *första reaktionen att ta till missbruket*. Skillnaden var att de kvinnor som var lättade inte gav uttryck för några krisreaktioner. De påbörjade omgående missbruksbehandling.

De kvinnor som kom i kris efter skilsmässan fortsatte kortare eller längre tid sitt missbruk. *"dövade" smärtan och "fryste" krisen genom missbruk*. Hur de gick ur krisen såg olika ut. Hälften av kvinnorna gick igenom "den nödvändiga smärtan" och fick hjälp att fullfölja sitt sorgearbete (Jfr. Davidsen-Nielsen & Leick 1991). Hälften av kvinnorna fastnade i ett accelererande missbruk. Gemensamt för alla var, att skilsmässan innebar ett stort trauma och att de hade en varm relation till de barn de hunnit ha hand om. Vad som skilde sig var om de hade människor omkring som gav stöd, eller kände sig övergivna och hur deras sociala situation såg ut. Gruppen som fullföljde sitt sorgearbete och har haft regelbunden kontakt med barnen. De har alla i frivillig behandling fått hjälp med detta och att finna vägar mot att utan missbruk kunna ta hand om sina barn. Dessutom har de fått ekonomisk hjälp och har haft bostad. Gruppen som fastnade i ett accelererande missbruk, har haft svårigheter att tala med någon om smärtan efter skilsmässan från barnen. De har alla varit i tvångsvård, känner sig stämplade och har svårighet att få förståelse för något som uppfattas som ett "straff". Omkring dem har det varit nästan tomt på människor. Tove är den enda som haft kontakt med sitt barn utan avbrott, haft människor omkring sig och en socialt ordnad situation. De andra kvinnorna anser att de bara haft materiellt ordnade förhållanden under de upprepade perioder de varit i tvångsvård. Annars har de periodvis saknat pengar till sin försörjning och varit bostadslösa.

Upplevelserna kring skilsmässan från barnen har en spännvidd mellan två motpoler. Den grupp kvinnor som upplevde lättnad efter skilsmässan från barnen hade alla, trots svårigheter och tidiga problem, alla vuxit upp i sin ursprungsfamilj, gått ut skolan och varit ute i arbetslivet några år. Den grupp som hade svårast att bearbeta sina problem har alla upplevt flera olika placeringar sedan de skildes från sin ursprungsfamilj. Gemensamt för dem var att de alla varit i tvångsvård. Efter skilsmässan saknade de var ofta både bostad, försörjning och närstående som stöd mellan de upprepade perioderna i tvångsvård. (Jfr. Fridell 1996) Skilsmässan medförde förutom de hårdnande vardagsvillkoren också att självkänslan fick sina törnar. *Mönstren från barndomen går igen och "det sociala arvet" blir tydligt* (Jfr. Jonsson 1974).

Mötet med närstående och företrädare för samhället kan liknas vid "positiva ringar på vattnet" och "en nedåtgående spiral". *De som har haft med sig något från början har fått något*. Egna positiva förväntningar verkar ha bidragit till att de talar om en dialog med socialsekreterare som medverkat till frivillig behandling. *De som börjat med en "tom ryggsäck" har fått dålig påfyllning*. De har inte lyckats bryta den nedåtgående spiralen trots sina ansträngningar, att barnen inte skulle få återuppleva deras egna svårigheter från barndomen. En del positiva möten med samhällsföreträdare har inte kunnat väga upp det främlingskap och den ömsesidiga misstro som verkar präglade mötet dem emellan.

Tidig utsatthet verkar komma igen. Att "bryta det sociala arvet", som Gustaf Jonsson (aa.) talade om har fortfarande sin aktualitet, när man tar del av mammornas berättelser. Att tidigt ha hamnat utanför innebär få inbjudningar tillbaka in i samhällsgemenskapen. Mammornas ansträngningar har fått mindre uppmärksamhet än deras misslyckanden. Gunvor Andersson (1984) beskriver föräldrar till barn på barnhem i en liknande situation. Vid placeringen av

barnen i familjehem visade föräldrarna tecken på krisreaktioner med "ökad förtvivlan, ökat missbruk och ökad social misär". Eftersom det ökade missbruket många gånger innebär svårigheter för mammorna att upprätthålla kontakten med barnen, ökar det inte bara deras utsatthet utan drabbar och kan få långsiktiga konsekvenser också för barnen, som blir utsatta för "maternal deprivation", modersdeprivation och motsvarande krisreaktioner gentemot föräldrarna.

Det är *mammornas egna krisreaktioner eller lättnaden som verkar överskugga inlevelsen i barnens reaktioner*. Den självblandning, som kvinnorna visar i bägge undersökningarna skiljer sig från pappornas större barnorientering och mindre självblandning, som Norman och Jenkins beskriver. Utifrån Nancy Chodorows (1988) tankegångar anser jag att det kan tolkas som uttryck för kvinnans "relationsjag" och "flexibla genomträngliga jaggränser". Mannen som både är mer särskild och har sina "fasta jaggränser" kan se både barnet och sig själv. Att mammans känsloupplevelser är speciella i jämförelse med pappans sammanhänger sannolikt också med den traditionella mammarollen och arbetsdelningen mellan könen, som gör tomrummet extra påtagligt för kvinnor som förlorar värden av sina barn. Gemensamt för både mammor och pappor är skuld känslorna över att inte kunna behålla värden av barnen, som också så gott som alla mammorna berättar om och som gör skilsmässan från barnen svår att tala om.

En hårdnande vardag

Vardagens villkor hårdnar för mammorna efter skilsmässan från barnen. Deras isolering ökar. Kvar finns främst de egna mammorna och syskonen. Bara någon enstaka kvinna nämner väninnor, mannen de lever med eller barnens pappa. Kvinnorna lever ensamma eller med missbrukande män. Bland många brutna relationer är den till barnen den mest bestående. Bara en av mammorna har förlorat kontakten med sitt barn, som hon träffat bara en gång sedan det tvångsomhändertogs på BB. De flesta mammor har regelbunden kontakt med barnen, även om missbruket av och till lägger hinder ivägen för några mammor.

Efter skilsmässan är inte längre bostad och mat för dagen en rättighet för kvinnorna. När barnen försvann, då försvann också för många rättigheten till socialbidrag som var den vanligaste försörjningskällan för kvinnorna p.g.a. arbetslöshet eller värden av barnen. Missbruket gör att de inte längre uppfyller kraven för socialbidrag. Varannan kvinna har någon period varit bostadslös vilket medför beroende för att få tak över huvudet. Kvinnorna måste ofta förlita sig på män med våld och förnedring som följd eller tvingas leva i segregerat boende tillsammans med andra missbrukare, vilket ofta för kvinnor kan innebära en extrem utsatthet. Liknande erfarenheter har jag tagit del av vid intervjuer med missbrukande kvinnor (Trulsson et al. 1996). För att klara sin försörjning blir också de missbrukande männen, ibland kriminalitet en utväg för flera kvinnor. De erfarenheter kvinnorna berättar om rör "familjer i sönderfall" som i många stycken liknar andra missbrukarfamiljer (Se t.ex. Hessle 1988, Quinton & Rutter 1984). Liksom mammorna i Hessles undersökning hade de här kvinnorna mer kontakt med barnen än papporna.

Den främsta skillnaden i jämförelse med annan forskning är den potential behandlare verkar vara för att fylla ut ett håligt socialt nätverk. Kvinnorna nämnde i lika stor utsträckning professionella behandlare och andra närstående som stödpersoner. Behandling var för dem ett sätt att kunna få tillbaka värden av sina barn, vilket överensstämmer med min tidigare forskning (Trulsson 1993). Mer än hälften av kvinnorna sökte sig till behandling för sitt missbruk för att bryta den nedåtgående spiral de var inne i efter skilsmässan från barnen. Villkoren för kvinnorna såg bäst ut för dem. De hade genomgående både bostad och

försörjning även perioder de inte var i behandling. Dessutom hade de någon person, som gav dem stöd. Sämst var de för de kvinnor som var i tvångsvård, nekats frivilligvård eller givit upp barnen för missbruket. Deras erfarenhet efter skilsmässan var ofta som ovan beskrevs utsatta sociala förhållanden mellan de upprepade perioderna i tvångsvård. Mot LVM-lagens intentioner följdes tvångsvården bara för någon enstaka kvinna av frivilligvård.

Den dåliga mamman

Känslorna i samband med skilsmässan var blandade, men det var en känsla som genomsyrade alla mammornas berättelser. Skilsmässan från barnen innebar en social degradering för dem. De kände sig stämplade som "dåliga mammor" och antingen, värjde de sig som Sonja, som inte börjat se sig som missbrukare och dålig mamma, utan försvarade sig med att "jag är inget monster". Det uttalandet blyxtbelyser på samma gång hur hon uppfattar kraften i fördömandet, trots egna och närståendes försök att normalisera det som hänt. Linda har däremot efter sju omhändertagna barn accepterat och underordnat sig samballets syn på sig som missbrukare och mamma. Hon lägger sin kraft på att i samtalsterapi tala om barnen och skuld känslorna av att inte längre ha värden om dem pga. "en djävul som sitter och knackar på ryggen".

Att vara mamma och missbrukare innebär ett svårforcerat stigma. Den missbrukande kvinnan som "kvintessensen av en syndig kvinna som besudlat sin kropp med farliga ämnen" (Ettore 1992) talar sitt tydliga språk och kan ställas bredvid "en slags guddomlighet förknippad med moderskapet" (Eliasson 1976). Det belyser spännvidden av synen på kvinnan som madonna eller hora, något som drabbar missbrukande kvinnor. Till missbruket knyts också andra egenskaper, som "dålig mamma". Kvinnorna inkompetensförklarar genom att de betraktas och behandlas som missbrukare. Vad som emellertid visat sig är, att det däremot mer sällan kan styrkas, att det är en dålig relation mellan mamma och barn. Gunvor Andersson (1995, sid. 196) talar om att, "de missbrukande föräldrarna i allmänhet bedöms ha ett positivt, normalt eller acceptabelt förhållande till sina barn", men att detta inte hindrar Länsrätt och Kammarrätt att fatta beslut om tvång, eftersom det är missbruket och de sociala missförhållandena som är avgörande.

Sven Hessle (1983) varnar för att moralismen och skygglapparna gör att socialvården vänder missbrukande föräldrar ryggen och risken finns att ta parti för barnen mot föräldrar och anhöriga så att man glömmer vad som förenar dem. Det belyser riskerna med att en avvikelse som missbruk tillskrivs andra än de inneboende egenskaperna.

Mellan två världar

Efter skilsmässan från barnet beskriver mammorna *tomrummet*, som innebär att det både blir tomt på dagliga sysslor tillsammans med barnet och ett känslomässigt tomrum. Svårgripbara känslor kommer till uttryck i kvinnornas berättelser. De blir osäkra och ängsliga. Några uttryckte att de var ingenting utan barnen. Känslan av att leva i ett vacuum mellan olika världar var en erfarenhet många mammor delade. De var dessutom tvungna att tala om och förklara sin nya situation för människor i omgivningen, trots att den var påtvingad och skamfylld. Obehaget i den situationen delade många kvinnor med närstående och andra människor i omgivningen, vilket innebar ett ömsesidigt tillbakadragande. Sannolikt bidrar det till att kvinnornas isolering ökade efter skilsmässan från barnen.

Svårigheten för de flesta kvinnor att *presentera sin önskade situation* ledde i olika riktning. För många kvinnor blev det upptakten till att försöka *förändra sitt liv* och att avbryta missbruket. För andra blev det en *skjuts ännu längre in i missbrukarvärlden*.

Barnens plats i mammornas liv har samma karaktär som den hade tidigare. De kvinnor som beskrivit en nära relation till barnen har en fortsatt levande beskrivning av dem. Barnen som kom i skymundan av missbruket gör det fortfarande, även om Katja beskriver hur hon som drogfri för första gången kände starkt för sitt yngsta barn, som föddes i skuggan av krisen efter omhändertagandet av de äldre barnen. De flesta mammor har regelbunden kontakt med barnen, trots att *saknaden bidrar till att det blir svårhanterliga, smärtsamma möten*. Det är den saknaden som beskrivs mer än ljusa episoder. Både barnens och mammornas ömsesidiga beroende av varandra sätter sin prägel på många berättelser. Sonjas berättelse, om hur tvååringens försök att hålla kvar henne "sliter sönder en", talar sitt tydliga språk.

Att inte fritt ha tillträde till sitt barn

Att inte längre kunna bo tillsammans med sitt barn är en svårhanterlig situation, som många kvinnor inte talar med någon om. Det är *"det onämnbara dramat"* som mammorna blir tvungna att spela med i och som många beskriver som kränkande. De blir beroende av pappor, släktingar och fosterföräldrar för att kunna träffa sina barn. Ibland är de inbjudna och känner sig välkomna, men det som får större utrymme i berättelserna är känslan av beroende, utanförskap och svårighet att kunna påverka sin och barnets situation.

Toves långa berättelse handlar om hur hon får följa sin sons placering i fosterhem, byte av fosterhem och främlingskapet i mötet med den tredje fosterfamiljen på landet. Det handlar om olika världar, att som Tove leva i en storstad och fosterfamiljens liv på landet. Tove tvingas anpassa sig till fosterhemmet och trycka undan den spontana känslan av att bara vilja ge sig iväg med barnet. Berättelsen uttrycker inte bara hennes utan många andra mammors utsatta läge, när de för att få uppleva närheten till sitt barn tvingas till *underordna sig andras villkor*.

Känslan av skuld som många mammor har som följeslagare, gör upplevelserna efter skilsmässan onämnbara. Erfarenheten av att inte ha talat med någon delar Tove med alla kvinnor som gått längre in i missbruket och hamnat inom tvångsvården. För henne lever de upplevelserna sitt hemliga liv på samma sätt som hennes djupt nedgrävda upplevelser av barndomens övergrepp. Ingenta har hon vågat tala om. Hennes strategi liknar den Thomas Lindstein (1995) beskriver som något barn i missbrukarfamiljer tidigt lär sig, att *inte tala, att inte lita på någon och att inte känna efter*.

Den idoga mamman Tove liknar kvinnan i dramat om "Den Kaukasiska Kritcirkeln" som tog ett steg tillbaka för att inte skada sitt barn. Trots svåra omständigheter håller hon oförtröttligt kontakt med barnet. För honom har hon blivit en fast punkt bland flyttningarna mellan olika fosterhem. Att barnets mamma är *"den rätta modern"* ses som det naturliga. Om hinder som missbruk och andra problem lägger sig emellan mamma och barn och pappan, fosterföräldrar eller någon annan tar över kan dramat om kritcirkeln vara vägledande. Mamman och hennes motpart möter varandra med barnet inneslutet i cirkeln. Olika möjligheter kan då uppenbara sig. En första möjlighet kan vara att gemensamt innesluta barnet i en skyddande cirkel, att de vuxna kring barnet inte utesluter utan kompletterar varandra till barnets bästa. En andra möjlighet är att som motparter slita till sig barnet, som går i stycken. Den tredje möjligheten valde Tove, att för barnets bästa ta ett steg

tillbaka, även om det var smärtsamt. Liksom i dramat måste upplösningen bli att den som sliter till sig barnet aldrig är "den rätta modern", eftersom barnet lämnas i en splittrad värld.

Barnens splittrade, svårbemästrade värld, slitna mellan föräldrar och fosterföräldrar, har många forskare, t.ex. "Barn i kris-gruppen" (Vinterhed et al. 1981) och Gunvor Andersson (1995) givit färgstarka illustrationer av. Deras förslag till utvägar har av mammornas berättelser att döma vunnit alltför lite gehör. Därför kanske det urgamla sägnen om kriticirkeln har sitt berättigande också idag och för familjer som tvingas leva skilda åt på grund av missbruk.

Möjligheter

Efter att ha lyssnat till kvinnornas berättelser kan man spåra såväl möjligheter till utveckling som hinder för kvinnorna som mammor. Den medvetenheten kan vara en utgångspunkt för att röja vägar som kan hjälpa missbrukande kvinnor i deras strävan att uppnå det mål de flesta har för ögonen, ett "vanligt familjeliv".

De tre främsta möjligheterna jag kan se handlar om *närheten till barnet, identiteten som kvinna och tillgången till stöd.*

Den närande relationen till barnet blir tydlig, när man följer de flesta kvinnors berättelser. Att vänta barn innebär förhoppningar både om socialt värde och utbyte av kärlek för kvinnor som ofta varit svältfödda på närhet och värme. Under graviditeten och första tiden med barnet befinner sig också de flesta kvinnorna också inom dess "kraftfält". Under den tiden avbryter eller reducerar de flesta av dem kraftigt sitt missbruk och beskriver hur den nära relationen till barnet under graviditeten amningstiden och första månaderna tillsammans hjälper dem till detta.

Graviditet och småbarnstid "*en kvinnlig affär*". Till skillnad mot vad jag funnit i egen och andras forskning (Bjerrum-Nielsen & Rudberg 1989, 1991, Tunving 1983, Trulsson 1993, Vaglum & Ravndal 1991) söker sig missbrukande kvinnor till andra kvinnor i den nyckelsituation graviditeten och tiden som nyblivna mammor utgör. Vad som framkommit inom barn- och familjeforskningen om denna period i mammans och barnets liv, är bl.a., att kvinnan söker sig tillbaka till den egna modern och är öppen för att bearbeta den relationen (Bibring et al. 1961, Samuelson & Brok 1987). Det verkar inte bara gälla kvinnor i allmänhet, utan också de här missbrukande kvinnorna. Jag har funnit att kvinnorna, som tidigare pga. problem i relation till den egna mamman och andra kvinnor och sökt sig till män, ofta i symbiotiska relationer, under graviditeten och tiden som nybliven mamma förefaller befinna sig i en unik situation. Liksom andra kvinnor söker de sig då till den egna mamman och andra kvinnor för att finna sin identitet som kvinna och att förbereda sig för sitt moderskap. Detta innebär en möjlighet för missbrukande kvinnor, som ofta tidigare hyst misstro mot andra kvinnor, att genom öppenheten som moderskapet för med sig få ta igen vad de förlorat. Den förändrade inställningen de då har för andra kvinnor, kan bidra till att kvinnan får tilltro istället för misstro i relationen till kvinnor. Därigenom kan kvinnans självkänsla och identitet som kvinna stärkas i samspelet med andra kvinnor, varigenom hon kan finna sätt att både att hantera relationen till män i riktning mot större självständighet och att avstå från droger.

Stöd från människor i omgivningen både under en för många ansträngande graviditet och spädbarnstid är en förutsättning för de flesta mammor. De missbrukande mammorna, som ofta tidigare upplevt bristfälliga, både känslomässiga och sociala villkor, behöver speciellt

stöd under denna period. Det blir tydligt hur tillgång till stöd ofta från närstående men också professionella, som kvinnorna fått förtroende för, har avgörande betydelse för en bra start och den fortsatta utvecklingen tillsammans. Kvinnor som beskriver att de fått stöd av människor i omgivningen har genomgående frivilligt sökt sig till behandling ofta med motivet, att de vill få tillbaka sina barn. I samtal med närstående och behandlare har de kunnat bearbeta upplevelserna i samband med skilsmässan från barnen, vilket verkar vara en förutsättning för att de ska kunna bearbeta krisreaktioner och hitta sätt att gå vidare efter skilsmässan och inte "frysa" sina känslor genom att fastna i fortsatt missbruk. De hade det gemensamt att de kunde nämna någon närstående eller behandlare som gav dem "social support" (Se Hessele 1991).

Hinder

De främsta hindren jag kan se är *påfrestringarna i samband med den nära relationen till barnet och kravet på att vara en exemplarisk mamma, relationen till männen, myndigheterna och bristen på stöd.*

Relationen till barnet kan upplevas som tårande av en mamma som kämpar med ett skrikigt barn, nattvak och kravet att vara en "praktmamma", som Katja uttryckte det. Den nära relationen och hindren att leva upp till idealbilden av "den goda modern" kan bidra till att mamman söker sig från överkraven till friheten, gemenskapen med missbrukarkompisar och missbruket.

"Genuskoreografin" (Hirdman 1988), som den kommer till uttryck i relationen till barnets pappa och andra män är en svårighet som sätter sin prägel på de flesta kvinnornas liv. I detta har bristen på "mellanrum" mellan kvinna och man en viktig del. De flesta kvinnor har tidigt blivit utsatta för sexuella övergrepp, något av det mest integritetskränkande och skamfyllda ett barn kan utsättas för. De svårigheter som kvinnor i allmänhet har för att bevaka sin integritet och självständighet i relation till män (Jfr. Chodorow 1988, Bjerrum-Nielsen & Rudberg 1989) accentueras ytterligare för kvinnor, vars självkänsla blivit lidande av övergreppen, skammen och tystnaden som för de flesta kringgärdat dessa "hemligheter". För många kvinnor har det dubbla budskapet av kärlek och våld i barndomen skapat förvirring i relation till män som förföljt dem sedan dess. De har därmed riskerat förlust av redskapen att skydda både sina egna och sina barns intressen och att styra sitt liv i relation till männen. Många kvinnor har för att få närhet sökt sig till missbrukande män och tagit till sig deras vanor, vilket lett till att de ofta tidigast utvecklat ett kraftigt missbruk. I vårt samhälle innebär tidiga sexuella övergrepp för många kvinnor missbruk, för att klara den sexuella relationen. Att missbruk ingår i familjens vardagsliv gör det svårt för kvinnan att efter graviditeten och spädbarnstiden fortfarande avstå från missbruket, eftersom det vanligaste är att mannen i familjen inte som hon avbrutit missbruket pga. det väntade barnet.

"Koreografin" med myndigheter och att "hålla färgen" är ett hinder som har sin grund i tidigt grundlagd brist på tilltro och vana att inte tala. De enda offentliga personer som genomgående vunnit kvinnornas förtroende var barnmorskorna och någon gång läkaren vid mödravårdscentralen som de trots risken för att inte få behålla barnet talade öppet om sitt missbruk med. Det tolkar jag som deras sätt att undvika att skada sitt barn, något som kvinnorna genomgående talade om både i berättelserna om graviditeten och tiden med barnen. I övrigt såg kvinnorna samhällsföreträdare av olika slag som motparter, som de måste dölja sitt verkliga liv och sitt missbruk för. De utvecklade genomgående mer eller mindre avancerade kringgående rörelser för att komma undan uppmärksamhet. Ett fåtal behandlare i frivillig vård lyckades vinna kvinnornas förtroende under den tid de bodde med

sina barn, så att de kunde anförtro sig om sin vardagsverklighet och be om hjälp med sina problem. Dubbla budskap mellan kontroll och frivillighet komplicerade i allmänhet relationen. Liknande förhållningssätt har t.ex. beskrivits beträffande amfetaminmissbrukande kvinnor (Larsson 1980). Såväl Gunvor Andersson (1995) som Brenda Smith (1991) talar om behovet att överbrygga de hinder som skapas av det avstånd som finns mellan föräldrar till omhändertagna barn och företrädare för samhället. Majoriteten av fosterbarnen kommer från socialt utsatta och stigmatiserade familjer, främst bestående av ensamma mammor. De är ofta placerade hos fostermammor som är mer välsituerade och handledda av socialarbetare från medelklassen. Olika bakgrund kan vara ett hinder för en ömsesidig relation som har barnens bästa för ögonen.

Att bristen på stöd och övergivenhet har fått ödesdigra konsekvenser visar flera kvinnors berättelser. Det totala förbiseendet av Katjas situation i samband med omhändertagandet av de äldre barnen talar sitt tydliga språk. Det resulterade i krisreaktioner med häftigt missbruk och att hon födde ett skadat barn. Anmärkningsvärt är också att två av tolv mammors små barn föddes med bestående handikapp orsakade av missbruk under graviditeten. Av deras berättelser att döma har de efterlyst inlevelse och stöd, men detta har lyst med sin frånvaro, trots vetskapen om risken för fosterskador i samband med graviditeten.

Bristen på möjligheter att bearbeta sina känslor och krisreaktioner efter skilsmässan från barnen, verkar ha bidragit till att nästan hälften av kvinnorna att "frost" dessa och har med ett undantag fastnat i ett missbruk. De kvinnorna hade alla periodvis vårdats inom tvångsvården, vilket av dem uppfattats som stigmatiserande. Vården verkar snarare ha försämrat än förstärkt deras möjligheter att tala om sina svårigheter och förbättra sin situation. Den situationen skyttade fram i alla utom Toves berättelse. Hon fick tvångsvård, som följts av frivilligvård, vilket också Britten tala uppskattande om. De flesta kvinnorna har under uppväxttiden varit i familjehem och på institution. Detta är hinder som sannolikt förstärkt känslan av att inte våga lita på och tala med någon utomstående, speciellt inte företrädare för det samhälle, som de tidigt upplevt sig stå utanför. De av kvinnorna som varit utsatta för sexuella övergrepp som bidragit dem i relationen till män har också haft dessa som väl förborgade hemligheter som bidragit till missbruk. .

Moderskärleken en kraft att räkna med

För att dra nytta av möjligheter och undanröja hinder är det viktigt att *finna vägar att gå de missbrukande mammorna och deras barn till mötes och att bryta det sociala arvet* som framstår tydligt i många kvinnors berättelser.

Att förstå och kunna föra en *dialog med kvinnor som lever i den speciella kultur som utvecklas i en missbrukarfamilj*, kräver att den världen förstås inte bara utifrån de tankeramar som gäller för "insiders" i samhället utan också utifrån hur de missbrukande kvinnorna som "outsiders" upplever och förklarar sin tillvaro. Det är min förhoppning att mötet med de missbrukande mammorna i denna studie skall stimulera människor som kommer i kontakt med missbrukande mammor att se och inte förbise sin brist på medmänsklig erfarenhet av varandra. Det skulle kunna stimulera till en dialog och ömsesidigt intresse. I förlängningen skulle detta kunna bidra till att typen av missbruk eller

den kultur mamman är företrädare för i mindre utsträckning blir avgörande för hennes möjligheter att ta hand om och utveckla relationen till sitt barn, att också känslorna för barnet och viljan och förmågan att ta hand om det får större utrymme än hitintills.

Att *den rådande tidsandan* styr mötet mellan människor i ett samhälle har jag beskrivit i de inledande kapitlen. Den har också visat sig i de missbrukande mammornas berättelser. Medvetenhet om den styrning som råder skulle förhoppningsvis kunna hjälpa människor som möter missbrukarfamiljer, att i inställning, bemötande och val av åtgärder dra nytta av socialtjänstlagens anda och utgå från den enskilda individens behov av insatser och inte i sitt val främst utgå från det som den rådande tidsandan anbefaller.

I det sammanhanget är det viktigt att se *de strukturella förhållandenas betydelse*. Isolering, ökad arbetslöshet och allt knappare ekonomiska villkor för ensamstående mammor, drabbar kvinnor. Speciellt gäller det de missbrukande kvinnorna som har mindre marginaler materiellt och känslomässigt att ta till när samhällsklimatet hårdnar. Ett jämligare samhälle som bevakar svaga grupperns intressen kan förväntas gynna också missbrukande kvinnor och deras barn mer än ett där bristande ekonomiska resurser, kontroll och repression ökar. Ett slående exempel är de allt mer begränsade resurser som sätts in för missbrukande kvinnor under graviditeten. Lite hänsyn tas till den nyckelsituation graviditeten utgör för kvinnor att ta tag i sitt missbruk, ge barnen en bättre start i livet och att minska risken för fosterskador (Se Kvinnor och alkohol, SOU 1994:28). Mammornas berättelser talar i flera riktningar. För några har familjebehandling bidragit till att kvinnorna fått de "mammaförebilder" de tidigare saknat och har kunnat ta igen vad de gått miste om under uppväxttiden. För andra har "avslutade utredningar" och brist på fortsatt strategiskt handlande till förmån för mamman och barnet (Jfr. Westlund 1991) resulterat i att mamman reagerat med krisreaktioner med kraftigt missbruk. Detta har lett till i fosterskador hos barnet och har fått kostbara känslomässiga och sociala konsekvenser.

Möjligheterna som moderskapet innebär för missbrukande kvinnor att avbryta sitt missbruk, beskriver mammorna. Det innebär att försöka skapa ett bra liv tillsammans med sina barn, när de väntar barn och befinner sig i nära samspel med de små barnen beskriver mammorna. De behöver uppmärksammas och stimuleras, genom allt tillgängligt stöd både åt dem själva och deras familjer. Det gäller inte minst de mammor, som får se egna separationer, övergivenhet och torftiga sociala förhållanden upprepas, när de utan "mammaförebild" kämpar för att barnen ska uppleva ett "vanligt familjeliv". Vad moderskapet innebär har för många kvinnor suddiga konturer och som får deras strategier att komma till korta, oberoende om det handlar att genom motbilder göra något bättre än de egna föräldrarna eller genom en självuppgivenhet i förhållande till barnen som mattar ut dem. Genom uppmuntran till stöd av närstående och t.ex. i familjebehandling skulle kvinnorna kunna få de "mammaförebilder" flera av dem efterlyst, vilket kan underlätta starten tillsammans med barnen.

Missbrukande kvinnors möjlighet till att *stärka sin självkänsla och sin identitet i samspel och nära relation med andra kvinnor* har visat sig i mammornas berättelser om graviditeten och tiden som spädbarnsmamma. Deras större öppenhet i förhållande till andra kvinnor är unik och bör kunna tas tillvara både i kvinnornas dagliga liv och i behandlingssammanhang. Förutom närheten till barnet och det ökade sociala värdet som mamma är öppenheten för andra kvinnor sannolikt en av anledningarna till de positiva resultaten av behandling i samband med graviditet och späbarntid. Behandlingsinstrumentet innebär, att i anslutning till tiden som blivande och nybliven mamma stimulera nära relation med kvinnor, som kan ge stöd, kompensera brister och bidra till utveckling. (Jfr. Olofsson 1991, Trulsson 1989).

Gynnsamma resultat av behandling i ren kvinnogrupp framgår inom forskningen, där delade erfarenheter med och stöd av andra kvinnor, visat sig verksamt för att både med större självständighet hantera relationen till män och till droger. (Se t.ex. Dahlgren 1992, Vaglum & Ravndal 1991, Trulsson 1993). Min egen undersökning av behandlingsresultaten vid ett behandlingshem för kvinnliga missbrukare, visar på moderskapets betydelse för att söka sig till behandling för missbruket. Att mammorna i större utsträckning än de missbrukande kvinnorna utan barn fullföljer behandlingen (Trulsson et al. 1996). Olika behandlingsinriktningar utifrån varje enskild kvinnas behov skulle kunna utvecklas i samtalsgrupper med kvinnor, i öppenvård och inom institutionsvård. Att skapa sådana behandlingsmöjligheter är angeläget med hänsyn till att kvinnan och hennes barn behöver få bästa möjliga start tillsammans.

Som en röd tråd genom mammornas berättelser går *behovet av stöd från människor i omgivningen*. Socialt stöd "social support" av närstående till en missbrukarfamilj kan bidra till en gynnsam utveckling. Det sociala arbetets antingen stödjande eller kontrollerande karaktär har mammorna berättat om. En utveckling som i någon mån skulle kunna innebära en öppning och ersätta misstron mot myndigheter mot större tilltro är en inriktning av socialt arbete mot "social support" (Se Hessle aa.). Det handlar om att problemfokus förskjuts från egenskapsbrister till relationsbrister mellan individer, från professionella individkontakter till mobilisering av informella nätverk som stöd och förskjutning från vad man skall erbjuda som professionellt bistånd till hur man skall förmedla det.

Kvinnorna talar om hur *de traumatiska upplevelserna under barndomen*, speciellt de sexuella övergreppen förföljt dem, bidragit till missbruket och hindrat fungerande relationer till män. Sådana erfarenheter skulle kunna hindras genom uppmärksamhet från omgivningen och stöd åt barn i missbrukarfamiljer. Stödgrupper åt de barnen kan ge dem öppningar och redskap att hantera sina liv (Jfr. Lindstein 1995). Det är min förhoppning att de av och till också skulle kunna förebygga de grövsta formerna av övergrepp, vilka är vanligare än jag förväntat mig vid inledningen av detta arbete. Kvinnor som i vuxenlivet bär med sig sådana erfarenheter behöver stöd av närstående men också professionell hjälp för att kunna bearbeta de upplevelserna som blivit intimt förknippade med deras missbruk.

Att skiljas från sina barn pga. missbruk innebär ett trauma för de flesta mammor. Krisreaktionerna som är förknippade med skilsmässan behöver de tala om. Annars riskerar de i likhet med flera av mammorna "frysa" sina känslor i samband med skilsmässan, vilket fått dem att fastna i missbruk. Att upplevelserna förknippas med känslan av att vara en "dålig mamma" gör dem svåra att tala om och därför kan professionellt stöd vara ett viktigt komplement till det som närstående kan erbjuda.

När jag i denna studie steg för steg följt de missbrukande mammorna genom barndomen och vuxenlivet och till dess jag möter dem där de lever skilda från sina barn, slås jag av den starka känslan för barnen. Den genomsyrar deras berättelser, oberoende av vad som är unikt för var och en. Kanske skulle den känslan kunna innebära första steget mot att bryta det sociala arvet. Det är genom att lyssna till vad alla mammor berättat om, som jag blivit övertygad om att

Moderskärleken är en kraft att räkna med!

EPILOG

Mellan ett och ett halvt och två år efter intervjun tar jag kontakt med alla kvinnorna. Syftet är att låta dem läsa intervjun i sin helhet och den livshistoriska berättelsen för att komma med synpunkter och korrigeringar. Jag är också intresserad hur deras och barnens situation har utvecklats. Sju av kvinnorna har jag talat med och fått intervjuer och livshistorier godkända efter justeringar. De har också alla berättat om hur de och barnen har det. Fem kvinnor har jag trots upprepade försök att nå med brev och telefon inte lyckats få kontakt med. Det är alla de kvinnor som vårdats på LVM-hem och som jag fått kontakt med på institutionen. Tack vare LVM-hemmets uppföljning har jag fått ta del av den informationen. Av kvinnorna som varit i LVM-vård, var det bara Tove är jag talade med. Den ursprungliga kontakten med henne fick jag via den familjebehandling, där hon deltog efter att hon fått barn. Pia är den enda kvinnan vars situation är helt okänd.

SALLY

Efter att förgäves ha sökt Sally på hennes gamla adress får jag av LVM-hemmet uppgiften, att Sally ett år efter sista intervjun förlorat sin lägenhet, enligt socialbyrån "missbrukar och är i dåligt skick".

HANNA

Hanna bor drygt ett och ett halvt år efter intervjun i egen lägenhet i det samhälle, där hon tidigare bodde med barnen. De har flyttat hem och går i skola. Själv arbetar hon i en affär. Hon ska under barnens skollov besöka familjebehandlingshemmet, som hon fortfarande har eftervårdskontakt med. Hon säger, att hon har fått hjälp att ta igen vad hon förlorat som mamma och har det bra med barnen.

PIA

Jag har försökt nå Pia på hennes gamla adress. Den man, som hon bodde tillsammans med i samband med intervjun för knappt två år sedan, säger att de flyttat isär. Han ger mig tips om en annan adress som jag skriver till utan resultat.

TOVE

När jag drygt två år efter sista intervjun har kontakt med Tove bor hon med sin knappt ettåriga dotter på ett familjebehandlingshem, dit hon var tvungen att rymma av rädsla för Hasse. Han har misshandlat henne och vet nu inte var hon vistas. Hon är glad för dottern och träffar sonen regelbundet. I enlighet med hennes önskemål kontaktar jag hennes behandlare, eftersom hon känner sig stark nog att börja att samtala om de sexuella övergreppen i barndomen. Fortfarande tycker hon att det är svårt att ta upp det problemet och ber mig därför om hjälp.

ANJA

Eftersom Anja saknar adress har jag inte kunnat nå henne. Genom LVM-hemmet har jag ett och ett halvt år efter intervjun fått reda på att hon beställt tid på metadonmottagningen.

MADDE

Madde berättar knappt ett par år efter första intervjun, att barnen bor kvar i familjehem och att hon träffar dem var tredje vecka. Hon har något år gått i skola, bor i egen lägenhet och deltar i öppenvårdsbehandling för sitt missbruk.

NINNI

När jag kontakter Ninni ett och ett halvt år efter intervjun, har hon för några månader sedan avslutat sin behandling och flyttat till en lägenhet med Petter. Han går i förskola och "allt fungerar bra". Ninni ska snart börja en kursutbildning. Hon har eftervårdskontakt med personalen på behandlingshemmet.

BRITTEN

Drygt ett och ett halvt år efter sista intervjun har jag skrivit till Britten på hennes sista adress, utan att få svar. Enligt LVM-hemmet avbröt hon efter elva månader vården på behandlingshemmet. Hon har flyttat samman med en man och börjat missbruka igen.

KATJA

Efter att ha fått brev till Katjas gamla adress i retur, kontakter jag LVM-hemmet knappt två år efter sista intervjun. Där får jag information att Katja är avflyttad och aktuell vid en byrå för bostadslösa. Hon är gravid och har haft kontakt med mödravård för missbrukare. Hon vistades på en mindre ort vid tiden för LVM-hemmets förfrågan.

ULLA

Närmare två år har gått sedan den sista intervjun. Kristin har bott hos Ulla mer än ett år. Ulla har en lönebidragsanställning som hon trivs med och Kristin går i första klass. Ulla tycker nu att hennes största bekymmer är Kristins många infektioner.

LINDA

Två år efter jag sist träffade Linda berättar hon, att hon träffar sina barn en gång i månaden, sedan hon och pappan missbrukat av och till. De bägge har separerat. Barnen får inte längre vistas hemma hos Linda, utan hon träffar dem utomhus under sommaren och på biblioteket när vädret gör detta omöjligt. Hon är "i krig" med fostermamman, sedan hon efter barnpsykiatrisk bedömning inte får träffa barnen var fjortonde dag som innan. Linda är arbetslös, sjukskriven och deltar i psykiatrisk öppenvård.

SONJA

Jag talar med Sonja ett och ett halvt år efter sista intervjun. Det är tre månader sedan hon sist träffade barnen. Mannen har tilldömts vårdnaden och vägrar att hon träffar dem. Hennes begäran om barnpsykiatrisk undersökning i anslutning till vårdnadsfrågan avslogs av rätten. När hon försökt ringa till barnen, vill sonen inte tala med henne och dottern är för liten att ha någon talan. Sonja har gett upp barnen. Hon orkar inte kämpa mer. Skolan sköter hon och är klar i vår. Sedan bostadsbidraget sänktes och hon inte har underhållsbidrag klarar hon inte hyran, utan ska "bo hos olika".

REFERENSER

Ahrne, G. (1981) *Vardagsverklighet och struktur*, Uddevalla: Korpen

Al-Hibri, A. (1981) "Capitalism is an advanced stage of patriarchy: but marxism is not feminism, *Women and Revolution. A discussion of the unhappy marriage of marxism and feminism*, Pluto Pres, 165-193.

Andersson, B. (1991) *Att förstå drogmissbruk*. Studentlitteratur, Lund.

Andersson, C. (1990) *Dåliga flickor är inte det sämsta. En kunskapsöversikt om flickor i riskzon och missbruk*, Stiftelsen Kvinnoforum.

Andersson, C. (1993) *The Children of Maria*. Acta Universitatis Upsaliensis: Göteborg

Andersson, C. (1994) *"Kvinnor och alkohol - En kunskapsöversikt. Rapport till alkoholpolitiska kommissionen"*. Stockholm: Stiftelsen Kvinnoforum

Andersson, G. (1984) *Små barn på barnhem*, Liber förlag.

Andersson, G. (1988:1) *En uppföljning av barn som skilts från sina föräldrar*. Lunds Universitet: Meddelanden från socialhögskolan, 1988:1.

Andersson, G. (1990) "Barns förhållande till föräldrar och fosterföräldrar". *Nordisk Psykologi*, 42 (1), 59 -74

Andersson, G. (1991) *Socialt arbete med små barn*, Studentlitteratur, Lund.

Andersson, G. (1995) *Barn i samhällsvård*, Studentlitteratur, Lund.

Aronson, M. & Hagberg, B. (1993). Uppföljningsstudie av barn till alkoholiserade mödrar. Hur har det gått för de alkoholskadade barnen? *Läkartidningen*, vol 90, nr 23, 2215-2219.

Aronson, M. & Olegård, R. (1987) Children of Alcoholic Mothers Pediatrician, nr 14, 57-61.

Arnhof, Y. (1986) "Barnhem eller behandlingskollektiv för missbrukarnas barn. *Socialnytt* nr. 9, 12 - 15.

Badinter, E. (1980) *Den kärleksfulla modern*. Paris: Flammarion

Baker Miller, J. (1986) *Toward a new psychology of women*. Boston: Beacon Press.

Becker, H.S. (1963/ 1973) *Outsiders*. New York: The Free Press.
Forskningsupplement

Berg-Brodén, M. (1989). Mor och barn i Ingenmansland. Interventioner under spädbarnsperioden. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Berger, P. & Luckmann, I.T. (1979). *Kunskapssociologi - Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Wahlström & Widstrand: Stockholm.

Bergström, M. & Nilsson, K. (1987) "Intervjuundersökning av opiatmissbrukande kvinnor - metoder och metodproblem". *Nordisk Psykologi*, nr. 2, 127 - 141.

Bernler, G. och Bjerkman, A. (1990). *Den sociala biografien.*, Göteborg: DAIDALOS

Bibring, G. L, Dwyer, T. F, Huntington, D. S. & Valenstein A. F. (1961). "A study of the psychological processes in pregnancy and the earliest mother-child relationship. *Psychoanalytic Study of the Child*, vol. 16, 162-186

Bjerrum-Nielsen, H. & Rudberg, M. (1989) *Historien om jenter og gutter*, Universitetsforlaget, Oslo.

Bjerrum-Nielsen, H. & Rudberg, M. (1991) "Jenters vej till rusmiddel, ett socialiseringsperspektiv", *Kön, rus och disiplin*. Nordiska nämnden för alkohol och drogforskning, NAD publikation nr. 20.

- Björling, B.** (1986) "Att synliggöra kvinnor" *Kvinnor, alkohol och behandling*. Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning, NAD publikation nr. 13.
- Björling, B.** (1989). "Making women visible" *Women alcohol and drugs in the Nordic Countries*, NAD-publikation nr. 16.
- Bogdan, R. & Taylor, S.** (1984) *Introduction to Qualitative Research Methods. The Search for meanings*. New York: Wiley & Son
- Brante, T.** (1980) *Vetenskapens struktur och förändring*, Karlshamn, Bokförlaget Doxa AB.
- Brecht, B.** (1970/1955) *Den Kaukasiska Kritcirkeln*, Stockholm: NOK
- Börjeson, B. & Håkansson, H.** (1990) *Hotade, försummade, övergivna*, Stockholm, Raben & Sjögren.
- Carlsson, C. Esseveld J., Goodman, S., Widerberg, K.** (1983) "Om patriarkat en kritisk granskning", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. nr 1, 55-69.
- Chodorow, N.** (1979) "Mothering, male dominance and Capitalism", Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism, *N.Y. Monthly Review Press*, 83-106.
- Chodorow, N.** (1988) *Femininum - Maskulinum, Modersfunktion och könssociologi*, Natur och Kultur: Stockholm.
- Claezon, I.**, (1996). *Mot alla odds*. Marelid: Stockholm.
- Coleman, J.** (1993) "The Impact of Gary Becker's Work on Sociology", *Acta Sociologica* 36, 169-178.
- Collins, R.** (1990) "Stratification, Emotional Energi and the Transient Emotions", Kemper, T (ed). *Research Agendas in the Sociology of Emotions*, New York, SUNY Press.
- Cullberg, J.** (1975) *Kris och utveckling*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Cullum-Swan, B. & Manning, P.** (1994) "Narrative, Content and Semiotic Analysis" Denzin & Lincoln (eds.) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Dahlgren L.** (1992) Behandling av kvinnliga alkoholmissbrukare. *Socialmedicinsk tidskrift* 8, 390-394.
- Dahlgren, L. & Willander, A.** (1991) "Vilka kvinnor söker hjälp och vilka går det bra för?", *Läkartidningen* vol. 1988.
- Dahlström, E. m.fl.** (1962) *Kvinnors liv och arbete*, Stockholm, Studieförbundet Näringsliv och samhälle.
- Daidsen-Nielsen, M. & Leick, N.** (1991) *Den nödvändiga smärtan*. Solna: Almqvist & Wixell.
- Davies, K. & Esseveld, J.** (1989) *Kvalitativ kvinnoforskning*. Stockholm: Arbetslivscentrum
- Denzin, N.** (1990) "On Understanding Emotion: The Interpretive-Cultural Agenda" Ur Kemper, T. (ed) *Research Agendas in the Sociology of Emotions*, New York: SUNY Press.
- Dinnerstein, D.** (1976) *The Mermaid and the Minotaur*. Harper & Row. New York. 1976.
- Dowes, D. & Rock, P.** (1992) *Understanding Deviance*. Guildford: Oxford University Press
- Duckert, F.** (1989) The treatment of female problem drinkers, *Women, alcohol and drugs in the Nordic Countries*, NAD-publikation nr. 16.
- Eliasson, R.** (1976) "Begreppen myter och ideologier". *Kvinnomyter*. Lund.
- Eliasson, R** (1987). *Forskningsetik och perspektivval*. FoU-rapport 7A.

Stockholm: Stockholms socialförvaltning.

Eneroth, B. (1986) *Hur man mäter vackert? Grundbok i kvalitativ metod.* Stockholm: Akademitext

Elmér, Å. (1958) *Svensk Socialpolitik.* Malmö: Gleerups.

Erdmanis, I. & Torsdotter A. (1983) *Torsdagsåret.* Stockholm: Gotab.

Eriksen, S. (1991) "Alkohol som könssymbol". *Kön, rus och disciplin*, NAD-publikation nr. 20.

Esseveld J. (1988) *Beyond Silence.* Lund, Grahns Boktryckeri.

Ettore, E. (1992) *Women and Substance Use.* London: The Macmillan Press Limited.

Fridell, M. (1996) *Institutionella behandlingsformer vid missbruk.* Borås: Natur & Kultur

Frykman, J. & Lövgren, O. (1979) *Den kultiverade människan.* Lund: Liber

Fuchs Ebaugh, H.R. (1988) *Becoming an EX - The Process of Role Exit.* Chicago: The University of Chicago Press.

Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Cultures.* New York: Basic Books.

Giertz, A. (1991). LVM i praktiken - en uppföljning av tvångsåtgärder vid missbruk - Malmöhus län, Malmö

Glaser B. & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory.* Chicago: Aldine & Atherton.

Gilligan, C. (1977) "In a different voice; women's conceptions of the self and morality". *Harvard educational review* nr. 47, 431-446.

Goffman, E. (1972) *Stigma. Den avvikandes roll och identitet.* Stockholm: Rabén & Sjögren.

Goffman, E. (1974) *Jaget och maskerna.* Simrishamn: Rabén & Sjögren

Goldberg, T. (1995) "Narkotika". *Samhällsproblem.* Stockholm: Liber

Gunnarsson, E. (1993) *I välfärdens utmarker. Om socialbidrag och försörjning bland ensamstående kvinnor utan barn.* Rapport i socialt arbete nr. 64-1993. Stockholm Universitet, Socialhögskolan

Haavind, H. (1974) *Myten om den goda modern.* Aldus.

Hagström, C. (1996) "Fadern, förlossningen och forskningen". *Aktuellt om kvinnoforskning*. nr. 1, 10 -13.

Heap, S. & Ross, A. (1992) "Mary Douglas and the Enterprise Culture", Ur Heap, S & Ross, A (eds), *Understanding the Enterprise Culture, Edinburgh,* Edinburgh University Press.

Heijbel, C. & Nilsson, I (1985) *Sexualitet och missbruk.* Stockholm: Liber.

Hessle, S. (1983). Om samhällsomhändertaganden av barn: Hur förhindra slumpen, moralismen och skygglapparna? I: *Kvinne, misbrukar - og mor.* Oslo: Nordiska Ministerrådet .

Hessle, S. (1988). *Familjer i sönderfall. En rapport från samhällsvården.* Stockholm: Nordstedts.

Hessle, S. (1991). Social rapport och sociala nätverk. Några tankar om dagsläget och frågeställningar i nätverksforskningen. Bergsten, B. M.fl. red. *Etik, solidaritet och välfärd.* Göteborg: DAIDALOS.

Hilte, M. (1996 a) *Bortom det tillåtnas gräns - En introduktion till avvikandets sociologi,* Bokmanus.

Hilte, M. (1996 b) *Avvikande beteende - en sociologisk introduktion,* Lund: Studentlitteratur

- Hirdman, Y.** (1988) "Genussystemet - Reflektioner kring kvinnors sociala underordning". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3, 49-63
- Hirsch, M. & Fox-Keller, E.** (1990) "Introduktion, January 4, 1990" *Conflicts in Feminism*, London: Routledge.
- Holm, U.** (1993) *Modrande & praxis - En feministfilosofisk undersökning*, Uddevalla: DAIDALOS.
- Hughes, J.A. Månsson, S-A.** (1988) *Kvalitativ sociologi*. Lund: Studentlitteratur
- Holler, H.** (1980) "Kvinnoforskning: historisk utveckling och aktuella motsättningar", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1, 8-21.
- Hydén, M.** (1993) *Woman Battering as Marital Act; Interviewing and Analysis in Context 1*. C.K. Riessman (Ed.), *Qualitative Studies in Social Work Research*. Newsbury Park: Sage
- Jenner, H, Eriksson, A. & Iwansson, A.** (1977) *Rapport från ett terapeutiskt samhälle*. Lund: Awe/Gebers.
- Jonsson, G.** (1974) *Att bryta det sociala arvet*, Stockholm: Tiden
- Järvinen, M.** (1983), "Kvinnan i alkoholforskningen", *Kvinnoforskning kring alkohol och droger*. NAD-Publikation nr. 8.
- Järvinen, M. & Olafsdottir H.** (1984) "Nordiska kvinnors dryckesmönster". *Alkoholpolitik 1*, 193-206.
- Jönsson, H.** (1995). *Sammanbrott i familjehem*. Rapport inom Socialstyrelsens familjehemsuppdrag.
- Kohler-Riessman, C.K.** (1993) *Narrative Analysis*. Newsbury Park: Sage
- Krais, B.** (1993) "Gender and Symbolic Violence" Ur Calhoun, C, m.fl. (eds), *Bourdieu Critical Perspectives*, London: Polity Press.
- Lagen om vård av missbrukare (LVM) 1982**
- Larsson, G.** (1980). The amphetamine addicted mother and her child, *Acta paediatrica Scandinavica Supplement* 278, Almqvist & Wixell.
- Larsson, G.** (1982) *Missbruk under graviditeten*, Solna: LIC
- Larsson, S.** (1990) "Institutionsbehandlingen och LVM - vården av alkoholister - några forskningsperspektiv. *Forskning om missbrukare och vården, särskilt tvångsvården*. DSF.
- Lemert, E.M.** (1967) *Human Deviance, Social Problems, and Social Control*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Liljeström, R. & Kollind A.** (1990) *Kärleksliv och föräldraskap*, Malmö, Carlssons Bokförlag.
- Lindgren, A.** (1945) *Pippi Långstrump*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Lindstein, T.** (1995) *Vändpunkten - Att arbeta med barn till alkoholister*, Borås: Förlagshuset Gothia AB.
- LO, Klass och kön - Om LO-kvinnornas arbetsvillkor, möjligheter till inflytande och makt över sina egna liv**. Stockholm: Enskede Offset AB.
- Lugones, M. & Spelman M.** (1983) "Have we got a theory for you? Feminist theory, cultural empiricism and the demand for the women's voice" . *Women's Studies International Forum*. vol 6, 573-581.
- Lundström, T** (1993). Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet. Stockholms Universitet: Socialhögskolan. Rapport i socialt arbete nr. 61.
- Martinsson, H.** (1935) *När nässlorna blommar*. Trondheim. Bonniers.

- Mead G. H.** (1934). *Mind, self and society*, University of Chicago Press, Chicago.
- Milton, P.** (1994) *I backanternas fotspår. Kvinnor alkohol och droger*, Rapportserie nr. 37. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN.
- Mulinares, D.** (1996) *Att tänka feministisk teori. Att bedriva feministisk forskning*. Utkast till artikel. Lund: Sociologiska Institutionen
- Nilsson, J.O.** (1994) *Alva Myrdal: En virvel i den moderna strömmen*, Stockholm, B. Östlings Bokförlag.
- Norman, E. & Jenkins, S** (1972) *Filial deprivation and foster care*. New York: Columbia University Press.
- Nyrén. I.** (1995) *Normbrottet*, FOU- rapport nr. 2. Stockholm: Stockholms Socialförvaltning.
- Näsman, E. Nordström, K. Hammarström, R.** (1983) Föräldrars arbete och barns villkor - en kunskapsöversikt, Arbetslivscentrum, Forskningsrapport 41, Stockholm: Liber,
- Olofsson, M.** (1983). Rikshospitalet, Gode erfaringer med tidlig och tvaerfaglig indsats. *Kvinne, missbruker - og mor*, Nordisk kontaktmannsutvalg for narkotikaproblemer i samarbejde med Nordisk Ministerråd i Oslo.
- Olofsson, M.** (1991), Gravid misbrugere og deres børn: *Kön, Rus och Diciplin - en nordisk antologi*, NAD-publikation nr. 20.
- Olsson, B.** (1994) *Narkotikaproblemets bakgrund*. Centralförbundet för Alkohol och Narkotikaupplysning . CAN:s rapportserie, nr. 39.
- Patton, M.Q.** (1980) *Qualitative Evaluation Methods*, Beverly Hills: London Sage Publications.
- Puranen, B.** (1991) *Att vara kvinna är ingen sjukdom*. Solna: Nordstedts Förlag.
- Quinton, S & Rutter, M.** (1984). Volym 25/198. Parents with Children in Care - I. Current Circumstances and Parenting. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* nr. 4.
- Ravndal, E & Vaglum, P.** (1988). Kjennetegn og behandlingsforlop hos ungdom som søker sig till Veksthuset, Institutt for medicinske adferdsfag, Universitetet i Oslo
- Ravndal, E & Vaglum, P.** (1991) Behandling av kvinnelige stoffmissbrukere i ett hierarkisk terapeutisk samfunn: Betydningen av relasjoner till foreldre, partnere og veninner, Institutt for medicinske adferdsfag. Universitetet i Oslo 1991.
- Rohsenow, D.J., D.J., Corbett, R. Devine, D.** (1988) Molested as children. A hidden contribution to substance abuse? *Journal of substance abuse treatment*, 1988.
- Rosenbaum, M.** (1981) *Women on heroin*, Brunswick, New York: Rutgers University Press
- Salonen, T.** (1993) *Margins of Welfare*, Kristianstad: Hällestad Press
- Samuelson, G. & Brok, L.** (1987) "Regression i overgangen til moderskab". *Nordisk Psykologi*, nr. 39, 81-93.
- Statistiska Centralbyrån, SCB - Barnombudsmannen** (1995) *Upp till 18 - Fakta om barn och ungdom*. Halmstad
- Statistiska Centralbyrån, SCB** (1987 och 1996) *På tal om kvinnor och män - Lathund om jämställdhet*.
- Schürtze, Y.** (1987) "The Good Mother - The History of the Normative Model Mother Love", *Sociological Studies of Child Development*, Greenwich, Adler, P.A. & Adler, P.
- Skervfving, A.** (1993). *Föräldrar men ändå inte föräldrar. Om långtidsplacerade fosterbarns biologiska föräldrar*. FoU-rapport nr. 6. Stockholm: Stockholms socialförvaltning:

- Smith, B.** (1991). Australian Women and Foster Care: A Feminist Perspective. *Child Velfere*, vol LXX, no 2, March-April, 175-184
- Smith; D.** (1987) *The Everyday World as Problematic. A feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Snare, A.** (1986). "Inledande funderingar kring kvinnor, alkohol och kontroll", *Kvinnor, alkohol och behandling*. En nordisk antologi, NAD publikation nr 13.
- Socialstyrelsen.** (1996) Konferens *Missbrukarvård i förändring*
- Socialtjänstlagen (SoL)** 1982.
- Statens Offentliga Utredningar SOU**, 1994:28 *Kvinnor och Alkohol. Delbetänkande av alkoholpolitiska kommissionen*. Göteborg
- Steneroth, G. Eriksson, M. Jonsson, L. Billing & Zetterström, R.** (1996) "Support to drug-addicted parents: a help to the children?" *Scandinavian Journal Soc. Med.* Vol. 24, nr.3
- Strauss, C. & Corbin, J.** (1990) *Basics of Qualitative research, grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park: Sage
- Ståhl, R.** (1993) "Om vänners och anhörigas stöd", *Socionomens Forsknings supplement*, nr. 3.
- Sunesson, S.** (1981) *När man inte lyckas-Om hinder, vanmakt och oförmåga i socialt arbete*. Stockholm: Almqvist & Wixell AB.
- Svensson, B.** (1996) *pundare, jonkare och andra - med narkotikan som följeslagare*, Eslöv: Carlssons Bokförlag.
- Taylor, A.**(1993) *Women Drug Users*, Great Britain: Clarendon Press.
- Tracy, E.M.** (1994) "Maternal Substance Abuse: Protecting the Child, Preserving the Family". *Social Work*, vol.39, nr. 5, 534-540.
- Trulsson, K** (1989) *All Växa - Slutrapport om Enebacksprojektet*, Malmö socialförvaltning.
- Trulsson, K.** (1993). *Kvinnorummet - Vision, verklighet, vardag. Rapport från ett behandlingshem för kvinnor*. Kvinnoforum Utbildning AB, Ljungbergs tryckeri, Klippan.
- Trulsson, K., Länne, L. & Nötesjö, G.** (1996) *Kvinnor på väg in från kylan*, Stockholm: Qlara Management AB.
- Tunving, K.** (1983) "Den kvinnliga narkotikmissbrukaren i vårdssystemet. *Kvinnoforskning kring alkohol och droger*, NAD-Publikation nr.8.
- Tunving, K. & Nilsson, K.** (1985) "Young female drug addicts in treatment: a twelve year perspective. *Journal of drug issues* 15:3, 367-382
- UNO-92.** *Det tunga narkotikamissbruket i Sverige 1992*. Centralförbundet för Alkohol och Narkotikaupplysning, CAN:s rapportserie.
- Westlund, P, Wik, L & Lilja, T** (1991). *674 ÅRENDEN. Med barn och ungdomar som klienter*. Blekinge FoU-enhet för socialtjänst och primärvård. rapport 1991:5.
- Vinnerljung, B.** (1989) *Fosterhemsförvaltningen*. Lunds Universitet: Meddelande från Socialhögskolan 1989:3.
- Vinnerljung, B.** (1993) "Släktingplaceringar i fosterbarnsvården", *Socionomens Forsknings supplement*, Nr 3.
- Vinnerljung, B.** (1996) *Fosterbarn som vuxna*, Lund: Arkiv

Winnicott, D.W. (1960) "The Theory of the Parent-Infant Relationship". *Int. Journal of Psycho-Analysis*, nr. 41, 585-595

Vinterhed, K., Börjesson, B. Cederström, A., Fredin E, Hesse, M & Hesse, S (1981) *Barn i kris. En bok om barn och separation*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Young, Iris, (1981) "Det tvåhövda resultatet av parningen mellan marxism och feminism, *Zenit*. nr. 5, 39-51.

Öjehagen, A (1994) "Kvinnor och alkoholmissbruk" - *Behandling av alkoholproblem - En kunskapsöversikt*, Liber Utbildning, Stockholm.

Österling, A. (1992) *Kvinnor och alkohol*. Alkoholkliniken, MAS, Malmö Allmänna Sjukhus

I serien **MEDDELANDEN FRÅN SOCIALHÖGSKOLAN** har utkommit:

- 1981:1 **FOSTERBARNSVÅRD OCH EKONOMI** av Peter Westlund
- 1981:2 **EN ALKOHOLENKÄT - OCH VAD SEN DÅ? En modell för alkoholundervisning i en sjätte klass** av Inger Farm och Peter Andersson
- 1981:3 **PSYKOLOGIN I SOCIALT ARBETE: EN PEDAGOGISK DISKUSSION** av Eric Olsson och Christer Lindgren
- 1982:1 **VAD BÖR EN KURATOR KUNNA?** av Karin Stenberg och Britta Stråhlén
- 1982:2 **LVM BAKGRUND OCH KONSEKVENSER** av Peter Ludwig och Peter Westlund
- 1982:3 **INSYN - ETT FÖRSÖK TILL INSYN I ARBETSMILJÖN PÅ EN SOCIALFÖRVALTNING. En intervjuundersökning** av Pia Bivered, Kjell Hansson, Margot Knutsson och P-O Nordin
- 1983:1 **AVGIFTER PÅ SOCIALA TJÄNSTER - principer och problematik** av Per Gunnar Edebalk och Jan Petersson
- 1983:2 **EN INDELNING AV RÄTTEN - hjälpmedel vid inläsning av juridiska översiktskurser** av Lars Pelin
- 1983:3 **OM SOCIALA OMRÅDESBESKRIVNINGAR** av Verner Denvall, Tapio Salonen och Claes Zachrisson
- 1983:4 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977. Del I Förhållandena 1977** av Åke Elmér
- 1983:5 **PSYKOLOGISKA FÖRKLARINGSMODELLER I SOCIALT ARBETE** av Alf Ronnby
- 1983:6 **FACKFÖRBUNDENS SJUKKASSEMBILDANDE. EN STUDIE I FACKLIG SJÄLVHJÄLP 1886-1910** av Per Gunnar Edebalk
- 1984:1 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977. Del II Utvecklingen 1945-1977** av Åke Elmér
- 1984:2 **FRÅGETEKNIK FÖR KVALITATIVA INTERVJUER - En sammanställning** av Hans-Edvard Roos
- 1984:3 **AKTIONSFORSKNING SOM FORSKNINGSSTRATEGI** av Kjell Hansson
- 1984:4 **FÖRÄNDRINGSPROCESSER INOM GRUPPER OCH ORGANISATIONER I PSYKOLOGISK OCH SOCIALPSYKOLOGISK BELYSNING** av Eric Olsson (SLUT)
- 1984:5 **ROLLSPEL - TILLÄMPNING OCH ANALYS** av Kjell Hansson
- 1985:1 **IDROTT OCH PSYKOSOCIALT ARBETE** av Kjell Hansson
- 1986:1 **ARBETSRAPPORT. Att arbeta på barn- och ungdomsinstitution - en pilotstudie** av Leif Roland Jönsson
- 1986:2 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV - Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945-1977 (1983). Del III Utvecklingen inom oförändrade grupper** av Åke Elmér

- 1986:3 UNGDOMAR, SEXUALITET OCH SOCIALT BEHANDLINGSARBETE PÅ INSTITUTION - Intervjuundersökning bland personalen på tre hem för vård eller boende i Skåne av Maud Gunnarsson och Sven-Axel Månsson
- 1987:1 FATTIGVÅRDEN INOM LUNDS STAD - den öppna fattigvården perioden 1800-1960 av Verner Denvall och Tapio Salonen
- 1987:2 FORSKNINGSETIK OCH PERSPEKTIVVAL av Rosmari Eliasson (SLUT)
- 1987:3 40 ÅRS SOCIONOMUTBILDNING I LUND av Åke Elmér
- 1987:4 VÄLFÄRD PÅ GLID - RESERAPPORT FRÅN ENGLAND av Verner Denvall och Tapio Salonen
- 1987:5 ATT STUDERA ARBETSPROCESSEN INOM SOCIALT BEHANDLINGSARBETE av Leif Roland Jönsson
- 1987:6 SOCIALTJÄNSTLAGEN OCH UNGA LAGÖVERTRÄDARE av Anders Östnäs
- 1987:7 FORSKAREN I FÖRÄNDRINGSPROCESSEN av Eric Olsson
- 1988:1 EN UPPFÖLJNING AV BARN SOM SKILTS FRÅN SINA FÖRÄLDRAR av Gunvor Andersson
- 1988:2 THE MAN IN SEXUAL COMMERCE av Sven-Axel Månsson
- 1988:3 FRÅN MOTSTÅND TILL GENOMBROT. DEN SVENSKA ARBETSLÖSHETSFÖRSÄKRINGEN 1935-54 av Per Gunnar Edebalk
- 1988:4 MALMÖ - i kulmen av fattigdomscykeln av Tapio Salonen
- 1988:5 PROJEKT ÖSTRA SOCIALBYRÅN - en processbeskrivning av ett förändringsarbete med förhinder av Anna Meeuwisse
- 1988:6 UTDELNINGEN AV SPRUTOR TILL NARKOMANER I MALMÖ OCH LUND av Bengt Svensson
- 1988:7 HEMTJÄNSTEN PÅ 2000-TALET red av Peter Andersson
- 1989:1 FATTIGLIV av Gerry Nilsson
- 1989:2 MAKT OCH MOTSTÅND - aspekter på behandlingsarbetets psykosociala miljö av Leif R Jönsson
- 1989:3 FOSTERHEMSFÖRVALTNINGEN av Bo Vinnerljung
- 1989:4 GUSTAV MÖLLER OCH SJUKFÖRSÄKRINGEN av Per Gunnar Edebalk
- 1990:1 DET ÄR RÄTT ATT FRÅGA VARFÖR - undersökningar om socialt arbete red av Verner Denvall
- 1990:2 SCENFÖRÄNDRING - FORSA-symposiet Helsingborg/Gilleleje
- 1990:3 KULTURMÖTEN INOM SOCIALTJÄNSTEN - erfarenheter och reflektioner red av Immanuel Steen
- 1990:4 HEMMABOENDEIDEOLOGINS GENOMBROT - åldringsvård och socialpolitik 1945-1965 av Per Gunnar Edebalk

- 1991:1 **PROJEKTILLVARD** – en processanalys av ett socialbyråprojekt av Anna Meeuwisse
- 1991:2 **ORGANISATIONENS PÅVERKAN PÅ SJUKFRÅNVARON** – hur en forskningsprocess och en personlig utvecklingsprocess kan integreras med hjälp av handledning av Katrin Tjörvason
- 1991:3 **SEXUALITET OCH SOCIALT ARBETE PÅ INSTITUTION** av Åsa André
- 1991:4 **MIND THE GAP** – en reseberättelse från England 1-8 april 1990 av Mats Dahlberg, Jan Lanzow Nilsson, Margot Olsson och Claes Norinder (red)
- 1991:5 **DRÖMMEN OM ÄLDERDOMSHEMMET** – Äldringsvård och socialpolitik 1900-1952 av Per Gunnar Edebalk
- 1992:1 **POLICY, INTEREST AND POWER. Studies in Strategies of Research Utilization** av Kjell Nilsson
- 1992:2 **STÖD och AVLASTNING. Om insatsen kontaktperson/-familj** av Gunvor Andersson
- 1992:3 **REHABILITERING AV TORTYRSKADADE FLYKTINGAR I MALMÖ. Utvärderingsrapport** av Norma Montesino
- 1992:4 **MÅL, VERKSAMHETSMEDEL OCH BEHANDLINGSIDEER I TVÅ MÄNNISKOBEHANDLANDE ORGANISATIONER** av Marie Söderfeldt
- 1992:5 **235 SYSKON MED OLIKA UPPVÄXTÖDEN** – en retrospektiv aktstudie av Bo Vinnerljung
- 1993:1 **GRÄNSÖVERSKRIDANDE I PRAKTIK OCH FORSKNING – TVÅ EXEMPEL** av Bo Vinnerljung
- 1993:2 **HÖRSELSKADADE I ARBETSLIVET – Ett stress/kontroll perspektiv** – av Ann-Christine Gullacksen
- 1993:3 **NORMALITY, SOCIAL WORK AND THE CREATION OF EVERYDAY LIFE SETTINGS** av Matts Mosesson (ed)
- 1993:4 **SEVEN SWEDISH CASES: PRODUCTION REGIME, PERSONELL POLICY AND AGE STRUCTURE IN SEVEN SWEDISH FIRMS IN THE ERA OF THE SWEDISH MODEL** av Gunnar Olofsson och Jan Petersson
- 1994:1 **BOENDEBASEN I KRISTIANSTAD – EN UTVÄRDERING** av Bengt Svensson
- 1994:2 **Omsorgens vardag och villkor: 20 DOKTORANDER GRANSKAR FEM AVHANDLINGAR** red av Åsa André och Rosmari Eliasson
- 1994:3 **LVM-VÅRD AV NARKOMANER. Rapport från Avgiftningsenheten i Malmö: Patienterna, arbetsmetoderna och resultaten** av Kerstin Nilsson och Dolf Tops

- 1995:1 **SAMARBETE - NYCKELN TILL FRAMGÅNG.** En undersökning av team-
arbetets betydelse i rehabiliteringen av långtidssjukskrivna
av Anna-Lena Dahlquist
- 1995:2 **UTVÄRDERING OCH KVALITETSSÄKRING I SOCIALT ARBETE**
- Rapport från FORSA-symposiet 14-16 september 1995
red av Håkan Jönson
- 1995:3 **VÄGEN ÖVER LYCKEBO**
Från sluten psykiatrisk vård till vanlig äldreomsorg
av Pauli Lappalainen
- 1995:4 **SAMPEL I VARDAGSLIV**
En studie av möten mellan utvecklingsstörda, föräldrar
och personliga assistenter - en processbeskrivning
av Eina Linder och Inger Sköld
- 1996:1 **SOCIALTJÄNSTEN OCH MINNESOTAMODELLEN - Ett samarbetsprojekt**
mellan människobehandlande organisationer av Claes Levin
- 1996:2 **"DET MÅSTE SE UT SOM EN ARBETSPLATS" - Om interorganisatorisk**
samverkan för att yrkesrehabilitera gravt funktionshindrade
av Ove Mallander
- 1997:1 **DISPONENT I BRYTNINGSTID** av Lars Harrysson
- 1997:2 **BURNOUT?** av Marie Söderfeldt
- 1997:3 **PSYKOSOCIAL ARBETSMILJÖ I MÄNNISKOVÅRDANDE ARBETE** av Björn
Söderfeldt och Marie Söderfeldt

Exemplar kan rekvireras från socialhögskolans expedition, adress
Socialhögskolan, Box 23, 221 00 LUND

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan

Box 23
221 00 Lund
046-222 00 00